COLUMNA

NICOLAE BĂLCESCU

PUTEREA ARMATĂ ȘI ARTA MILITARĂ LA ROMÂNI

3VV
B20

PUTEREA ARMATĂ ȘI ARTA MILITARĂ DE LA ÎNTEMEIEREA PRINCIPATULUI VALAHIEI PÎNĂ ACUM

> Deci și acest neam românesc pînă au fost dragoste în mijlocul lor, dumnezeu încă au fost cu dînșii că nu i-au călcat pe dînșii alte limbi străine, ce au făcut multe vitejii și au trăit în bună pace.
>
> *RADU GRECEANU (1707)*

O istorie adevărat națională ne lipsește. Ea zace încă sub praful cronicilor și documentelor contemporane. Nimeni pînă acum nu s-a încercat s-o dezgroape. Toți cîți s-au îndeletnicit cu scrierea istoriei nu ne-au dat decît biografia stăpînitorilor. Nimeni nu ne-au reprodus cu acurateță instituțiile soțiale, ideile, simțămintele, obiceiurile, comerțul și cultura intelectuală a vremurilor trecute.

Cît de mare trebuință am avea de o asemenea istorie. Soarta părinților noștri a pregătit pe a noastră : instituțiile lor sînt baza instituțiilor noastre. Într-însa mai cu seamă am vedea că, în acele veacuri ce le numim barbare, părinții noștri adoptară niște instituții întemeiate pe niște principii pe care publiciștii de acum ai Europei luminate le găsesc din cele mai raționale. Într-însa am vedea că drepturile sfinte ale omenirii au găsit totdeauna apărători într-această țară, că părinții noștri le-au cunoscut, le-au prețuit, s-au jertfit pentru dînsele, și dacă nu vi le-au lăsat întru toată întregimea lor, vina nu a fost a lor, ci a grelelor împrejurări în care s-au aflat ; căci ei se luptară vitejește și învinseră mai multe stavile decît am avea noi a întîmpina dacă am avea inimă să urmăm de pașii lor. Dar a face un tot din amănuntele ce se află răspîndite în deosebitele uvrajuri și documente este o lucrare lungă și anevoie. Ea cere, pe lîngă alte calități, o

66.2-14
LICEUL „GHEORGHE LAZĂR" BIBLIOTECA BUCUREȘTI

răbdare, o erudiție și o agerime de minte, ce rar se pot întîlni într-un același om.

Mărturisesc că sînt departe de a lua dorința-mi pentru studiile istorice ca o dovadă de talent, că nu pot prin urmare a pretinde a fi istoricul țării mele. Prin această mică scriere, imperfectă în mai multe privințe, am voit numai să arăt chipul și drumul ce ar trebui a se lua spre a se scrie o istorie, încredințat fiind că, curînd sau mai tîrziu, se va ridica și între români un om care să aibă curajul și vrednicia să ia asupră-și această înaltă sarcină. Omul acela ar face cea mai mare slujbă patriei noastre. Am preferat a lucra instituțiile ostășești înaintea oricăror altora, căci aceste instituții sînt cele mai minunate ce au avut părinții noștri, căci ele au făcut mărimea și puterea țării în vreme de patru veacuri, în sfîrșit, căci sînt convins că țara românilor, de își va lua vreodată rangul ce i se cuvine între popoarele Europei, aceasta va fi ea datoare mai mult regenerației vechilor ei instituții ostășești.

I

DE LA ÎNTEMEIEREA PRINCIPATULUI PÎNĂ LA AȘEZAREA DOMNILOR FANARIOȚI (1290—1716)

Barbarii, așezîndu-se pe ruinele împărăției romane, își puseră legile și obiceiurile lor în locul instituțiilor romane. Numirea de roman pierise ; lumea pierduse pînă și aducerea aminte a unui popor ce ostășise atîtea veacuri ; civilizația se stinsese și acum nu se mai vedea nici urma acelor arte și științe, în care stătuseră slava Greciei și puterea Romei. Arta și instituțiile ostășești, care, dintr-un sat mic făcuseră pe Roma capitala universului, pieriseră și ele cu celelalte în mijlocul întunericului neștiinței, ce ca o manta de plumb apăsa Europa. Cărțile

care ar fi putut lumina lumea erau în mîinile popilor şi interesul lor era ca lumea să fie în întuneric.

Încă în veacul al XIV-lea, Europa militară era lipsită de orice organizare ; pedestrimea ei, cunoscută sub numirea de comune, se alcătuia de nişte orăşeni proşti, fără organizare, fără disciplină, adunaţi numai în momentul războiului, schimbîndu-se în fiecare campanie, abia îndatorîndu-se la o slujbă de trei pînă la şase luni, şi adesea părăsind steagul în puterea războiului, atunci cînd putea şi trebuia a se face vreo mişcare sau a se împresura vreo cetate, nefiind mai cu seamă de nici o treabă în bătălii. Puterea armatelor sta atuncea numai în călărime. Aceasta era acea vestită instituţie a *cavalerimii,* instituţie frumoasă, însă contrară tacticii, căci această instituţie era a voiniciei individuale, iar nu a ştiinţei ; căci tactica cere mai întîi întrebuinţarea gloatelor sau puterea morală, iar nu lucrarea individuală sau puterea fizică.

Astfel era pe acel timp starea ostăşească în Europa ; nimeni nu se gîndea cum s-ar putea dobîndi o mai bună organizare, cînd românii deteră o dezlegare acelei vestite probleme militare, care stă în a dobîndi rezultatele cele mai bune cu cheltuiala cea mai puţină ; dezlegare la care de-abia după cinci veacuri a putut ajunge Europa.

Românii, de la întemeierea principatului lor, au simţit trebuinţa ce are un stat de o armată permanentă, armată care să fie gata a respinge pe vrăjmaş, din orice parte s-ar ivi. Ei pricepură încă şi aceasta, că o asemenea armată nu se poate privi decît ca o avangardă a norodului şi că toată baza sistemei militare trebuie a sta într-o bună întocmire de o numeroasă rezervă naţională ; pentru aceea, au organizat ei de la început armata, miliţia şi ridicarea gloatelor, încît la dînşii tot românul se năştea cu datoria de a fi soldat şi de a apăra statul la vreme de nevoie şi cînd vrăjmaşul călca pămîntul românesc, toată ţara trebuia să fie în arme.

Fiice ale lui Radu Negru şi Mircea cel Bătrîn, legiunile româneşti patru veacuri fură campionul creştinătăţii

și bulevardul Europei. Veni o zi fatală cînd se defiinţară... În acea zi... ţara era în mîinile fanarioţilor !

Puterea armată a românilor sta :

1. În ostaşii sau slujitorii statorniciţi cu leafă (armata) ;

2. În catane sau slujitori de scuteală (miliţia) ;

3. În ridicarea gloatelor.

1. ARMATA

Armata românească a fost cea dintîi armată permanentă în Europa. Este de crezut că ea îşi avea începutul de la Radu Negru, care a pus baza tuturor instituţiilor noastre. Istoria ne arată că Mircea I regulă corpul dorobanţilor care era alcătuit de mai înainte.

Lui Mircea dar se dă mai cu seamă cinstea de întemeietorul armatei româneşti. El înălţă şi regulă edificiul început de cei mai de înainte de el. El fu cel dintîi care se înfăţişă în Europa cu o armată permanentă şi regulată, care sub următorii domni se desăvîrşi şi se mai mări.

Armata românească de la început s-a împărţit în cete de 1 000 oameni, sub un căpitan. Fiecare ceată se subîmpărţea în zece *centurii* sub un *sutaş*, în urmă *iuzbaşa*. Fiecare centurie apoi se împărţea în zece *decurii*, fiecare sub un *cetaş*. Capul a 500 se numea *vătaf*, în vremurile noi ceauş. Ea se alcătuia :

1. *Din cetele de dorobanţi sau neamul dorobănţesc*, după cum îl numesc cronicarii noştri. Ei erau în număr de 5 000 cruci sau 10 000 oameni şi alcătuiau pedestrimea cea grea a ţării. Fiii urmau părinţilor în slujbă. La început erau armaţi cu arcuri şi suliţe. La aflarea prafului, li se dădură puşti şi tunuri. Capul lor se numea *căpitanul cel mare* sau *căpitanul dorobanţilor*. Fiecare ceată de o mie oameni se comanda de *un căpitan mai mic* sau *subcăpitan*.

2. *Călăraşii*. La început erau mulţi, iar în urmă s-au împuţinat din pricină că sărăciseră şi nu se puteau ţine, avînd multe cheltuieli. La 1620, erau 8 000, iar pe la 1679

numai 6 000 oameni. Capul lor era *spătarul*; crucea lor nu se știe de cîți era.

3. *Roșii de țară*, iarăși călărime, sub comanda *marelui paharnic*. Acest corp, atît de vestit, a ținut pînă la al XVIII-lea veac.

4. *Lefegiii*, în număr de 1 000 oameni, alcătuiau un regiment sau ceata de pedeștrime sub *căpitanul de lefegii*.

5. *Lefegiii spătarului*, în număr de 500, sub comanda *ceaușului spătăresc*.

6. *Vînătorii*, în număr de 1 000, din care jumătate pedestrime și jumătate călărime, sub *căpitanul de vînători*. Pînă la al XVI-lea veac trebuie să fi fost numai 500 vînători, fiindcă în cronici găsim pe atunci numirea de *vătaf de vînători*, iar nu de *căpitan*. Acesta avea mare importanță, fiind însărcinat și cu poliția capitalei. El se alegea dintre oameni însemnați. Neagoe Basarab era vătaf de vînători cînd s-a ales domn la 1513. Radu Vodă Mihnea la 1620 dete acestui căpitan titlul turcesc de agă.

7. *Sărăceii* 500 și *scutelnicii* 500. Aceștia erau călărimea Bucureștilor sub *căpitanul spătăriei*. Cei dintîi trebuie să fi meritat numele ce purtau, căci crucea lor era de patru oameni uneori, iar alteori s-a urcat și pînă la opt oameni.

8. *Lipcanii*, 1 000 sub *marele postelnic*.

9. *Cazacii*, 2 000 pedestrime și călărime, sub un polcovnic. Armele lor erau pușca și paloșul.

10. *Pușcașii*, 500 sub *marele armaș*.

11. *Aprozii*, 500 sub un *vătaf*. Sub acesta, era un *ceaus* sau locotenent; peste dînșii, *marele postelnic*.

12. *Copiii din casă*, 500. Ei alcătuiau garda dinăuntru a palatului domnesc. Capul lor era *vătaful de copii*.

13. *Curtenii*, garda călăreață, nu știm de cît era.

14. *Ferentarii*, un corp de pedestrime ușoară.

15. *Fustașii*, de care erau numai 100, sub *iuzbașa de fustași*. Ei purtau lance.

16. *Haiducii*, călărime și pedestrime, armați cu săbii și lănci.

17. *Călărimea serdarului de mazili,* care se alcătuia din toţi boierii ieşiţi din slujbă, ce se numeau *mazili.* Acest corp era foarte însemnat.

18. *Tunarii,* 500, cu artileria, mai întîi sub *căpitanii dorobănţeşti,* iar de la 1655, sub *marele armaş.*

Numărul tuturor acestor oştiri trecea peste 30 000 şi, în vreme de război, totdeauna se mai mărea. Aceste oştiri însă erau numai în *România mare,* căci în *România mică* era o deosebită oştire a banului.

Banul, cîrmuind singur banatul Craiovei şi fiind domnului numai vasal, a trebuit să aibă o oştire a sa. Cursul istoriei încă o adevereşte, pentru că ne arată :

a. La 1508, pe nişte boieri sub banul *Pîrvu* şi pentru aceea numiţi *Pîrvuleşti cu oştirile Craiovei,* că goniră pe Mihnea I şi puseră domn pe Vlăduţă ;

b. La 1522, *Barbu,* banul Craiovei, cu *oştirile* sale, goneşte pe Vlad al VIII-lea ;

c. La 1563, boierii, cu *oştirile de peste Olt,* se scoală asupra lui Petru al II-lea ;

d. Istoria zice, la începutul biografiei lui Mihai Viteazul, că el, ca ban al Craiovei, avea o oştire deosebită ;

e. La 1599, Mihai Viteazul, intrînd în Transilvania, scrise lui Radu Buzescu şi banului Udrea să meargă şi ei în Transilvania cu *oştirile Craiovei ;*

f. La 1601, boierii Buzeşti cu *oştirile Craiovei* gonesc pe Simeon Movilă ;

g. La 1630, aga Matei Basarab, cu roşii de peste Olt, se răscoală împotriva lui Leon-Vodă. Luînd în privire atît duhul războinic al oltenilor, cît şi istoria care ne arată că Vlad al VIII-lea, la 1522, nu a putut a se împotrivi cu oştirile ce avea banului Barbu, putem încheia că oştirea banatului era destul de însemnată.

Armata românească, după cum o arătarăm, a stat în puterea ei pînă la 1580. De atunci pînă la 1592, domniile ticăloase ale lui Mircea al II-lea, Petru al III-lea, Ştefan al II-lea şi Alexandru al III-lea o dezorganizară şi o împuţinară. Astfel, Mihai Viteazul, cînd s-a urcat pe tron

află numai vreo 10 000 ostaşi. Acest mare căpitan împlini cadrele armatei, o reformă, o disciplină şi adăugă, pe lîngă cetele de mai sus, alte două în călărime : *delii* şi *beşlii*. Aceşti din urmă erau 200 călăreţi fruntaşi. Mihai dădu atunci comanda acestor arme lui Ştefan Petnahaci Ungurul, „om cu curaj şi vrednic, zice Betlen, să comande nişte oameni ce se însemnaseră prin multe vitejii".

Mihai-Vodă, văzînd despoporarea ţării şi trebuindu-i soldaţi, a început a lua cu leafă unguri, transilvăneni, poloni, cazaci şi arnăuţi. Pilda lui o urmară şi alţi domni în urmă ; astfel, Matei Basarab organiză un corp de 2 000 sîrbi, bulgari, arnăuţi, numit seimeni, asemănat cu ienicerii Seymoungs, sub un polcovnic. Acest element străin, *introdus în armata românească, aduse mari nenorociri.*

Autorii contemporani lui Mihai vorbesc astfel de armata lui : „Slujesc de soldaţi acestui voievod, afară de români, a căror vitejie o cunosc bine, turcii din vremea viteazului lor căpitan Dracula, mulţi unguri, transilvăneni, cîţiva arnăuţi, greci, bulgari şi sîrbi. Are puţini puşcaşi de care se află în lipsă şi transilvănenii, căci aceste noroade, şi mai cu seamă ungurii, se bat mai voios cu săbiile şi călări cu suliţele şi cu mare îndrăzneală arată faţă la vrăjmaşi".

Armata primea de la stăpînire leafă, hrană şi veşminte. Sub Mircea cel Bătrîn, tot soldatul primea pe zi cîte doi bani roşii care fac 13 parale. Matei Basarab mări leafa şi o făcu de opt bani roşii ; în sfîrşit, sub următorii domni, ea merse crescînd pînă în vremea domnilor fanarioţi. Atît soldaţii cît şi ofiţerii sau boierii aveau de la stăpînire pe fiecare zi mertic de carne, de pîine de grîu sau de mei şi de lumînări.

Capetele însărcinate cu administraţia şi aprovizionarea oştirilor erau aceştia :

Marele clucer, care era cvartir-maistrul cel mare al armatei. El lua bani de la vistierie şi cumpăra provizia de pîine, vin, orz şi fîn, trebuincioase armatei. Avea sub dînsul doi cluceri mai mici : *clucerul de arie*, care îngrijea

de magaziile de fîn și de orz, și *clucerul de pivniță*, care se îngrijea pentru pivnițele cu vin ale armatei. Afară de aceștia, mai avea sub dînsul și *jicniceri* sau magazineri din boiernași ;

Marele sluger era însărcinat cu aprovizionarea armatei de carne și lumînări ;

Marele pitar primea proviziile de la aceștia de mai sus și le împărțea pe la cete ;

Marele șătrar era îngrijitor al corturilor armatei. Avea sub dînsul și mici *șătrărei*.

Capul cel mare al armatei era *marele spătar*. El avea sub comanda lui imediată pe toți călărașii, cum și lefegii, sărăcei și scutelnicei. De la aceștia, el primea de fiecare cruce pe an cîte un leușor (leonum) și un car de fîn, care în urmă nu s-a mai plătit în natură, ci i se da un leu pentru dînsul. Cînd un ofițer înainta în grad, era dator să-i facă un dar. Spătarul avea un tribunal ostășesc, unde se judecau pricinile ostășești.

Încă din vremurile cele mai vechi, obiceiul era ca domnul, o dată într-un an, să facă reviu, revistă (căutare) armatei și miliției. Atunci se făceau și înălțări în ranguri.

Uniforma oștirilor era asemănată, parte cu a ungurilor, parte cu a polonilor, afară de unele cete, precum dorobanții și alții, care purtau vechea uniformă națională : haina vînătă și în cap chivere.

La paști, dăruia domnul fiecărui ostaș o chivără sau o beretă și o bucată de postav pentru uniformă. Roșii de țară erau înveșmîntați în roșu.

Seimenii purtau ceapcîn roșu cu mînecile despicate, în cap berete cu fundul roșu scos afară la o parte. Ei, pentru uniforma lor, se numeau și *roșii străini*, spre a se deosebi de roșii de țară.

Fustașii aveau uniformă verde ca pucioasa. Copiii din casă și lipcanii purtau uniforma leșească.

Aceste cete purtau haină verde, peste haină încinși cu brîu roșu, în cap beretă cu fundul roșu.

Istoria ne arată că Constantin I, la 1654, înveşmîntă pe căpitanii dorobanţilor şi călăraşilor cu *frenghii*, cu *coftirii* şi cu *atlas*.

Ostaşii aveau multe privilegii sau obiceie, după cum se zicea pe atunci. Unul din cele mai însemnate era că capetele oştirilor erau din drept mădulari ai sfatului domnesc şi ai obşteştilor adunări. După aceasta, venea scutirea de dăjdii. Ei nu se scuteau însă de toate dăjdiile. Privilegiul scutirii complete la români îl aveau numai robii. De la boier pînă le moşnean, de la mănăstire, preot pînă la oştean, toţi luau parte la contribuţiile statului. Istoria ne arată că ostaşii ridicau mai mult ei *haraciul* împărătesc ; că Mihnea al II-lea, 1585, mări taxa ce plăteau roşii de ţară ; că Constantin I la 1654, vrînd a-şi trage favoarea ostaşilor, *îi plăti la un haraci* deplin ; asemenea că el iertă dorobanţilor şi călăraşilor dijmăritul şi oieritul familiilor lor.

Ostaşii, cu toate că leafa lor era însemnată, dar tot nu ar fi putut întîmpina cheltuielile lor, dacă în vreme de război nu le-ar fi fost iertată prada, după cum era iertată în toate armatele din Europa, şi dacă în vreme de pace nu se întrebuinţau ca la romani, în lucrări obşteşti şi particulare, precum facerea de drumuri, fîntîni şi altele, pentru care socotim că erau plătiţi deosebit.

În vreme de pace, armata era aşezată, parte în capitală, parte prin judeţe.

Dorobanţii făceau garnizoana capitalei. Ei dau santinelele care păzeau la poarta din faţă a curţii.

Fustaşii păzeau la poarta din dos a curţii.

Călăraşii erau aşezaţi la Ploieşti, Măneşti, Gherghiţa şi Ruşii de Vede.

Săräceii şi scutelniceii şedeau în Bucureşti, fiind călărimea Bucureştiului.

Aprozii slujeau ca taxidari şi împlinitori de datorii. Ei primeau pentru osteneala lor un dar în bani ce se numea plata cizmelor.

Copiii din casă alcătuiau, după cum am zis, garda dinăuntru a palatului domnesc. La ceremoniile cele mari, vătaful de copii purta arcul și purpura domnilor. Unul din copii purta steagul domnesc care era de mătase roșie, avînd zugrăvit de o parte pe sf. Gheorghe, protectorul armatei, și de cealaltă, acvila cu crucea în cioc. După aceștia, veneau toți copiii din casă, învăscuți leșește, purtînd sulițe lungi și steguleț cu prapure de mătase bicolore : albastru și galben.

Pușcașii păzeau la temnițe.

Lipcanii se întrebuințau în trimeteri cu depeșe.

Vînătorii se întrebuințau la vînat și din cele ce vînau se îndestula mai întîi curtea domnească ; iar rămășița se vindea în tîrgul domnesc, în folosul lor și a căpitanului lor. De aci, a venit că acest căpitan să fie și îngrijitorul tîrgului.

Armata românească era supusă unei discipline strașnice. Neagoe-Vv. ne arată că ostașii care picau în vini se pedepseau și că una din pedepse era degradarea ; iar celor ce se retrăgeau din slujbă li se făcea cinste, trimițîndu-se acasă cu escortă. Românii însă, ca toate națiile meridionale, prea cu anevoie se supun jugului disciplinei. Plăcerea prădăciunilor mai cu seamă avea mare stăpînire asupră-le, nu atîta însă ca la celelalte oștiri străine ; căci vedem pe Mihai Viteazul, cînd a intrat în Moldova la 1600, a poruncit să împuște pe toți transilvănenii ce se vor prinde prădînd, în vreme ce pe români îi osîndea numai la bătaie. Cu vreo cîțiva ani mai înainte, la 1595, Albert Kiraly, generalul român, dete o pildă de strășnicie militară osîndind la moarte vreo cîțiva ostași, căci au călcat capitulația ce făcuse el cu ceaușii Mahomed și Mustafa pentru închinarea Brăilei.

În vremea lui Mihai Viteazul, duhul ostășesc ajunse în culmea sa. Model de credință și dragoste către capul lor și de pietate către religie, în acele vremuri s-au văzut ostașii români, la poftirea domnului lor, de a jertfi părțile lor de leafă spre a se înzestra cu satul Costești, mănăstirea Bistriței, în care se adăpostiseră cîtăva vreme.

Soarta Ţării Româneşti, ca soarta oricărui stat constituat spre războiu, a fost lipită de soarta armatei. În cîtă vreme această armată a păstrat în inima sa simţămintele de disciplină, neapărate virtuţi ale unui bun oştean, românii au făcut minuni. Sub Mihai Viteazul, disciplina fu mai strașnică şi România fu în mărire. După ce însă trădarea din cîmpul Turda răpi românilor pe eroul lor, disciplina începu a scădea, dimpreună şi puterea statului, care era întemeiat pe disciplina ostaşilor. Armata întîmpină un vrăjmaş înverşunat în grecii ce năpădiră în ţară îndată după moartea lui Mihai-Vodă. Ţinta lor fiind a slăbi statul românesc, firește că cele dintîi ale lor loviri au trebuit să fie îndreptate împotriva armatei. Douăzeci de ani de domnii străine, ce au urmat de la căderea de pe tron a lui Radu Şerban pînă la înălţarea lui Matei Basarab (1611—1631), fură îndeajuns spre a demoraliza de tot armata.

Istoria ne-a păstrat răspunsul ostaşilor români către domnul Alexandru al IV-lea Iliaş, cînd acesta îi ruga să-l apere de răscoala vestitului paharnic Lupu Mehedinţeanul : „Măria-ta, i-au zis ei, noi nu vom sta cu tine, că ai călcat jurămîntul şi ne-ai oprit lefurile şi ne-ai stricat obiceiurile, cît am rămas săraci şi nu avem nici o armă, căci le-am vîndut pentru nevoile ce le-am avut de la tine, doamne, şi acum te scoală de fugi, că vrăjmaşii tăi s-au apropiat !“

Vrăjmaşii domnului nu mai erau atunci vrăjmaşii ostaşilor ! Demoralizarea ostăşimii trebuia să-şi aibă efectul său. Cel dintîi act al ei fu revolta călăraşilor de la Măneşti, Gherghiţa, Ploeşti şi Ruşii de Vede, la 1623. Deşi această răscoală se potoli îndată prin învingerea rebelilor la Măneşti, dar pricina ce o produsese rămînînd, indisciplina ostaşilor merse crescînd.

Matei Basarab I, urcîndu-se pe tron, se sili a preîntîmpina relele ce se aştepta a izvorî din acea demoralizare a ostaşilor. El se încercă a-i aduce la simţămintele de disciplină, îi ocupă cu războaie, cunoscînd bine că gîn-

direa la rău își are principiul său în nelucrare și că starea lenevirii este mormîntul disciplinei. Însă greu lucru este a introduce disciplina, cînd după ce o dată armata a pierdut-o ! Deși liniști pe soldați, dar liniștea lor era înșelătoare și prevestea grozave furtuni. Revolta aștepta numai o ocazie ca să izbucnească cu atît mai multă tărie, cu cît mai mult fusese comprimată. Ocazia se înfățișă. Un grec, Ghinea, vistier mare, se făcuse nesuferit țării prin tiraniile lui. Revolta era în toate capetele. Ostașii o introduseră în fapte. Îndată după vestita biruință a lui Matei-Vodă la Finta, în 17 mai 1653, revolta izbucni. Seimenii străini deteră semnalul și după dînșii se luară dorobanții și celelalte. Atunci, țara căzu în cea mai grozavă anarhie militară, atunci... Însă să aruncăm mai bine un văl asupra acelor scene de o amară suvenire, care nimiciră planurile patriotice ale atîtor domni vrednici și care au adus necurmatul război civil și dărăpănarea țării. Oh ! căci nu putem smulge din cartea istoriei noastre aceste foi scrise cu sînge !

El prevedea bine, bunul Matei, că dintr-acestea se va strica țara, cînd pe patul de moarte, auzind urletele turbaților soldați, adresa credincioșilor săi aceste profetice cuvinte : „De acum, frații mei, să știți cu adevărat că, pentru faptele lor, vor să fie mari răutăți asupra acestei ticăloase de țară și va să cază la mare nevoie, și vor să pătimească rău și cei buni pentru cei răi".

Revolta nu muri cu Matei-Vodă. Ea se prelungi și mai cu furie încă sub următorul domn Constantin I Basarab. Ticăitul domn, din închisoarea unde îl țineau rebelii, înștiință pe domnii Transilvaniei și Moldovei să vină să-l scape. Aceștia, intrînd în țară, izbiră și învinseră pe rebeli la Teleajen, în 17 iunie 1655, și țara se mai liniști. Rămășița acestor soldați revoltîndu-se din nou în anul următor în București și Brăila, Constantin I trimise oștiri credincioase și îi risipi cu totul, oprind numai puțini dorobanți, pe care îi supuse cu căpitanii lor, agii, iar tunurile le-a dat în îngrijirea armașului. Mihnea al III-lea organiză iarăși armată la 1658, cînd s-a ridicat împotriva Porții. Nenorocita izbîndă a acestei

întreprinderi, prăzile ce mai făceau dorobanții și seimenii, aduseră de a se vedea risipiți încă o dată de tătari în anii următori.

Grigore Ghica reorganiză oarecum armata la 1672, cînd a însoțit oștile turcești în Polonia. „El a strîns din toate breslele, zice un cronicar, călărași, dorobanți, roșii, cum și pe vistiernicei, spătărei, postelnicei, vornicei, pahărnicei, le-a făcut steaguri noi și le-a dat tuturor sulițe cu prapure feluri de feluri, fiecare după breasla lor, și a făcut oaste frumoasă, atît cît mergînd și făcînd alai înaintea împăratului, s-a mirat și împăratul și toți turcii de oști ce avea Grigore-Vodă frumoase."

Un cronicar moldovean laudă mult talentele ostășești ale lui Grigore-Vodă și vitejia ce au arătat românii în aceste campanii ale Poloniei și, mai cu seamă, la bătălia de la Levenz.

La 1673, în tabăra de la Hotin, seimenii încercară o nouă revoltă. Grigore-Ghica Vv. cu oștile celelalte i-a supus, a prins pe 80 din cei mai răi, i-a băgat în butuci și i-a trimis la ocnă ; iar pe ceilalți i-a lăsat la steagurile lor, schimbîndu-le căpităniile.

La 1688, Șerban al II-lea Cantacuzino, cînd umbla să se ridice împotriva Porții, reformă și mări armata, urcînd-o la 40 000 oameni și 38 tunuri mari. Din rămășițele dorobanților întocmi un corp de 4 000 tălpași și cazaci și îi dete sub comanda agăi, care de atunci a luat titlul de *agă de dorobanți* și s-a privit ca un general de pedestrime.

Armata atunci s-a împărțit după arme, în trei divizii mari : pedestrimea toată sub aga, călărimea sub spătar și artileria sub armaș. Garda prințului era numai deosebită sub comanda căminarului.

Tălpașii fiind după asemănarea tălpașilor sau a tolpașilor unguresti, trebuie să fi avut armele acestora, care erau : pușca, pistolul și sabia. Ei erau înveșmîntați cu talare roșii și în cap cu chivere.

Cînd tot era gata, cînd românii erau acum să tragă sabia, ca în vremea lui Mihai Viteazul, pentru sfînta

pricină a independenţei naţionale, Şerban-Vodă muri şi cu dînsul şi acea vrednică hotărîre.

Minunata stare în care Şerban-Vodă adusese armata, făcu ca şi sub următorul domn, Constantin Brîncoveanu, Ţara Românească să urmeze a fi un stat respectat în Europa. Trei împăraţi mari îşi disputau atunci alianţa românilor : împăratul Nemţiei, sultanul cu vestitul conte Emeric de Tekeli şi împăratul Rusiei, Petru cel Mare.

Bătălia de la Zărneşti din 21 august 1690, cîştigată de Brîncoveanu cu armata română şi turcească, fu cea din urmă în care vechile noastre legiuni se luptară în mare bătălie rînduită. Aci, românii îşi luară adio de la slava militară !

Constantin Brîncoveanu neîngriji în urmă armata. „El strică multă slujitorime, zice cronicarul, făcîndu-i podani prin satele lui şi ale rudelor lui."

Acest domn, cu toate ale sale bune calităţi, nu ştiu a se folosi de poziţia sa şi a Turciei. Aliaţele sale cu împăraţii Nemţiei şi Rusiei fură vătămătoare lui şi ţării, căci el nu trase sabia la vreme, căci „în minute mari şi hotărîtoare, după cum zice Engel, el n-a ştiut lucra într-un chip mare şi hotărîtor ; duhul lui Mihai Viteazul nu răposase asupră-i".

Fanarioţii atunci intrigară şi în doi ani capetele Brîncovenilor şi ale Cantacuzinilor, acele două familii mai puternice ale ţării, căzură sub securea otomană. Fanarioţii atunci dobîndiră tronul românesc.

2. MILIŢIA, RIDICAREA GLOATELOR

Radu Negru, venind din Ţara Românească, găsi aci deosebite căpităuaturi pe care, deşi le supuse sieşi, dar tot le păstră întocmirea lor. Astfel trebuie să fi fost organizarea dinăuntru a ţării pînă în vremea lui Mircea I, care împărţi ţara în judeţe, dînd la fiecare numire după rîul cel mare ce trece printr-însul.

El, ţintind a organiza tot statul ostăşeşte, împărţi judeţele în căpităniі de o mie de oameni, fiecare sub un căpitan. Aceşti căpitani aveau putere administrativă, judecătorească şi ostăşească în judeţe. La Cîmpulung

şi Tîrgovişte, fiind oraşe, capitale ale ţării, căpitanul cîrmuitor purta titlul de dvornic.

Căpităniile erau în număr de optsprezece numai în România mare, precum urmează :

În judeţul Slam-Rîmnic, trei căpităniі : Focşanii, Grădiştea, Măxinenii. Cea dintîi din aceste căpităniі era mai însemnată şi se numea căpităniа cea mare a Focşanului de margine. Ea a avut în urmă şi jumătate de tui. Rămăşiţă din această căpităniе s-a mai ţinut pînă în vremurile mai de curînd şi s-a numit Buciucaşi şi tuiul ei „Buciuc".

În judeţul Buzău, o căpităniе a tîrgului Buzăului.

În judeţul Prahova, căpităniа Ploeştiului.

În judeţul Dîmboviţa, căpităniа cătanelor Tîrgovişteі.

În judeţul Ialomiţa, trei căpităniі : Lichireşti, Stelnica şi Oraşul de Floci.

În judeţul Ilfov, trei căpităniі : Ciocăneşti, Olteniţa şi Gherghiţa.

În judeţul Vlăşcii, două căpităniі : Odiboie şi Daia.

În judeţul Muscel şi judeţul Argeş, căpităniа oraşului Cîmpulung.

În judeţul Olt, două căpităniі : Slatina şi Uda.

În judeţul Teleorman, căpităniа Ruşilor de Vede.

În România mică, cîrmuitor [fiind] banul, erau deosebite căpităniі, din care cea mai însemnată era a Cerneţului şi se numea, ca şi a Focşanului, căpităniа cea mare a Cerneţului de margine. Rămăşiţă din această căpităniе s-a ţinut pînă la 1830.

Aceşti 18 000 „cătane" sau „slujitori de scuteală" din România mare, precum şi cei din România mică, nu primeau leafă, ci se scuteau de oarecare dăjdii. Ei erau organizaţi ostăşeşte şi împărţiţi, ca şi armata, în centurii şi decurii, şi se numeau mai îndeosebi „cazaci martaloci şi cazaci cataragi".

În vreme de pace, ei erau îndatoraţi să facă garnizoana oraşelor şi a tîrgurilor şi să păzească pe rînd „marginile" (graniţele). În vreme de război, slujeau sub marele spătar. Uniforma lor era albastră.

Deosebit de aceste căpităniі, erau multe sate de catane, organizaţi iarăşi ostăşeşte fără leafă, avînd numai

carecare scutiri. Aceste cătane din sate aveau cap pe cîte un boier. Astfel, cei de sub dvornic se numeau „dvornicei" ; cei de sub spătar, „spătărei" ; cei de sub postelnic, „postelnicei" ; cei de sub vistier, „vistiernicei" ; cei de sub paharnic, „păhărnicei" ; cei de sub comis, „comişei" ş.a. În vreme de război, ei erau în activitate sub căpităniile lor, iar în vreme de pace şedeau pe la casele lor căutîndu-şi de lucrul cîmpului. De aci, a venit proverbul, atît de mult cunoscut în Ţara Românească şi în Ţara Moldovei, „de la armă la sapă".

Aceasta a fost miliţia sau landverul ţării.

La o trebuinţă neapărată sau cînd patria era în primejdie, se chema „ridicarea gloatelor". Jupînii (boierii) atunci, cu feciorii lor, ca nişte domni feudali, se ridicau cu banierele şi slujitorii lor ca să apere moşia (patria) ameninţată. Asemeni tot norodul era îndatorat să se ridice în arme sub comanda boierilor şi a căpitanilor miilor.

În nici o ţară, ca în ţările româneşti, această generală armare nu s-a întîmplat mai de multe ori. Învederat este că, cu o asemenea de minunată organizare, ţara la trebuinţă putea pune în picioare şi 100 000 oameni. Nimeni dar nu se va mira acum, cînd va vedea în istorie pe Radu al VIII-lea, la 1538, în acele vremuri de despoporare, a pregăti o armată de 80 000 oameni spre a o trimite în ajutorul lui Ioan Zapolia, prinţul Transilvaniei, împotriva sultanului Suleiman ; pe Mircea al II-lea, la 1550, a întîmpina pe pretendentul la tron Radu Ilie, cu 80 000 ostaşi şi 36 tunuri ; pe Alexandru al II-lea, la 1557, a merge împotriva moldovenilor cu o armată de 40 000 oameni ; pe Mihai Viteazul a intra în Moldova, la 1600, cu 50 000 ostaşi.

Ce materie dureroasă de gîndire : românii, încă din veacul al XIV-lea, pe cînd toată Europa era cufundată în barbarie, aveau nişte instituţii cu care, în acele vremuri, ar fi ajuns o naţie puternică în Europa, dacă unirea ar fi domnit între dînşii ! Fie ca rătăcirile părinţilor noştri să ne slujească de pildă, precum virtuţile lor de îndemn ! Fie ca să nu uităm de aci înainte că unirea face puterea statelor şi, prin urmare, fericirea lor !

3. ARTA MILITARĂ LA ROMÂNI ÎN ACEASTĂ EPOCĂ

Lipsa izvoarelor nu ne iartă a cunoaşte cu de-amănuntul tactica oştirilor româneşti. Letopiseţele noastre cuprind prea puţine băgări de seamă asupra acestei materii ; autorii străini şi mai puţin. Neagoe Vv. este singurul autor care ne dă oarecare deslușiri.

Este prea de crezut că românii să nu fi fost mai înapoi decît celelalte naţii europene în arta militară. În al XIV-lea, al XV-lea şi al XVI-lea veac, şcoala războiului era în ţările Dunării de jos : Ungaria, Transilvania, Serbia, România şi Moldova. Providenţa scoase oameni mari în aceste locuri ca să apere creştinătatea ameninţată. Mircea cel Bătrîn, Ioan Huniad, „cavalerul cel alb" al României, Dan al III-lea, Ştefan cel Bun şi Mare al Moldovei, Vlad Ţepeş, Mihai Viteazul, toate aceste genii înalte care se luptau totdeauna unul împotriva a zece, trebuiau să aibă oarecare temeinice principii de artă militară, care nu este alta decît de „a învinge o putere mai mare cu alta mai mică".

Istoricii deosebitelor neamuri laudă talentele, iscusinţa, vitejia acestor căpitani mari şi reazemul ce ei au dat creştinătăţii : Bonfinius zice de Dan al III-lea Dracula că era un bărbat înzestrat cu „mare virtute şi căpitan prea viteaz în orice război, care, cu puţine oştiri, prin mărinimia şi înţelepciunea sa şi prin înalta virtute a soldaţilor săi, a susţinut fără vreun ajutor străin războiul turcilor peste părerea tuturor, care război abia puteau toţi creştinii împreună să susţină, şi au făcut atîta deşertare a provinciilor sale, prin necurmatele războaie, încît abia au rămas oameni ca să lucreze cîmpurile".

Dlugosz, istoric polon, contemporan lui Ştefan cel Bun al Moldovei, descriind faptele strălucite ale acestui prinţ, se porneşte de un nobil entuziasm şi strigă : „O, bărbat vrednic de mirare ! Cu nimic mai prejos decît generalii eroici de care noi atît ne mirăm, care în vremurile noastre, dintre toţi prinţii lumii mai întîi, ai repurtat o biruinţă atît de însemnată asupra turcilor. Tu eşti cel

mai vrednic, după judecata mea, căruia se cuvine a i se da domnia şi comanda a toată lumea şi mai ales vrednicia de general împotriva turcilor, după învoiala, hotărîrea şi decretul tuturor creştinilor, lăsînd pe ceilalţi împăraţi şi prinţi catolici să se tăvălească în lenevie, desfrînări sau războaie civile".

Istuanfius, istoric ungur, zice de acelaşi : „Fost-a Ştefan în toată viaţa sa un om prea însemnat pentru ştiinţa disciplinei militare şi pentru faptele războinice cele slăvite ; căci dintre toţi vrăjmaşii cu care s-a luat la arme, a ieşit biruitor cu o virtute şi cu o vitejie vrednică de mirare ş.a.".

În sfîrşit, Engel zice de Mihai Viteazul : „Să aruncăm dragi flori pe mormîntul unui prinţ român care interesează istoria lumii ; şi el a lucrat, şi puternic a lucrat, spre a îmbrînci barbaria turcească despre celelalte părţi ale Europei".

Să nu ne pară acum cu mirare dacă despre unele părţi ale artei militare vom vedea că românii aveau mult mai bune principii decît aveau pe vremea de atunci nemţii, francezii şi englezii.

Armele românilor, atît ofensive cît şi defensive, erau cele obişnuite pe atunci : arcul, lancea, suliţa, securea, sabia, paloşul, măciuca, haina de fier, scutul, pavăza ş.a. În războaiele naţionale, se slujeau şi cu coasele. După aflarea prafului, se slujiră cu puştile şi tunurile. Întrebuinţarea acestor arme se urcă la sfîrşitul veacului al XIV-lea ; românii iubeau prea puţin aceste arme şi se slujeau mai bucuros cu sabia şi suliţa, mai cu seamă călărimea lor, din care o mică parte numai primi armele cu foc. Astfel, călărimea românească începu a se desăvîrşi, în vreme ce călărimea Europei, adoptînd armele cu foc, se depărtă de menirea ei, care stă în izbire şi luptă cu arma albă, iar nu în puşcărire, şi se întîrzie multă vreme desăvîrşirea ei.

Socotesc că călărimea la români trebuie să fi fost în două feluri : grea şi uşoară, fiindcă adesea văd pe cronicari a face deosebire între călărimea ce se bătea în linie şi „gonacii cu cai uşori", care se întrebuinţau spre a lumina marşul oştirilor şi a lua în goană pe vrăjmaşi.

Călărimea uşoară avea cai mici de ai ţării, sprinteni şi iuţi ca fulgerul ; ei săreau în fuga mare pîraie, rîpe şi, fără a se teme de vrăjmaşi, îi da harţ din toate părţile, arătîndu-se şi făcîndu-se nevăzuţi la tot minutul.

Nu este adevărat, după cum au zis unii, că românii aveau mai multă călărime decît pedestrime. Deşi firea naţiei şi poziţia ţării, care e mai mult cîmpie, povăţuiau pe români mai mult spre călărime decît spre pedestrime, însă, simţind importanţa pedestrimei, totdeauna aceasta a fost mai numeroasă în armata lor. Georgio Tomasi mărturiseşte şi el că românii aveau mai multă pedestrime decît călărime.

Pedestrimea, această armă a bătăliilor, după cum a numit-o Napoleon, era dispreţuită în Europa, cînd românii simţiră importanţa ei şi organizară pedestrimea lor. Ea era armată cu suliţi şi se rînduia în „falange" sau „gloate adînci", de unde a venit şi expresia „a se îngloti oştile", ce aşa de des se întîlneşte la scriitorii noştri cei vechi. Cronica ne arată că la 1448, în „Cîmpii Rigăi" (Cosova), unde Huniad cu ungurii şi cu românii au ţinut o bătălie cruntă cu sultanul Amurat, pedestrimea românească şi ungurească, împresurată din toate părţile de călărimea turcească, „sta frumos ca un zid de piatră tare ; iar turcii, adaugă cronicarul, văzînd aceasta, începură a face meşteşuguri ; cînd se loveau cu creştinii, ei îndată da dosul ; deci creştinii îi goneau şi-şi stricau şiragul ; iar turcii se întorceau şi, pînă a se tocmi, stricau mulţi din creştini".

Cele dintîi bucăţi de artilerie, numite în Europa *bombarde,* la români se numeau *balimezuri.* Acestea fiind prea mari, după obiceiul de atunci, cînd s-au făcut altele mai mici, s-au dat acestora numirea de *tunuri,* spre a se deosebi de cele mari, cărora s-a păstrat vechea numire.

Artileria la români a fost mult mai în bunăstare decît la cele mai multe neamuri. La acestea, tunurile fiind prea mari, capetele nu puteau, nici nu ştiau a le schimba poziţia dintîi şi astfel, de multe ori, ajungeau a fi nefolositoare în bătălii ; pentru aceea, în Europa scăzu mult artileria şi începu a se întrebuinţa, mai cu seamă în izbirea şi apărarea cetăţilor ; iar în bătălii, de-abia figurau cîte două-trei tunuri. Astfel a urmat pînă în veacul

al XVII-lea. Tunurile românești erau mai mici, de aceea erau mai mobile și se putea trage tot folosul dintr-însele. Puține pilde poate găsi cineva în analele ostășești de o ispravă mai bună decît aceea ce dobîndi Mihai Viteazul, la bătălia de la Călugăreni (1595 august 13). El așează două tunuri în așa bună poziție, încît prăpădi toată aripa dreaptă a armatei turcești. Fapta este vrednică de toată aducerea aminte !

Puține idei strategice a trebuit să fi avut românii, din pricină că ei nu au avut teatre mari de lucrări. Românii nu au iubit războiul de cuprinderi *(la guerre de conquêtes)* ; numai sub Mircea și Mihai Viteazul ei au fost concheranți. Misiunea lor era să apere țara și creștinătatea ; cele mai multe ale lor războaie au fost defensive în politică, deși ofensive ostășește. Ei s-au războit mai mult în țara lor, în Bulgaria, Transilvania și Moldova, și într-acestea numai Mircea și Mihai s-au întins mai departe.

Năvălirea însă a lui Mihai Viteazul în Transilvania la 1599 ne înfățișează un plan strategic, bine combinat mai dinainte. Războiul defensiv, socotindu-l ca o parte a strategiei sau a politicii războiului, s-a dus la cea mai mare perfecție de români ; țara, avînd încă părți destule muntoase și păduroase, ajuta mult o apărare națională.

De cîte ori un vrăjmaș puternic năvălea în țară, toți locuitorii cîmpiilor pustiau orașele și satele și se strîngeau cu turmele și bucatele lor la munți, a căror intrare era apărată, atît prin natură, cît și prin fortificații. Bătrînii, muierile și copiii se odihneau în munți, iar junii lor luau armele, se formau în cete și dau harță vrăjmașilor. Armata țării sta ascunsă în păduri, ferindu-se de a se măsura în bătălie generală cu gloatele vrăjmașilor, mulțumindu-se a le hărțui, a le tăia liniile de comunicație, a le cuprinde proviziile, a le aduce prin urmare foamete și a le sili să părăsească țara fără de ispravă sau a le [a] trage în locuri grele și necunoscute de dînsele, unde plăteau scump îndrăzneala ce au avut de a călca pămîntul românesc. Cu acest chip, țara scăpă în mai multe rînduri de hoardele ungurești și turcești, ce o amenințau să o cotropească.

Chipul cu care se luptau românii, îl văd asemenea cu chipul în care Tit-Liviu ne arată că se luptau romanii. Este de crezut că tradiția să ne fi păstrat arta militară a strămoșilor noștri. Organizarea armatei, pe cît o cunoaștem, și despărțirile ei în cete, centurii și decurii sînt curat romane.

Neagoe Vv. în cartea sa, capul „Despre rînduiala războaielor", ne arată cum se luptau românii : „Vrînd să ieși la război împotriva vrăjmașilor, zice el, întîi să rînduiești oameni sprinteni și îndrăzneți, „cum este obiceiul", iar după a doua, să vină tabăra cea mare, însă să nu fie departe una de alta, ci aproape, pentru că, de se va întîmpla vreo primejdie străjii dintîi, să vină să se amestece în cea de a doua ; dar de se vede că și a doua se biruiește de vrăjmaș, să poată ajunge ca să vină să se amestece în tabăra cea mare ; că straja cea dintîi și cea de a doua este inima a toată oastea și trebuie să se ferească foarte tare să nu cadă în primejdie, pricinuind spăimîntarea taberei celei mari ; că fiind străjile tăria oștilor, de va vedea tabăra străjile nebiruite, se va îndîrji și cu aceea veți birui pe vrăjmașii voștri". Comparați-le fiecare acestea cu aceea ce zice Tit-Liviu în c. VIII, cap. 9, și veți vedea asemănarea.

Trebuie însă a însemna că Neagoe Vv. se slujește cu zicerile „straja, tabără, ceată", ca să exprime aceea ce, în ziua de astăzi, numim „linie de bătălie" ; așa la fața 192, el zice : „Ceata întîi și a doua" și „ceata cea mare" în loc de straja întîia și a doua și tabăra cea mare.

Mai la vale, adaugă Neagoe-Vv. : „La războiul hărțuitor, sprintenimea să nu iasă înainte să dea harță, că nu sînt de nici un folos, ce încă înfricoșează oștile, ci numai să se adune toți în frunte".

La fața 188, Neagoe-Vv. dă fiului său o lecție de politică militară, zicîndu-i că, biruindu-se (fiind biruit) de vrăjmași să nu iasă afară din țară, ci să șadă pe hotare, în locuri ascunse, unde vor fi prieteni de ai lui, pentru că vrăjmașul nu se va putea ține mult în țară, ci se va întoarce, iar pe domnul ce va fi adus, îl va lăsa fără oști și atunci să pornească asupra-i cu oaste.

După aceea, îl povățuiește că un general nu trebuie să se expună la bătălie și să nu stea unde va fi temeiul oștilor și al războiului, că vrăjmașul acolo își va îndrepta tunurile, ci cu „păzitorii trupului său să se așeze între a doua și a treia ceată, de alăturea oștilor, și de acolo să caute la război".

În sfîrșit, Neagoe-Vv. povățuiește ce măsuri trebuie a lua la răsplătiri, cum trebuie să se pomenească sufletele celor morți în război pe la sfintele biserici, ca să vadă toți și să se îndemne ; cum nu trebuie să răsplătească numai pe boieri, sau pe rudeniile lui, sau pe cei ce-i vor fi dat mită ca să-i laude, „ci și pe sărac (nenobil), zice el, dacă e vrednic și harnic, și-și va păstra dregătoria cu cinste, că mai bun îți este săracul cu cinste decît boierul cu ocară".

Așezarea oștilor în „rînduiala bătăliei" era astfel : pedestrimea precum dorobanții, lefegiii, vînătorii, seimenii, „la mijloc" (centru) ; la corpul din dreapta sau aripa dreaptă, se așezau călărașii, sărăceii, scutelniceii. La corpul din stînga sau aripa stîngă, roșii de țară, cazacii, haiducii ș.a. La rezervă, erau căpitanii miilor și milițiile boierilor. Această așezare la război nu era totdeauna statornică ; nu numai poziția locului și iscusința generalului, dar chiar și firea armelor îl silea să o modifice, după cum istoria ne arată într-atîtea întîmplări.

Istoria ne dă foarte puține relații despre „rînduiala bătăliilor". Din cele ce avem ni se învederează că mai multe bătălii, iar mai cu seamă ale lui Mihai Viteazul, Șerban I și Matei I, sînt metodice, că „rînduiala oblică" s-a întrebuințat mai des, iar la „bătălia de la Dudești" (1631) se întrebuințează „rînduiala concavă" ; că românii cunoscuseră din vreme importanța pozițiilor firești la război, cum și întrebuințarea rezervelor.

Să dovedim zisele noastre printr-o aruncătură de ochi asupra unor bătălii.

Bătălia de la Mănești (1550), între Radu Iliaș și Mircea al III-lea, este cea mai veche despre care istoria ne-a păstrat date. Ea se deosebește : 1. prin nepotrivirea puteri-

lor ambelor părți (Mircea avea 80 000 ostași, în vreme ce Radu abia avea 12 000) ; 2. prin întocmirea a două falange ce Radu făcu din arma lui ; 3. prin întinderea ce el dădu frontului său spre a-și ascunde mai micimea (inferioritatea) numerică ; 4. prin atacul la vreme ce el făcu asupra celorlalte rînduri cînd văzu pe cel dintîi în neorînduială. Toate aceste întocmiri ale lui Radu îl făcură să triumfe de [asupra] rivalul [ui] său.

Bătălia de la Călugăreni (1595 august 13) este cea mai strălucită dovadă despre vitejia și știința militară a românilor. Generalul cel mai isteț al veacului de acum nu ar putea face niște dispoziții mai bune decît acele ce făcu Mihai Viteazul. Cu 16 000 luptători, el învinse o armată de 200 000 oameni. Într-această vestită bătălie, însemnăm dispozițiile următoare : 1. Mihai [a] trage pe vizirul Sinan-Pașa într-un loc strîmt, unde acesta nu-i putea pune împotrivă decît 12 000 luptători și, prin urmare, toată gloata armatei îi fu nefolositoare ; 2. vedem pe ai noștri năvălind asupra turcilor, a fi respinși, a se ralia și a năvăli de iznoavă ; singură numai această împrejurare dovedește o artă, și o artă înaintată ; 3. Mihai așază două tunuri în așa bună poziție, încît prăpădește toată aripa dreaptă a armatei turcești ; minunata izbire ce viteazul căpitan Cocea, cu mai puțin de 400 călăreți, făcu asupra armatei turcești, luînd-o pe la spate și răschirînd-o, în vreme ce Mihai o izbea în front.

„Turcii, zice un autor vechi descriind această bătălie, se luptau ajutați de mulțime și de număr, românii de tărie și de îndrăzneală" *(Turcî pugnabant adjuti multitudine et numero, Valachi fortitudine et audacia).*

La bătălia de la Sibiu (1599 octombrie 28), vedem pe Mihai a da rînduelii sale de bătălie o poziție oblică ; atacul se făcu numai asupra aripii stîngi și centrului. Românii la început pierduseră bătălia și se răschiraseră, cînd Mihai izbutește a-i ralia, năvălește cu iuțeală asupra transilvănenilor biruitori și le smulge biruința. Această bătălie e cea dintîi unde istoria pomenește de întrebuințarea rezervelor. Transilvănenii nu știură a o întrebuința pe a lor la vreme, de aceea le scăpă biruința, Mihai se folosi mai bine de a lui.

La bătălia de la Mirăslău (1600 septembrie 8), vedem pe Mihai a-și acoperi flancurile așezîndu-și armata între rîul Mureș și un deal. El avu nesocotința de a părăsi această minunată poziție și de a lua în goană pe transilvănenii care se [re]traseră spre Dej ; astfel, el căzu în cursa ce i-o întinsese generalul Basta și pierdu această bătălie însemnată, cea dintîi în care fu biruit.

La bătălia de la Gorăslău (1601 august 2), armata românească și împărătească era așezată într-o poziție foarte bună, pe un deal. Sigismund Bathori, cu o armată de două ori mai mare, era așezat pe un alt deal, opus ; o cîmpie despărțea ambele armate. Mihai stă în nelucrare și așteptă ca vrăjmașul să vină să-l lovească. Cînd acesta se cobora de pe munte, Mihai îl trăsnește cu artileria sa. Neorînduiala vrăjmașului crescînd în trecerea lui prin cîmpie, Mihai și Basta se folosesc de acest minut prielnic și fac o izbire atît de iute, încît îi omoară 10 000 oameni, în vreme ce ei nu pierduseră decît 300. Aceasta fu cea mai din urmă biruință a eroului și una din cele strălucite.

La bătălia de la Petersdorf (1611 iulie 12), transilvănenii izbiră centrul armatei noastre. Pedestrimea românească, puțin numeroasă, se sparge curînd ; bătălia era pierdută, cînd Șerban I, numai cu ajutorul călărimii, reîntoemi lupta și cîștigă o biruință strălucită.

La bătălia de la Dudești (1631 octombrie 26), roșii de țară care erau aripa stîngă, izbiți de tătari, se deschiseră și-i luară în mijloc. Lupta se ațină atunci grozav în aripa stîngă. Ea se comunică în urmă la pedestrimea din centru. De cinci ori pedestrimea românească fu respinsă de pedestrimea moldoveană și de cinci ori ea năvăli de iznoavă. În această bătălie, ca și în cele mai multe, pedestrimea s-a luptat împotriva pedestrimii și călărimea împotriva călărimii.

Taberele îngrădite *(les camps retranchés)* erau cunoscute de români încă din veacul al XV-lea. La bătălia de la Cosova, vedem pe Huniade a-și îngrădi tabăra. Îngrădirile se făceau cînd cu șanțuri, cînd cu care legate și umplute cu pămînt.

Izbirea și apărarea cetăților erau în aceeași stare de pruncie ca și în toată Europa.

La 1595, vedem însă oștirea românească și transilvăneană a se purta la împresurarea Tîrgoviștei după oarecare principii, făcînd și șanțuri acoperite *(fossés couvertes)*, spre a se apropia de ziduri.

Cetățile țării erau : Giurgiu, Brăila, Orașul de Floci, Tîrgoviște, București, cetatea Negru-Vodă, Poienarii, zidită de Țepeș-Vv., Domaica, Teleafla și Crăciuna. Aceasta din urmă o luară moldovenii împreună cu județul Putna, la 1473.

La 1544, turcii cuprinseră Brăila, Turnu și Giurgiu, pe care le ținură pînă la 1830.

La 1659, Gheorghe Ghica I, din porunca sultanului, dărîmă toate cetățile.

Afară de cetățile de mai sus, mai erau multe alte cetățui, care apărau intrările munților și vadurile Dunării. Ruinele acestor cetățui se văd încă și în ziua de astăzi pe alocuri.

Orășenii erau însărcinați cu apărarea cetăților ; de aceea, nici nu a progresat mult această ramură a artei militare. Munții și stufoasele păduri erau cetățile favorite ale românului și el știa bine să le apere pe acelea.

Aceasta a fost arta militară și întocmirea puterii armate la români. Despre bunătatea acestei întocmiri, vitejia și știința românilor, pot mărturisi 76 de campanii, din care 19 împotriva turcilor, 15 împotriva moldovenilor, 13 împotriva transilvănenilor, 15 civile, 6 împotriva polonezilor, 5 împotriva ungurilor, 1 împotriva bulgarilor și împotriva grecilor, 1 împotriva cazacilor. În aceste campanii, s-au dat mai mult de 80 de bătălii rînduite, din care în 75 armata românească a fost partea principală, iar în 5 ca aliată, și mai multe lupte deosebite.

Generalii cei mai vestiți ce au comandat armatele românești, afară de domnii Mircea I, Dan al III-lea, Vlad Țepeș, Radu de la Afumați, Mihai Viteazul, Șerban I și Matei I, au fost : Dan, nepotul lui Mircea, Zavisie Negru, Radu Buzescu, banul Mihalcea, banul Manta, Farcaș, Albert Kiraly, banul Udrea, Baba-Novac, Gheorghe Raci și alții.

II

1. PUTEREA ARMATĂ DE LA AȘEZAREA DOMNILOR FANARIOȚI PÎNĂ LA REGULAMENT (1716—1830)

Ziua de 10 februarie 1716 fu o zi de doliu pentru români : în acea zi, Nicolae Mavrocordat, cel dintîi domn fanariot, se urcă pe slăvitul tron ilustrat de Basarabi.

Fanariotul pricepu bine că puterea românilor era în instituțiile lor ; de aceea, nici nu întîrzie a săpa acele instituții spre a pregăti neamului său o lungă domnire. El așează temeliile sistemei ce trebuia a se substitui în locul constituției noastre, lăsînd la următorii săi însărcinarea de a le dezvolta și a le consfinți. Dovadă despre aceasta ne dă însuși Constantin Mavrocordat, zicînd în actul reformei de la 1741 că „la această reformă el a urmat învățăturile părintelui său Nicolae Vv."

Încă în cel dintîi an al domniei sale, Nicolae Mavrocordat împuțină mult armata și miliția. După dînsul, Constantin Mavrocordat, la 1739, desființă de tot vechea organizare militară a țării. Din armată, el păstră numai o sută douăzeci tălpași și alți atîți cazaci, la care le plătea cîte trei lei pe lună ; iar pe ceilalți ostași îi desființă de tot, supunîndu-i în rîndul dajnicilor de obște. Garda lui o alcătui de vreo cîteva sute de turci și arnăuți. De asemeni, strică pe sătenii numiți spătărei, postelnicei, vistiernicei, păhărnicei ș.a., cum și căpităniile de la județe, luînd și cîrmuirea județelor din mîna căpitanilor miilor și dînd-o ispravnicilor. Din miliție, el opri numai 1620 de slujitori pentru slujbele dinăuntru.

„Această stricare a armatelor, zice generalul Baur, începută de tatăl și săvîrșită de fiul, slăbi de tot statul ; nu numai că ea grăbi covîrșirea proiectelor Porții, lăsînd Țara Românească în capriciul ei, fără temere de contrazicere sau de revoltă, dar ea expuse încă țara la supărările turcilor și mai cu seamă ale locuitorilor din vecinătatea Dunării, vrăjmașii ei cei mai neîmpăcați. Ei atunci făceau necurmat plimbări prin țară, scoțînd daruri de la domn,

prădînd pe săraci, făcîndu-se în acea vreme stăpîni pe tot comerţul, căci nu mai erau braţe armate ca să pedepsească aceste fărădelegi.

Este de însemnat că reforma lui Mavrocordat, întrucît a cuprins dispoziţii regulamentare şi de un interes mai secundar, s-a primit şi s-a întărit de Obşteasca Adunare ; iar desfiinţarea puterii armate nu a încuviinţat-o nici un român ; de aceea nici că se află trecută în actul de reformă.

Le era greu românilor sub fanarioţi, le era cu mult mai greu căci nu aveau nici o carieră spre a-şi dezvolta talentele lor ostăşeşti ; de aceea, de cîte ori vreun căpitan mare se ivea în Europa, românii alergau cu gloata sub steagurile lui. Astfel, mulţi români se deosebiră în armata lui Carol al XII-lea, regele Sveziei ; astfel, mai în urmă, mulţi români slujeau în armata lui Frederic cel Mare, regele Prusiei, între care Radu Cocoară ce era hotnog şi Tudor din Bogdăneşti.

Alexandru Ipsilant, singurul domn fanariot căruia sîntem datori recunoştinţă, pentru îmbunătăţirile ce a făcut, reorganiză la 1775 vechile rămăşiţe din armată, mai adăugînd şi alţi slujitori.

Pe atunci, puterea armată se deosebea în „slujitori dinăuntru şi slujitori dinafară".

Cei dintîi erau :

100 lefegii sub un căpitan ;
100 lefegii sub un vel-ceauş ;
400 seimeni sub baş-bulubaşa ;
50 catane sub un căpitan ;
100 pompieri sub doi căpitani ;
400 scutelnici sub opt căpitani de margine ;
50 poteraşi sub un căpitan.

Aceştia toţi erau sub spătarul ; iar sub aga erau :

120 tălpaşi sub căpitanul dorobanţilor ;
120 cazaci sub polcovnicul Bucureştilor ;
120 cazaci sub polcovnicul Tîrgoviştei ;
120 slujitori sub steagul agăi ;
500 slujitori cu treizeci căpitani.

Slujitorii din afară erau în număr de 3 144, sub 78 căpitani. Ei, ca şi mai înainte, erau sub comanda spătarului şi străjuiau marginile.

BIBLIOTECA BUCUREŞTI

Cele 78 căpitănii erau următoarele :

În județul Slam-Rîmnic, 8 căpitănii : Focșani, Grădiștea, Măxinenii, Rîmnicul, Comisoaia, Vîrteșcoi, Belciugata, Unturoasa.

În județul Buzău, o căpitănie a tîrgului Buzăului.

În județul Săcuieni, 3 căpitănii : Mărginenii, Gherghenii și slujitorii județului.

În județul Prahova, o căpitănie a Ploeștilor.

În județul Ialomița, 6 căpitănii : Lichireștii, Stelnica, Orașul de Floci, Gîrbova, Slobozia și pădurea județului.

În județul Ilfov, 7 căpitănii : Ciocănești, Oltenița, Gherghița, Podul Pitarului, Copăcenii, Obileștii, pădurea județului.

În județul Dîmbovița, 3 căpitănii : cazacii Tîrgoviștii, Floreștii și Bălenii.

În județul Vlașca, 8 căpitănii : Odivoie, Găești, Călugărenii, Baciu, Podul Doamnei, Capalegu și Puțul Tălpii.

În județul Teleorman, 6 căpitănii : martalogii județului, Zimnicea, Roșii de Vede, Balacii, Camanșul și Ciocănești Bordii.

În județul Muscel, 2 căpitănii : Călieștii și slujitorii județului.

În județul Argeș, 4 căpitănii : Loviștea, Piteștii, Vînătorii și pădurea județului.

În județul Olt, 7 căpitănii : Slatina, Șerbănești, Băneasa, Gurguiul, catanele Slatinei și slujitorii.

În județul Romanați, 4 căpitănii : Caracalul, Sulazul, Podul Balș, catanele călărașilor.

În județul Vîlcea, 4 căpitănii : slujitorii Rîmnicului, Vînătorii, catanele poterei și catanele Marcu [lui].

În județul Dolj, 3 căpitănii : două ale poterei și una a slujitorilor județului.

În județul Gorj, 4 căpitănii : a slujitorilor, a mecilților, a vînătorilor și a haiducilor predați.

În județul Mehedinți, 7 căpitănii : a plaiului, Cerneții, Calafatul, Ghiamlanița, Bogoși, Vodița și slujitorii județului.

Toți slujitorii, atît dinăuntru cît și dinafară, slujeau cu săptămîna. Cei care nu mergeau la rîndul de săptă-

mînă, plăteau spătarului sau agăi o leiță. Ei erau în cea mai proastă stare și nici nu meritau a se numi ostași.

Pe arnăuți, Ipsilant i-a luat sub comanda lui imediată. El a [în] armat mai întîi pe ostași cu puști cu baionete, pe care le-a adus de la Viena prin un preot italian.

Căpităniile dinafară se mai înmulțiră în urmă și se întocmi și cîte o polcovnicie de fiecare județ.

La 1787, Nicolae Petre Mavrogheni făcu oarecare îmbunătățiri în oștire, hotărînd și lefurile slujbașilor și curmînd abuzurile ce se introduseseră.

Atunci, acei slujitori se deosebiră în războiul cu nemții și mai cu seamă în luptele de la Sinaia și Cozia.

După Mavrogheni, și aceste începuturi de o armată scăzură mult. Dorința românilor de a avea o armată regulată în picioare nu se putea învinge.

Astfel, la 1802, ei își cerură de domn pe Constantin Ipsilant, numai căci acesta le-a făgăduit că va întocmi vechea organizare militară. Fanariotul, văzîndu-se domn, își uită făgăduința.

În sfîrșit, anul 1821 veni. Atunci, în țară se manifestă una din acele mișcări energice, care arată junețea popoarelor și dorința lor de propășire. Duhul naționalității se deșteptă și românii scuturară jugul fanariotic, ce un veac întreg îi apăsă. Grigore Ghica puse temelie armatei românești, organizînd trupul de panduri. Acești panduri, împreună cu voluntarii, se deosebiră foarte mult în războiul din urmă al rușilor și mai cu seamă la Băilești, Cireș, Schela Cladovei și Calafat.

2. PUTEREA ARMATĂ SUB REGULAMENT (1830—1844)

În sfîrșit, veni ziua cînd se răsturnă reforma fanariotică și redobîndirăm o parte din vechile noastre instituții.

Regulamentul recunoscu cele trei părți alcătuitoare unei bune organizări ostășești : armata, miliția și ridicarea

gloatelor. Aplicarea însă ce s-a făcut nu poate aduce isprava dorită.

„Oştirea permanentă", sub nepotrivitele numiri de „strajă pămîntească" şi „miliţia pămîntească", s-a alcătuit la 1830 din două arme : pedestrime şi călărime. Ea se împărţi în trei regimente, fiecare din două batalioane şi două escadroane.

Batalionul se alcătuieşte din patru companii, compania din două plutoane şi plutonul din şase despărţiri.

Escadronul se alcătuieşte din patru plutoane şi plutonul din şase despărţiri.

Batalionul şi escadronul, ca unităţi de putere, cuprindeau la început, cel dintîi 586 oameni şi cel de-al doilea 190 oameni cu ofiţerii împreună.

Oştirea se comandă în mod suprem de marele spătar, ajutorat de un stat major.

Strîngerea ostaşilor se face prin conscripţie şi intrare de bunăvoie. Învoirea de a pune un om în loc, astă măsură demoralizatoare armatelor, este autorizată de legiuiri. Conscrişii, după lege, trebuie să se tragă la sorţi. Această mîntuitoare măsură pînă acum încă nu s-a îndeplinit.

Nimeni nu se poate primi în slujbă decît în vîrstă de 20 ani pînă la 30 ani.

Privilegiile cinurilor de jos sînt : ca familia soldatului să fie scutită de dăjdii cîtă vreme va sluji el ; iar slujind trei termene, atunci dobîndeşte dreptul acesta de scutire pe viaţă.

Îmbrăcămintea soldatului, după trecerea din slujbă, rămîne a lui, precum şi calul la călăreţ.

Cinurile de sus nu au alt privilegiu decît ca, slujind trei ani într-un rang, să aibă, ieşind din slujbă, drept la un rang mai sus.

Oştirea a încercat oarecare prefaceri de la alcătuirea ei pînă acum ; escadroanele, care la 1835 se uniseră într-un regiment deosebit, la 1843 se reduseră pe jumătate şi se dădură iarăşi în administraţia coloneilor de pedestrime. Acum, o încercare de un an de zile a fost des-

tul spre a arăta că călărimea nu poate merge bine, decît avînd administrarea ei deosebită.

La 1843 spre a se împlini reducerea făcută în călărime şi în cordonaşi, iarăşi se mări numărul soldaţilor de pedestrime şi batalionul ajunse să fie de 800 oameni, afară de ofiţeri. La 1844, se mai adăugă o a treia armă : artileria, alcătuită pînă acum de şase tunuri. Această armă nu a primit încă o organizare hotărîtoare. De asemenea, se legiui a se întocmi şi o companie de pompieri.

Efectivul oştirii acum este peste tot şi în complet de 5 608 oameni, din care 4 869 cinuri de jos în pedestrime şi 574 în călărime, 126 oberofiţeri în pedestrime şi 20 în călărime, şi în ambe arme 18 stabofiţeri.

Deşi nu ar putea cineva învinovăţi această oştire în privinţa mînuirii armelor şi a evoluţiilor, dar este încă primitoare de multe îmbunătăţiri. Aşa, instrucţia ofiţerilor ce e neîngrijită, duhul ostăşesc ce-i lipseşte cer o mai mare luare-aminte a cîrmuirii. Întocmirea unei foi ostăşeşti, care să se dea în mîna ofiţerilor, iar mai cu seamă întocmirea unei şcoli ostăşeşti speciale, în care să se formeze atît ofiţerii pentru cele trei arme, cît şi un corp de ingineri, sînt de neapărată trebuinţă. Această şcoală ar costa puţin faţă de minunatele foloase ce ar aduce.

Miliţia. Instituţiile cărora se cuvine numirea de *miliţie* la noi sînt : jandarmii şi cordonaşii cu potecaşii.

Corpul călăreţ de jandarmi, cărora s-a dat vechea numire de *dorobanţi*, s-a întocmit la 1832. Însărcinarea acestui corp este să îndeplinească slujbe lîngă partea administrativă şi spre a sluji de rezervă oştirii, asigurînd liniştea obştească de bîntuirile făcătorilor de rele.

Dorobanţii se împart în căprării de zece oameni. Trei de aceste căprării slujesc necurmat pe lîngă cîrmuitorii şi una pe lîngă subcîrmuitorii judeţelor. Numărul lor este întreit şi fiecare se află în slujbă cîte zece zile pe lună, afară de întîmplări extraordinare.

Asupra dorobanţilor de pe lîngă cîrmuiri se orînduieşte un tist, care se alege de cîrmuitorul judeţului, împreună cu proprietarii locuitori ai acelui judeţ şi se întăreşte de sfatul administrativ.

Casele dorobanților se scutesc de capitație și de recrutație. Ei primesc leafă un leu pe zi pentru cele zece zile ce se află în slujbă într-o lună ; căprarii primesc cîte un leu și jumătate pe zi și tiștii, 100 lei pe lună. Capitația și leafa lor, care la început se plăteau din casa rezervei visteriei, de la 1834 se plătesc din cutiile satelor. Această măsură a fost pricina cea mai de căpetenie din care au sărăcit și s-au înglodat în datorii acele cutii, încît astăzi nu mai sînt în stare a întîmpina cheltuielile lor cele mai neapărate.

Dorobanții sînt îndatorați să slujească călări, armați și înveșmîntați într-o uniformă cu cheltuiala lor.

Numărul dorobanților din toate județele principatului este acum de 4 362. Ei ar putea alcătui oștirii o rezervă minunată și ar fi putut împlini scopul întocmirii lor, dacă s-ar fi îndeplinit buna dispoziție a art. 11 și 13 a legii de la 1831, și a art. 4 și 9 a legii de la 1834, cuprinzătoare : ca acești dorobanți să se aleagă mai cu preferință dintre soldații ieșiți din slujbă, să se deprindă neîncetat la arme și să le aibă bine îngrijite, pentru care să li se facă revizie de două ori pe an de un trimis într-adins al Ministerului dinăuntru.

Cordonașii și potecașii s-au întocmit la 1834, spre a străjui, sub privigherea oștirii, pichetele și potecile ce se află între punctele de distanță străjuite de oștire, care sînt mai cu seamă carantinele și cantoanele vămii. Toți sătenii dajnici de la margine, în stare de a purta arme, de la vîrsta de 20 pînă la 50, sînt datori să se întocmească în *cete* de cîte șase oameni și fiecare ceată slujește pe rînd cîte o săptămînă.

Străjuirea unui pichet se dă la 120 familii,

Îndatoririle satelor ce sînt însărcinate cu paza unui punct sînt :

1. De a avea totdeauna patru oameni înarmați spre paza acelui punct și cîte doi vîslași cu îmbrăcămintea și hrana de la sine ;

2. De a avea luntrele trebuincioase pentru plutirea pe Dunăre, cum și de a clădi casele trebuincioase spre adăpostirea străjuitorilor.

Privilegiile cordonașilor ca și ale potecașilor sînt : scutirea de recrutare și de darea dorobanților.

Numărul cordonașilor și al potecașilor se urca la 1842, la 39 859 familii ; la 1844, s-a făcut o reducere la vreo cîteva sate mari departe de margine.

Această instituție, bună în principiu, însă rău aplicată, a avut un efect cu totul dimpotrivă de ceea ce se aștepta. Să las că sătenii nu s-au deprins la mînuirea armelor și la slujba ostășească, ca să poată astfel a nu mai avea trebuință să aibă necurmat ostași pe lîngă dînșii și prin urmare să ușureze sarcina oștirii ; dar sub administrația trecută, au ajuns într-o stare așa de ticăloasă, încît dreptatea cere a nu se mai întîrzia ridicarea acestei grele sarcini deasupră-le. O organizare mai bună, iar mai cu seamă întocmirea unui corp de ofițeri grăniceri, ar fi putut de mai înainte scăpa și păstra această instituție, care ar fi mărit atît de mult mijloacele noastre ostășești. Acest adevăr simțit de toți silise pe cîrmuirea trecută a făgădui că-l va desființa ; dar în deșert așteptară atîta vreme, căci este în soarta tuturor cîrmuirilor vicioase a făgădui multe și de a face puține, a stingheri orice propășire, a apăsa și a împila poporul, în loc de a-l reînălța, reînălțîndu-se și ele împreună cu dînsul.

În sfîrșit, principiul ridicării gloatelor se recunoscu în depozițiile proiectului nou din anul 1832, care zice că, la întîmplare de ivire de tîlhari, sătenii să se ridice cu toții ca să-i gonească, pînă-i vor prinde sau îi vor ucide. Nedeprinderea locuitorilor cu armele face această măsură și mai iluzorie și de multe ori un județ întreg în picioare nu poate face nimic la cinci-șase tîlhari bine înarmați.

3. ÎNCHEIERE

Am văzut organizarea obștească cea veche ; am văzut și pe cea nouă. Este învederat că aceasta nu poate împlini țelul ei, ce este de a ne da o bună apărare națională ; că oștirea, care mai niciodată nu e completă, răspîndită în toată țara, nu ar putea întîmpina o izbire iute

și fără veste ; că dorobanții, astfel cum sînt, nu pot sluji de rezervă națională ; că ținerea unui așa mare număr de dorobanți este încă prea împovărătoare locuitorilor ; că instituția cordonașilor și potecașilor este pierdută și nu se mai poate îndrepta și aduce vreun folos. Trebuie oare să pierdem din vedere că starea Orientului se face din zi în zi mai nesigură și mai neodihnitoare și că o slabă barieră ne desparte de dînsul ? În starea aceasta slabă în care ne aflăm, nu sîntem oare în primejdie ca vreo cîteva sute de pazvanți să ne facă iarăși a apuca drumul pribegiei ? O asemenea stare este de dorit ? Și cît n-am fi de vinovați de nu am prevedea-o din vreme spre a o lecui ?

Este dar de neapărată trebuință a purcede cît mai degrabă spre o reformă a organizării noastre ostășești, o reformă care să ne chezășuiască mai bune temeiuri de apărare.

Spre aceasta nu e trebuință a face înnoire deosebită în legiuirea ce avem. Principiile fundamentale sînt recunoscute de Regulament ; n-avem decît să le dăm o mai bună aplicare.

Mărirea oștirii nu numai că nu ne-ar putea folosi nimic, cît încă n-ar fi o nenorocire pentru stat. Oștirile permanente au îndoitul efect de a fi prea costisitoare și de a răpi fără folos atîtea brațe agriculturii și industriei. Pe lîngă aceasta, mijloacele noastre nu ne-ar ierta a ține în picioare o oștire atît de numeroasă pe cît am avea trebuință. Toată speranța noastră este dar în organizarea rezervelor naționale.

Puterea statului nu stă în armata activă, ci în rezervele naționale ; acest adevăr acum este îndeobște simțit și toate puterile Europei și-au organizat rezervele lor : Franța, *gărzile naționale ;* Austria, Prusia și toată Germania, *landvera ;* Suedia, *landver* și armata *indelta* și Rusia, *coloniile militare.*

Din toate sistemele militare ce există în ziua de astăzi în Europa, cea mai bună și mai rațională e a Prusiei.

Puterea armată în Prusia se împarte :

1. în armata de linie ;
2. în landvera de întîiul ban ;

3. în landvera de-al doilea ban ;
4. în landsturm sau ridicarea gloatelor.

În Prusia, este lege generală că tot prusianul, fără excepție, trebuie să slujească sau în armată, sau în *landveră*. Nimeni nu poate dobîndi vreo slujbă, de nu-și va fi plătit mai întîi această datorie.

Armata de linie se alcătuiește : 1. din recrutarea făcută în fiecare an dintre tinerii de la 20—25 ani ; 2. din voluntari ce se primesc de la 17 ani ; 3. cu alți voluntari care slujesc numai un an, cînd cer voie a se înarma și a se echipa cu cheltuiala lor. Această clasă cuprinde mai îndeosebi pe tinerii de familie care au stare și cărora se dă astfel înlesnire de a se plăti de îndatorirea de a sluji, pusă asupra tuturor cetățenilor. Asemenea fac și tinerii care se hotărăsc pentru altă carieră. Peste trei ani, aceștia trec în landveră ca ofițeri.

Termenul slujbei este de trei ani. Oamenii din armata de linie, după ce au slujit trei ani, se mai țin de armată doi ani și se numără în rezerva de război *(Kriegsrezerva)*. În vreme de război, ei sînt hotărîți să intre îndată în corpurile lor spre a le completa. După trecerea acestor doi ani, ei intră în landvera de întîiul ban, unde se țin pînă vor veni în vîrstă de 32 de ani.

Baza instituțiilor militare ale Prusiei este landvera.

Landvera de întîiul ban este hotărîtă în vreme de război a ajuta armata activă sau în țară, sau afară ; în vreme de pace, fiecare șade la casa sa, afară de vremea consfințită exercițiilor.

Landvera de întîiul ban se alcătuiește de toți tinerii de la 20—25 ani, care nu slujesc în armată, și de toată populația de la 25—32 ani.

Oamenii din landvera de întîiul ban se adună de două ori pe an pentru exerciții : primăvara și toamna ; cele dintîi țin opt zile ; cele de-al doilea, trei săptămîni.

Landvera de-al doilea ban se alcătuiește de toți oamenii ieșiți din armata activă sau din landvera de întîiul ban, cuprinzînd toată populația de la 32—39 ani. Ea este menită, în vreme de război, a ocupa cetățile sau, după împrejurări, a întări armata. Fiindcă oamenii care o alcătuiesc au slujit în armată sau în landvera de întîiul ban, ea nu se

exersează decît în cete mici pe la casele lor și prea rar se adună.

Landsturmul există numai cu numele și e chemat numai la întîmplare de năvălire extraordinară. El se alcătuiește de toți oamenii care nu sînt cuprinși în armată și landvere, pînă în vîrsta de 50 ani, și de tinerii de 17 ani, în stare să poarte arme. În vreme de pace, landsturmul poate a se întrebuința în oricare împrejurări, pentru păstrarea liniștei dinăuntru ; el se formează atunci în companii țărănești în țară.

Unitatea de putere a landverei este batalionul. Ocolurile *[kreise]* sînt astfel împărțite ca să dea un batalion și un escadron și subocolurile, o companie. În vreme de pace, statul plătește leafă în regimentele de landveră numai la statul major al fiecărui batalion de întîiul ban, un feldvebel, un magaziner și doi subofițeri. În fiecare escadron de întîiul ban, un ofițer, un vagmistru și trei subofițeri. Cei din al doilea ban nu primesc nici o leafă. Ofițerii landverului de întîiul ban, în timpul de exerciții, primesc leafă.

Oamenii din landvere nu păstrează uniforma la ei. Hainele, armele și celelalte se depun la locul de căpitănie al fiecărui ocol, tot batalionul avînd o magazie deosebită.

Îndrăznesc a spune aici ideea fundamentală a unei organizări ostășești, care s-ar cuveni mai bine nouă, care avem numai o țintă defensivă.

O supun meditațiilor oamenilor cunoscători spre a o dezvolta și a o desăvîrși.

Ea ar fi :

A declara că tot românul, fără excepție, se naște cu datoria de a fi soldat al patriei, de la 20—60 ani. Această gloată a populației s-ar împărți în trei categorii :

Cea dintîi s-ar alcătui din oameni de la 20—30 ani. În timpul de pace, ar face în orașe slujba de gardă națională, adică ar împărți cu oștirea străjile deosebitelor posturi. Cei de pe margini ar împărți de asemenea cu oștirea străjuirea hotarelor. La trebuință extraordinară, ea ar putea fi purtată în tot întinsul țării, în toate punctele amenințate.

A doua categorie s-ar alcătui din oameni de la 30—45 ani. Aceștia vor fi întocmai ca landvera de-al doilea ban

în Prusia ; se vor aduna mai rar şi nu vor fi purtaţi la trebuinţă decît în ocolul judeţului lor.

A treia categorie ar cuprinde pe cei bătrîni de la 45—60 ani. Ei nu vor putea a se mişca din satul lor în lipsa celorlalţi şi vor îngriji pentru poliţia satului şi împlinirea poruncilor stăpînirii. Aceste gloate s-ar împărţi în legiuni şi cohorte.

În toţi anii, s-ar face în fiecare judeţ exerciţii : primăvara o săptămînă şi toamna două. Oştirea va da, în ocolul ce ocupă, ofiţeri şi subofiţeri învăţători ; aceştia unindu-se cu subofiţerii şi soldaţii ieşiţi din slujbă, din care se află în toate satele, ar face ca învăţătura să fie cu înlesnire şi grabnică. În timpul acelor adunări, fiecare va primi îndestularea şi leafa gradului său, după tariful oştirii. Spre a se acoperi acele cheltuieli, spătarul ar slobozi (ar concedia), în toţi anii cu voie, pe la casele lor, un număr hotărît de subofiţeri şi soldaţi, pe cîte patru sau şase luni. Uniforma n-ar fi neapărată.

Foloasele ce am dobîndi adoptînd o asemenea organizare ar fi nepreţuite :

1. Viaţa, averea şi liniştea cetăţenilor şi a statului ar fi ocrotite de bîntuirile uneltirilor de rău şi ale năvălitorilor de care am putea fi ameninţaţi ;

2. Numărul oştirii ar putea a se micşora mult şi am avea atît o economie mare de bani, cît şi s-ar întoarce agriculturii atîtea braţe ce-i sînt risipite ;

3. Numărul dorobanţilor s-ar putea încă micşora, oprindu-se numai o a treia parte pentru slujba administrativă.

4. Poporul din toate clasele ar cîştiga mult moraliceşte, căci, introducînd plăcerea armelor, mai cu seamă între tinerii oraşelor, şi obişnuindu-i la o viaţă militară şi activă, vom goni luxul şi desfrînările care degenerează caracterele, înmoaie curajurile şi pregătesc robia popoarelor.

5. Agricultura noastră ar cîştiga încă, căci experienţa de toate zilele şi istoria ne arată pe naţiile militare a fi cele mai muncitoare.

În sfîrșit, să nu uităm și văzul politic : că o nație războinică și unită, oricît de mică ar fi, n-a fost niciodată biruită și nici că va fi ; și, mai cu seamă, să luăm aminte acea maximă a politicii războiului că „un stat, chiar de a doua mînă, poate ajunge arbitrul cumpenei politice, cînd va ști a arunca *la vreme* o greutate într-acea cumpănă".

PUTEREA ARMATĂ ŞI ARTA MILITARĂ LA MOLDOVENI ÎN TIMPUL MĂRIRII LOR

> O ! Moldovo, săracă Moldovo ! De-ar fi domnii tăi, care domnesc întru tine, toţi înţelepţi, încă nu ai pieri aşa lesne. Ce domniile neştiutoare rîndului tău şi lacome sînt pricina pieirii tale, că nu caută să-şi agonisească şi nume bun ceva la ţară, ce caută desfrînaţii numai avuţie să strîngă. Care apoi totuşi se risipeşte şi încă şi cu primejdia caselor lor. Că blestemul săracilor, cum se zice, nu cade pe copaci, măcar cît de tîrziu.
>
> *Logofătul Miron Costin*

Puterea armată a Moldovei, pe cînd era liberă, după mărturisirea cronicarilor, era de şaptezeci mii şi, de multe ori, pînă la o sută mii de oameni. „Nici nu va fi necrezută mărturisirea aceasta, zice prinţul D. Cantemir, de vom socoti cu ce megieşi a avut Moldova război pe acele vremuri, adică cu turcii, leşii, cazacii, ungurii şi muntenii ; şi cum că ea nu numai îşi apără libertatea sa de către năvălirile lor pînă în vremea lui Bogdan al IV-lea, ci încă şi hotarele ei şi le-a lărgit mai mult".

Puterea armată a Moldovei ca şi a Ţării Româneşti se [de]osebea în ostaşi cu leafă (armată) şi ostaşi de scuteală (miliţie). Iar la trebuinţă, se făcea ridicarea gloatelor, după cum istoria ne-o arată în multe cazuri.

Organizarea armatei moldovene se urcă în cei dintîi ani ai întemeierii principatului. Noi o vedem la 1359 sub Petru I Voievod, cu puţini ani în urma descălecării ţării, a triumfa asupra polonilor. După aceea, vedem pe Iuga-Voievod a întemeia cetele de călăraşi, dăruindu-le moşii, întocmai după temeiul cu care vedem mult mai în urmă pe Svecia a întocmi armata sa indelta. Următorul domn, Alexandru Voievod cel Bun, mai completă organizarea ei, orînduind şi hatman mai mare peste toate oştile ţării. În sfîrşit, Ştefan cel Mare la 1456 o mai desăvîrşi. Atunci, ea a ajuns, după cum zice Cantemir, la vîrful cel mai înalt.

Armata Moldovei, în zilele măririi sale, se urca la patruzeci mii moldoveni și patrusprezece mii străini : nemți, cazaci, sîrbi, bulgari, albanezi și greci.

Plecînd de la temeiul cum că armata Moldovei, ca și a Țării Românești, după arătarea cronicilor, se împărțea în cete de 1 000 ostași sub un căpitan, afară de căpitanii cei mai mari, care comandau mai multe cete, că vătafii erau capete de 500 ostași, că hotnogii, sutașii și bulucbașii, cum s-au numit mai tîrziu comandau o sută, iar chihăii sau căușăii erau peste zece ostași, vom putea din notițele ce ne-a păstrat Cantemir, să lămurim armata Moldovei. Ea se compunea :

1. *Dărăbanii*, pedestrime, împărțiți în opt căpitănii sub opt căpitani, peste care era *căpitanul cel mare al dărăbanilor*. Mai tîrziu, acesta s-a dat sub ascultarea agăi.

2. *Călărașii de țară*, 11 000, sub 11 căpitani. Aceștia stau sub ascultarea hatmanului.

3. *Panțirii*, iarăși un corp de călărime foarte însemnat.

4. Două vătășii : *a călărașilor de Galați* și a *călărașilor de Țarigrad*.

5. Două vătășii : *umblătorii de Hotin* și *umblătorii de Soroca*.

6. Vătășia de *fustași*.

7. *Curtenii* sau cei ce n-ajunseseră încă în treapta boierească și slujeau la curtea domnească. Ei erau toți neam de boieri și mergeau la război sub *marele logofăt*. Ei se împărțeau :

a. Vătășia *copiilor de casă* ;
b. Vătășia *aprozilor de divan* ;
c. Vătășia de *paici* ;
d. Vătășia de *postelnicei*, mari și mici ;
e. Vătășia de *păhărnicei* ;
f. *Stolniceii* ;
g. *Armășeii*, sub *marele armaș* ;
h. *Ușearii* sub *ușearul* sau *portarul cel mare*.

Toți acești curteni erau mai mult o jandarmerie. Vătășiile lor erau mai mici decît ale celorlalte cete. De asemenea, curteni se aflau și prin ținuturi.

8. *Puşcaşii sau tunarii*, sub *căpitanul cel mare al dărăbanilor*. Acestea erau cetele pămîntene ; iar cele străine erau :

1. Seimenii *hătmăneşti* împărţiţi în zece buluchăşii, peste care era *baş-buluchaşa de seimeni*. Aceasta era pedestrimea străină şi se compunea din sîrbi, bulgari, arnăuţi şi greci.

2. Patru *căpitănii de unguri* sau nemţi de cîte o mie oameni fiecare.

3. Patru *căpitănii de cazaci* asemenea.

4. *Căpităniile tătarilor lipcani*.

5. Două *căpitănii de beşlii*, ce erau turci sau tătari, sub beşli-agasi.

Aceste două cete se formară mai tîrziu.

Întocmirea oştirii străine fu fatală moldovenilor. Rezemaţi pe dînsa, domnii cei răi, de care Moldova a avut cu prisos, tiranizau pe bieţii pămînteni. De aceea, o ură veşnică a domnit neîncetat între ambele oştiri. La 1564, oştirea străină se măcelări mai toată de hatmanul Tomşa şi Ilie Toroman, cînd aceştia se revoltară asupra lui Despot-Voievod. La 1592, Aron-Voievod cel Cumplit o restatornici. De atunci lupta între ambele oştiri s-a reînnoit în mai multe rînduri şi a adus mari nenorociri ţării.

Miliţia ţării se compunea :

1. Din *19 căpitănii de mii*, cîte una în cele 19 ţinuturi ale Moldovei. Fiecare căpitănie se împărţea în zece roate de o sută oameni, sub un sutaş. Aceştia, la început, stau sub ascultarea *vornicului de Ţara de jos* şi *vornicului de Ţara de sus*, iar mai tîrziu se dădură sub hatman. Dintr-aceşti căpitani, aceia care se aflau pe lîngă hotare străjuiau drumurile, potecile munţilor şi trecerea apelor. Iar cei din mijlocul ţării, unde nu era temere de vrăjmaşi, străjuiau la curtea hatmanului şi se trimiteau de dînsul în slujbele ţării ; fiindcă unii dintr-înşii purtau numirea de hînsari, prinţul Cantemir încheie, fără nici un alt temei, că ei trebuie să fi fost odată husari.

2. *Seimenii* sau *sebganii ageşti*, de care erau în fiecare tîrg cîte patru sau cinci, iar în Iaşi, zece sub aga.

3. *Călărimea* din ţinuturile Lăpuşnei, Orheiului şi al Sorocii, care erau sub comanda *serdarului*. Era un corp

foarte însemnat și apăra țara între Prut, Nistru și Basarabia de năvălirea tătarilor de Crîm și de Bugeac.

4. *Ceata vînătorilor*, care locuia cu vătaful ei un sat la munte, în ținutul Pietrei. Ei aveau de datorie, la vreme de război, să fie tot pe lîngă domn, în tabere, iar în vreme de pace, se întrebuințau la vînatul dobitoacelor sălbatice pentru masa domnului. Pentru aceea, ei erau scutiți de bir ; iar pentru cheltuiala încărcăturii puștilor, aveau leafă deosebită.

5. *Pedestrimea, cîmpulungeni* și *hîngani*, armați cu sinețe (puști) și cu topoare lungi în coadă.

6. *Codrenii Tigheciului*, în număr de 12 000 și toți călări. Ei locuiau în codru dincolo de Prut despre hotarul tătarilor de Bugeac, care cuprindea înăuntrul său mai 30 000 mile italienești. Ei erau, după cum zice Cantemir, „pieptul Moldovei cel mai tare între Prut și Basarabia". Aceștia întreceau cu vitejia lor pe toți ceilalți moldoveni, încît se obișnuise a se zice despre dînșii această vorbă : „Cinci tătari de Crîm plătesc mai mult decît zece de Bugeac și cinci moldoveni biruiesc pe zece tătari de Crîm ; iar cinci codreni sau tighiceni bat pe zece moldoveni".

Tigheciul, Cîmpulungul și Vrancea erau trei republici care formau state deosebite în statul Moldovei. Locuitorii acestor locuri se cîrmuiau după legile lor, nu primeau nici un slujbaș al domnului și nu erau îndatorați către dînsul decît la un tribut ușor pe an, a cărui cantitate se hotăra la întrarea lui în scaun. Cele două dîntîi dau și ajutor de oaste la trebuință. De multe ori, zice Cantemir, mai cu seamă despre cîmpulungeni, prin îndemnurile unor capete revoluționare, se trăgeau de sub stăpînirea domnilor și se dau sub protecția polonilor ; care împrejurare a făcut pe unii din istoricii acelei nații să creadă că Moldova le-a fost tributară. Este cunoscut că frumoasele instituții republicane sînt foarte vechi în Moldova, că în veacul al XII-lea înflorea într-această țară republica Bîrladului, faimoasă prin pirateria de uscat, și care se întinsese cu stăpînirea pînă la gura Niprului ; că în curînd după aceea, genovezii și raguzanii întemeiară mai multe republici într-acest pămînt ; astfel stătură ; Galații, Chilia, Cetatea Albă, Hotinul și Tighina.

Într-acest chip, ce am arătat, a fost organizată puterea armată a Moldovei. La o trebuință însă mare, sau cînd patria era în primejdie, se ridicau „mazilii" și „breslașii", țăranii, mai cu seamă „josenii" sau cei din Țara de jos, și boierii cu oamenii sau slugile lor, ca să apere patria amenințată.

Aceștia se numeau atunci „oaste de strînsură" sau „oaste în dobîndă", spre a se deosebi de „oaste în leafă" sau „lefegii".

Pentru plata lefurilor ostașilor, afară de ale dărăbanilor, pentru care pînă la 1622, în a doua domnie a lui Ștefan Tomșa Voievod, se oprea din tributul ce se da la Poartă 5 000 ughi, se așezase o dajdie sub numirea de fumărit, ca toată casa de țăran să plătească în vreme de pace pe an 80 aspri, iar în vreme de război 120 aspri, și la nevoie mai mare un galben sau 200 aspri. De aci se vede, observă Cantemir, ce populată era odată Moldova, de vreme ce această dajdie ținea cu îndestulare cheltuiala la o oștire de 54 000 oameni.

În vreme de pace, armata era așezată parte în capitală, parte în județe. Dărăbanii străjuiau la curtea domnească. Căpitanul cel mare cerceta străjile ziua și noaptea, le rînduia și le schimba. În lipsa agăi din oraș, el îi îndeplinea locul. Seimenii asemenea străjuiau în curtea domnească, schimbîndu-se între sine pe rînd. Cazarma lor era lîngă zidul curții și se numea odăile seimenești.

Călărașii de Țarigrad trebuiau să știe turcește ca și cei de Galați și se trimiteau cu depeșe.

Umblătorii de Hotin și umblătorii de Soroca trebuiau să înțeleagă limba polonă și muscălească și, cînd cerea trebuință, se trimiteau în Polonia și Moscova.

Fustașii străjuiau la perdelele doamnei și la garda curții în care se închideau slugile curții pentru greșeli mai mici. În paradele domnești, ei mergeau pe lîngă domn de ambe părțile, cu fuști lungi în mînă. Asemenea făceau și la război.

Toți curtenii, cum am mai zis, erau ca un fel de jandarmerie și aveau deosebite funcții în curtea domnească ; așa, aprozii de divan, ca și copiii de casă, alcătuiau garda domnului. Ei erau înveșmîntați, pe vremea lui Ștefan cel Mare, cu „șavanale" și „chibinice", iar în vremea lui Radu

Mihnea Voievod (1623—1627), ei purtau „urşiniţe, cabaniţă cu jder şi vulpi". În vreme de pace, aprozii slujeau la Divanul domnesc, împlineau datoriile după hotărîri judecătoreşti şi purtau poruncile domnului pe la boieri. Boierul care primea printr-înşii asemenea poruncă trebuia să şadă în picioare pînă ce-i citea aprodul. În vreme de război, ei se aflau tot pe lîngă domn. Copiii de casă păzeau la „cămara cea cu arme" sau arsenalul, la cabinetul cel mare al domnului, sub îngrijirea cămăraşului, şi stau împrejurul domnului cînd şedea la Divan.

Ei se trimiteau de asemenea de domn în ţinuturi de chemau boierii şi vătaful lor lua cîte un leu din şase lei ce le da după obicei fiecare boier chemat. Postelnicii cei mari şi cei mici slujeau asemenea la curtea domnească. Păhărniceii şi stolniceii slujeau la mesele domneşti. Armăşeii străjuiau pe cei închişi. Uşearii duceau la gazdă şi slujeau pe soli. Paicii slujeau lîngă domn şi erau încinşi cu brîie de argint, cu săbii şi cu lănci cu mănunchele şi vîrfurile legate cu argint şi poleite cu aur.

Marele hatman era cap al călăraşilor şi mai mare peste toată armata, călărime şi pedestrime. Cînd mergea la curte, purta toiag aurit.

Marele clucer îngrijea pentru aprovizionarea armatei de bucate.

Marele şătrar era general-cvartir-maistru al armatei. El îngrijea pentru corturile ei, pentru tunuri şi celelalte arme şi aşeza taberele.

Cămăraşul de catastişe purta condica ostaşilor. Cînd se făcea adunarea oştilor pentru cercetare, el citea numele fiecăruia. Asemenea făcea cînd li se da leafa. După aceea, el da fiecărui căpitan condica ostaşilor din ceata lui, pe care o scria cu mîna lui însuşi, şi pentru osteneală avea de la fiecare căpitan cîte un taler nemţesc.

Disciplina la moldoveni era foarte straşnică. Duelul între ostaşi era aspru pedepsit. Cînd un ofiţer murea, atunci caii lui se îmbrăcau cu postav negru şi deasupra puneau hainele lui cele mai de preţ şi înaintea trupului duceau o suliţă în vîrful căreia se spînzura o sabie cu mănunchiul în jos, şi de amîndouă părţile mergeau ostaşi înzăuaţi (cu cuirase) şi încoifaţi.

Prinţul Cantemir ne-a păstrat descrierea rînduielii cu care domnul ieşea din capitală ca să meargă la război : „Înainte, zice el, merg vreo cîţiva oameni povăţuitori şi îndreptători de drum, care sînt buni pentru acea treabă, dintre ostaşi şi dintre alergători. După aceştia, urmează călărimea, înaintea căreia mergea steagul şi căpitanii cetelor, aşa încît fiecare ceată să lase loc deşert, ca să se poată deosebi una de alta. Iar de amîndouă părţile steagului, merg căpitanii cetelor şi iau aminte pentru ostaşi, ca să umble toţi cu rînduială şi în dreaptă linie. După aceştia, urmează călăraşii şi umblătorii cu vătafii lor ; iar după dînşii, caii domneşti, mergîndu-le înainte două tunuri, care se dau domnului de la Poarta otomană. În urma acestora, vin fiii domnului şi, ceva mai depărtişor de dînşii, urmează tatăl lor, drept în mijlocul liniei, înconjurat de paici de amîndouă părţile. Mai depărtişor de-a dreapta, urmează comişii şi vătafii curtenilor, iar de-a stînga, postelnicul cel mare şi ceilalţi postelnici. În linia a treia, după domn, merg bulucbaşii, patru de amîndouă părţile, cei mai vechi fiind mai aproape de domn. Pe urmă, vin seimenii de amîndouă părţile pentru care iau aminte căuşăii, ce se înţeleg căprari după obiceiul Europei, ca să meargă în dreaptă linie şi cu pas potrivit. După aceştia, urmează boierii cei dinăuntru, după cum se numesc, adică : vistiernicii, paharnicii, ciohodarii, medelnicerii. După dînşii, vătaful de copii cu slugile, al doilea păhărnicerii şi al treilea stolniceii.

După aceştia, urmează sangiacul cel mare, adică steagul cel mare, care are în vîrf semiluna, împreună cu alte două steaguri ce se dau domnului cînd intră în stăpînire, de la curtea împărătească. După steaguri, merge muzica, după care merg armăşeii de amîndouă părţile. După aceştia, în linia dintîi, sînt boierii cei mari, într-a doua cei de starea a doua, şi întru a treia cei de starea a treia ; iar cei fără de slujbă merg fiecare după starea şi boieria sa, unul după altul. Apoi, urmează armele cele mari, adică tunurile, sub purtarea de grijă a şătrarului celui mare şi căpitanului de dărăbani, cu puşcaşii sau tunarii şi cu toate cele trebuincioase unei tabere şi zahereaua".

Cîtă vreme Moldova a fost independentă, armata ei a înflorit ; iar după ce a căzut sub suzeranitatea turcilor, domnii, nemaiavînd trebuinţă să ţină atîţia oameni cu

leafă, au lăsat nu numai să cadă cetele ostaşilor din vitejia lor cea veche, dar încă au scăzut şi numărul lor. Pînă pe vremea Movileştilor însă tot se mai ţinea ca la patruzeci mii ostaşi. Astfel, la 1538, vedem pe Petru Voievod Rareş a întîmpina pe poloni cu 26 000 oameni şi mai mult de 50 tunuri ; la 1561, pe Alexandru Vodă Lăpuşneanu, cu 25 000 ostaşi, a se lupta împotriva lui Despot Eraclid ; la 1574, pe Ion-Vodă, cu 30 000 ostaşi, a se revolta împotriva turcilor. Războaiele civile din vremea Movileştilor (1595—1615) slăbiră mult Moldova. La 1615, la Tăuteşti, se măcelăriră mişeleşte dărăbanii de către polonii ce veniseră cu doamna Ierimiei Vv. Movilă împotriva lui Ştefan Vodă Tomşea. „Era la Ştefan-Vodă dărăbanii, zice cronica, foarte îmbrăcaţi bine, după credinţa ceea ce făcuse de stătuse cu dînsul la ridicareą boierilor, cum n-a fost nici la o domnie îngrijită aşa bine pedestrimea : cu haine tot de feliandreş, cu nasturi şi cu ceaprage de argint, în pilda haiducilor de ţară leşească, cu pene de argint la cumănace şi cu table de argint la şolduri pe ledunce."

Ticăloşia domnilor care stăpîniră Moldova în urmă, nenorocita revoltă a lui Gaspar-Vv., războaiele turcilor cu leşii al căror teatru era Moldova, războaiele lui Vasile-Vv. cu Matei-Vodă din Ţara Românească, în sfîrşit pustiirea tătarilor de la 1650 sleiră cu totul puterea Moldovei. „De atunci, zice Miron, a purces această ţară tot spre rău, pe an ce trece."

După vreo cîţiva ani de războaie civile între Vasile-Vv. şi George Ştefan Vv., armate se împuţină foarte mult. Acest din urmă, rămînînd în sfîrşit biruitor şi domn în ţară (1654—1658), începu a îngriji de armată. El ar fi dus-o într-o stare mai bună dacă duhul de indisciplină, propagat de ostaşii munteni ce-i avea în leafă, nu ar fi zădărnicit silinţele lui ; cu toate că răscoala seimenilor moldoveni nu fu însoţită de aceste împrejurări înspăimîntătoare, ce răscoala ostaşilor adusese în Ţara Românească, este de însemnat că Moldova era atît de slabă atunci, încît mica armată ce ţinea domnul pe lîngă dînsul se părea încă prea împovărătoare ţării.

De atunci, instituţiile militare ale Moldovei merseră desfăcîndu-se, căci domnii preferau mai bine să strîngă banii pentru dînşii, decît să-i cheltuiască pentru ţinerea os-

taşilor de care li se părea că nu mai au trebuinţă. În vremea lui Dimitrie Cantemir, vătăşiile ajunseră numai de cîte 40 şi 50 oameni în loc de 500 şi Moldova nu putea scoate oaste la război decît pînă la 6 000 oameni. Nesocotinţa ce el făcu de a se uni cu Petru cel Mare grăbi căderea Moldovei. Arendaşii fanarioţi puseră gheara pe dînsa. Ea văzu atunci obiceiurile sale a se corupe, virtuţile militare a pieri. Ea văzu străinii ce odată tremurau de dînsa a se împuternici şi a-i răpi una după alta provinciile sale, acele locuri slăvite, udate de sîngele eroilor ei ! În acele triste zile, vreo cîteva glasuri slabe protestară ; dar ele strigară în deşert şi nici un braţ nu se armă să o răzbune... Moldova pierduse mărirea sa !...

ARTA MILITARĂ LA MOLDOVENI

Moldovenii, în veacul de mijloc şi mai în urmă încă, se arătau unul din cele mai viteze popoare ale Europei. Un scriitor polon din veacul al XVI-lea, Orichovius, zice pentru dînşii : „Ei sînt oameni fioroşi, însă foarte viteji, şi nu mai este alt neam care să aibă hotare aşa de înguste şi să lupte mai mult pentru gloria războiului şi pentru apărarea vitejiei şi să susţină mai mulţi vrăjmaşi împrejurul lor, cărora sau le face neîncetat război, sau se apără în contra războiului făcut de către aceia".

„Dîrzenia şi semeţia, zice Cantemir, este maica şi sora lor, căci dacă unul are cal bun şi arme bune, atunci gîndeşte că nici un om nu-l poate întrece şi nu s-ar feri, de ar fi cu putinţă, însuşi cu dumnezeu să se lupte."

Locuitorii de Ţara de jos, obişnuiţi mai mult să trăiască în război cu tătarii, erau mai viteji decît Ţara de sus. A omorî şi a prăda pe turci şi pe tătari era la ei o datorie creştinească. Între dînşii se deosebeau orheienii ca cei mai dîrji.

Armele moldovenilor erau, ca şi ale muntenilor, arcul, suliţa, securea, sabia, paloşul, măciuca, puşca, care la dînşii se numea sineaţă ş.a. În războaiele naţionale se slujeau cu coase, topoare şi fuşturi. Arcul, zice Cantemir, îl întind

ei foarte bine și se pricep a purta și sulița ; dar cu sabia totdeauna fac mai multă izbîndă. Iar pușca o poartă numai vînătorii, pentru că zic ei că este lucru rușinos să se lupte la oaste cu acest fel de arme cu care nu se poate cunoaște nici arta militară, nici vitejia.

Pedestrimea moldovenilor se rînduia în gloate adînci, de unde și expresia „a se îngloti pedestrimea", ce așa de des se vede în cronicile lui Ureche și Miron. Călărimea însă era armata lor cea mai perfectă. Ea se lupta călare și pe jos, pe rînd ; lucru ce este cunoscut ca cel mai mare grad al perfecției unei oștiri. Cronica ne arată că, la „1422, pornindu-se craiul Vladislav al Poloniei asupra crizeaților (cruciaților) i-a trimis și Alexandru-Vodă 400 de moldoveni, oameni tot aleși, într-ajutor, care arătau mare vitejie cu izbînda împotriva crizeaților, că făcînd năvală moldovenii asupra crizeaților, apoi deodată s-au făcut a fugi. Iar crizeații, ieșind dintr-o cetate anume Marienburg, gonind pe moldoveni, pînă i-a înșirat spre o pădure și acolo, pedestrindu-se moldovenii, după obiceiul lor, au prins a săgeta pe crizeații nemți, și dînd nemții dos, și încălecînd moldovenii, mare moarte au făcut în nemții aceia, și întorcîndu-se moldovenii cu izbînda la craiul Vladislav, mare mulțumită și laudă au avut". Asemenea vedem pe moldoveni și în mai multe rînduri a se lupta. Ca la toate națiile meridionale, nimic nu era mai iute și mai de temut decît cea dintîi a lor izbire. Neizbutind însă, lesne se descurajau. Aceasta ne-o mărturisește și Cantemir zicînd : moldovenii, la începutul războiului, totdeauna sînt foarte viteji și de-al doilea slabi la inimă. Iar dacă îi înfrîng potrivnicii înapoi, atunci prea rar au bărbăție să înceapă de a treia oară. Însă au învățat de la tătari de se întorc înapoi din fugă și prin această apucare cu meșteșug au smuls biruința de multe ori din mîinile potrivnicilor.

Tunuri, ce moldovenii numeau puști, nu aveau multe în oștirea lor la început, pentru că, după cum am arătat, ei iubeau prea puțin armele cu foc. Mai în urmă, însă, în al XVI-lea veac, ele se înmulțiră și în bătălii vedeam figurînd 50 și 80 tunuri. Mortierele se numeau pive și obuzurile *cumbarale*. Ele erau de asemenea numeroase. În bătălia de

ei foarte bine și se pricep a purta și sulița ; dar cu sabia totdeauna fac mai multă izbîndă. Iar pușca o poartă numai vînătorii, pentru că zic ei că este lucru rușinos să se lupte la oaste cu acest fel de arme cu care nu se poate cunoaște nici arta militară, nici vitejia.

Pedestrimea moldovenilor se rînduia în gloate adînci, de unde și expresia „a se îngloti pedestrimea", ce așa de des se vede în cronicile lui Ureche și Miron. Călărimea însă era armata lor cea mai perfectă. Ea se lupta călare și pe jos, pe rînd ; lucru ce este cunoscut ca cel mai mare grad al perfecției unei oștiri. Cronica ne arată că, la „1422, pornindu-se craiul Vladislav al Poloniei asupra crizeaților (cruciaților) i-a trimis și Alexandru-Vodă 400 de moldoveni, oameni tot aleși, într-ajutor, care arătau mare vitejie cu izbînda împotriva crizeaților, că făcînd năvală moldovenii asupra crizeaților, apoi deodată s-au făcut a fugi. Iar crizeații, ieșind dintr-o cetate anume Marienburg, gonind pe moldoveni, pînă i-a înșirat spre o pădure și acolo, pedestrindu-se moldovenii, după obiceiul lor, au prins a săgeta pe crizeații nemți, și dînd nemții dos, și încălecînd moldovenii, mare moarte au făcut în nemții aceia, și întorcîndu-se moldovenii cu izbînda la craiul Vladislav, mare mulțumită și laudă au avut". Asemenea vedem pe moldoveni și în mai multe rînduri a se lupta. Ca la toate națiile meridionale, nimic nu era mai iute și mai de temut decît cea dintîi a lor izbire. Neizbutind însă, lesne se descurajau. Aceasta ne-o mărturisește și Cantemir zicînd : moldovenii, la începutul războiului, totdeauna sînt foarte viteji și de-al doilea slabi la inimă. Iar dacă îi înfrîng potrivnicii înapoi, atunci prea rar au bărbăție să înceapă de a treia oară. Însă au învățat de la tătari de se întorc înapoi din fugă și prin această apucare cu meșteșug au smuls biruința de multe ori din mîinile potrivnicilor.

Tunuri, ce moldovenii numeau puști, nu aveau multe în oștirea lor la început, pentru că, după cum am arătat, ei iubeau prea puțin armele cu foc. Mai în urmă, însă, în al XVI-lea veac, ele se înmulțiră și în bătălii vedeam figurînd 50 și 80 tunuri. Mortierele se numeau pive și obuzurile *cumbarale*. Ele erau de asemenea numeroase. În bătălia de

la Cahul (1574), vedem pe Ion-Vv. a întîmpina pe turci cu 30 tunuri şi 80 pive. Îngrădirile de campanie sau retranşamentele au fost de asemenea de mult cunoscute moldovenilor şi se numeau băşti.

Războiul defensiv se perfecţionează mult la moldoveni. Încă în veacul al XIV-lea, ei dădură o frumoasă probă despre aceasta. La 1359, regele Cazimir al Poloniei trimiţînd o armată însemnată din Polonia mică şi Rusia cu Ştefan Vv. împotriva lui Petru I Vv., acesta, văzînd că din inferioritatea numerică a oştirii sale nu izbuteşte în bătăliile particulare, s-a tras în locuri strîmte. Polonii trebuind să treacă printr-o pădure deasă şi neumblată, numită Plonin, din muntele Sepeneţ, Petru Vv. o ocupă mai dinainte şi puse de tăie cu ferăstraiele toţi copacii de pe lîngă drum, lăsîndu-i pe trunchii lor numai înţînaţi. Cînd intrară polonii în codru, moldovenii începură a împinge copacii cei mai depărtaţi, care, căzînd pe cei mai de aproape, îi prăvăliră pe toţi peste oştirea polonă. În ameţeala şi învălmăşeala în care erau polonii, văzînd pădurea din toate părţile căzînd pe dînşii, iese deodată şi Petru Vv. şi îi izbeşte ; ei nu mai putură face nici o mişcare, încurcaţi fiind de copacii care cădeau şi care în căderea lor îi sluţise de mîini şi de picioare. Mulţi din poloni pieriră în acea zi memorabilă, mai mulţi însă căzură prinşi ; trei steaguri mari, al cracovenilor, al sandomirenilor şi al leopolenilor, şi altele nouă mai mici, militare sau boiereşti *(gentilitia)* şi cu tot aparatul de război, picară în mîinile biruitoare ale moldovenilor.

Această tactică o păziră moldovenii totdeauna cînd aveau a se lupta cu o armată mai numeroasă decît a lor ; astfel, între altele, la 1450, întrînd o oştire însemnată de polonezi sub comanda generalului Petru Ordovici, Koneţpolski şi Mihail Buceaciki şi un număr de moldoveni cu Alexandru-Vv., împotriva uzurpatorului Bogdan, acesta, văzînd că nu le mai putea sta împotrivă cu oastea sa, se trase la strîmtori cu gînd să aducă pe poloni după dînsul şi astfel, zăbovindu-i şi flămînzindu-i, să-i poată învinge. Această tactică îi izbuti. După ce purtară pe poloni din loc în loc, îi aduse în sfîrşit la apa Bîrladului. Acolo, trebuind polonii să treacă printr-o pădure, deşi ştiau că este

ocupată de oamenii lui Bogdan-Vv., dar semeţindu-se, porniră mai întîi carele cu pîrcălabul de Hotin şi cu toţi moldovenii şi podolenii. Pe cînd aceştia erau în mijlocul pădurii, oastea lui Bogdan-Vv. îi izbi şi, după o cruntă apărare, de-abia putură scăpa cu multă pagubă. Atunci, vrînd să treacă şi cealaltă oaste poloneză, îi ieşi înainte Bogdan cu „multe steaguri şi buciume şi fără călărime, iar multă pedestrime". Văzînd aceasta, polonii „se tocmiră de război" şi au ţinut lupta de la chindie pînă la înnoptat cînd, „înglotindu-se pedestrimea, au făcut mare pieire în polonezi, la strîmtori, tăind vinele cailor cu coase şi cu fuşturi. Atunci, picară morţi şi capetele armatei polone. Izbînda ar fi fost a lui Bogdan-Vv. dacă moldovenii potrivnici, ce trecuseră cu carele înainte, nu s-ar fi întors şi i-ar fi smuls biruinţa".

Între aceste războaie civile, se formară moldovenii ca într-o şcoală militară. Ei nu avură îndată trebuinţă decît de un căpitan mare, ca să se facă vestiţi şi să fie eroi ai creştinătăţii. Acest căpitan nu întîrzie a se ivi şi fu Ştefan cel Mare.

El se arătă credincios tacticii părinţilor săi. Aceea ce avu însă mai deosebit este că, folosindu-se de cunoştinţa ce avea despre importanţa poziţiilor naturale la război, el ascundea un trup de oştire care, la un semn hotărît, se arunca pe la spatele vrăjmaşului, în vreme ce cealaltă armată îl izbea în faţă. Este cunoscut că acestui principiu fu dator Hannibal biruinţelor sale. Astfel, la bătălia de la Bîrlad (20 ianuarie 1475), Ştefan-Vv., după ce slăbise caii turcilor pîrjolind ţarba înaintea lor peste tot locul prin care trebuiau să treacă, i-a tras la strîmtoare. Acolo, folosindu-se de poziţia locului, chiar şi de negureala atmosferei, puse o seamă de oameni în cîmpie, care dădură semnal de război cu „trîmbiţe, buciume, şi tobe". Turcii, întorcîndu-se către glasul ce se auzea, socotind că acolo se află Ştefan cu toată puterea sa, acesta iese atunci de unde era ascuns, îi izbeşte în dos, în vreme ce ceilalţi îi izbeau în faţă, şi printr-această „apucare cu meşteşug", după cum zic cronicarii, el numai cu 47 000 oameni învinse o armată de 120 000.

Aceste principii tactice povăţuiră pe Ştefan-Vv., în numeroasele sale campanii şi bătălii ce a dat, în vreme de 46

ani, necurmat, cu toate popoarele învecinate. La aducerea aminte a minunatelor fapte de arme ale acestui erou, cronicarul polon Dlugosz aruncă o strigare de o admirație sublimă ! Istoricul ungur Istuanfius mărturisește că el era cel mai vestit general al vremii sale pentru știința militară, iar un scriitor vechi moldovean, în entuziasmul său, strigă : „Care voievod mai multe războaie a avut ? Care domn mai mari biruințe a făcut și acestea în deosebite vremuri și locuri, cu deosebite neamuri ? Ca fulgerul, de la răsărit la apus, au luminat : martori sînt leșii, care cu sîngele lor pămîntul nostru au crușit ! Martori sînt ungurii, care pe satele și cetățile lor de foc potopite le-au văzut ! Martori sînt tătarii, care cu iuțimea fugii lor, de fierul lui nu au scăpat ! Martori sînt turcii, care în fuga lor nu puteră afla mîntuire ! Martori sînt muntenii, care de călărimea noastră s-au zdrobit ! Martori sînt toate neamurile de primprejur, care ascuțișul săbiei lui au cercat".

După moartea acestui domn, sub Bogdan-Vv., Ștefan al V-lea Vv., Petru Rareș Vv., moldovenii mai avură oarecare triumfuri militare. Acești domni făcură război și cu izbîndă ungurilor, polonilor, muntenilor și tătarilor. După stingerea lor, moldovenii, căzînd cu totul sub suzeranitatea Porții, domnii, nemaiavînd a apăra libertatea și independența patriei ce le pierduseră, lăsară a scădea și a se demoraliza armata. Războaiele lor, încetînd atunci de a mai fi naționale, ei pierdură acel entuziasm care face pe tot norodul nebiruit, cînd el știe că se luptă pentru naționalitatea și libertatea sa. Războaiele ce ei avură în urmă a sprijini fură mai toate numai niște lupte între pretendenți pentru dobîndirea tronului, la a căror sfadă poporul lua prea puțină parte. Și într-aceste războaie curat ostășești, moldovenii se arătară adesea mult mai prejos decît națiile vecine, căci în vreme ce acestea progresau în arta militară, ei stau pe loc. Astfel, la 1561, în bătălia de la Verbia, Alexandru Vv. Lăpușneanu, cu toată superioritatea numerică a armatei sale către a potrivnicului său Despot Eraclid, cu toată vitejia personală ce arătă, pierdu această bătălie, căci nu știu a se folosi cum trebuie de artileria sa, nu luă ofensiva la vreme și se apără moale cînd fu atacat. Astfel, în 1570, polonii învinși scăpară din mîinile biruitoare ale lui Ion-Vv, biruitor numai căci acesta nu știu iarăși a între-

buinţa bine artileria sa. Acest domn, ca şi Tomşea-Vv., culese oarecare triumfuri asupra turcilor, polonilor şi muntenilor şi ar fi fost în stare a da moldovenilor vechea lor strălucire militară. El ridică steagul independenţei ; dar moldovenii, scîrbiţi de tirania lui, refuzară a-l secunda. În bătăliile lui, însă, vedem pe moldoveni a profita de lecţiile vecinilor şi a arăta oarecare ştiinţă tactică. Se vede că, pe atunci, începuseră moldovenii a studia tactica mai cu seamă în cărţile vechimii, căci la 1578, vedem pe Petru Vv. Şchiopul, în bătălia de la Docolina, împotriva lui Ion Potcoavă, ce cu cazacii ocupase tronul, a întrebuinţa aceeaşi tactică ce vestitul cartaginez Hannibal întrebuinţă în bătălia de la Zama. În lipsă de elefanţi, însă, el puse în fruntea liniei sale de bătaie cirezi de vaci şi herghelii de cai, pentru ca să calce pedestrimea lui Potcoavă. Lui i se prilejui aceeaşi nenorocire ce întîmpină vestitul biruitor de la Cannae, căci cazacii, stînd pe loc şi lăsînd să se apropie oştirea lui Petru-Vv., deodată slobozîră focurile într-însa. Atunci, acea herghelie de cai şi acea cireadă de boi spăimîntîndu-se, se întoarse înapoi şi, năvălind peste oastea lui Petru-Vv., o puse în neorînduială. Cazacii se folosiră de această împrejurare, o izbiră deodată de-a dreapta şi de-a stînga şi lesne o învinseră.

Ştefan Tomşea Vv. (1612—1618), ajutat de vestiţii căpitani munteni : Mîrzea, Gheţea şi Racea, care după moartea domnului lor Mihai-Vv. Viteazul se traseră în Moldova, învinse, în vreo cîteva rînduri, pe poloni şi mai cu seamă în bătălia de la Cornul lui Sas. De atunci, pe timpurile lui Vasile-Vv. şi Ştefăniţă-Vv., vedem pe moldoveni luptîndu-se vitejeşte în mai multe ocazii. Bătălia de la Boiani (1685), în care Cantemir-Vv. bătrînul a spart şi a desfăcut cele dintîi rînduri ale polonilor, este cea din urmă bătălie generală în care legiunile moldave străluciră cu fală. De atunci, arta militară se pierdu în Moldova !

Moldova era înconjurată de un brîu de cetăţi pe toate marginile sale. Dinspre Polonia, avea Hotinul, Soroca şi Tighina (Benderul) ; dinspre Transilvania, avea cetăţuile Neamţu şi Imerodova ; dinspre Ţara Românească, Crăciuna, pe Dunăre, cetăţile Reni, Cartal, Smilul (Ismailul) şi Chilia, şi pe Marea Neagră, Cetatea Albă (Moncas-

tro, Acherman). Afară de acestea Suceava, capitala, era tare întărită. La toate aceste cetăți, era comandant cîte un pîrcălab, afară de cetățile Chilia și Cetatea Albă, la care, pentru importanța lor, se trimiteau doi pîrcălabi ; iar în cetatea Sucevei era hatmanul pîrcălab. Aceste cetăți fură multă vreme azilul libertății moldovenilor. De aceea, asupra lor vedem ațintite toate silințele vrăjmașilor lor. Moldovenii se ilustrară în apărarea lor. La 1497, Ioan Albert, regele Poloniei, asediind cetatea Sucevei cu 80 000 ostași, o bătu în zadar în vreme de trei săptămîni. Cetățenii se apărară bărbățește și ce stricau tunurile polonilor ziua, ei astupau noaptea cu pămînt, scînduri și piatră.

Dar acolo unde moldovenii se ilustrară mai mult fu apărarea Cetății Albe. Această cetate era singurul lor port pe Marea Neagră și printr-însul ei dominau asupră-i. Căci nu trebuie a uita că această mare era odinioară un lac moldovenesc și că domnii Moldovei purtau titlul de stăpînitori ai Mării Negre. Turcii pricepură importanța acestei cetăți și nu pregetară nici o jertfă spre a o dobîndi. Dar moldovenii o apărară vitejește și Mahomet I, după o asediere de o lună, învins de dînșii, fu silit a se trage (îndărăt). Următorul sultan, Baiazid, fu mai norocit. La 1483, el veni cu oștire și cu o flotă numeroasă de asedie cetatea. Un scriitor vechi ne-a păstrat amănuntele acestei asedieri, prin a cărei pierdere se îngroapă viitorul maritim al Moldovei. „Cetatea Moncastru, zice el, se află pe rîpa mării, aproape de gura Nistrului. Locul e foarte bine întărit, și prin poziția sa cea naturală, și prin muniția sa cea artificială, și de foarte mare importanță pentru înlesnirile țării, ale rîului, ale mării și de foarte mare preț și nume pentru toată provincia dimprejur, care nume și-l cîștigase mai vîrtos pe timpurile cînd sultanul Mahomed, mergînd asupra lui, îl combătu în vreme de o lună de zile și, neputîndu-l lua, fu gonit de rigoarea frigului și silit să-l lase. Baiazid, dînd voie la ai săi să prade țara și văzînd că cei dinăuntru nu se mișcă, hotărî a apropia armata de pe mare și deodată îl înconjură de pe apă și de pe uscat, și-l strînse așa încît nu se putea aduce sau scoate nimic. Văzînd pe locuitori cerbicoși în voința lor a-l apăra, pregăti artilerie, începu a bate

zidurile pe mai multe părți și urmînd a-l bate mai multe zile, dărîmase din ziduri atît cît socotea că oamenii săi vor putea intra destul de lesne. Cu toate acestea, el porunci coloanelor sale ca în luptă să urmeze una după alta și, în dimineața viitoare, cum se făcu ziuă, se puseră împrejurul zidurilor. Oamenii cei dinăuntru își făcuseră în ruinele zidurilor apărături foarte însemnate, cu valuri și cu șanțuri foarte adînci, așa încît, cînd s-au arătat turcii la intrarea lor prin ruptură, îndată se încăierară cu dînșii și, împingîndu-i înapoi cu mare impetuozitate, întrebuințînd spre apărarea sa săgeți, focuri, darde și pietre, se purtară cu atîta inimă, încît rănind și omorînd foarte mare număr din cei din afară, îi goniră mai de multe ori afară. Dar vrăjmașii, avînd oameni prea mulți, lesne se reînnoiau și, venindu-le soldați noi în bătaie, nu dau loc de repaus la înconjurați. Omorîndu-se și rănindu-se oamenii dintr-aceștia și neavînd pe cine pune în locul celor ce lipseau, se micșora mereu numărul apărătorilor și așa sufereau cu mult mai mare pagubă prin cei puțini care pierdeau, decît aduceau prin cei mulți care-i omorau dintre vrăjmași. Baiazid, după ce ținu pe ai săi în bătaie o mare parte din zi, porunci să dea semn să se adune și, încetînd bătaia, îi reconduse în lagăr, cu gînd ca în dimineața viitoare să se așeze armata așa ca, împărțindu-se în multe coloane, care să urmeze în bătaie una după alta, să poată înnoi neîncetat coloanele și să țină fără întrerupere bătaia ziua și noaptea, pînă cînd vor dărîma valurile și vor mistui pe apărători. Cu acest cuget trimițînd în repaus oștile, le făcu să înțeleagă că, după ce va trece noaptea, în cealaltă zi, mai înainte de răsăritul soarelui, să se afle la rîndul lor, spre a se întoarce din nou la bătaie, cu ideea sau de a lăsa acolo viața, sau de a cîștiga locul mai înainte de a se retrage. Văzînd locuitorii pregătirile vrăjmașilor, nelipsindu-le curajul, cu toate că cunoșteau primejdia în care se aflau, fiind slăbiți prin cei răniți și prin cei morți, dreseră locurile de care aveau trebuință și se pregătiră cu toate puterile ce le mai rămîneau spre apărare. Venind ziua următoare, Baiazid reconduse oștile toate la locul de atac, cu mare zgomot de sunete, de

strigări şi de larmă ce făceau soldaţii săi, care fără îndoială îşi făgăduiau biruinţă. Baiazid, dorind să scape cît va putea, şi oamenii şi locul, se hotărî să încerce dacă, cunoscînd ei primejdia, va putea să-i aducă cu învoire să se lase de îndărătnicia lor, făcu semn că vrea să vorbească cu ei, trimise înainte pe un sol al său, ca să le spună cum că turcii vin cu hotărîre statornică de a nu înceta bătaia ziua şi noaptea, pînă ce nu vor lua locul, şi dacă aşteaptă să fie siliţi, le vesteşte că le va da locul în pradă şi nu va ierta nici vîrstă, nici sex, şi că toţi se vor omorî ; iar dacă vor voi a se supune, îi va primi fără a vătăma averea sau persoanele şi, dîndu-le libertatea, va sta în voia lor de a rămîne pe loc sau a se duce într-altă parte. Auzind cei dinăuntru propunerile sultanului şi nevăzînd nici un chip de a se putea mîntui fiindcă nu mai rămăseseră atîţia cîţi să poată apăra valurile, cerură puţină vreme ca să răspundă. Strîngîndu-se atunci căpeteniile, după cîteva dispute, se hotărîră să primească condiţiile propuse, încredinţîndu-se mai vîrtos bunei opinii ce aveau despre Baiazid, că le va primi credinţa. După ce s-au sfătuit între sine, trimiseră solii lor ca să le dea locul şi, fiind primiţi cu bunătate de Baiazid, îngriji sultanul cu scumpătate ca să nu pătimească nimic, dînd voie celor ce vor voi să se ducă de aci să poată scoate toate lucrurile lor fără vreo împiedicare şi, lăsînd Moncastrul bine păzit, se întoarseră la Adrianopol.

Pîrcălabii cetăţii care au făcut această frumoasă, deşi zadarnică apărare, s-au numit Gherman şi Ioan.

Tot în această vreme pierdură moldovenii şi cetăţile de la Dunăre. Alexandru-Vv. Lăpuşneanu, la 1564, dărîmă cetăţile dinăuntrul ţării. Ele se rezidiră în urmă, ca să fie dărîmate iarăşi de Dumitraşcu Cantacuzino, la 1684, din porunca sultanului. La 1714, turcii rezidesc numai cetatea Hotinului şi o opresc pe seama lor.

Aceasta este tot ce am putut descoperi despre organizarea puterii armate şi arta militară în Moldova. Cetele moldave, în curs de trei veacuri, făcură 90 de campanii, din care 19 civile, 15 împotriva polonilor, 13 împotriva

ungurilor și nemților, 12 împotriva turcilor și tătarilor, 113 împotriva muntenilor și 8 împotriva cazacilor.

Generalii cei mai vestiți ce au comandat armatele Moldovei, afară de domnii arătați în cursul acestei scrieri, au fost : Boldur Vornicul, Șendrea hatmanul, vornicul Cărăbăț, vornicul Grozea, hatmanul Barbovski, vornicul Bucium și hatmanul Buhuș.

CAMPANIA ROMÂNILOR ÎN CONTRA TURCILOR DE LA ANUL 1595

Aduc aminte românilor una din faptele cele mai strălucite ale luptei părinților lor pentru libertate. Voi descrie acea campanie vestită care reînălță demnitatea națională, ne dădu un nume și o vază însemnată în Europa și statornici pentru viitorime drepturile patriei noastre. Timpuri de o memorie glorioasă ! Timpuri de credință și de jertfire, cînd părinții noștri, credincioși sublimi, îngenuncheau pe cîmpul bătăliilor, cerînd de la dumnezeul armatelor laurii biruinței sau coroana martirilor, și, astfel îmbărbătați, ei se aruncau unul împotriva a zece, în mijlocul vrăjmașilor, și dumnezeu le da biruința, căci el ajută pe cei drepți, căci el a lăsat libertatea pentru popoare și cei ce se luptă pentru libertate se luptă pentru dumnezeu.

Moștenitori ai drepturilor pentru păstrarea cărora părinții noștri au făcut atîtea jertfe în veacurile trecute, fie ca suvenirea acelor timpuri eroice să deștepte în noi simțămîntul datoriei ce avem, de a mări și de a păstra pentru viitorime această moștenire părintească.

* * *

Poziția geografică a țării lor impuse românilor îndatorirea de a fi mai înainte de toate o națiе războinică. De la statornicirea principatului, ei își văzură îndată independența lor amenințată de unguri. În războaiele lor cu

această naţie, ei se formară, ca într-o şcoală, pentru alte lupte mai mari, ce trebuiră să aibă peste puţin cu o naţie şi mai puternică. Turcii atunci se iviseră în Europa şi ameninţau a o cotropi. Mircea cel Bătrîn fu cel dintîi cavaler al creştinătăţii care se ispiti a opri furia lor. În cîmpurile Rovinei, el înfrînse trufia lui Baiazid al II-lea. Mai tîrziu, el cîştigă mai mari triumfuri şi românii, cuprinzînd Adrianopole, atunci capitala otomanilor, le puseră un sultan după alegerea lor. Cîţiva ani după aceea, un alt căpitan vestit apăra altarele patriei şi creştinătatea împotriva cumpliţilor lor vrăjmaşi. Vrednic emul al lui Ioan Huniad, Dracul-Voievod ţinu mai mulţi ani, cu mirarea tuturor popoarelor, războaie crunte cu turcii, care războaie, mărturisesc scriitorii acelor vremuri, abia ar fi putut toţi creştinii împreună să susţină. În acele lupte grozave, ţara se deşertă de locuitori, dar drepturile ei se păstrară, căci părinţii noştri aveau de temei că mai bine ţara lor să se prefacă într-un întins mormînt, numai să rămînă ţara românilor. Mai tîrziu, Vlad Ţepeş-Vv. zdrobea prin biruinţele sale pe cruntul Mahomed al II-lea, cucerantul Constantinopolului, şi scăpă încă o dată independenţa ameninţată. Dar, deşi românii rămîneau biruitori pe cîmpul bătăliilor, intrigile şi neunirea ce turcii băgau între dînşii îi biruiau asemenea. Printr-aceste uneltiri viclene, ei slăbiră în urmă într-atît, încît, la 1522, turcii îndrăzniră a declara ţara paşalîc. Această lovitură deşteptă pe români, primejdia ce-i ameninţa îi uni şi, sub Radu de la Afumaţi, ei se luptară vitejeşte pentru drepturile naţionale şi triumfară. Dar triumful aduse iarăşi neunire ; cutezările turcilor se înmulţiră şi ţara mergea cu grăbire spre o ruinare totală, cînd braţul de fier al lui Mihai o opri la marginea prăpastiei.

Opt luni erau numai de cînd acest vestit bărbat înălţase steagul independenţei (5 noiemvrie 1594) şi românii făcuseră minuni de vitejie şi dovediseră cît de puternică este naţia cea mai mică, cînd se luptă pentru libertatea sa. Îndată după predarea Giurgiului şi bătaia de la Bucureşti, cu emirul, lupte ce deschiseră războiul pentru libertate,

Albert Kiraly cuprinde Orașul de Floci (10 decemvrie 1594) și, după ce zdrobește în două bătălii pe turci, pe uscat și pe Dunărea înghețată, arde și prădă Hîrșova (1 ianuarie 1595) și Silistra și se întoarce triumfător în patria sa.

În acea vreme, murind Amurat al III-lea (18 ianuarie), noul sultan, Mahomet al III-lea, poruncește lui Mustafa-Pașa să treacă Dunărea cu patruzeci mii turci și lui Gherei, hanul Crîmului, să intre în țară cu treizeci mii tătari. Mihai, fără a le lăsa vreme să se împreune, pornește pe căpitanii săi asupră-le. În vreme ce Buzeștii, la Stănești și la Putinei, culegeau triumfuri asupra tătarilor, banul Manta la Șerbănești sfărîma armata turcească și Mustafa-Pașa, cu paisprezece mii oameni ce-i mai rămăsese, scăpă în grabă în Rusciuk. Acolo, Mihai îl înconjură și-l silește să primească bătaia. Pașa cade mort în luptă, armata lui se împrăștie și Rusciukul se arde în flăcări. Mihai atunci, fără a pierde vreme, căută să se folosească de groaza ce aceste izbînzi au împrăștiat în turci. El își împarte armata în deosebite cete : una sub banul Mihalcea cuprinde Silistra ; alta, sub spătarul Preda și stolnicul Radu, pradă iarăși Hîrșova, după ce biruie mai întîi oastea turcească ce voia a-i împiedica ; a treia, sub Albert Kiraly, pustiește și arde toate orașele pînă la Izmail și Varna, la Marea Neagră ; în vreme ce a patra, sub Ferencz, izbește pe Sinan-Pașa, care se întorcea din Ungaria, îl biruie, îi prădă comorile cele bogate, trece Balcanul, cuprinde toate cetățile din calea sa, împrăștie groaza armelor noastre în toată Tracia și își împinge năvălirile sale pînă la porțile Constantinopolului. Sultanul tremură în saraiul său la auzirea acestor izbînzi. El aleargă atunci iarăși la intrigi ca să împrăștie neunirea între români ; dar pașa de Silistra cu noul domn numit, Ștefan, se biruie desăvîrșit de ai noștri în Bulgaria (14 februarie 1595) și orașul Turtucaia, în urmă, cade în mîinile lor și se sfarmă.

Mihai, după ce astupă în țară comploturile iscate de intrigile turcilor, se pregătește pentru noi triumfuri. El trimite o ceată de cuprinde și sfarmă cetatea Brăila, în vreme ce Farcaș, cu altă trupă, izbește Nicopole și îi dă foc.

Sultanul pregăteşte o altă expediţie împotriva înfricoşătorului său vrăjmaş. El îşi încredinţează armata vizirului său, vestitului Ferhat-Paşa, şi invită pe hanul tătarilor să intre cu oştile sale în Ţara Românească, prin Moldova. Mihai, cu iuţeala sa obişnuită, nelăsînd acestor generali vreme a se împreuna, le iese înainte, învinge întîi pe tătari, se întoarce apoi cu grabă către Ferhat-Paşa, îi răschiră armata şi arde şi pustieşte oraşul Nicopole. Acestea au fost evenimentele ostăşeşti care precedară vestita campanie ce voim a trata aici cu de-amănuntul. În opt luni, românii se luptaseră în douăsprezece bătălii generale cu turcii, le împrăştiaseră mai multe armate, cuprinseseră şi prădaseră Brăila, Giurgiu, Rusciukul, Silistra, Ismailul, Chilia, Baba, Probatu, Dobricea, Zagora, Turtucaia, Nicopole, Vracea, Vidinul şi Constantinopole însuşi îi văzu la porţile sale.

Sultanul în deznădăjduire se hotărăşte a face o silinţă extraordinară şi, lăsînd la o parte războiul cu Ungaria, a-şi porni toate oştirile asupra Ţării Româneşti. El cheamă pe Sinan-Paşa, îi expune toată temerea şi durerea sa de izbirile lui Mihai, îl numeşte vizirul său şi îl însărcină să meargă să pustiască, şi să robească ţara, iar pe Mihai să-l prindă şi să i-l aducă viu. Bătrînul vizir, îngîmfat de izbînzile ce dobîndise la Tunis, în Arabia, Persia, Georgia şi Ungaria, jură şi chezăşuieşte pe capul său că va supune această raia revoltată.

El iese din Constantinopol cu o armată numeroasă, cu tot aparatul trebuincios la război, luînd cu sine şi steagul cel sfînt, cu care musulmanii se credeau nebiruiţi cînd îl aveau în tabăra lor şi, trecînd prin strîmtoarea de la Cialikavak, se îndreptă către Giurgiu, pe unde voia să treacă Dunărea. Într-aceeaşi vreme, porunci hanului să năvălească cu tătarii prin Moldova în ţara noastră şi zece galere încărcate cu muniţii, pentru artilerie, trebuiră să intre prin Marea Neagră, în Dunăre, ca să se urce pînă la Rusciuk. Ţările româneşti se declarară atunci de paşalîcuri. Moldova se dădu lui Ghiafer-Paşa beiler-beiul Serlakului şi Ţara Românească lui Saturgi Mahomed-Paşa, pe lîngă care se numi defterdar Mahomed-Beg de la Ienişer.

Mihai, aflînd pornirea Turcilor, luă măsuri de apărare şi înştiinţă pe Sigismund Bathori, prinţul Transilvaniei, să-i vie într-ajutor, după tratatele încheiate.

Pe cînd Sinan se apropia de hotarele noastre, Sigismund Bathori sărbătorea nunta sa cu Maria Cristina, arhiducesa de Austria, la care poftise şi pe Mihai. Primejdia ce ameninţa ţara oprindu-l de a se supune la această poftire, el trimise în locu-i pe Stroe Buzescu şi pe Radu Calomfirescu, cu daruri preţioase pentru nuntă, însărcinîndu-i să roage pe Sigismund ca, după tratatele încheiate, să grăbească a-i veni în ajutor, căci vrăjmaşul comun se apropie şi voieşte, după ce va pustii Ţara Românească, să treacă prin Transilvania în Ungaria, unde să reînceapă lupta întreruptă prin răscoala românilor.

Vestea aceasta tulbură veselia nunţii. Sigismund trimise pe mireasa sa la Gherla şi grăbi a porni o seamă de oştiri ce avea gata în Ţara Românească. Dintr-altă parte, în vreme ce trimişii săi alergau la împăratul Germaniei, Rudolf, ca să-i vestească primejdia ţărilor creştine aliate cu dînsul şi să-l roage a le ajuta la o asemenea nevoie, după vechiul obicei al Transilvaniei, doi oameni armaţi, unul călare şi altul pe jos, ţinînd în mînă o sabie sîngerată, alergau prin toată ţara chemînd poporul la arme împotriva vrăjmaşului obştesc.

Mihai asemenea se pregătise de apărare. Pornindu-şi familia cu tot ce avea mai scump la Sibiu, în Transilvania, el ieşi din Bucureşti cu opt mii ostaşi şi merse de înfipse tabăra în drumul Giurgiului, la satul Măgureni. Acolo, adună lîngă sine capetele armatei sale şi se chibzuiră împreună asupra chipului cu care să apere mai bine ţara. Poziţia-i era critică, căci spre a opri intrarea turcilor în ţară trebuia a străjui toate hotarele, atît dinspre Dunăre cît şi dinspre Moldova. Într-adevăr, pe cînd Sinan se îndrepta către Giurgiu ca să treacă pe acolo Dunărea, alte cete turceşti umblau să treacă printr-alte locuri, iar mai cu seamă la Nicopole, unde se afla un corp însemnat de turci, care din porunca vizirului rezidiseră cu multă cheltuială cetatea sfărîmată de români. Dintr-altă parte, hanul se pregătea să năvălească

prin Moldova în Țara Românească. În această nevoie văzîndu-se, sfatul fu silit a hotărî că, spre a închide vrăjmașului calea de a intra în țară, trebuie să se împrăștie armata de-a lungul hotarelor, în locurile cele mai importante, oprind numai acei opt mii de ostași ce erau cu Mihai, cu care, așezîndu-se într-un loc comod să poată da ajutor unde va cere trebuința.

Sinan-Pașa, cu o armată de 180 000 ostași și o mie lucrători, sosi în sfîrșit la Rusciuk. El se apucă îndată cu multă silință și înfocare să arunce pe Dunăre un pod de vase pe care să-și treacă armata în Țara Românească. Cu toate că în acest loc Dunărea este lată de un pătrar de miliariu, dar insula din partea stîngă a apei, ce turcii prin mijlocul flotei lor ocupară lesne, și unde ei reîntăriră cetățuia sfărîmată de români, îi ajuta foarte mult. Bătrînul vizir, cu o activitate rară la vîrsta sa, prezida la construcția podului, al cărui cap era ocrotit ca de o îngrădire de cetățuia din insulă și flancurile de galere. Mihai însă, de pe malul stîng, zăticni o lună întreagă lucrurile turcilor ; dar, în sfîrșit, se văzu amenințat pe la spate de o ceată dintr-înșii ce izbutiră a trece Dunărea pe la Calafat, în vreme ce alții o treceau în fața Giurgiului pe corăbii. În această nevoie văzîndu-se, el lăsă malul Dunării și se retrase spre București cu gîndul că, tîrînd pe vrăjmași după sine, să profite de cea mai bună ocazie ce i se va înfățișa ca să se lupte cu dînșii. Atunci, Sinan putu în pace a sfîrși podul și, trecîndu-și armata, călcă și cuprinse malul românesc.

Drumul care merge de la Giurgiu spre București trece printr-o cîmpie șeasă și deschisă, afară numai dintr-un loc, două poște departe de acest oraș, unde el se afla strîns și închis de niște dealuri păduroase. Într-aceste dealuri, este o vale, largă numai pe un pătrar de miliariu, plină de crîng, pe care gîrla Neajlovului ce o udă și pîraiele ce se scurg din dealuri o fac să fie cu totul mocirloasă. Drumul acolo trece parte pe o șosea de pămînt, parte pe un pod de lemn, care sînt așa de strîmte încît de-abia poate încăpea un car în lărgimea lui.

Această strîmtoare, numită Valea Călugărenilor, fu aleasă de Mihai spre a sluji de Termopile românilor.

Astăzi, această vale este întocmai după cum ne-o descriu analiștii acestor timpuri. Nici un monument nu ne arată că acolo fu lupta cea crîncenă pentru libertate. Atît sîntem de nesimțitori la gloria națională ! Românul acum trece cu nepăsare printr-acel loc, fără ca nimic să-i aducă aminte că pămîntul ce calcă este frămîntat cu sîngele părinților săi și acoperă oasele vitejilor.

Mihai vru a se folosi de poziția și strîmtoarea acestui loc ca să facă mulțimea turcilor nefolositoare și ca să se poată astfel lupta cu dînșii cu puteri egale. Pentru aceasta, el își așază acolo tabăra, punînd cete de strajă în deosebite părți, spre a opri pe turci de-a trece printr-alt loc.

Dar Sinan, trebuind a înainta spre București, era nevoit a trece pe la Călugăreni, fiind acesta drumul cel mai scurt și temîndu-se ca, dînd printr-altă parte, să nu lase în urma sa un vrăjmaș, așa de întreprinzător ca Mihai. Mulțimea oștirii sale, care era de douăsprezece ori mai mare decît a românilor, îl făcea să nădăjduiască că-i va birui lesne. Într-adevăr, armata lui Sinan, după cum știm, trecea peste 180 000 luptători, în vreme ce a lui Mihai, cu tot ajutorul ce primise din Moldova și Transilvania, de-abia se urca la 16 000 ostași.

Vizirul, luîndu-se în urma lui Mihai, veni de tăbărî în fața Călugărenilor, așezîndu-și corturile într-o bună poziție și într-o depărtare de un miliariu de tabăra românilor.

Ambele armate potrivnice erau așezate pe două înălțimi, fața în față, fiind despărțite numai de o pădure din vale ce nu le oprea de a se vedea. Sinan se uită plin de mirare la puținul număr al românilor, care cuteza a aștepta întîmpinarea unei armate atît de numeroase. Cu toate acestea, nedisprețuind pe vrăjmașii săi și temîndu-se de vreo cursă, el îngriji de tot ce i-ar fi de folos și, pentru aceasta, trimise doisprezece mii ieniceri pedeștri ca să ocupe în pădure posturile cele mai importante pentru deschiderea căii armatei sale, în vreme ce dintr-o înălțime îndrepta zece tunuri spre tabăra creștinească.

Românii priveau mișcările turcilor și se pregăteau a apăra vitejește acea strîmtoare, care era cheia țării lor. Ei vedeau că sînt puțini, dar erau plini de credință și nădejde în dumnezeu, în sfinția pricinii și în vitejia lor. În 13 august 1595, dis-de-dimineață, Mihai, sfîrșindu-și pregătirile, ridică împreună cu ostașii săi rugăciuni către dumnezeu. După aceea, îndreptîndu-se către dînșii, le zise să-și aducă aminte de vechea lor vitejie, că ocazia de acum este frumoasă și că, de o vor pierde, anevoie o vor mai căpăta. Turcii, adăugă el, sînt speriați de atîtea pierderi ; orașele lor sînt cuprinse din toate părțile ; din cîte capete au avut armatele lor, numai unul se află care mai îndrăznește a ține fruntea creștinilor, că cu dînsul au a se lupta și gloria de a-l birui va fi foarte mare. Mulțimea vrăjmașilor nu trebuie să-i sperie, de vreme ce Sinan a lăsat cele mai bune oștiri în garnizoane prin cetăți, și a adus cu dînsul numai oameni care vor face mai mult zgomot decît vătămare. Afară de acestea, locul de bătălie nu putea fi mai bine ales, de vreme ce mulțimea lor aci le va fi nefolositoare. El le zise încă să-și aducă aminte de cruzimea vrăjmașului care nu iartă niciodată pe biruiți, cu atît mai mult pe cei ce s-au revoltat ; că nu este destul că au scuturat jugul robiei, că au înnoit vechile legături cu împăratul și cu Transilvania, dacă printr-o faptă strălucitoare ei nu vor căuta să întemeieze această generoasă hotărîre ; că a venit vremea ca să se lupte puternic pentru libertate, iar mai cu seamă pentru cinstea religiei lor, ca să dovedească turcilor că de au uzurpat înainte țara lor, a fost numai din pricina neunirii lor, dar că acum, cînd toate popoarele vecine sînt în bună înțelegere împreună, trebuie a redobîndi prin unire ceea ce au pierdut prin discordie și a goni pe acești cruzi tirani dincolo de strîmtoare (Dardanele) ; că toți vecinii și-au făcut datoria lor, cînd bătîndu-i, cînd gonindu-i din cele mai bune cetăți ale lor, astfel încît ei prăpădiră cea mai bună parte din armata ce Sinan dusese în Ungaria. În sfîrșit, el încheia zicîndu-le că acum pot și ei dobîndi o asemenea glorie, căci toate dovedesc că vor avea aceeași nenorocire.

Ostaşii inimaţi fiind foarte împotriva turcilor, precum sînt toate popoarele cînd scutură jugul robiei, încurajaţi şi de cuvintele domnului lor, dar jaluzi încă mai mult ca cu o biruinţă strălucită să eclipseze glorioasele biruinţe ale vecinilor, cerură cu bucurie de la prinţul lor să-i povăţuiască către vrăjmaşi. Atunci Mihai trece podul în capul a opt mii de ostaşi şi se aruncă cu furie asupra osmanlîilor. Patru paşi, Saturgi-Mahomed, Haider, Husein şi Mustafa sprijină cu vitejie năvălirea. Dar izbirea românilor fu aşa de furioasă încît, cu toată poziţia avantajoasă a turcilor, prăvăluindu-i, ei ajunseră la cele dintîi corturi ale taberei lor. Vrăjmaşii, ajutaţi de poziţie, de numărul ostaşilor şi de maşinile de război, îşi vin curînd în fire şi încep a se lupta cu putere. Bătaia se întinde peste tot frontul armatelor şi ţine mai multe ceasuri, pînă cînd turcii, făcînd o izbire mai puternică, izbutesc a împinge pe ai noştri cu un pătrar de miliariu îndărăt şi a le lua toată artileria. Mihai nu se descurajează de această neizbîndă ; el năvăleşte din nou asupra turcilor, făcîndu-le mare omor. Albert Kiraly, generalul său, izbuteşte a lua înapoi două tunuri ; dar vrăjmaşii se apără vitejeşte, îşi împrospătează adesea oştirile, ceea ce nu pot face românii şi îi împing îndărăt. Astfel a urmat lupta pînă la scăpătatul soarelui, biruitorii rămînînd adesea biruiţi şi biruiţii biruitori. „Turcii, zice un analist al acelei vremi, se luptau ajutoraţi de mulţime şi de număr, românii de tărie şi îndrăzneală". În sfîrşit, mica oştire română, împovărată de mulţimea vrăjmaşilor, trăsnită de numeroasa lor artilerie, este silită a se trage îndărăt. Retragerea ei însă e frumoasă şi metodică, spre a nu se lăsa a fi împresurată de turci, ea se întocmeşte în figura unui colţ şi, înfăţişînd astfel îndoite focuri vrăjmaşului, se trage înapoi cu încetul, luptîndu-se neîncetat. Strîmtoarea locului de bătaie, pădurile şi dealurile favorizau înapoierea românilor şi zăticneau mişcările turcilor şi silinţele lor de a-i împresura. Dar era de temut ca vrăjmaşii să nu izbutească a scoate pe ai noştri din strîmtoare şi să-i împingă în cîmpie, unde i-ar fi zdrobit cu numărul lor. Soarele era aproape de scăpătat. Românii se luptaseră

cu eroism, dar, osteniți de o lungă luptă, ei se plecau acum superiorității numerice a vrăjmașului. Bătălia s-ar părea ca pierdută din parte-le, dacă vreo împrejurare nu i-ar ajuta. Mihai mai are încă o nădejde. El trimisese de dimineață să cheme lîngă dînsul un corp de pedestrime ce se afla departe de tabără. Sosi-va oare la vreme ?... De la aceasta spînzură soarta bătăliei. În sfîrșit, pe la scăpătatul soarelui, acest corp sosește și Mihai caută a se folosi de dînsul ca să smulgă biruința de la vrăjmaș. El își plimbă privirea pe cîmpul bătăliei, vede întocmirile turcilor și, după dînsele, își pregătește pe ale sale. Sinan, văzînd retragerea românilor, luase inimă și, în capul rezervei sale, căuta a trece podul spre a-i izbi în front, în vreme ce Hasan Pașa cu Mihnea-Vodă, din porunca lui, alergau prin pădure să-i lovească pe la spate. Mihai atunci se așază cu ceata de curînd sosită în fața turcilor spre a întîmpina pe Sinan, trimite pe căpitanul Cocea cu două sute de unguri și alți atîția cazaci pedeștri ca să izbească pe vrăjmași pe la spate și Albert Kiraly așază două tunuri ce redobîndise într-o bună poziție, și e gata a-i trăzni de ar îndrăzni a trece podul. Sfîrșind aceste pregătiri, Mihai gîndește că împrejurarea cere neapărat o faptă eroică spre a descuraja pe turci și a ridica moralul oștirii sale. El hotărăște atunci a se jertfi ca și altă dată și a cumpăra biruința cu primejdia vieții sale. Ridicînd ochii către cer, mărinimosul prinț cheamă în ajutoru-i protecția mîntuitoare a dumnezeului armatelor, smulge o secure ostășească de la un soldat, se aruncă în coloana ce-l amenință mai aproape, doboară pe toți cei ce se ispitesc a i se împotrivi, ajunge pe Caraiman-Pașa, îi zboară capul, îi ia steagul cel sfînt, izbește și pe alte capete vrăjmașe și, luptîndu-se voinicește, se întoarce la ai săi, plin de trofee și fără a fi rănit. Această faptă eroică înfioară pe turci, iar pe creștini îi îmbărbătează din nou. Sinan, văzînd aceasta, spre a da curaj alor săi, ia atunci ofensiva și trece podul. Dar, deodată, se vede izbit în față de Mihai, în dos de căpitanul Cocea și în coastă trăznit de tunurile așezate pe deal de Albert Kiraly, care, bătînd în mulțimea deasă a

turcilor, le răreşte rîndurile şi le prăpădeşte toată aripa dreaptă. În zadar ienicerii se împotrivesc cu semeţie şi caută a răspunde cu focurile lor, căci celelalte cete spăimîntate de aceste izbiri împreunate, la care nu se aşteptau, se răschiră şi îi tîrăsc şi pe dînşii îndărăt. Mulţimea se grămădise în neorînduială la pod, căutînd să-l treacă ca să scape ; dar neputînd încăpea de dînsul, mulţi se aruncă în baltă, unde îşi află moartea. Între aceştia, erau şi paşii Haider, Husein şi Mustafa, împreună cu alte capete. Bătrînul Sinan însuşi, tîrît de ai săi sau în graba fugii sale, fu călcat în picioarele cailor şi căzu de pe pod în apa Neajlovului cu atîta repeziciune, încît, izbindu-se de pod, pierdu doi dinţi ce mai avea. El era p-aci să piară sau să cadă în mînile alor noştri, dacă din norocirea lui un spahiu, anume Hasan, poreclit de atunci Baltagiul sau mîntuitorul din baltă, nu l-ar fi scăpat. Vestea morţii vizirului se împrăştie între turci şi cei ce se mai împotriveau o iau la fugă. Românii îi gonesc dinaintea lor ca pe nişte turme de dobitoace şi îi vîră în tabăra lor. Hasan-Paşa şi Mihnea-Vodă ce veneau să înconjoare pe români, aflînd că Sinan a pierit şi că armata lui e biruită, se trag îndărăt spre tabără. Într-aceea vreme, Mihai, întocmai ca semizeii cîntaţi de Homer, alerga prin tabăra turcească căutînd pe Sinan, cînd, văzînd pe Hasan-Paşa, îi strigă să stea de este viteaz să se bată cu dînsul, piept la piept ; dar acesta fugea înspăimîntat şi nu se putea ţine pe picioare de groază. El merse de-şi ascunse ruşinea într-un crîng spinos, de unde de-abia a doua zi îndrăzni să iasă la ai săi. Noaptea opri măcelărirea armatei musulmane şi o feri de o distrugere totală. Românii se întoarseră triumfători în tabăra lor, încărcaţi de prăzi bogate. Mai multe tunuri, între care şi steagul cel verde şi sfînt al proorocului, căzură în mîinile lor. Ei redobîndiră de asemenea şi tunurile pierdute. Trei mii după unii, iar după alţii zece mii turci zăceau pe cîmpul bătăliei. Pierderea românilor era încă simţitoare, căci turcii se apăraseră cu bărbăţie. Apa Neajlovului se roşise de sîngele vărsat în acea zi.

Spre a odihni sufletul cititorului de aceste scene sîngeroase, istoriograful contemporan Walther ne povesteşte

o anecdotă interesantă. El zicea că, în toată această expediție a românilor împotriva turcilor, doi cerbi domesticiți însoțiră pe Mihai și, chiar în vremea bătăliei de la Călugăreni, sub focul și vuietul tunurilor și bombelor, ei ședeau neclintiți lîngă cortul lui ; însă omorîndu-se unul dintr-înșii, celălalt de durere, merse de se ascunse în pădure.

Astfel a fost acea memorabilă bătălie de la Călugăreni, cea mai vestită din analele noastre. De douăsprezece ori mai puțini numeroși decît vrăjmașii lor, creștinii cîștigară asupră-le o biruință strălucită. Soldații și căpeteniile se luptară toți vitejește. Dar cinstea cea mai mare a biruinței se cuvine lui Mihai. Prin întocmirile sale cele ingenioase, prin sîngele rece și nespăimîntarea sa și prin premejdia în care își pusese viața, el asigură biruința. Dacă cu dînsa nu se sfîrși atunci campania, dar ea contribui în urmă la săvîrșirea ei, căci ea demoraliză într-atît pe turci, încît, cînd creștinii luară mai tîrziu iarăși ofensivă, turcii nu mai îndrăzniră a se măsura cu dînșii și fugiră în grabă peste Dunăre, după cum vom vedea mai la vale.

Noaptea ajută turcilor a se dezmetici din groaza ce îi cuprinsese și a se întocmi în rînduială. Sinan trimisese în grabă porunci ca să se adune lîngă dînsul oștirile ce le lăsase în urmă și nădăjduia ca, după sosirea lor, să-și răzbune înfrîngerea. El mai nădăjduia încă și în sfetnicul intrigilor ce Mihnea-Vodă, din tabăra turcească, prin înțelegere cu unii din boierii lui Mihai, urzea între ostașii creștini. O împrejurare însă tulbură în acea noapte repausul turcilor ; un prizonier dădu foc la ierbăriile ienicerilor, care săltară în aer. La vuietul ce se făcu, turcii se deșteptară din somn și, crezînd că românii îi izbesc, o luară din nou la fugă.

O scenă cu totul deosebită se petrecea în tabăra românească. Mihai, trăgîndu-se îndărăt o a patra parte de miliariu, tăbărîse în direcția locului bătăliei ; el puse de salută sosirea nopții cu mai multe salve de artilerie și, după ce orîndui străji în toate părțile cu multă îngri-

jire, chemă capetele armatei la un sfat de război. Pe cînd se alfa la sfat, străjile îi aduseră un turc ce prinseseră atunci şi care nu-i era necunoscut. Prinţul îl întrebă asupra numărului vrăjmaşului şi asupra planurilor lui. După ce răspunse la aceste întrebări, turcul, aflînd şi el numărul adevărat al oştirii creştine, zise către sfat : „A ! de ar fi ştiut turcii astăzi aceasta, v-ar fi zdrobit numai cu caii lor". Mihai, după ce porni pe turc sub pază bună spre Transilvania, începu a se chibzui cu sfatul despre ceea ce trebuie să se facă în împrejurările de faţă. El era de părere ca să înceapă a doua zi din nou lupta cu turcii ; dar capetele oştirii ungureşti, cîştigate de trădătorul Dan vistierul, care primise cincizeci mii galbeni de la Sinan prin Mihnea-Vodă şi îi împărţise între dînşii, refuzară de a-l însoţi. Dintr-altă parte, oştirea moldoveană era nevoită a se întoarce în ţara ei, unde năvălise Ieremia Movilă care, cu ajutorul polonezilor, se declarase prinţ al Moldovei. Văzîndu-se atunci trădat de boierii săi români, Mihai se temu de a nu pierde rodul dobîndit prin bătălia cîştigată, de a nu cădea în vreo cursă a vrăjmaşului sau a fi zdrobit de puterile lui cele mai numeroase şi gîndi că înţelepciunea îi porunceşte a se trage îndărăt ca să aştepte sosirea prinţului Transilvaniei. În noaptea aceea, armata creştină, cu toată osteneala luptei ce avusese, nu se odihni deloc. La miezul nopţii, ea invocă de trei ori cu glas tare sfîntul nume al lui Isus şi turcii răspunseră îndată, după obiceiul lor, cu strigarea „Allah ! Allah !" cînd începu a se face ziuă, prinţul ridică tabăra şi se trase spre rîul Argeş, în depărtare de două miliare, unde găsind santinele în toate părţile, căută a da puţină odihnă atît lui cît şi ostaşilor săi. Turcii văzură cu bucurie retragerea românilor, fără a îndrăzni a o supăra. A doua zi vineri, 15 august, ziua de Sf. Maria, Mihai, plecînd de la Argeş, lăsă de o parte Bucureştii şi se opri la Văcăreşti, unde zăbovi vreo cîteva ceasuri. În această vreme, fără ştirea lui, ungurii, împreună cu alţi ostaşi, năvăliră în oraş şi îl jefuiră, sub pretext că mai bine să ia ei acea pradă decît să cadă în mîinile turcilor. În 16 august, Mihai, aflînd că vrăjmaşul s-a luat după dînsul, porneşte

de la Văcărești după prînz, merge pînă la mijlocul nopții, cale de cinci mile, se odihnește puțin pînă la revărsatul zorilor într-un loc priincios, înaintează de acolo încă vreo cinci mile și în 17 ajunge la Tîrgoviște, pe rîul Ialomița. Acolo, sub ocrotirea munților, își întocmește tabăra, așezînd străji ca să privegheze în toate părțile și zăbovește vreo cîteva zile. În urmă lasă și acel loc, merge pe țărmurile Dîmboviței, la cetatea Negru-Vodă, unde zăbovește opt zile. Locuitorii Bucureștilor și Tîrgoviștei, părăsindu-și casele, se ridică cu tot avutul lor și însoțiră armata în retragerea ei spre munți. În sfîrșit, Mihai lasă și cetatea Negru-Vodă și se retrase mai în munți la satul Stoenești, pe apa Dîmboviței, unde își așază și își întărește tabăra prin îngrădiri.

În această retragere, mai mulți ostași români dezertară și oștirile moldovene se întoarseră în țara lor, unde erau chemate, rămînînd astfel lîngă dînsul numai ca la opt mii ostași.

A treia zi după bătălia de la Călugăreni, Sinan, sosindu-i oștirile ce chemase în grabă lîngă dînsul, se luă după Mihai. Spre a fi sigur că nu va putea fi izbit în spate de români, el trimise un corp de oștire ce cuprinse Brăila, în vreme ce însuși cu armata cea mare veni la București. Pentru a doua oară, țara atunci se declară de pașalîc : bisericile orașului se prefăcură în geamii : mirabul se puse în locul altarului și semiluna în locul crucii de pe turnuri. În urmă, după hotărîrea sfatului de război, mănăstirea lui Radu-Vodă, ce atunci se chema Alexandru-Vodă, se prefăcu într-o cetățuie bine întărită. În douăsprezece zile, aceste întăriturî se sfîrșiră și Sinan plecă în urma lui Mihai, lăsînd în București pe Saturgi-Mahomed-Pașa, guvern [at] orul Țării Românești, împreună cu o mie ieniceri și o mie culogli drept garnizoană, poruncindu-i ca să săvîrșească zidul ce pusese să facă împrejurul orașului și care se și sfîrși într-o lună de zile. Ajungînd la Tîrgoviște, vizirul zăbovi cîteva zile, priveghind însuși la întărirea orașului cu un zid de lemn și șanțuri ; apoi, lăsînd acolo pe Ali-Pașa de la Trapezunt

cu 1 500 oameni, ca să săvîrşească lucrul, el înaintă către munţi. Planul lui era ca, ajungînd pe Mihai, să-l biruie şi, călcînd în picioare oştirea românească, să intre în Transilvania ca să combine operaţiile sale cu ale armatei turceşti din Ungaria. Dar Mihai, aflîndu-se în tabăra de la Stoeneşti, întărită atît prin natură cît şi prin artă, nu era lesne de biruit. Cu totul dimpotrivă încă se întîmplă. Sinan tăbărît în faţa taberei româneşti, Mihai se feri de a apuca în bătălie generală cu dînsul, dar fu neobosit a-i hărţui neîncetat armata, a-i tăia şi a-i cuprinde liniile de comunicaţie şi proviziile. Uneori, întărîta vreo ceată de turci, o trăgea după sine în locuri necunoscute, unde o sfărîma cu înlesnire : alteori, îndrăznea a izbi pe turci chiar în tabăra lor. Printr-un asemenea război parţial, el ostenea pe vrăjmaş şi îi închise calea Transilvaniei pînă cînd sosi prinţul Bathori.

În sfîrşit, Sigismund Bathori se apropia de hotarele Ţării Româneşti cu o armată numeroasă. Primejdia sculase în picioare şi unise împreună pe toate popoarele războinice ce locuiesc în Transilvania. În 6 septembrie, el ieşise din Belgrad, reşedinţa sa, însoţit numai de garda lui ce se alcătuia din două mii oameni pedestrime, alţi atîţia călărime. Marşul lui a fost încet, căci trebuia să aştepte o lună de zile pînă să se adune toate oştirile chemate. El trimisese înainte pe comiţii Baltazar Bogathi, Benedict Mincsenti şi Lupu Corniş la scaunele secuieşti, ca să cheme pe vitejii secui la arme. Aceştia cerură atunci ca să li se dea îndărăt privilegiile răpite şi apoi se vor ridica. Sigismund, cu toată împotrivirea nobililor Transilvaniei fu nevoit a le acorda cererea. Cînd sosi la Sas-Sebeş, el află a doua zi cu bucurie luarea oraşului Lipei, din Ungaria, de la turci, şi biruinţa românilor de la Călugăreni, dar ceea ce-l mulţumi şi mai mult fu vestea că tătarii, care erau să vină să năvălească prin Moldova în Transilvania, sosind pînă la Nipru, fuseseră siliţi a se întoarce îndărăt, căci aflară cum că cazacii şi cu ruşii au năvălit în ţara lor, iar că avangarda tătărească ce pătrunsese în Moldova se biruise desăvîrşit de moldoveni şi munteni. Astfel, el acum putea fi sigur că nu va fi

supărat printr-alte năvăliri, în operațiile sale în contra lui Sinan. De la Sas-Sebeș, Bathori se duse în cîmpiile Bîrsei, lîngă Brașov, locul hotărît pentru împreunarea oștilor. Aci sosiră 24 000 secui, din care 9 200 erau archebuzieri ; nobilii Transilvaniei, care puseseră în picioare 13 000 oameni, prusianul Ioan Veiher cu 300 cazaci, armați cu o pușcă și un pistol. Ștefan Bocskay cu 800 lăncieri de la Oradea Mare și 1 200 archebuzieri ; 1 000 pedestrași învestiți în negru, cu cheltuiala sibienilor ; 1 000 în albastru, cu cheltuiala brașovenilor ; 1 000 în verde, cu cheltuiala mediașilor și 1 000 în roșu, cu cheltuiala bistrițenilor. Adunîndu-se toate aceste oștiri, Sigismund porni cu dînsele spre Vama Branului, unde îl ajunse Ștefan Răzvan, prințul Moldovei, cu 2 400 pedestrași, 800 călăreți și 22 tunuri. Trecînd cu multă greutate munții Carpați, armata creștină se coborî în Țara Românească și tăbări în Rucăr. Acolo, Sigismund făcu revista armatei sale care se urca atunci la 32 000 pedestrași 20 000 călăreți și 53 tunuri. El fu silit a zăbovi la Rucăr opt zile, pînă trecură căile grele ale munților carele cu bagajele și munițiile armatei și pînă sosiră ajutoarele trimise de împăratul Germaniei, care se alcătuiau din 1 600 catafracți, sub silezianul Albert Raivici și 75 cavaleri florentini, trimiși de marele duce de Toscana, sub Silvio Piccolomini. După aceea, el plecă de la Rucăr și, mergînd șase miliare înainte pînă la Stoenești, se împreună cu Mihai, care îl aștepta cu 8 000 ostași și 22 tunuri. Numărul oștirilor împreunate trecu atunci de 60 000 oameni și 75 tunuri. Pe cînd ostașii creștini își întocmeau acolo tabăra și își așezau corturile, o întîmplare, ce acum ar trece fără a fi luată în seamă, ocupă, în acele vremuri de superstiții, în deosebite chipuri duhurile lor. O acvilă foarte mare, luîndu-și zborul de pe stînca numită Vîrful Craiului, se aruncă asupra cortului prințului Transilvaniei. Greutatea trupului său, neiertînd-o a se scula lesne ca să zboare, ostașii ce se aflau pe aproape alergară iute, o prinseră, neînspăimîntarea și domesticirea păsării mirară pe ostași și îi făcu să privească această întîmplare ca un ce minunat și ca un augur. Unii ziceau

că acvila arată pe Sinan-Paşa, care va cădea în mîinile creştinilor. Alţii mai fricoşi pretindeau că acest augur vesteşte că creştinii vor fi învinşi, de vreme ce acvila este pajura împărăţiei nemţeşti şi a românilor.

Armatele potrivnice se aflau atunci aproape una de alta. Ostaşii creştini, care erau mai mult adunătură, neobişnuiţi cu războiul şi avînd temere de vitejia şi numărul turcilor, începură cu încetul a se deprinde a-i vedea mai fără frică şi a lua curaj. În toate zilele, ei întîlneau turci cînd mergeau după furaj. Lupte parţiale începeau între unii şi alţii şi, în aceste lupte, biruinţa era mai adesea a creştinilor. Emulaţia intră atunci între aceştia, cetele ce mergeau la furaj se mai măriră şi luptele se făcură mai dese din zi în zi. Aceste lupte îi încurajară în sfîrşit atît, încît ei acum aşteptau cu nerăbdare ocazia bătăliei generále cu turcii. Aceştia, dimpotrivă, demoralizaţi de învingerea de la Călugăreni, de puţina izbîndă ce dobîndiseră pînă atunci în toată acea campanie, pierdură curajul, acum cînd văzură pe creştini cu putere aşa însemnată, şi doreau a se trage îndărăt, nesocotindu-se în siguranţă fără numai cînd vor avea Dunărea între dînşii şi între vrăjmaşi.

Aceasta fu pricina care sili pe Sinan să plece de acolo şi să-şi mute tabăra la Tîrgovişte. Prinţii aliaţi, însă, bănuind că scopul lui Sinan este să prelungească războiul ca să silească oştirea lor a se împrăştia, de lipsa proviziilor pentru hrană, porniră îndată după dînsul şi tăbărîră într-o cîmpie mare, un miliariu departe de Tîrgovişte, cu hotărîrea de a da bătălie de va voi s-o primească. Abia armata creştină sosi în acel loc, abia călăreţii apucaseră a descăleca şi pedestraşii a pune armele jos, cînd tabăra lor se tulbură foarte. Nişte străji ce se aflaseră de pază într-o pădure în noaptea trecută, auzind de departe zgomotul făcut de alţi ostaşi creştini ce merseră să taie lemne, îşi închipuiră că acolo trebuie să fie armata turcească care vine drept către dînşii; frica făcîndu-i să vadă ceea ce nu era, ei o luară de-a fuga spre tabără. Ostaşii ce-i văzură sosind speriaţi, întrebîndu-i pricina, aflară de la dînşii că vrăjmaşii vin să-i izbească. Vestea

aceasta se răspîndi iute în toată tabăra ; semnalul de bătaie se dădu îndată şi toţi ostaşii, alergînd la arme, umblau învălmăşiţi, făcînd mare larmă, fără a se putea întocmi şi a-şi găci rîndul şi compania lor. În sfîrşit, avangarda alcătuită de români şi ostaşi nemţi izbuti a se aşeza mai întîi în rînduială şi sta gata a primi pe turci, cînd se dezluşi lui Bathori pricina acelei tulburări. Atunci, el trimise de spuse în toate părţile ca să se însenineze duhurile lor tulburate şi spăimîntate ; dar neputîndu-se astîmpăra larma, el se văzu silit a pune să strige prin trîmbiţe ca fiecare să tacă sub pedeapsă de moarte. Numai printr-această straşnică poruncă ostaşii se liniştiră.

Aproape de tabăra creştinilor şi într-o distanţă numai de o alergătură de cal, era un deal înalt, pe care se zice că Sinan s-ar fi urcat ca să privească bine armata creştinilor. Văzînd-o mai numeroasă decît socotea şi bine rînduită, şi auzind că se aşteaptă şi arhiducele Maximilian cu o mulţime de soldaţi italieni, frica îi cuprinse inima şi nu gîndi la altceva decît numai să fugă. Adunînd sfatul de război, el căută a-şi ascunde gîndul de a fugi, sub ideea unui plan ce ar fi făcut. El zise că socoteşte să nu primească bătălia şi s-o amîne pe altă dată ; că acum va lăsa pe Ali-Paşa şi Mehmet-Bei ca să apere Tîrgovişte ; că apoi, cînd va vedea creştinii ocupaţi cu asedierea cetăţii, el va năvăli într-o noapte asupră-le şi lesne îi va birui. După ce lăsă dar în Tîrgovişte 4 000 oameni aleşi de garnizoană şi o înzestră cu artileria şi muniţiile trebuincioase. Sinan îşi părăsi tabăra şi se retrase cu armata sa în grabă spre Bucureşti.

Întorcîndu-se atunci siguri că vor găsi armata turcească pe loc, şi noaptea oprindu-i de a vedea că acolo acum se află creştini, căzură în mijlocul acestora, care omorîră mai mulţi dintr-înşii, pe alţii îi prinseră, puţini putînd scăpa cu fuga, ajutaţi de întunecimea nopţii. Armata creştină şezu toată ziua aceea gata de bătaie, pînă cînd se întoarseră gonaşii aducînd ştire că Sinan fuge cu grabă spre Bucureşti. Această spăimîntare şi fugă a lui Sinan miră tare pe prinţii aliaţi, de vreme ce armata lui era mai numeroasă decît a lor. Ei se adunară atunci la sfat de război ca să chibzuiască de trebuie să profite de înfocarea ostaşilor şi de descurajarea turcilor ca să-i

gonească, sau de nu e mai bine ca mai întîi să caute a cuprinde cetatea Tîrgoviştei. Silvio Piccolomini arătă atunci că ar fi primejdios a se expune între garnizoana cetăţii şi armata lui Sinan. Această părere birui şi sfatul hotărî asedierea Tîrgoviştei. Acest oraş, care era atunci capitala ţării şi număra o populaţie de cincizeci de mii de locuitori, se întărise bine de turci şi se afla sub comanda lui Asan-Paşa, căruia i se dăduse cu sangiac ; iar Ali-Paşa şi Mehmet-Bei, lăsaţi acolo de Sinan, comandau garnizoana.

La 15 octomvrie 1595, armata creştină se apropie de Tîrgovişte de care fusese depărtată cale de şase ceasuri. Cînd ea aşeză tabăra înaintea acestui oraş, un semn ceresc veni să încurajeze întreprinderea ei. Pe un cer senin, şi cu toate că soarele răsărise, creştinii priviră în vreme de un ceas deasupra taberei lor o cometă strălucitoare. Această stea fu luată de dînşii ca un augur de biruinţă şi se apucară cu înfocare mare de pregătirile asedierii.

După ce prin mijlocul şanţurilor acoperite asediatorii se mai apropiară de zidurile cetăţii, ei aşezară bateriile şi începură a-i bate din două părţi. Prinţul Moldovei, înzestrat cu mari talente ostăşeşti, avînd sub ascultarea sa pe secui, asedia partea de sus a oraşului, bătînd-o cu zece tunuri ; dintr-altă parte Mihai şi Sigismund, cu celelalte oştiri, aşezîndu-se dinspre munţi, pe rîul Ialomiţa, cu două baterii, fiecare din cîte zece tunuri, băteau zidurile castelului. Loviturile artileriei sfarmă zidurile şi casele oraşului cad pe capul asediaţilor. Aceştia însă se luptă cu bărbăţie ; împing îndărăt mai de multe ori pe asediatorii ce umblau să treacă şanţurile cu luntre ca să pătrundă în oraş şi încercarea secuilor, care înarmaţi cu torţe şi buşteni aprinşi voiau să dea foc zidurilor de lemn, nu izbuti în ziua întîi. A doua zi, asediatorii izbutesc să pună scările pe ziduri şi dau asaltul. Secuii, cu focul artificial inventat de dînşii, care consta dintr-o compoziţie de mai multe materii aprinzătoare, foarte anevoie de stins, ce aruncau pe streşinile caselor, [şi] aprind din toate părţile zidul de lemn ce înconjura cetatea. Turcii, după puţină apărare, văzîndu-se împresuraţi de flăcări şi de vrăjmaşi, nemaiavînd vreme a capitula, vor să scape cu fuga pe o portiţă secretă dinspre

un deal necunoscută creştinilor. Dar aceştia îi văd, îi iau în goană cu călărimea lor şi îi trec sub sabie sau îi prind mai pe toţi. Paşii Ali, Hasan şi Mehmet, cum şi alte capete turceşti, fură găsiţi de secui ascunşi în castel şi duşi înaintea lui Bathori. În 6 octombrie, a treia zi a asedierii, cîte trei prinţii aliaţi intrară în Tîrgovişte. Transilvănenii, şi mai cu seamă secuii, se apucară a prăda oraşul ; în castel, se găsiră două tunuri mari care aruncau ghiulele de cîte 56 livre, patruzeci tunuri mai mici şi provizii pentru trei ani, căci Sinan acolo îşi aşezase magaziile sale.

Bucuria ce simţiră creştinii pentru luarea Tîrgovişte se adaugă atunci cu vestire unei alte biruinţe asupra vrăjmaşului. Cu două zile înainte, Sigismund Bathori, aflînd că turcii duc două mii prizonieri şi turme mari de dobitoace spre podul aşezat de Sinan pe Dunăre, trimise o despărţire aleasă din oştirea sa, care, povăţuită de călăuze ce cunoşteau bine locurile, cuprinde strîmtorile pînă a nu sosi vrăjmaşii, îi izbeşte cu putere, îi răşchiră, dobîndeşte îndărăt toată prada şi mîntuieşte prizonierii.

Pînă a nu pleca din Tîrgovişte în urma lui Sinan, prinţii aliaţi adunară un sfat de război, înaintea căruia aduseră pe Ali-Paşa, pe care îl siliră, prin făgăduieli şi ameninţări, a arăta ceea ce ştie despre planurile şi numărul ostaşilor lui Sinan, întrebîndu-l încă cum a îndrăznit el a se împotrivi în cetate, cu aşa puţină oştire, la armata creştină atît de numeroasă. La aceste întrebări, Ali răspunse cu respectul cuviincios, dar cu multă netemere şi fără a schimba faţă, că Sinan n-avea cu dînsul fără numai de la douăzeci şi opt treizeci mii ostaşi, fiindcă şi-a risipit armata prin oraşele şi cetăţile ţării, şi e peste putinţă ca s-o poată aduna în puţină vreme ; că dacă hanul cu tătarii, ce se aşteaptă din zi în zi, nu-i va veni într-ajutor, el crede că Sinan, aflînd luarea Tîrgovişte, va părăsi Bucureştii şi se va retrage spre Giurgiu ca să treacă Dunărea îndărăt ; în sfîrşit, că de vor creştinii să pună mîna pe dînsul, trebuie să se grăbească a sfărîma podul de pe Dunăre. „În ceea ce mă priveşte pe mine, adaugă Ali, voi răspunde că Sinan, plecînd, îmi lăsă numai puţine oştiri pentru apărarea

Tîrgoviștei, dar mă făcu să nădăjduiesc că Ieremia, domnul Moldovei, va băga în cetate un ajutor de cinci mii ostași, afară de zece mii ce-mi va mai trimite ; el singur va veni în urmă să gonească pe creștini de lîngă cetate. El mă asigură încă că armata creștină nu este numeroasă, că cei mai mulți ostași dintr-însa sînt secui, care azimîine, e sigur să-i întoarcă de partea sa ; blestematul m-a înșelat și m-a expus la o moarte mai de tot sigură. O vrăjmășie veche este pricina care l-a făcut să se poarte astfel cu mine. Sinan a fost vrăjmaș de moarte al tatălui meu, Mehmet, care s-a arătat cu slujbe mari împărăției otomane sub trei sultani, dar trădătorul Sinan s-a folosit de această ocazie ca să verse asupra fiului ura ce purta tatălui".

Nu se știe dacă Ali era sincer sau dacă vorbea astfel numai ca să tragă compătimirea lui Bathori. Era însă de necrezut ca Sinan să aibă cu dînsul numai atîtea oștiri, de vreme ce, cînd a plecat de la Tîrgoviște, armata lui întrecea în număr pe a creștinilor, după cum o atestează mai mulți istorici contemporani. Văzînd Ali puținul efect ce făcu plîngerile sale, propuse să se răscumpere cu o sută de mii de talere de aur ; Bathori nu-i primi propunerea, și-l porni împreună cu beiler-beiul Caramaniei și alți turci ofițeri sub bună pază la Cluj. După aceea prinții, ascultînd și raportul iscoadelor ce trimiseseră după turci și văzînd oarecare potrivire cu relația lui Ali-Pașa, hotărîră a porni îndată spre București, după armata turcească, ca să se bată cu dînsa ori unde o va întîmpina.

Sinan, îndată ce află luarea Tîrgoviștei, se sperie, atît de mult, încît fără a mai întîrzia, ca și cum ar fi văzut vrăjmașul în spate, încărcă tunurile în care și luă împreună cu armata sa, cu grabă mare, fuga spre podul de la Giurgiu. În acea fugă grabnică, turcii pierdură un număr însemnat de tunuri, cămile și bagaje, căci prin strîmtori și pe poduri ei ajunseră a se omorî unii pe alții ca să scape care mai de care înainte ; atît era de mare groaza ce le insuflau creștinii și mai cu seamă Mihai ! Astfel, ei sosiră la Giurgiu în cea mai mare neorînduială. Pînă nu plecă din București, Sinan dăduse foc

orașului și fortificațiilor de lemn și, neavînd curaj a lăsa garnizoană în cetățuia de la Radu-Vodă, o umplu numai de iarbă, însărcinînd vreo cîțiva oameni ca să-i dea foc cînd vor vedea pe creștini că vin să intre într-însa. Dar aceștia, sosind lîngă București, nu intrară în oraș, ci își urmară calea înaintea ca să ajungă pe Sinan. Astfel, acea cetățuie săltă și se spulberă în vînt, fără a face la nimeni rău. Prinții aliați, aflînd că Sinan a ars și a sfărîmat toate satele din calea sa, de la București la Giurgiu, ca să nu poată găsi ei înlesniri spre a-i goni, hotărîră să ia altă cale, ceea ce îi întîrzie puțin. La Argeș, însă, avură noroc să găsească nesfărîmat podul pe care trecuse turcii, astfel putură și ei înainta fără a mai zăbovi. Cînd ajunseră la o depărtare de două miliare de Giurgiu, primiră vestea că Sinan a și trecut Dunărea cu o parte din armata sa, dar cea mai mare parte cu carele și robii se aflau pe malul românesc. Atunci, Bathori își întocmește îndată armata de bătaie și pornește înainte pe Mihai cu românii săi ca să hărțuiască pe vrăjmaș și să-l oprească de a trece Dunărea, pînă va sosi dînsul. Înaintînd românii către Giurgiu, întîmpinară în cale o seamă de turci furajori ce duceau niște turme de dobitoace, ei îi împrăștie, taie pe cei mai mulți dintr-înșii, pe alții îi prinse și îi trimise îndărăt la Bathori, căruia îi dădură aceleași știri despre Sinan. Acum, Bathori grăbi mai mult la drum, părîndu-le tare rău că împrejurările l-au făcut să piardă multă vreme și astfel prilejui scăparea lui Sinan. În această vreme, Mihai sosi la Giurgiu și ajunse pe turci.

Orașul Giurgiu, afară de întăriturile sale, era ocrotit de castelul din mica insulă Sîn-Giorgiu, despărțită de acest oraș printr-un braț al Dunării. Acest castel, făcut din vremea romanilor, stricat și rezidit de mai multe ori, se dărîmă de tot în zilele noastre, în urma tratatului de la Adrianopol. Spre a intra în această insulă, turcii făcuseră un pod de două părți, care ducea la ambele maluri ale Dunării, trecînd fără îndoială prin insula cea mare din mijlocul acelui rîu. Cînd sosi Mihai la Giurgiu, Sinan, cu o parte din armata sa, apucase a trece atît în insula Sîn-Giorgiu, cît și în cea mare, iar cealaltă parte

se afla încă pe malul românesc. O măsură financiară a cîrmuirii turceşti zăbovi trecerea armatei. Fiindcă în acea vară se luase un mare număr de care, dobitoace şi robi, fără ca să se fi plătit taxa de la cinci una, hotărîtă pentru robi (penţic), cum şi dreptul asupra dobitoacelor, inspectorii şi scriitorii se aşezară la pod ca să strîngă, de la cei ce treceau, acea taxă. În vreme ce se făcea această lucrare, Mihai căzu ca un trăsnet asupra oştirilor şi turmelor şi puse tot în învălmăşeală. Taxa se ridică atunci ; turcii înspăimîntaţi se aruncă pe pod ca să scape în insulă, dar neorînduiala lor, carele şi dobitoacele ce erau îngrămădite, îi opreau a înainta şi Mihai putu a-i trăsni cu artileria sa. Noaptea dădu puţină răsuflare turcilor şi o parte dintr-înşii apucară a trece de pe malul românesc dincolo ; Sinan însuşi în acea noapte lăsă insula Sîn-Giorgiu şi trecu pe malul drept al rîului. A doua zi, Bathori, care sosise pe loc, orîndui mai întîi o ceată de pedestrime aleasă să sfarme îngrădirile de care legate strîns unul lîngă altul, ce Sinan făcuse la capul podului, ca să oprească năvălirea călărimii. Pe pod, se aflau înghesuiţi în cea mai mare neorînduială turcii, artileria lor şi carele cu bagaje şi dobitoacele. Spre a înlesni trecerea, ei începură a arunca în apă tunurile şi bagajele ; în urmă, se aruncară şi mulţi dintr-înşii ca să scape înot, dar neştiind a înota se înecară mai toţi. Mihai, aşezîndu-şi tunurile în bună poziţie, începe atunci a bate podul, îl rupe în două şi rîul înghite gloate de vrăjmaşi. Dunărea se umplu de trupuri moarte şi undele ei se roşiră de sîngele vărsat. Spun că atît se îngrămădiseră trupurile morţilor într-acel braţ al rîului, încît apa nu mai putea curge ; şi cînd, după bătălie, voiră să adape dobitoacele, nu puteau scoate apă de acolo, fără a scoate totdeodată vreun trup de om sau de cal. Se vedeau încă mulţi turci plutind pe apă jumătate morţi, plini de răni, ţipînd şi văietîndu-se cu jale.

În acea zi, se prăpădi cu totul vestita ceată a achiuţilor care fu două veacuri groaza Ungariei şi a ţării nemţeşti ; nici unul din cîţi se aflau din această ceată pe malul românesc nu putu scăpa. Turcii care trecuseră în insula cea mare căutau să ajute pe nenorociţii lor fraţi, dînd cu tunurile în creştini ; dar, sau din neştiinţa tu-

narilor, sau din reaua poziție, artileria lor nu putea a-i vătăma de loc. Dimpotrivă, creștinii avînd buni tunari, nu dau nici o împușcătură în sec. Printr-acest mijloc ei putură cuprinde două din cinci corăbii ce aveau turcii pe Dunăre, celelalte trei scăpînd numai cu fuga. Intr-această bătaie, turcii pierdură șaptesprezece mii oameni, artileria lor, două corăbii, munițiile, steagurile, bagajele și șase mii care încărcate cu jafuri. Cinci mii unguri, care fuseseră prizonieri la turci, își dobîndiră libertatea ; ei luară atunci armele morților și ajutară soților lor ca să prăpădească pe vrăjmași. Soldații moldoveni ai lui Răzvan se deosebiră mult în această bătălie ; ei opriră o parte din armata turcească lîngă pod și o măcelăriră grozav.

În ziua următoare, creștinii, care cuprinseseră podul dintîi, vrură să cuprindă și pe cel de-al doilea. Două steaguri de pedestrași români se repeziră cu inimă pe acest pod. Turcii de la celălalt capăt al podului, văzînd aceasta și temîndu-se ca toată armata să n-aibă acest gînd, începu a tăia cu securi capul podului din partea lor. Dar ceilalți ostași creștini nu îndrăzniră a însoți pe curajoșii români, ca să nu se expună între armata lui Sinan de o parte și focul castelului pe de alta. Ei nu știau că acest castel nu-i poate supăra, lipsindu-i iarba de pușcă, căci în învălmășeala izbirii creștinilor, aflîndu-se încărcată de Sinan în care, ea luase foc și se spulberă în vînt. Astfel, acei români, nevăzîndu-se ajutați, fură siliți a lăsa întreprinderea lor și prinții aliați hotărîră a cuprinde mai întîi castelul.

Lupta aceasta pe Dunăre ținu trei zile. Turcii acum se aflau pe malul drept, parte în insula cea mare, afară numai de opt sute de oameni ce rămăseseră să apere castelul Sîn-Giorgiu. În noaptea aceea, armata creștină, temîndu-se ca turcii, folosindu-se de întunecime, să nu treacă din insulă cu corăbii ca să vină s-o izbească, șezu în arme fără a dormi. A doua zi, în 25 octombrie, prinții aliați, văzînd că n-au nimic a se mai teme de vrăjmași, îndreptară împotriva castelului chiar tunurile luate de la dînșii, la Tîrgoviște. Loviturile artileriei făcînd o spărtură nu prea largă în ziduri, pedestrimea ungurească,

nerăbdătoare să intre în castel, năvăli prin acea spărtură cu multă nebăgare de seamă şi se văzu împinsă îndărăt cu două sute morţi şi mulţi răniţi. Turcii se apărau voinicește, deşi la început, lipsindu-le iarba, fură siliţi a arunca asedianţilor numai bolovani de piatră, dar primind apoi iarbă şi alte ajutoare în tot minutul de la cei din insula cea mare, prin mijlocul podului ce unea ambele insule, şi favorizaţi de bunele fortificaţii ale castelului, ei putură a se împotri vreme de două zile. Poccolomini, ce avea sub comanda sa toată artileria, vru a da foc acelui pod, dar pentru aceasta trebuind a-şi expune armata sub focurile artileriei castelului, el pierdu un mare număr de soldaţi. Văzînd această primejdie, se hotărî să strice mai bine podul cu tunurile şi acest mijloc izbuti. După aceea, îndreptară toată artileria în contra zidurilor castelului. În 27 octombrie, a treia zi a asedierii, zidurile fiind sparte în mai multe locuri, vrură să dea asalt, dar ungurii, speriaţi de cea dintîi a lor neizbutire, refuzară a se urca la asalt, sub pricinuire că spărtura nu era destul de largă. Piccolomini însă, însoţit de cavalerii săi, năvăleşte vitejeşte, cu sabia în mînă, în acea spărtură. Alţi ostaşi se luară după dînşii şi turcii înspăimîntaţi, după oarecare împotrivire, fac semn că vor să se predea. În vreme ce Piccolomini umbla să-i asculte, ungurii şi secuii, hotărîndu-se în sfîrşit să răzbune pierderea soţilor lor, se reped furioşi în castel făcînd multă larmă şi împing înainte pe italieni, care, aflîndu-se acum striviţi între soţii lor şi vrăjmaşi, suferiră tare, rănindu-se mai mulţi dintr-înşii. Creştinii cuprind atunci castelul şi turcii, care scăpară de cea dintîi furie a soldatului biruitor, se închiseră înăuntru, într-un loc întărit. Acest post fu asemenea luat cu asalt şi toţi cîţi se aflau acolo fură înjunghiaţi ; alţii, care fugiseră afară din castel în insulă, fură măcelăriţi sau se înecară în Dunăre. Una din corăbiile pregătite de turci spre a înlesni fuga fu prinsă de o ceată de creştini şi alta, pe care scăpaseră vreo cîţiva vrăjmaşi, se înecă în apă, sub loviturile tunurilor. Din opt sute turci ce alcătuiau garnizoana, numai unul putu scăpa. În toată această expediţie împotriva turcilor, creştinii dobîndiră de la dînşii şaptezeci tunuri de deosebite

mărimi și de la plecarea lui Sinan, de la Tîrgoviște pînă la luarea castelului Sîn-Giorgiu, armata lui pierduse mai mult de douăzeci și cinci de mii de oameni.

Sinan, de pe malul drept al Dunării, privi cu jale trista soartă a armatei sale și cuprinderea castelului Sîn-Giorgiu, blestemînd în desperarea sa cerul și pe Mahomed. El, Marius al osmanlîilor, el, triumfătorul Asiei, Africei și Europei, să se vadă acum la vîrsta de optzeci de ani, după o carieră atît de strălucită, răsturnat din culmea gloriei sale, biruit de niște prinți tineri și fără barbă, cum le zicea el. Cuprins de durere și temere de ceea ce i se poate întîmpla, el luă cu rămășițele armatei sale calea Constantinopolului.

Sigismund Bathori, după luarea castelului Sîn-Giorgiu, puse de-l sfărîmă, fiindu-i teamă să nu cadă iar în mîinile turcilor și, după aceea, se găti a se întoarce în Transilvania, împreună cu vreo cîțiva din ostașii săi, lăsîndu-și armata sub comanda lui Bocskay, ca să vină mai în urmă. Mihai îl însoți pînă la Gherghița și, după ce regulă cu dînsul treburile țării, Bathori luă, cu voia lui, cincizeci tunuri din cele dobîndite de la turci și, arătînd recunoștința sa către Mihai pentru vitejia cu care s-a deosebit în această campanie, își luă ziua bună și porni spre Brașov. Acolo, el așteptă vreo cîteva zile pînă îl ajunse și Ștefan Bocskay cu armata, cum și prințul Moldovei ; apoi, dînd acestuia cinci mii de secui ca să-l restatornicească pe tronul său uzurpat de Ieremia Movilă, se întoarse la Belgrad, capitala sa, vesel de norocita sa expediție.

După plecarea armatei transilvănene, Mihai hotărî a sfîrși campania prin cuprinderea cetăților Vidinului și Nicopolului, care căzuseră iarăși în puterea turcilor și a căror garnizoană putea vătăma țara. El trimise înainte pe hatmanul Udrea cu un corp de oștire către Nicopol și pe viteazul Farcaș, cu alt corp, către Vidin. Udrea trece Dunărea, izbește pe Afis-Pașa care îi ieși înainte, îi sparge oștirea și asediază cetatea. Mihai, aflînd aceasta, aleargă și el la Nicopol și, în vreme ce el lua cu asalt această cetate, Vidinul își deschidea porțile căpitanului său. De la Nicopol, Mihai trece pe la Vidin, necunoscînd încă predarea acestei cetăți. Aci, bulgarii veniră de i se închi-

nară, recunoscîndu-l de cap al lor şi mîntuitor al creştinătăţii.

Cu luarea acestor cetăţi se sfîrşi campania anului 1595. Mihai se întoarse în ţară, însoţit de la Dunăre pînă la Tîrgovişte de cîntecele de veselie şi de binecuvîntările poporului. El se ocupă atunci să vindece ticăloşia ce pustiirile războiului aduseseră asupra ţării. Într-adevăr, starea ei era vrednică de jale. Populaţia se micşorase foarte mult de moarte, de pribegia locuitorilor prin ţări străine şi de robirile turcilor. Cîmpurile erau părăsite, viile smulse, grădinile călcate de oştirile ce şerpuiseră prin toată ţara, nu mai puteau da rod ; dobitoacele moarte sau risipite de vrăjmaşi ; oraşele şi satele ruinate şi prefăcute în cenuşă. Românii jertfiseră mult pentru dezrobirea independenţei şi a libertăţii lor ; dar acestea sînt bunuri atît de mari, încît cu nici o jertfă nu sînt scump cumpărate. Mihai trimise de aduse atunci grîne din Transilvania şi le împărţi în popor, care, la glasul prinţului său, părăsi pădurile şi munţii, începu a-şi rezidi oraşele şi satele pe ruinele celor vechi şi putu îndată să preţuiască foloasele independenţei ce dobîndise cu atîtea jertfe.

Groaza domni în Constantinopol cînd se auzi învingerea armatei lui Sinan. Îndată ce el sosi în acest oraş, fu depus din viziriat şi exilat la Malgara. Muftiul, spăimîntat de nenorocirea musulmanilor, prezentă sultanului o poemă jalnică compusă de Ali-Celebi, asupra tristei stări a marginilor împărăţiei. Sultanul porunci atunci să se facă rugăciuni publice în piaţa cailor şi predicatorul Sf. Sofia, şeicul Mohişedin, căută a reînălţa curajul poporului şi simţămintele lui religioase prin verseturi din coran şi prin tradiţiile profetului. De la această campanie, poarta nu mai îndrăzni a întreprinde altă expediţie serioasă împotriva lui Mihai. Ea îşi cheltui vremea în intrigi ca să-l doboare de pe tron ; dar văzînd, în sfîrşit, că silinţele sale sînt zadarnice, fu nevoită a cere pace, trimiţîndu-i prin ambasadori daruri scumpe şi coroană, rugîndu-l numai să dea pace provinciilor împărăţiei. Viteazul prinţ primi acea pace, care îi era trebuincioasă, căci acum planurile sale se măriseră şi el lucra la cererea naţionalităţii româneşti, la unirea tuturor ro-

mânilor într-un stat politic. Idee măreață și singură mîntuitoare pentru noi, pe care din orbirea acelor veacuri, părinții noștri n-o putură realiza statornic, și care singură trebuie să fie ținta politică a românilor de astăzi.

Noi încheiem cu părere de rău această povestire pe care am lucrat-o cu dragoste, deși împrejurările nu ne-au iertat a da stilului corecția trebuincioasă. Dar faptele ce am descris și fără podoaba stilului vorbesc puternic în inimile românești. Fie ca aducerea aminte a nenorocirilor și a luptelor eroice ale părinților noștri să poată reînălța demnitatea noastră națională ! Fie ca noi să ne încredințăm că o nație care are un trecut așa de glorios, o nație pe care providența o păstrează în curs de 18 veacuri, fără îndoială, pentru un scop oarecare, nu poate fi ursită să piară acum, în al XIX-lea veac, în veacul luminilor și al libertății. Această încredințare ne-ar da curajul ca să lucrăm la viitorul nostru național ; această încredințare ne-ar mîntui.

Paris, 23 ianuarie 1847

DREPTURILE ROMÂNILOR CĂTRE ÎNALTA POARTĂ

Ţara noastră Românească nu fu niciodată supusă cu sabia, ci de bunăvoia sa se recunoscu supt protecţia turcilor. La anul 1393 părinţii noştri, după ce se luptară mai multe veacuri pentru independinţa lor cu atîtea potoape de naţii barbare, ce se vărsară pe pămîntul nostru, văzîndu-se slabi şi ameninţaţi totdeodată de unguri şi de turci, se învoiră cu Mircea cel Bătrîn, domnul lor cel vestit, şi împreună închinară ţara turcilor, cu făgăduinţa ca să-i ajute în războiul ce avea cu ungurii.

Iată hati-humaiun din anul 1393, ce le dete sultanul Baiazid I, poreclit Ilderim :

1. Prin înalta noastră milostivire, noi ne învoim ca ţara de curînd supusă prin puterea noastră nebiruită să se cîrmuiască după însuşi legile sale şi că domnul Ţării Româneşti să aibă dreptul d-a face război sau pace, şi acela de viaţă şi de moarte asupra supuşilor săi.

2. Toţi creştinii care, îmbrăţişînd legea lui Mahomet, vor trece iarăşi în ţinuturile supuse puterei noastre, în Ţara Românească, şi din nou se vor creştina, nu vor putea de loc a fi luaţi îndărăt sau supăraţi.

3. Toţi acei români care vor merge în vreo parte din ţinuturile noastre, vor fi scutiţi de haraciu şi de orice altă capitaţie.

4. Domnii creştini se vor alege de mitropolit şi boerî.

5. Dar pentru această mare milostivire, şi fiindcă noi am înscris p-acest domn raia în lista celorlalţi supuşi ai

noştri, acesta va fi îndatorat a plăti pe an, la haznaua împărătească, trei mii bani roşii de ţară, sau cinci sute de lei de argint de moneda noastră.

Dat la Nicopol, la anul 795, luna Rebiul evvel sau la 1393, şi înscris în arhivele împărăteşti.

Acest tractat, prin care ţara îşi păstrează dreptul d-a se guverna cu legile sale, dreptul d-a face război sau pace, dreptul d-a-şi alege pe capul naţiei, îndatorîndu-se numai la un uşor tribut, nu poate fi privit, după dreptul gintelor (neamurilor), altfel decît ca un tractat de protecţie ; căci, după obiceiul cunoscut îndeobşte în Europa, o naţie, care nu e în stare a se apăra singură de insultă sau de asuprire, poate dobîndi protecţia unui stat mai puternic. D-o va dobîndi îndatorîndu-se numai la oarecare condiţii, sau chiar cu plata unui tribut spre recunoştinţă pentru siguranţa ce i se dă, şi păstrîndu-şi dreptul d-a se guverna după cum îi place, acesta este numai un tractat de protecţie, care nu atinge suveranitatea ei.

Acest tractat însă nu ţinu mult. Românii iubea prea mult independenţa ; ei jertfiseră prea mult pentru dînsa, ca să-l poată suferi cu plăcere, oricît de nesupărător era. Turcii însă mai întîi începură a nu-l păzi. Atunci o luptă ce ţinu o jumătate de veac reîncepu între români şi turci. Supt povaţa lui Mircea I, Vlad III Dracul şi Vlad V Ţepeş, românii făcură minuni de vitejii, apărară ţara lor nebîntuită de vrăjmaşi, zdrobiră în mai multe rînduri armiile lor şi le goniră pînă la Adrianopol.

La 1460, domnul Vlad V, văzînd numeroasele biruinţi ale turcilor, coprinderea Constantinopolului şi groaza ce numele lor răspîndea în toată Europa, sfătuindu-se cu popolul, trimise deputaţi la Adrianopol şi încheiară un tractat, ale cărui articole principale sînt acestea :

Art. I. Sultanul priimeşte şi se leagă pentru dînsul şi pentru următorii săi a protege Ţara Românească şi a o apăra împotriva oricărui vrăjmaş, necerînd altceva şi fără numai supremaţia asupra suveranităţii acestii ţări, ai că-

reia voevozi vor fi datori a plăti Înaltei Porți un tribut de zece mii galbeni [1].

Art. II. În fiecare an un slujbaș al Porții va veni în Țara Românească ca să priimească tributul și va fi însoțit la întoarcerea sa cu slujbaș al voevodului pînă la Giurgiu, unde din nou se va număra suma dată și se va da o a doua încredințare de priimire ; apoi cînd se va trece dincolo de Dunăre, țara nu va mai fi răspunzătoare de orice se va mai întîmpla.

Art. III. Înalta Poartă nu se va amesteca întru nimic în administrația locală a țării și nici un turc nu va avea voe a veni în Țara Românească fără pricină învederată.

Art. IV. Voevozii vor urma fi aleși de mitropolit, episcopi, boeri și alegerea lor va fi recunoscută de Poartă.

Art. V. Nația română va urma a se bucura de libertatea d-a-și da legi, și voevozii vor avea dreptul de viață și de moarte asupra supușilor lor, precum acela d-a face pace și război, fără a fi supuși pentru nici unul din aceste acte la vro răspundere către Înalta Poartă.

Art. VI. Înalta Poartă făgăduește d-a nu slobozi niciodată vrun ferman, după cererea vreunui supus român, pentru pricinile sale în Țara Românească, de orice fel vor fi, și d-a nu-și lua dreptul d-a chema la Constantinopol, sau în orice altă parte din ținuturile turcești, un supus român, supt orice pricinuire.

Art. VII. Daca un turc are un proces în Țara Românească cu un supus al acestii țări, pricina lui se va cerceta și hotărî de divanul românesc, după legile locului.

Art. VIII. Toți negutătorii turci, ce vor veni într-această țară spre a cumpăra sau vinde mărfuri, vor trebui să facă cunoscut autorităților locale vremea cît vor zăbovi și trebue să plece îndată cea ce această vreme se va sfîrși.

Art. IX. Nici un turc nu poate lua cu sine una sau mai multe slugi născute în Țara Românească, de orice

[1] Acest tribut se păstră mereu în drept, deși în faptă se lua îndoit și împătrit. Prin senedul sultanului de la 16 oct. 1783 se hotărî să fie statornic 439 500 lei. Aceasta se hotărî și de tractatul de Adrianopol, iar în urma convenției de la Petersburg se urcă tributul la 2 000 000 lei turcești, sau 1 400 000 lei de Țara Românească.

sex ar fi, şi nici o moschee turcească să nu se afle în nici într-o parte a pămîntului românesc.

Acest tractat, nefiind nici lăsat în uitare, nici ramplasat printr-altul mai nou, este încă în tărie şi astăzi, şi singur numai hotărăşte raporturile ţării cu Înalta Poartă. El asigurează popolului dreptul d-a-şi da legi, dreptul d-a face război şi pace ; prin urmare nu poate fi privit ca un tractat de supunere, ci numai ca un tractat de protecţie, ca o alianţă neegală, căci supremaţia, care este numai un drept de onoare, şi tributul, singurele drepturi ce are Poarta, nu ating întru nimic suveranitatea naţiei române. Asfel privesc acest tractat toţi publiciştii Europei :

„Daca se respectează istoria, zice învăţatul publicist Martens, daca se păstrează înţelesul tractatelor după cuvintele lor, apoi este învederat că numai la 1460 Înalta Poartă începu a fi totdeodată şi protectriţă şi suzerană ; că Ţara Ramânească n-a fost niciodată încorporată, că ea n-a perdut niciodată caracterul esenţial al suveranităţii sale ; că statul, în ceea ce priveşte constituţia şi guvernul său dinlăuntru, n-are a priimi legi de la nimeni ; că suveranitatea sa nu poate fi atinsă, căci îi lipseşte oarecari drepturi din acele ce fac parte din dreptul public ; că ea nu e datoare a recunoaşte asupră-i o putere legiuitoare străină. Ţara Românească nu s-a învoit a plăti un tribut şi a suferi ca Poarta să aibă un drept de supremaţie, fără numai ca să nu înceteze a fi un stat suveran. Ţara Românească este un stat suveran şi un tractat de protecţie, un tribut, o alianţă nepotrivită şi chiar supremaţia (daca este un drept de ginte în Europa) nu-i poate lua suveranitatea, cînd ea are dreptul d-a se guverna, d-a-şi da legi, d-a face tractate de pace şi război, şi încă d-a fi reprezentată din afară".

Un alt publicist, Vattel, în Dreptul său al gintelor zice : „Un stat slab care, pentru siguranţa lui, se pune supt protecţia altuia mai puternic şi se îndatorează spre recunoştinţă la mai multe datorinţe echivalînd această protecţie, fără însă a se despoea de dreptul d-a se guverna, nu încetează pentru aceasta d-a figura între staturile suverane, ce nu recunosc alte legi, fără numai dreptul gintelor ; şi un tribut plătit de un stat la o putere stră-

ină, deşi micşorează puţin demnitatea sa, fiind ca o mărturisire a slăbiciunei sale, dar tot păstrează suveranitatea sa în întregime".

Aceste două tractate, de la 1393 şi 1460, ce mai pe urmă se coprinseră supt numirea de capitulaţii ale ţării, fură mereu recunoscute şi întărite de către Înalta Poartă prin mai multe hatişerifuri. Ele sînt recunoscute însuşi şi de tractatele Rusiei cu Poarta, deşi acestea nu pot lega întru nimic pe români, căci Rusia, fiind numai o chezaşă a drepturilor ţării, nu putea trata pentru noi şi în numele nostru. Asfel art. 5 al tractatului de la Adrianopol zice :

„Prinţipatele Ţării Româneşti şi al Moldaviei, fiind aşezate printr-o capitulaţie supt suzeranitatea Înaltei Porţi, şi Rusia chezăşuind prosperitatea lor, se înţelege că ele vor păstra toate privelegiurile şi scutirile ce li s-a acordat sau prin capitulaţiile lor sau prin tractatele încheate între ambele Curţi împărăteşti, sau prin hatişerifuri date în deosebite vremi. Prin urmare ele se vor bucura de libera păzire a religiei lor, d-o siguranţă desăvîrşită, d-o administraţie naţională şi independentă şi d-o întreagă libertate de comerţ".

Şi într-alt articol se zice asemenea : „Gospodarii vor regula liber toate trebile dinlăuntru a provinţiilor lor, sfătuindu-se cu adunările lor respective, fără însă a putea să aducă nici o vătămare la drepturile chezăşuite ambelor ţări prin hatişerifuri, şi nu vor fi turburate în administraţia dinlăuntru prin nici o poruncă împotrivitoare acelor drepturi". Art. 4 al hatişerifului din anul 1834 glăsueşte asemenea. Art. 8 al aceluiaşi hatişerif zice : „Aceste principate au toate drepturile unui principat independent...". Aşa dar, dupe glăsuirea tractatelor noastre cu Poarta, după dreptul gintelor şi chiar după tractatele Rosiei cu Poarta, popolul român şi-a păstrat totdauna dreptul său de suveran. Dreptul M.S. sultanului în ţara noastră stă numai în tributul hotărît ce sîntem datori a-i plăti în fiecare an şi în dreptul de supremaţie, adecă dreptul d-a întări pe domnul ales de ţară şi d-a fi privit ca un mai-mare al ţării, nu însă şi d-a porunci în ţară.

Acestea sînt, fraţi români, drepturile noastre. Părinţii noştri au vărsat preţiosul lor sînge pentru a ni le

lăsa de moştenire, şi datoria noastră este a le păstra cu aceeaşi putere pentru fiii noştri. Timpul n-a venit ca să dobîndim o independinţă absolută. Poziţia noastră politică, după tractate, este însă bună, numai trebuie a fi păzită de Înalta Poartă, a fi sprijinită cu statornicie de noi. Să nu uităm că sîntem datori a apăra naţionalitatea şi drepturile noastre, de vom fi nevoiţi, chiar vărsînd sîngele nostru. De vom cădea în această luptă sfîntă, să cădem încai bărbăteşte, asfel cum a trăit părinţii noştri ; şi ca dînşii să strigăm : mai bine ţara noastră să se prefacă într-un întins mormînt, numai să rămîe tot ţara românilor.

RĂZVAN VODĂ

Răzvan vodă era născut în Moldova dintr-un tată ţigan şi o mumă moldovancă. El intrase de tînăr în slujbă, în armia polonă, şi deosibindu-se printr-o vitejie neobicinuită în războiul polonilor cu muscalii, fu, din simplu soldat, ridicat la cele mai înalte trepte ostăşeşti de craiul Poloniei, Ştefan Báthory. În urmă, întorcîndu-se în Moldova, intră în slujba domnului de atunci, Aron vodă, care îl numi agă şi îi dete comanda gvardiei sale de unguri. La aprilie 1595, Aron vodă, căzînd în prepus de a trăda turcilor cauza creştinătăţii, fu arestuit de Sigismund Báthory, prinţul Transilvaniei, şi dus în închisoare la Alviniţi, în Transilvania, unde îşi sfîrşi viaţa (1597). Aga Răzvan, prin strălucita sa reputaţie militară şi prin agiutorul ce dete la arestuirea lui Aron vodă, izbuti a fi numit domn al Moldovei, supt suzeranitatea prinţului Transilvaniei. În luna lui avgust, aceluiaşi an, Răzvan vodă, însoţit de 2 300 pedestraşi, 800 călăreţi şi 22 tunuri, porni în Transilvania spre a se uni cu Báthory şi a se oşti împreună, în agiutorul lui Mihai vodă Viteazul, împotriva lui Sinan paşa, ce intrase în Ţara Românească. Răzvan se deosibi foarte mult într-acest război, şi mai cu seamă la luarea Tîrgovişteĭ şi a Giurgiului. Dar pe cînd el lipsea din Moldova, hatmanul Poloniei, Ion Zamoyski, cu nişte boeri pribegi şi cu multă oaste, găsiră prilej d-a intra în ţară şi a pune domn pe Ieremia Movilă. După sfîrşirea norocită a războiu-

lui cu Sinan, Răzvan vodă, ajutat de prinţul Transilvaniei, încercă a-şi redobîndi tronul.

Sigismund Báthory umpluse Europa de plîngerile sale asupra polonilor, pentru faptele lor din Moldova. El îi învinovăţea, cu mare cuvînt, că au intrat într-această ţară fără să aibă nici un drept şi fără a fi provocaţi de nimeni, numai şi numai să o smulgă de supt ocrotirea sa şi s-o reducă iarăşi supt jugul cel greu şi nesuferit al turcilor, de care cu atîtea jertfe se mîntuise. Împăratul Germaniei şi papa, către care mai cu deosibire el adresase în scris plîngerile sale, porniră îndată soli şi scrisori în pricina aceasta la craiul Poloniei. Împăratul scrise în 30 octomvrie acestui crai, rugîndu-l să strice tractatul ce a făcut cu păgînii împotriva prinţului Transilvaniei şi să lase Moldova în stăpînirea lui Răzvan vodă. Papa, prin scrisoarea sa din 8 noemvrie (1595), mustră pe craiul cu un ton foarte aspru : „Cu condei de durere, zice el, vă scriu că cele făcute în Moldova m-au întristat". Apoi îi impută că după ce n-a ascultat rugăciunile ce mereu i-a făcut d-a se uni cu creştinii împotriva turcilor încai nădăjduia că dacă oarecare priviri deosibite opreşte pe crai d-a se declara pe faţă împotriva lor şi d-a le face război, cel puţin după făgăduelile date atît lui (papei) cît şi către nunţii săi, nu va aduce stăvili şi opoziţie prinţilor federaţi, şi nu va turbura cursul fericit al armelor lor, dar acum vede că prin faptele sale craiul Poloniei a întărit pe turci în puterile şi nădejdile lor şi a slăbit pe creştini. „Toţi te învinovăţesc, adaogă papa, că te-ai confederat cu turcul şi tătarul împotriva prinţilor federaţi, şi mai cu seamă împotriva prea iubitului nostru fiu Sigismund, prinţul Transilvaniei, căci spre a-l vătăma ai numit alt domn în Moldova, făgăduind a-l apăra cu agiutorul turcilor şi tătarilor". Această faptă papa o califică de „nevrednică", şi închee scrisoarea sa propuind arbitragiul său pentru această price dintre craiul Poloniei şi cumnatul său, prinţul Transilvaniei, ca să stîrpească dintre dînşii toate rădăcinile amari de prigonire şi de vrajbă, să le smulgă şi să le arunce în foc. Mult mai aspră fu scrisoarea ce papa, tot în acea zi, adresă lui Zamoyski : „Fapta ta din Moldavia, îi zice, va trage defăimarea şi hula tutulor oamenilor cinstiţi, care trăesc astăzi şi care vor fi în viitorime. Ce prieten al binelui public, ce om înflăcărat

de dragostea lui Dumnezeu nu va tîngui că chiar în acel moment cînd se făcea turcilor, aceşti duşmani vecinici şi neîmblînziţi ai creştinilor, un război sfînt şi trebuincios pentru mîntuirea şi libertatea poporului creştin şi apărarea credinţei, atunci cînd [creştinii], ocrotiţi într-un chip minunat de mîna lui Dumnezeu, dobîndiră izbînzi, asfel încît nici am văzut nici am auzit, altele, asemenea, nici în anii aceştiea, nici în veacurile trecute, cine, zic, nu va tîngui că chiar în acel moment, cînd se nădăjduia atîta izbîndă, să se facă în Moldova tot ce putu uşura şi întări pe duşmanii Crucei şi ai lui Hristos, şi dimpotrivă se opri şi se slăbi în cursul biruinţelor lor apărătorii credinţei, se turbură eşitul războiului şi puse totul în primejdie" etc. Apoi îl ameninţă pentru relele poveţi ce dă craiul şi pentru această crimă şi scandal împotriva creştinătăţii. Tot atunci scrise papa şi către cardinalul Andrei Báthory, ce se afla pribeag în Polonia, mustrîndu-l părinteşte căci aţîţă pre poloni împotriva vărului său prinţul Transilvaniei, şi poruncindu-i ca să vie îndată la Roma. Mihai vodă, din Ţara Românească, trimise şi el atunci o ambasadă craiului Poloniei, care sosi la Cracovia şi, în 14 noemvrie (1595), fu priimită în audienţă de craiu. Istoricii tac despre misia aceştii ambasade ; se dă însă cu socoteală că ea privea tot în pricina Moldovei.

I

Iar viteazul Răzvan vodă nu aşteaptă să vază eşitul acestor tractaţii, de la care el puţin nădăjduia, şi hotărî a-şi redobîndi, prin arme, tronul ce i se răpise. Cu puţinul agiutor de oaste ce luase de la Sigismund Báthory el purcese spre Moldova, în 27 noemvrie (1595) şi trecînd munţii Oituzului, ce despart pămîntul săcuesc de ţara Moldovei, în 29 noemvrie, luă veste, prin trimişi siguri, despre starea şi numărul oştilor de ţară şi polone ce avea Ieremia vodă. Văzîndu-se mai slab cu numărul, trimise îndată la Báthory ca să-i ceară un adaos de oaste, şi mai cu seamă un mai mare număr de călăreţi. Prinţul Transilvaniei, după făgăduiala dată, se grăbi a-i împlini cererea ; dar pîn-a nu apuca acest agiutor să sosească la hotarele Moldovei, Iere-

mia vodă cu polonii se grăbi a întîmpina pe Răzvan vodă ; şi acesta, cu toate că se vedea mai slab mult şi cu numărul şi cu valoarea oştilor sale decît vrăjmaşul, nu numai că nu se feri de bătae, dar încă o căuta cu bărbăţie. Oştirea polonă, ce Zamoyski lăsase lui Ieremia vodă, în număr de 4 000 oameni, supt comanda lui Ion Potocki, staroste de Cameniţă, se afla răspîndită în deosibite staţii în ţară, cînd deodată Chánski, care se afla pus de Potocki cu despărţirea sa în garnizoană la Suceava dete veste acestuia că Răzvan se apropia în grabă şi drept spre Suceava în capul unei numeroase oştiri. Luînd această veste Ieremia vodă, îndată, precum a putut, strînse oastea ţării, şi poronci lui Potocki de adună în grabă toate regimentele sale. Cu toată graba ce puse Potocki, de-abea izbuti a se uni cu ceata lui Chánski, cu două ceasuri mai înaintea bătăliei. Era într-o duminică, 5 decemvrie (1595), cînd Răzvan vodă sosi aproape de Suceava şi dete faţă cu duşmanul. Armata lui se alcătuea de 4 000 pedestraşi, cea mai mare parte vechii lui ostaşi, cu puţini ce înrolase de curînd, şi secuii ce-i dase prinţul Báthory ; apoi o mie călăreţi armaţi cu lance, daţi parte tot de acesta. Răzvan vodă, cu armata sa, sosi pe nişte locuri mai înalte decît acelea unde se afla stînd oastea potrivnică, asfel încît ea se vedea mai lesne de către aceasta. El îşi întocmi rînduiala bătăliei asfel : la aripa stîngă, care era apărată prin cară şi tot apăratul de război, puse cinci sute călăreţi moldoveni ; la aripa dreaptă, care era apărată de un zid, ce începea de la şanţurile taberii lui şi se întindea mult înainte pînă în tabăra polonă, era asemenea călărimea transilvană ; în centru veneau două batalioane de pedestrime, după care urma alte zece, şi apoi rămăşiţa călărimei şi a pedestrimei, ca o rezervă. Pedestrimea moldovană venea asfel aşezată toată despre aripa stîngă, şi pedestrimea săcuilor iarăşi toată despre aripa dreaptă, spre Schei. În toate părţile se vedea fluturînd steaguri. Cel mai împodobit însă era steagul călărimei ; el purta o frumoasă inscripţie care spunea că Moldova s-a dat lui Răzvan de Transilvania.

Ieremia vodă îşi întocmise oştile asupra tîrgului, la sat la Areni ; iar pe oştirea polonă ce avea lîngă sine o a tocmit mai la cîmp, despre Scheea, supt un mal ce este alăturea cu drumul Băii. Rînduiala oştirei polone era în co-

loane treptate, asfel : înainte sta, ca avangardă, în lipsă de călărime ușoară, o sută moldoveni ; după dînșii venea două cete ale lui Stanislas Minski și Nicolae Zebrzydowski; ele erau așezate puțin mai la dreapta pentru că poziția era mai bună într-acolo, și spre a le feri de vînt. Asfel cetele lui Tworzanski și Milewski, ce se afla la stînga, erau puțin mai nainte decît dînsele ; dar mai nainte încă se afla batalionul lui Zacharowski, ce nu se vedea de celelalte, fiind ascuns de fortificații. La centru era Porycki cu regimentul său, avînd de reazăm trupele lui Potocki, starostele Cameniții, și a ambilor săi frați, Ștefan și Iacob. După dînșii, tot la centru, venea o trupă de pușcași ai lui Ioan Toma Drohojewski, și lîngă dînsa ceailaltă pedestrime supt comanda lui Albert Vitoslawski și Andrei Clopocki. La stînga, împregiurul zidului, de care am pomenit mai sus că se întindea din tabăra lui Răzvan pînă în tabăra polonă, se așezase niște tunuri mari și altele de cîmpie care amenințau dreapta lui Răzvan și ocroteau pedestrimea moldovană și pe cazaci. D-aci pîn-a nu apuca oștile protivnice a se apropia de bătaea de pușcă, descărcară polonii de două ori tunurile în oastea protivnică. Una din acele descărcături răsturnă pe Valentin Gege, unul din capii pedestrimei lui Răzvan.

II

Ieremia vodă se afla la biserică, ascultînd liturghia, cînd i se dete de știre că oștile lui Răzvan vodă se văd și se apropie de oștile țării ; el nu vru însă să iasă din biserică pînă nu se sfîrși slujba, deși acum se ajungea hărîții lui Răzvan cu oștile țării. Cînd eși Ieremia vodă din biserică, îndată se întîmpinară moldovenii săi cu ai lui Răzvan vodă. Lupta ținu multă vreme între aceste oști, pînă cînd moldovenii lui Răzvan, fiind izbiți deodată și de Ieremia cu oștile țării și de poloni, fură împinși înapoi și, spăimîntîndu-se, se sparseră și se traseră înapoi în răsipă. Bănuesc unii a fi fost această spăimîntare prefăcută spre a ascunde trădarea. Aripa stîngă și o parte din centrul lui Răzvan fiind asfel în răsipă, dușmanul își concentră toate puterile asupra aripei drepte și a pedestrimei săcuești din

centru. Polonii se reped peste oastea ungurească din aripa dreaptă despre Schei. Zabrzydowski cu trupa sa şi a lui Chánski, căci acesta se afla atunci lîngă Potocki, şi Cristofor Broniewski năvăliră mai întîi peste aceasta aripa dreaptă a lui Răzvan ; dar Zebrzydowski, cu tot curagiul ce arăta, rănindu-se la obraz şi la braţ, nu putea sprijini izbirea lui Răzvan şi ar fi perit, el cu toată oastea sa, de nu grăbea Potocki a-i veni într-agiutor. Într-aceea Porycki, cu pedestrimea sa şi cu puşcaşii lui Viersbowski, izbeşte centrul lui Răzvan vodă, în vreme ce scadroanele lui Tworzanski şi Milewski se azvîrlă asupra aripei drepte în agiutorul lui Zebrzydowski. Dintr-altă parte Ieremia vodă, cu fruntea oştilor sale, izbeşte bărbăteşte în coastă, centru lui Răzvan vodă, descoperit prin răsipirea aripei stînge. Toate aceste izbiri împreunate ale polonilor şi ale moldovenilor sfarmă rîndurile săcuilor care încep a se retrage înapoi şi dau pas duşmanilor spre a pătrunde în tabăra lor. În această izbire, supt Răzvan vodă căzuse ucis calul ; ce încălecînd în grabă pre alt cal, sili să oprească înapoerea săcuilor, şi o şi opri puind iarăşi bătaie la loc. El se afla atunci la centru lîngă pedestrime, în capul căreia respinsese pe duşman afară din tabără ; el se credea apărat în aripa dreaptă de călărime, cînd aceasta, fără veste, părăsind tunurile, o luă la fugă. Iute se repede Răzvan vodă într-acea parte, ucide chiar cu mîna sa pe mai mulţi din ostaşii săi, silind a-i întoarce la război ; dar silinţele lui sînt zadarnice şi polonii apucară a coprinde tunurile. Din nou oastea lui Ieremia vodă se îmbărbătează atunci şi cade cu furie peste flancurile oastei săcueşti din centru, în vreme ce polonii o izbeşte în front. Săcuii văzîndu-se părăsiţi de călărime, precum şi de moldoveni, şi izbiţi cu atîta putere de Ieremia, deteră şi ei dosul. Răzvan vodă, părăsit de oştire, cu puţini ce rămăsese pe lîngă dînsul se luptă multă vreme încă cu cel mai mare curagiu ce putu. Un al doilea cal fu atunci ucis supt dînsul ; el sări pe altul cu multă uşurinţă şi da de moarte în toţi cîţi ajungea paloşul său cu care, plimbîndu-l de la dreapta la stînga, făcuse un semicerc de morţi împregiuru-i. Ce mai viteaz ! Striga chiar duşmanii, cătînd la dînsul cu mirare cum sta semeţ supt o ploae de gloanţe şi cu ce mînă voinică se apăra de atîtea paloşe

crunte ce-l amenințau cu peire. Dar, în sfîrșit, văzîndu-se părăsit cu totul de ai săi și de noroc, văzîndu-și toată tabăra coprinsă, oștirea sa reslățită fugind în toate părțile, Răzvan se lăsă și el în voea puținilor credincioși, rămași pe lîngă dînsul, ce căutau a-l mîntui, și cu inima sfîșiată de o amară durere, însoțit de dînșii, se trase din cîmpul bătăii ! Ei o luară cam spre stînga și se înfundară în păduri. Polonii lăsară regimentele lui Drohojewski în tabără, și toate celelalte prinseră a goni pe ostașii lui Răzvan, ce fugea sărmanii răsipiți și rătăcind în voea întîmplării prin munți și prin păduri. Cei mai mulți din acești nenorociți căzură în mîinile dușmanilor ; foarte puțini avură noroc a agiunge, cu mare greu, în munții Ardealului. În tabăra lui Răzvan făcură vrăjmașii multă pradă. Ei găsiră cîteva tunuri, toate steagurile, toată averea lui Aron vodă, ce picase în mîinile lui Răzvan, și prada dobîndită de la turci, la Tîrgoviște și la Giurgiu.

6.274

III

Cainicul Răzvan vodă, după ce rătăci multă vreme cu soții săi, ajunse spre seară într-un sătuleț, unde se odihni puțin, își schimbă hainele și apoi se depărtă supt ocrotirea nopții. Îndată sosi în urmă-i, în acel sat, niște poloni trimiși de Ieremia vodă ca să-l caute. Gazdele lui, speriate de vecini, care le mustra că au priimit un dușman în casă, se văzură silite a destăinui încotro au apucat fugarii. Asfel acești nenorociți fură în curînd ajunși în cale și prinși, nu fără o luptă voinicească, în care Răzvan vodă fu rănit, și ungurul Matei Sekiel, ce comanda peste patru sute călăreți și Elie Racoți, vechiul soț al lui Răzvan în oastea lui Aron vodă, căzură morți, împreună cu alții. Între prinși se afla un frate al lui Răzvan, vistierul și logofătul lui, un boer mare, anume Calotă, împreună cu alți boeri moldoveni și capete din săcui. Aduși înaintea lui Ieremia vodă, Răzvan și soții lui se purtară, în cumplita lor nenorocire, cu toată vrednicia și curagiul cuvenit. La toate întrebările ce li se făcu, ei toți răspunseră prin o tăcere mîndră și desprețuitoare. Cîteva zile în urmă, pe la jumătatea acelii luni dechemvrie, Ieremia, nesocotind și legile războ-

BIBLIOTECA CENTRALĂ CLUJ BUCUREȘTI

iului, care sfinţesc persoana unui prins, şi legile omenirei, osîndi pe toţi prinşii la moarte. Cu o cruzime îngrozitoare el porunci a pune mai întîi pe Răzvan la caznă, apoi puse de-i tăie nasul şi buzile, dupe cum era obiceiul ţării a se face celor ce le eşea nume de domn ; şi dup-aceea îl trase în ţeapă, espuindu-l asfel, privelişte de jale ! la armie şi la toţi locuitorii ţării. În minutul în care mult nenorocitul Răzvan vodă gemea de dureri în ţeapă, o ! crudă barbarie !... aduseră pe fratele său în faţă-i de-i tăiară capul. La această vedere, durerea morţii fratelui său adăogîndu-se la durerea chinurilor sale, Răzvan se ridică, ţîşni pe ţeapă, întinse braţele către dragul său frate şi într-această mişcare îşi dete sufletul !... Dar să ne întoarcem mai bine ochii de la această cruntă privelişte ce răscoală inima ; fărădelege urîcioasă ce va rămîne o pată vecinică de necinste asupra numelui lui Ieremia Movilă, ce o poronci, şi asupra polonilor, care o suferiră fără împotrivire, cu atît mai mult că Răzvan era prinsul lor ! În drumul ce duce de la Suceava la Baia, şi pînă astăzi se arată şi se pomeneşte : Movila lui Răzvan vodă, locul unde zac oasele viteazului domn.

Asfel de cumplită moarte avu acest bărbat care, prin meritul şi norocirea sa, se ridicase din pulbere pe tronul patriei sale. Născut ţigan, dintr-un neam osîndit de veacuri la robie, el se arătă, în acele vremi, mai patriot decît cei mai neaoşi moldoveni. Şi ajutat numai cu sabiea sa cea viteză el îşi scrise numele în şirul celor mai vestiţi domni ai Moldovei. El fu încă o dovadă puternică mai mult că în ochii Providenţii nu sînt popoare şi clase osîndite, precum nici popoare şi clase alese, că ea răspîndeşte deopotrivă îndurările sale peste toţi oamenii, fără osebire de naţie şi clasă, puind pe fruntea fiecăruia pecetea Dumnezeirei şi declarîndu-i cu drepturi deopotrivă, ca toată omenirea, la libertate, la virtute şi la adevăr.

MIȘCAREA ROMÂNILOR DIN ARDEAL LA 1848

Cetățeni,

Una din faptele cele mai minunate ale acestui minunat al XIX veac, fără îndoială că e deșteptarea națională a românilor în Ardeal, după un somn greu într-un jug ce de o mie de ani o împovăra. Niciodată o națiune mai multă vreme în robie cumplită nu zăcu ! Niciodată o națiune robită, mai repede și într-un timp mai scurt nu se deșteptă ! Mai multe veacuri trebuise năvălirei ungurești ca să poată amorți și înjuga de tot pe români [1]. Mai puțin de un veac fu de agiuns acestora spre a scutura acel greu și învechit jug. Înviere de minune într-adevăr ; dovadă puternică că nemuritor e sufletul națiilor și că sfînt, dumnezeesc și neperitor e dreptul lor.

Dară cetățeni, năvălirea, împilarea și tirania streină putu batjocori și chinui pe român în dreptul lui și, în trupul lui, putu a-l socoti din afară de legi și a-l privi în rîndul dobitoacelor, dar nu-l putu atinge în sufletul lui, nu putu stinge dintr-însul credința națională. Silit a o închide în adîncul inimei sale, fără a putea nici într-un chip a o răspîndi din afară, această credință, asfel înăbușită, se înfierbînta din zi în zi și creștea în tărie, încît cînd putu izbucni, izbucnirea-i fu puternică, învierșunată, pustietoare și roditoare în fapte măreție și cumplite totdeodată.

[1] Subjugarea completă a românilor din Ardeal se făcu tocmai la 1438, cînd ungurii, săcuii și sașii se unîră în contra lor de le răpiră ori ce drept politic le mai rămăsese.

Știm toți cine fură cei dintîi apostoli ai românismului. Cine nu cunoaște numele glorioase ale lui Iorgovici, Șincai, Cichindel, Clain, Lazăr, Petru Maior, carii prin școli, prin cultivarea limbei și a istoriei, puseră stîlpii de temelie ai naționalității române și propagarea ideei unității sale ?

Ideile răspîndite prin aceste lucrări literare și istorice izbucniră îndată în fapte. Horia luă securea în mînă, și, înmuind-o în sînge unguresc și nemțesc, scrise cu dînsa drepturile nației române și programul politic și soțial al revoluțiilor ei viitoare. Muncitorii ce urmară, atît în Ardeal cît și în Principate, micșorară chestia din proporțiile mărețe de unitate și de naționalitate ce îi dedeseră cei dinaintea lor și o mărginiră întru apărarea intereselor române de provinție și de localitate. Lor li se păru că deosibitele frîngeri ale nației au nevoie de o lucrare asupră-le în parte, spre a-și curăți nevoile și spinii din casă, pîn a nu se uni și topi într-același trup. Anul 1848 găsi pe români întru aceste idei. Românii din Ardeal fură din cei dintîi care salutară cu înfocare falnicul soare de libertate ce lumină atunci omenirea. Sînt astăzi trei ani ; mulți din noi au văzut cu ochii lor cînd deputații români din toată țara Ardealului în număr de mai mult de cincizeci mii, toți țăranii și fii de țărani, se adunară la Blaj, în cîmpul numit de atunci al Libertății, ca să facă în numele nației această declarație : *Sînt, deci, întru în drepturile mele !* Și Europa află cu mirare că în Transilvania o nație română, de a cării esistință nici că bănuia, și-a proclamat independința sa, și ea fu silită a-i recunoaște dreptul și a o înscri de atunci în numărul națiilor celor vii.

Zi de 15 mai 1848 ! Zi de lumină, de libertate și de mărire română, te pomenim și te serbăm cu drag ! Tu minunași lumea și arătași că națiia română e matură, vrednică de libertate și d-a intra în frăția cea mare a națiilor. În analele române altă zi nu strălucește mai frumos decît tine și cea asemenea ție, sora ta iubită, ziua de 11 iunie 1848 a poporului din București. Te pomenim și te serbăm cu drag, o, zi măreață ! Căci întîiași dată auzirăm atunci un popor întreg răspunzînd celor ce îi vorbea de unirea Ardealului cu Ungaria, prin această strigare : „Noi vrem să ne unim

cu Țeara !“ [1]. Minunată destăinuire a lui Dumnezeu, care în zile așa mari de sărbătoare populară vorbește d-a dreptul în inimile aleșilor săi, și numai poporul și poeții, acești fii ai inspirației divine, avură la 1848 conștiința întîmplărilor viitoare, numai ei cetiră și destăinuiră aceea ce era scris în fundul inimei fiecărui român : mîntuirea de orice domnire streină prin unitatea națională !

Ziua aceasta de 15 mai 1848 ni se pare mult mai frumoasă și mai strălucitoare, cînd privim la zilele ce o urmară, zile negre, amari, chinuite, zile de foc, zile de sînge. Aceste zile le-am urmat și le-am văzut cu toții, una după alta. Am văzut cum manifestația poporului român din 15 mai trase asupră-i terorismul guvernului ungurese ; am văzut cum povățuitorii nației spaimîntați închinară drepturile ei, mai întîi ungurilor [2] ; apoi, cînd văzură pe acești în nevoe, le închinară împăratului și deteră poporul cu totul în mîna și în prada oamenilor împărătești. Am văzut pe acest serman popor împins în foc, fără nici o armă în mînă, despuiat și de cele ce căpăta cu sîngele său [3], slujind — cruzime nepilduită ! — de baricadă oștilor împărătești [4] ; apoi părăsit mișelește de aceste oști și lăsat în prada furiei răzbunătoare a dușmanului învingător. Dar atunci, în acel minut greu, cînd nu mai putu pune temei decît pe sine-și, cînd rămase slobod de orice povățuire nemțească ce îl paraliza, îl văzurăm desfășurînd toată energia sa, stînd neclintit ca granitul munților săi înaintea dușmanului ce măturase atîtea oștiri mari, regulate și tari, și făcînd din nu-

[1] Supt acest cuvînt Țeară, ardelenii arată Țara Românească. Eu n-am avut norocirea de a mă afla la Blaj în ziua de 15 mai 1848 ; dar mai mulți români din Ardeal ce se aflară mă asigurară despre acêastă strigare a poporului.

[2] Vezi proclamația episcopului Șaguna din Pesta, iulie 1848.

[3] În luna lui dechembrie, înainte de intrarea lui Bem în Ardeal, Comitetul de pacificațiune, după porunca lui Puchner, puse să adune armele ce poporul dobîndise de la unguri, ca să armeze oștile împărătești. Era acesta pretextul cu care Puchner vru să dezarmeze poporul, de care credea că nu va mai avea nevoe. Am văzut însumi adresa Comitetului întru acesta către prefecți.

[4] În mai multe locuri în Ardeal și la luarea cetății Lipova, în Banat (dechembrie 1848).

mele de moţ [5] un nume de spaimă şi de groază vecinică pentru semeţul şi viteazul ungur.

Multe şi grele imputări s-au făcut acestii revoluţii a românilor din Ardeal. Ea fu asemănată cu furia sălbatică a răzbunărilor, stînd peste mormane de ruine şi de morţi, îngrozitoare şi cu gura plină de spume sîngeroase, ţiind într-o mînă o torţă pustietoare de cetăţi, în ceailaltă un paloş crud şi neîmblînzit, cu care seceră toată suflarea de seminţie duşmană dupre pămînt. Această icoană spăimîntătoare e adevărată. Revoluţia ardelenilor fu groaznică, nemiloasă, mînjită de multe eccesuri vrednice de osîndit. Dar, putem spune, spre apărarea ei, că acele eccesuri fură o urmare fatală a unei suferinţe şi a unei uri înăbuşite şi înăsprite de zece veacuri, de tăcere silită supt o cumplită tiranie ; că aceste eccesuri fură provocate de terorismul cu care începură ungurii în contra românilor ; că purtarea acelora în tot cursul războiului fu mai tot asemenea de crudă ca a acestora ; în sfîrşit, că aceste eccesuri sînt faptele numai a unei mîini de oameni, gunoiul cel mai stricat şi mai corupt al naţiei, şi care şi ea fu îndemnată şi povăţuită spre aceasta, de pilda ce îi dete oficerii împărăteşti.

Aceste îndreptări, temeinice în ochii şi în privinţa streinilor, la noi şi între noi nu sînt de ajuns. Căci noi, în dragostea ce hrănim pentru fala, gloria şi mărirea morală a naţiei noastre, am fi dorit să vedem revoluţia română curată de orice ecces ; am fi dorit şi dorim ca nici un român să nu uite că omenirea îşi are drepturile sale sfinte şi nesiluite, şi că mila şi îndurarea sînt podoaba sufletelor generoase.

S-a zis încă cum că scularea românilor ardeleni n-avu nimic naţional ; că ei n-avură nici măcar, ca sîrbii şi croaţii, un steag naţional, ci se luptară mereu supt steagul austriac; că scularea lor fu ca a unor robi ce se ridică din porunca şi de temerea stăpînului, iar nu ca a unor oameni liberi, ce se luptă pentru libertatea lor. Este adevăr şi am văzut-o însumi, roşindu-ne de ruşine, că românii se luptară pentru libertate supt steagul celui mai mîrşav, mai cumplit şi mai în-

[5] Supt această numire sînt cunoscuţi toţi mocanii din acei munţi ai Abrudului. Credem că această numire vine de acolo că aceşti nalţi şi chipeşi ţărani port părul lung, împletit în două coade, care le cad pe grumaz.

vechit despotism. Este adevăr că românii se lăsară a fi înşelaţi de austriaci, care esploatară eroismul şi jertfele lor. Nu este însă adevăr că românii nu fură împinşi şi însufleţiţi în tot acest crud război de simtimentul naţional şi de dragostea libertăţii. Fost-am d-am văzut însumi pe acei îngrozitori moţi, pe care spaima vitejilor unguri mi-i descriea ca nişte fiare sălbatice, neeşind din vizuinile munţilor lor decît numai spre a face pradă şi omor. I-am găsit înfuriaţi foarte şi hrănind o ură fanatică către duşmanii lor — astfel cum trebue să fie orice popor în războaele naţionale —, dar am găsit unite într-însii multe simtiminte omenoase, înalte şi generoase.

În acea vreme cînd inima-mi era zdrobită, căci în toate părţile vedeam naţionalitatea română călcată şi strivită de duşmanii streini, fusei fericit a găsi acolo, pe acele piscuri urieşe, pe deasupra norilor, o naţionalitate şi o viaţă românească, înfocată şi puternică.

Cu ce entuziasm frenetic fusei aclamat şi binecuvîntat de toţi acei ţărani, cînd le spusei că am venit să le aduc urări de noroc şi izbîndă din partea fraţilor lor din ţară, minunaţi de vitejia lor ! În ce tăcere adîncă mă ocoleau şi mă ascultau ei, cînd le vorbeam de puterea naţiei române, de numărul ei, de întinderea pămîntului ce i-a dat Dumnezeu şi de ursitele cele măreţe ce o aşteaptă în viitor ! Seara, după ce toată ziua străjuia potecile, se hărţuia şi se lupta cu duşmanul, îi vedeai adunaţi trîmbe, trîmbe pe lîngă focuri, care povestind întîmplările zilei şi acele trecute, care dănţuind împregiurul flacărilor, care zicînd din fluere, buciume şi cimpoi. Cît colo o altă trîmbă din cei mai juni învăţînd şi întrebîndu-se dialogul românizat din cartea : *Paroles d'un croyant* a lui Lamennais : „June soldat unde mergi ?“ Apoi cu toţii, juni, bărbaţi şi bătrîni, se puneau de făceau să răsune văile munţilor de cîntări de vitejie şi de naţionalitate, mai cu seamă de acea puternică şi frumoasă marseileză a d-lui Murăşanul : „*Deşteaptă-te române*“, pe care o cîntau chiar în mijlocul focurilor şi a urletelor de tunuri şi siliseră şi pe unguri a o învăţa şi a o cînta în bătae împreună cu dînşii. Generalii acestii oaste ţărăneşti era nişte preoţi şi nişte tineri abia eşiţi din şcoalele de teologie, filosofie şi jurisprudenţă. Ei nu pusese pînă atunci mîna pe o armă, cînd nevoea îi sili a se face

generali și a cîștiga bătălii. Lipsiți de cunoștințe și de principe de artă militară, ei le inventară. Am văzut cu mirare cum ei dibuiseră adevăratele principe ale războiului și cum simțiseră importanța pozițiilor naturale și folosul ce știură trage din orice localitate.

Femeile nu rămăseseră în urmă nici cu curagiul, nici cu simtimentele naționale. Ele luară parte la toate primejdiile soților lor. Din vîrful munților ele aruncau o ploae de bolovani, care rărea batalioane vrăjmășești. Cîntecele lor nu era ca mai-nainte cîntece de dor și de plăcere, ci cîntări pline de patriotism și de simtiment național. Am auzit în ruinele Abrudului — oraș pustiit de flăcări și cucerit de mai multe mii de locuitori unguri, în tragica scenă ce se petrecu în luna mai 1849 —, am auzit o jună, naltă și frumoasă fată de munte, cîntînd un cîntec dulce și melodios. El îmi spunea despre o tînără română, fericită că se cheamă Floarea, fericită că e română, de origină din Italia, fericită că nu știe și că muma sa nu i-a vorbit de loc ungurește, neiubind fără numai tot ce este românesc și jurînd d-a nu iubi în veci un ungur cîtă vreme va mai trăi un român pre pămînt. Acest cîntec îmbătător de simțire, acea albă, rumenă și frumoasă fecioară, ruinele pîrlite și înnegrite ale Abrudului ce mă încungiura, movilele mormintelor ungurești ce vedeam d-alături, mă impresionară foarte. Mi se păru a avea înainte-mi o vedenie ; mi se păru a vedea geniul naționalității române stînd pe deasupra mormintelor dușmanilor streini și cîntînd un imn de înviere.

Aci, cetățeni, dați-mi voe a vă aduce aminte că revoluționarii de la 1848 din Țara Românească, deși crezură că trebue a urma după pilda ardelenilor și că împregiurările politice nu-i iartă a pune din început în programul lor chestia unității naționale, dar n-au perdut un minut din vedere solidaritatea ce îi leagă cu toate ramurile nației române. Ei au apărat și s-au luptat deopotrivă pentru drepturile Moldovei ca și pentru ale Țărei Românești și atît înainte, în vremea, cît și după revoluția de la iunie 1848, ei-mereu au apărat și apără încă înaintea ungurilor și a Europei întregi drepturile românilor din Ardeal, Banat și Ungaria. Daca puțini numai dintr-înșii priimiră a împărtăși primejdiile războiului românesc, pricina fu numai că stea-

gul supt care se lupta fraţii lor din Ardeal era steagul austriac, steagul despotismului, steag prieten şi aliat al muscalilor, duşmanii cei cumpliţi ai naţionalităţii române. Astăzi lucrurile şi ideile s-au prefăcut şi s-au lămurit. Astăzi vedem curat că un acelaşi despotism ne copleşeşte pe toţi românii împreună cu ungurii, duşmanii de eri, şi cu toate popoarele Europei. Astăzi este învederat pentru tot românul cu minte şi cu inimă că libertatea naţionalităţilor nu poate veni de la curţile împărăteşti şi din mila împilătorilor şi a despoţilor, ci numai dintr-o unire strînsă între toţi românii şi dintr-o rădicare a tutulor împreună şi în solidaritate cu toate popoarele împilate. Aceasta este calea nouă pe care păşesc şi trebue a păşi toţi românii de progres şi de mişcare din Ardeal, din Banat, din Ungaria, precum şi cei din Principate.

Asfel am văzut eu, cetăţeni, revoluţia română din Ardeal cu simtimintele ei naţionale, cu faptele ei măreţe şi eroice, cu greşalele şi cu vinele ei. Dar ziua de la 15 mai 1848 rămîne frumoasă şi luminoasă, neatinsă şi curată de orice ecces şi greşală. Daţi-mi voe, cetăţeni, a închina l-această zi, în care poporul român adunat la Blaj, în cîmpul libertăţii, strigă :

„Noi vrem să ne-unim cu Ţeara !“.

MERSUL REVOLUȚIEI ÎN ISTORIA ROMÂNILOR

Revoluția română de la 1848 n-a fost un feno-.nen neregulat, efemer, fără trecut și viitor, fără altă cauză decît voința întîmplătoare a unei minorități sau mișcarea generală europeană. Revoluția generală fu ocazia, iar nu cauza revoluției române. Cauza ei se perde în zilele veacurilor.

Uneltitorii ei sînt 18 veacuri de trude, suferințe și lucrare a poporului român asupra lui însuși. Ea fu o fază, o evoluție istorică naturală, neapărată, prevăzută a acelii mișcări providențiale care tăraște pe nația română împreună cu toată omenirea pe calea nemărginită a unei dezvoltări progresive, regulate, către ținta prea înaltă ce Dumnezeu ne ascunde și unde el ne așteaptă.

Să deschidem istoria, cartea de mărturie a veacurilor și, luminați de filosofia ei, vom vedea că de 18 veacuri nația română n-a vegetat, n-a stat pe loc, ci a mers înainte transformîndu-se și luptîndu-se neîncetat pentru triumful binelui asupra răului, al spiritului asupra materiei, al dreptului asupra silei, pentru realizarea atît în sînul său cît și în omenire a dreptății și a frăției, aceste două temelii a ordinei absolute, perfecte, a ordinei dumnezeești. Vom vedea pe nația română eșind d-abia din vijelia năvălirei barbarilor, care o bîntui mai multe veacuri și o prefăcu, împreună cu toată lumea, a căuta mereu, a-și constitua unitatea sa complectă și a se organiza înlăuntru dupe principiul egalității. Domnii însă, reprezentanti ai principului autorită-

ţii, apuc cu încetul puterea absolută, fac principiul monarşic predomnitor, personifică statul într-înşii, mîntue ţara de anarhie şi de duşmanii din afară ; caută a păstra pe român în drepturile sale de naţie puternică şi neatîrnată, îi dă demnitate şi puterea de a-şi împlini misia în omenire, d-a apăra creştinătatea şi civilizaţia născîndă, dar apăsă cu totul libertatea dinlăuntru.

Capii poporului, boerii, în numele libertăţei, princip contrazicător al autorităţii, încep atunci o luptă îndelungată împotriva domnilor şi izbutesc a le surpa puterea. Vitează, roditoare în fapte eroice, în pilde sublime de jertfire, clasa boerilor reprezentează simtimentul războinic al naţiei şi udă cu sîngele său laurile patriei. Dar această clasă eşită din popor caută a păstra pe seama-i numai libertatea, rodul biruinţei cîştigate de toţi, şi se formează în castă priveleghiată întemeindu-şi puterea şi fericirea pe robirea poporului. Ea nu se mulţumeşte numai a concentra în mîinile sale toate drepturile politice, a organiza statul boeresc, dar încă preface rînduială economică, înghiţind proprietăţile mici ale ţăranilor în proprietăţile cele mari şi robeşte pe popor pămîntului. Cîrmuirea unei clase substituată la cîrmuirea unui individ era un progres, după cum şi servagiul era un progres către robia veche, din vremea împărăţiei romane. Dar interesele celor mulţi nu pot niciodată sta sigure în mîna celor puţini. Boerii, izolîndu-se de popor şi apăsîndu-l, îl fac apatic şi nepăsător la nevoile ţării. Poporul se degradează prin robie şi sărăcie ca şi boerii prin bogăţie şi asuprire. Ţara slăbeşte şi turcii se folosesc de ocazie spre a-i călca şi a-i hrăpi drepturile. Societatea întreagă se afla atunci alcătuită pe un şir de clase şi individualităţi, fiecare cu privilegiul său. Mare şi monstruoasă clădire de tiranii, puse una asupra altiea şi toate rezemate şi apăsînd pe popor, pe ţăranul muncitor ! Cine va zdrobi această tiranie ? Cine va nimici această clasă de apostaţi care, eşind din sînul poporului, robi pe fraţii şi părinţii lor şi batgiocorî omenirea ? Iată că izbînditorii poporului sosesc : sînt şi ei nişte robi şi, pentru ca pedeapsa şi ruşinea să fie mai mare, sînt nişte robi streini.

Înălţarea fanarioţilor la putere avu cu totul caracterul înălţării orăşeniei în apusul Europei. Din nenorocirea românilor însă această orăşenie era alcătuită de oameni co-

rupți, mișei, streini și dușmani ai lor. Ei înșelară lesne pe popor și îl traseră în căile lor, vorbindu-i de libertate și de răzbunare în contra boerilor, ce îl chinuia, și dupe o luptă de un veac boerii cad zdrobiți și statul se face fanariot.

Un veac de apăsare și jefuire, de corupție și degradație, de slăbiciune și apunere a naționalității începe pentru români. Epocă de ispășire ce poporul trebue să sufere supt legile lui Dumnezeu și ale gîndirii ! Dar una din condițiile dezvoltării omenirei este nu numai că progresul naște progresul, dar că adesea și din covîrșirea răului ese binele. Asfel și fanarioții, fără știrea și voea lor chiar, împlinesc o misie providențială și ajutorează progresul. Ei revoluționează întru tot țările române. Constituția politică a vîrstei de mijloc cu întreptatele ei privileghiuri și tiranii se zdrobește. Adevăr că constituția lui Mavrocordat, ce se pune în locu-i, nu e mai bună ; ținta ei e mai mult fiscală. Ea regulează însă oarecare rămuri ale statului, sfarmă libertățile boerilor și concentrează puterea în mîinile fanarioților, care zdrobesc, în puțină vreme, cu totul vechea aristocrație militară și feodală a țării. Boerii pier de moarte silnică, pribegesc pentru totdeauna în țări streine, sau ruinați cu totul intră în clasa țăranilor de unde eșiseră ca să chinuiască și să esploateze pe frații lor. O clasă de biurocrați, numiți de popor ciocoi, fără ilustrație și rădăcină în țară, corupți și degradați se rădică pe lîngă fanarioți, în locul perdutilor boeri. Într-aceeași vreme servagiul se zdrumică și el și țăranul se declară liber în drept, deși încă nu în faptă, căci nu i se asigură libertatea prin împroprietărire și rămîne în stare de proletar. În sfîrșit simtimentul național, ce se slăbise cu totul în veacul al XVII prin prigonire, se hrănește și cîștigă puteri nouă ; și cînd răul ajunge la culme, cînd poporul despuiat cu totul nu mai are ce să mai dea, cînd misia fanarioților de zdrobire a rînduelilor vechi s-a împlinit, atunci un nou atlet, ce de veacuri se părea adormit, se deșteaptă și se arată în arena. Poporul se scoală mare, puternic și îngrozitor și mătură țara de fanarioți.

Această deșteptare a poporului fu pregătită în parte de acea lucrare înțelegătoare, ce eși din munții învățatei Transilvanii, azil vecinic al naționalității române. Căci

în acea vreme fraţii noştri de peste Carpaţi, avînd a se emancipa de supt domnirea unei aristocraţii mult mai nesuferită, fiindcă era de neam străin, călca cu paşi iuţi în calea progresului prin lucrările învăţaţilor lor şi prin insurecţie, acel drept legitim al popoarelor chinuite. Ce voeşte ? Ce strigă la 1821 poporul român, acum în picioare şi deşteptat ?

Poarta călcase drepturile ţării ; poporul cere ca să le consfinţească din nou ; fanarioţii şi ciocoii prădaseră un veac ţara, poporul cere ca puterea să se ia din mîinile lor, ca tot românul să fie liber şi egal în ţara lui ; într-un cuvînt cere ca statul să se facă românesc, cere domnirea democraţiei.

Vladimirescu, care avu norocirea d-a purta glasul în numele poporului şi a personifica deşteptarea lui, avu încă norocirea d-a-şi da viaţa pentru credinţa sa şi d-a fi ucis de aceşti fanarioţi, pe cari şi după moarte-i umbra lui urmează a-i mătura din ţară. Căci revoluţia nu moare cu dînsul, şi turcii care intervin în ţară, cu toate împotrivirile Rusiei, ce de mult protegea pe fanarioţi, ia puterea din mîna lor ; dar în loc d-a o încredinţa poporului, o lasă în mîna ciocoilor şi ciocoii spre recunoştinţă trec la 1828 în partea ruşilor, ridicînd ţara în contra turcilor.

De la Petru cel Mare boerii caută în Rusia mîntuirea lor de fanarioţi şi turci, şi Rusia, supt titlul de ocrotitoare, ţinteşte mereu a coprinde ţările române. Dar războaele şi intrigele ei se zădărnicesc de împregiurări favoritoare. Neputînd izbuti a opri ţările pe seamă-i, ea se sileşte la tot războiul d-a le emancipa de turci şi în vreme ce lanţul ce lega ţările de turci mai slăbea, Rusia mai strîngea lanţul ce le lega de dînsa. Pacea de la Adrianopol recunoaşte capitulaţiile vechi şi autonomia ţerii, aceea ce era un bine şi o dreaptă răsplătire a jertfelor ce românii făcură pentru ruşi într-atîtea rînduri ; dar într-aceeaşi vreme Rusia prin siluire, prin mişelia şi trădarea ciocoilor îşi dobîndeşte drepturi nouă în ţară. Regulamentul organic de la 1831, care desfiinţează reforma lui Mavrocordat şi se pune în locu-i, e contractul care robeşte ţara ciocoilor şi pe ciocoi muscalilor.

Dar Regulamentul nu se mulţumeşte a dezmoşteni un popor întreg şi a organiza statul ciocoiesc, ci încă, cu toate

că recunoscu drepturile de posesie ale țăranilor asupra pămîntului lucrat de dînșii din veci, urcă nemăsurat drepturile proprietarilor și în faptă robește pe om pămîntului și monopolizează proprietatea în mîinile ciocoilor. Niciodată oligarhia nu fu mai bine întărită, înlăuntrul țării pe Regulament, dinafară pe sprijinul puternic al Rusiei. Cu toate acestea, această tiranie spăimîntătoare moare ucisă prin covîrșirea ei chiar.

Regulamentul, cu toate relele sale, aduse însă oarecare principuri folositoare și se făcu un instrument de progres. El recunoscu în drept principiul libertății comerțiale, despărțirea puterilor judecătorești, administrative și legiuitoare și introduse regimul parlamentar. Spiritul național și patriotic luase o putere mare din revoluția de la 1821 și din restatornicirea unui guvern mai național decît cel trecut ; și în vreme ce partida ciocoilor cu noua partidă fanariotă reîntemeiată la 1830 își dispută puterea și rivalizează de zel și lingușiri către Rusia, o junâ partidă națională se întocmește și își ia de misie d-a continua programa revoluției de la 1821 și d-a realiza întru tot dorințele și trebuințele poporului, surpînd ciocoismul și fanariotismul și înălțînd românismul la putere. Ca la 1848, partida națională voește a mîntui poporul prin popor, adecă este o partidă revoluționară. Ea nu era numeroasă, dar era junâ și înfocată și știa că adevărul și viitorul e cu dînsa, că mulți în fundul inimei lor simt și gîndesc ca dînsa și că stindarul ei va fi împregiurat de o mulțime de prozeliți în ziua ce îl va înălța. Nerebdătoare de lucrare, ea se ispitește la 1840 a preluda la o mișcare ; dar timpul nu sosise și ea nu izbutește alt, fără numai a înscri vr-o cîteva nume mai mult în șirul martirilor libertății române. De atunci își mărginește lucrarea în propaganda tainică și de față a ideilor în scrieri literale și caută a pregăti revoluția viitoare și a formula sinteza ei. Ideile și interesele poporului se prefăcuseră și revoluția așteptată nu se mai putea mărgini în sinteza de la 1821. Acum nu era de agiuns numai ca statul să se facă românesc, trebuia încă a dezlega problemul sărăciei poporului, a da o altă organizație proprietății, baza soțietății, a bogății și fericirei publice. Zdrobind Regulamentul care monopolizase statul, proprietatea pămîntului și capitalul în mîinile ciocoiu-

lui, era neapărat a proclama : democratizarea statului prin egalitatea drepturilor, a pămîntului prin împroprietărirea țăranilor și a capitalului prin instituțiile de credit organizate de stat. D-aci nevoea d-a opera o revoluție democratică și socială. Asfel fu programul revoluției de la 1848.

Într-acest chip vedem că printr-atîtea stavili, războaie, vărsări de sînge, chinuiri în șirul veacurilor și istoria ne arată revoluția ducînd pe nația română din prefaceri în prefaceri, în calea acelii legi universale a dezvoltărei istorice a națiilor : înălțarea plebeianismului la putere, sau dupe cum o formulăm noi : întregirea românului, vecinul, serful veacului de mijloc, în drepturile sale de om, de cetățean și de nație. Într-adevăr în această ochire istorică văzurăm că statul din domnesc sau absolut s-a făcut boeresc sau aristocratic, apoi fanariot sau orășănesc *(bürger)*, apoi ciocoesc sau biurocrat și acum este pe cale a se face românesc sau democratic [1]. Asemene poporul din rob se preface serf, apoi proletar, apoi posesor și acum asvîrle cea mai din urmă esploatație și este a se face proprietar. Și fiecare din aceste transformații succesive a fost un progres pe lîngă starea de mai înainte și a născut un progres.

Revoluția de la 1848 caută a reîntregi pe român numai în drepturile sale de om și de cetățean, fără a căuta a-l reîntregi în drepturile sale de nație. Întru aceasta ea se mărgini a cere ca Turcia să respecte vechile capitulații recunoscute și întărite și prin tractatul de la Adrianopol și hatișeriful de la 1834. Ea ceru asemenea ca Rusia să-și păzească tractatele care recunosc autonomia și independința administrativă a țării și nesiluirea pămîntului ei și să se mărginească în rolul ei de chezașă, fără a se mai amesteca în treburile dinlăuntru ale țării, uzurpînd titlul și rolul de protectoare. Revoluția de la 1848 nu era dar în drept împotrivitoare nici Porții, nici Rusiei, de vreme ce se mărginea a cere păzirea tractatelor fără a proclama un

[1] Sînt unii moderați care propun, ca o tranzacție, ca să se întinză drepturile politice la starea de mijloc, la negustorime numai, adecă a se întocmi un stat negustoresc sau orășenesc, fără a se gîndi că aceasta ar fi a reîncepe epoca fanarioților, căci acum, ca și în acea vreme, starea de mijloc la noi e streină. Numai întocmind statul românesc sau democratic putem absoarbe clasele corupte de sus în popor și a întineri și împuternici statul.

drept nou. Românii, în bună credința lor, socoteau că aceste puteri vor fi gata a păzi sfințeniea tractatelor și nu vor putea a le tăgădui reformarea legiuirilor potrivit dreptului lor de autonomie.

Dar Rusia, deși neprovocată de revoluție, protestă în favorul Regulamentului, căci printr-însul stăpînea țara, și îndrăzni pînă a ne tăgădui orice drept și a ne batgiocori încă și naționalitatea. „Eu am dat esistință politică acestor Principate, strigă ea, și ele sînt niște sateliți ai Rusiei meniți a se mișca vecinic în sfera și dupe placul ei".

Oh ! Pe Dumnezeul părinților noștri, pe sîngele ce ei vărsară atîtea veacuri pentru țară și naționalitate, aceasta nu vrem să fie.

Vrem să fim o nație una, puternică și liberă prin dreptul și datoria noastră, pentru binele nostru și al celorlalte nații, căci voim fericirea noastră și avem o misie a împlini în omenire.

Această poziție ce a luat Rusia de dușmană a orice îmbunătățire voim să facem în țară, de dușmană a viitorului nostru național, despotismul și împilarea cu care ea amerință Europa, panslavismul ce ea organizează și prin care voește a ne înghiți, ne impune îndatoriri nouă ne silește să căutăm în grabă a dobîndi toate condițiile de putere, ca să-i putem sta împotrivă.

Aceste condiții de putere de care avem nevoe nu le putem găsi decît în solidaritatea tutulor românilor, în unirea lor într-o singură nație, unire la care sînt meniți prin naționalitate, prin aceeași limbă, religie, obiceiuri, simtimente, prin poziția geografică, prin trecutul lor și în sfîrșit prin nevoea d-a se păstra și d-a se mîntui.

Daca naționalitatea este sufletul unui popor, daca cîtă vreme el păstrează acest semn caracteristic al individualității sale, acest spirit de viață, el este învestit cu dreptul neprescriptibil d-a trăi liber, unitatea națională este chezășuirea libertății lui, este trupul lui trebuincios ca sufletul să nu piară și să amorțească, ci din contră să poată crește și a se dezvolta.

Unitatea națională fu visarea iubită a voevozilor noștri cei viteji, a tutulor bărbaților noștri cei mari, cari întrupară în sine individualitatea și cugetarea poporului, spre

a o manifesta lumei. Pentru dînsa ei trăiră, munciră, suferiră şi muriră. Pentru dînsa Mircea cel Bătrîn şi Ştefan cel Mare se luptară toată viaţa lor îndelungată şi traseră asupră-le năvălirea îngrozitoare a turcilor, pentru dînsa Mihai cel Viteaz cade ucis în cîmpul Torda, pentru dînsa Şerban Cantacozino bea otravă, pentru dînsa Horia moarte cumplită pe roată sufere. Desele războaie între Moldova şi Ţara Românească n-avură altă pricină : luptîndu-se pentru supremaţie, aceste ţări se luptau pentru unitate. Dar din nenorocire domnii şi boerii ţărilor, inspiraţi de simtimentul egoist şi individual, nu îşi ziseră : sîntem cu toţi români, sîntem fraţi, hai să ne unim ţările împreună, ci ziseră : sîntem moldoveni sau munteni, să ne supunem nouă ţara Muntenească sau ţara Moldovei. D-aci iscară susceptibilităţi şi împerechieri fatale, care împedecară unirea de obşte dorită. Aceea ce concuista n-a putut isprăvi, frăţia o va face. Aceea ce voevozii noştri cei mari cu vitejia lor n-au putut, poporul armat şi întărit de un principiu o va putea.

Este vremea astăzi, cînd naţionalitatea şi esistinţa politică ne sînt tăgăduite, cînd vedem că de la 1848 mai cu seamă cuvintele unitate şi naţionalitate sînt în toate gurile în Europa, simtimentul lor în toate inimile şi au armat toate braţele, au vărsat atîta sînge în aceşti doi ani în urmă, sînge ce va curge mereu, pînă ce carta Europei se va preface, staturile întemeiate pe concuistă, pe călcarea drepturilor naţiilor se vor zdrobi, naţiile se vor reîntregi în libertatea lor şi sfînta alianţă a popoarelor se va întocmi ; astăzi cînd toată Europa vede că o nouă năvălire a barbarilor nordului o amerinţă, astăzi cînd în faţa acestii primejdii, văzînd că n-au a alege decît a fi toate libere sau ruse, popoarele Europei îşi dau mîna ca să înceapă aceăstă cruciadă a libertăţei şi a civilizaţiei în contra barbariei ; este vremea, zicem, ca şi naţia română să ridice stindardul unităţii sale, stindardul mărimei şi vitejiei trecute a părinţilor, stindardul lui Mircea, Ştefan şi Mihai, stindardul de viaţă şi de mîntuire.

Copleşiţi şi amerinţaţi astăzi de panslavism, mîine poate şi de pangermanism, noi nu ne putem mîntui fără numai opuindu-le panromânismul. Pe lîngă el vor alerga firește a se alia maghiarismul şi mahometismul, elemente

eterogene din Europa orientală, care spre a se păstra şi mîntui au nevoe de dînsul.

Panromânismul, dar, trebue să fie astăzi ţinta noastră comună de activitate. Printr-însul se completă sinteza noastră revoluţionară.

Revoluţia de la 1821 a strigat dreptate şi a vrut ca tot românul să fie liber şi egal, ca statul să se facă românesc. Ea fu o revoluţie democratică.

Revoluţia de la 1848 a vrut ca românul să fie nu numai liber dar şi proprietar, fără care libertatea şi egalitatea e minciună. Pentru aceea adaugă la deviza sa cuvîntul frăţie, această condiţie de căpetenie a progresului social. Ea fu o revoluţie socială.

Revoluţia viitoare nu se mai poate mărgeni a voi ca românii să fie liberi, egali, proprietari de pămînt şi de capital şi fraţi asociaţi la fapta unui progres comun. Ea nu se va mărgini a cere libertatea dinlăuntru, care e peste putinţă a dobîndi fără libertatea din afară, libertatea de supt domnirea streină, ci va cere unitatea şi libertatea naţională. Deviza ei va fi : Dreptate, Frăţie, Unitate. Ea va fi o revoluţie naţională.

Aceasta este calea ce va lua revoluţia română, în viitor.

Şi numai atunci cînd războiul sfînt va mîntui naţia de apăsarea streinilor şi o va reîntregi în libertatea şi unitatea sa, adunarea poporului, *Constituanta,* va putea să realizeze în pace toate reformele politice şi sociale, de care el are nevoe şi să constituieze domnirea democraţiei, domnirea poporului prin popor.

A crea o naţie ! O naţie de fraţi, de cetăţeni liberi, aceasta este, români, sfînta şi marea faptă ce Dumnezeu ne-a încredinţat. În zadar veţi îngenunchia şi vă veţi ruga pe la porţile împăraţilor, pe la uşile miniştrilor lor. Ei nu vă vor da nimic, căci nici vor, nici pot. Fiţi gata dar, a o lua voi, fiindcă împăraţii, domnii şi boerii pămîntului nu dau fără numai aceea ce le zmulg popoarele. Fiţi gata, dar, a vă lupta bărbăteşte, căci prin lucrare şi jertfire, prin sîngele vărsat poporul dobîndeşte cunoştinţa drepturilor şi datoriilor sale. Ziua izbîndirei, ziua dreptăţii se apropie, în care se vor rădica popoarele ca să mature rămăşiţa tiranilor dupe faţa pămîntului. Atunci vă veţi rădica şi voi toţi ca unul şi veţi începe lupta naţională, lupta mîntuirei.

Atunci nu veţi mai fi singuri în faţa duşmanului, ci toate popoarele Europei vor alerga într-agiutorul vostru şi vor sta împreună cu voi, căci acum toate au simţit că au unul şi acelaşi duşman şi că împreună unite trebue să se lupte în contra lui. Voi însă veţi avea norocirea şi gloria d-a-l întîmpina mai întîi, d-a sta în avangarda civilizaţiei în contra barbariei ca în veacul de mijloc, dar ca atunci laurele ce veţi dobîndi va creşte în mîna voastră şi va umbri universul.

Pînă atunci, pînă cînd ceasul rădicării generale va suna, staţi în linişte. Lucraţi numai spre a vă întări braţele şi inima şi a vă îmbărbăta în credinţă şi spre jertfire ; sprijiniţi inimile slabe şi îndoioase, propovăduindu-le adevărul care luminează şi dă putere ; însufleţiţi iubirea ţării şi înviaţi simtimentul naţional şi ura tiraniei, pătrundeţi-vă de sfinţenia vieţii sociale şi de datoria ce Dumnezeu ne impune ca să trăim, să muncim, să suferim şi să ne jertfim pentru binele omenirei. Nu vă desperaţi de suferinţă căci suferinţa, ştiţi, e condiţia esenţială a dezvoltării morale. Nu vă lăsaţi a fi înşelaţi de duşmani ce caută acum a se folosi de durerile voastre ca să vă tîrască în căi afurisite, să vă facă să vă sculaţi fără vreme şi singuri şi să vă poată asfel pierde cu înlesnire. Aşteptaţi cu răbdare ziua preursită, ziua mîntuirei.

Ca să ne putem pregăti din vreme pentru acea mare zi, ca să ne putem lămuri ideile, ca să ne concentrăm într-un mănunchi şi supt un stindard toate elementele de putere naţională, ca să avem un mijloc prin care gîndirea noastră să zboare în inima poporului, am hotărît a începe această publicaţie.

Bărbăţie şi credinţă, fraţi români. Dumnezeu în ceriu şi omenirea pe pămînt muncesc pentru noi !

Paris, 16 septemvrie 1850..

ROMÂNII
SUPT MIHAI VOEVOD VITEAZUL

Cartea întîi

LIBERTATEA NAȚIONALĂ
(1593 — 1595 aprilie)

VII

[...]

Împărăția turcească începuse a apune din culmea mărirei la care ajunsese supt Soliman.

Murad III, care domnea de la 1575, era un duh slab și superstițios ; dulce la taină, dar iute la mînie și adesea atunci și cu cruzime, era dat cu totul la misticism, poezie și la voluptate, amator de danț și muzică, de vorbe cu duh, ba încă și de mucalitlîcuri, el iubea mecanica, ceasornicăria și actele de reprezentație ; el trăia încongiurat de tălmăcitori de vise, astrologi, șeici, poeți și femei, dănțuitori, de pitici și nebuni, lăsînd domnia în mîna femeilor saraiului. Supt o mînă așa slabă, corupția intră în toate ramurile administrației împărăției, acel duh de revoltă a oștirilor, care era menit a zdrobi împărăția, începu atunci nu numai între ianiceri, dar și între spahii. Spre a da o altă cale *(détourner)* acestui duh de insubordinație, era nevoe a trimite oștile împotriva vrăjmașului peste hotare. După isprăvirea cu noroc a războiului Persiei, Divanul se chipzui mult dacă trebue a porni războiul contra Fezului, Maltei, Persiei, Spaniei, Veneției, Neapolului sau Ungariei.

Împărăția turcească coprindea afară de ținuturile cele întinse ce stăpînea în Asia și Africa, care era împărțite în 32 gubernii, coprindea încă 8 gubernii în Europa și se întindea pînă la Raab, coprinzînd asfel partea cea mai mare din Ungaria, afară de cele 4 țări tributare : Transilvania, Valahia, Moldova și Republica Raguza. Nu numai

atît, dar chiar și împărăția Austriei și rigatul Poloniei erau de mai multă vreme supuse la un tribut anual.

Un vezir vestit în războae, crud și fioros și dușman al creștinătății Sinan pașa, concherantul Tunisului și al Iemenului, a cărui singură gîndire era războiul în Ungaria, împinse prin toate mijloacele spre aceasta pe sultan împinse pe sultanul spre război către împăratul Germaniei sau regele Vienei, cum îl numea turcii.

Fără declarație de război, pacea se călcă la 1592 de guvernorul Bosniei, izbind niște casteluri din Ungaria (Carlovitz, Gora, Bihaci) ; dar fu oprit înaintea Sissekului, pe care nu-l putu lua și pentru care își răzbună crud în contra creștinilor ce îi picară în mîini (oct. 1592). Trei sute din acei nenorociți prizonieri fură duși în triumf înaintea lăcuinței ambasadorului împărătesc ; înaintea lor, niște muzicanți care făcea să se audă sunetele cele mai barbare, apoi o trupă cu armele cîștigate ; pe urmă venea carăle-ncărcate cu pradă și, în sfîrșit, nenorocitele jertfe ale robiei ; oameni, femei, copii, bătrîni era împinși înainte, cu izbiri tare de bice sau toege, ca niște turme de vite proaste, în mijlocul chiotelor de bucurie sălbatică a turcilor, spre a fi vînduți în tîrg (oct. 1592).

VIII

Crînceniile, fărădelegile *(les outrages)* și amenințările turcilor mișcară toată creștinătatea. Scriitori însemnați din toată Europa începură, prin tipar, a mișca opinia publică și a deștepta zeul cruciatelor religioase împotriva barbariei păgînilor.

Pe scaunul cezarilor Germaniei ședea în acea vreme Rudolf II. Cu un caracter și cu virtuți ce ar fi fost de lăudat într-o poziție mai puțin înaltă, acest prinț era un domnitoriu nevrednic. El lăsa d-o parte trebile statului spre a se ocupa de științele naturale și anticități, pentru care își sleise finanțele, iar mai cu seamă de scrieri astrologice, care umplură duhul său, din natură posomorît și sfiicios, de o mulțime de superstiții de rîs și funeste. Preocupat de aceste lucrări nevrednice de poziția lui și nencetat spăimîntat de proorocii absurde, el se făcu cu totul

neapropiat supușilor săi. Încungiurat de minerale, de fosile, de medalii, de lunete, d-alambic, de furnuri, el sta închis în laboratoriul său, în vreme ce zavistia și revolta înlăuntru și războiul dinafară amerința zdrobirea împărăției lui. Crescut în Spania, în acea țară clasică a papismului, el fu toată viața lui jucăria viclenelor uneltiri a iezuiților și a sfaturilor pasionate a curții Spaniei.

Țipetele jertfelor turcilor pătrunse pînă în cabinetul lui Rudolf II și deșteptă indolența lui. El porunci să sune tocsinul în toată Sfîntă Împărăție Romană și în Ungaria, ca să invite pe credincioși, dimineața, la amiazi și seara, a invoca ajutorul ceriului în contra turcilor. Într-aceeași vreme, solii săi alerga la Roma, la papa și convocă pe toți principii Germaniei la o adunare generală în Ratisbona, spre a lua măsuri pentru interesul comun al creștinătății.

Clement al VIII-lea, ce ședea atunci pe scaunul sfîntului Petru, priimi în audiență, într-un consistoriu public, pe solii împărătești și, ascultînd cu multă bunăvoință elocuentul cuvînt a lui Rodolf Lorenție, cel mai însemnat din soli, hotărî, cu obștească învoire, a senatului, să ia toată partea l-această faptă de bine public și de cinste pentru Dumnezeu. O congregație de cardinali fu convocată din porunca pontifului, spre a se chipzui pentru treburile acestui război și, nemulțumindu-se a aduce numai ajutorul său, hotărî a invita în numele lui Christos și pe alți prinți, pentru care și porni îndată nuncii săi în Spania și Italia. Posomorîtul și crudul Filip II, ce domnea în Spania, priimi bucuros și făgădui agiutorul său ; iar în Italia, zelul religios fu mai puțin fierbinte, și numai duca de Toscana, Ferdinand, și duca de Mantova, Vicenzo, priimiră a da agiutor. Duca de Ferrara se folosi de ocazie și, pentru oarecare agiutor de bani dat, dobîndi trei orașe de la împărat.

Tot atunci papa, însărcină pe canonicul de Andrianopol (Udriu), Comelius Denona, să meargă la marele principe de Moscovia, spre a-l îndemna a lua parte la rezbelul creștinătății, însărcinîndu-l ca, la întoarcere, să treacă pe la Sigismund Báthory, prințul Transilvaniei și pe la Aron, domnul Moldovei, ca să-i tragă și pe dînșii în legătura domnilor republicei creștine împotriva dușmanului comun, sculînd cu dînșii toate popoarele de la Nistru și Du-

năre şi din vecina Polonie. Iar la Mihai i se porunci ca să nu se ducă, din pricina poziţiei critice în care acest domn se află, fiind nesiguri de scopurile lui, numai prin prinţul Transilvaniei să-l îndemne a se înţelege cît mai în grabă cu boerii şi poporul său şi a se lega serios ca să se poată mîntui.

Era acum a paisprezecea oară de la originea împărăţiei otomane că puterile creştine se unea împreună împotriva duşmanului moştenitor a legei lui Hristos, într-o cruciadă care, ca acea mai din urmă de la 1571, care se nemuri prin bătaia navală de la Lepante, se numi Liga sfîntă.

IX

În vremea aceasta, prinţii Germaniei adunaţi la Ratisbona în aprilie anul 1594, adunare convocată şi deschisă de împăratul în persoană, văzînd tristele întîmplări ale războiului, porunci a se ridica din Germania o oştire de 20 mii pedestraşi şi 5 mii călăreţi. Se hotărî încă că mărirea sa împărătească să scrie şi să trimită soli la prinţii streini, spre a le cere agiutor ; ca ea să soliciteze asemenea nobilimea, care nu atîrna d-a dreptul şi absolut de împărăţie, şi oraşele maritime ca să-l ajute. Se vorbi încă de chipul d-a impune şi a strînge dăjdiile şi se porunci ca în toate provinţele, în toate oraşele, în toate tîrgurile şi în toate satele Germaniei să se pue un trunchi *(tronc)* la uşa bisericilor şi ca preoţii şi predicatorii să aţîţe zelul poporului, spre a-l îndemna a contribui la cheltuelile războiului în contra păgînilor ; se recomandă încă la preoţi şi predicatori d-a propovedui pocăinţa popoarelor şi ca în toate zilele să se adune la sunetul clopotului, spre o rugăciune publică, pentru a cere o fericită izbîndă.

Şi trimiseră apoi soli, atît din partea împăratului cît şi de la electorii Brandenburgului şi Saxoniei, la adunarea staturilor polone din Cracovia, spre a îi îndemna ca să se ridice în agiutorul creştinătăţii.

În Polonia, după moartea lui Ştefan Báthory, trebuind a se face o nouă alegere de rege, mulţi stăpînitori, prin solii lor, concurseră spre a fi aleşi ; între aceştia,

voturile polonilor se împărțiră între Sigismund, fiul lui Ion, regele Sveției și Maximilian, arhiduca de Austria. Și unul și altul fură aleși ; dar partida cea mai mare, avînd de cap pe vestitul Zamoisky, cavalerul cel mare, ținea cu suedezul. Maximilian, văzînd că nu poate dobîndi tronul decît cu puterea, luă oaste de la frate-său, împăratul Rudolf II și intră deodată armat în Polonia. Zamoisky, priimind în agiutor călărime din Transilvania, de la Sigismund Báthory, p-a cărui soră avea de soție, dete nemților bătae cu mare norocire, că le înfrînse cu totul armata și însuși Maximilian fu prins. Asfel Sigismund dobîndi coroana Poloniei. Maximilian, lepădîndu-se apoi de pretențiile sale, fu slobozit și o nepoată a împăratului, arhiducesa Ana, fata arhiducelui Carol, unchiul împăratului, fu luată de soție de Sigismund. Maximilian arhiduca, văzîndu-se slobod, pretinse că un act făcut în prinsoare nu poate avea temei și începu a se intitula din nou rege al Poloniei. Tocmai în acest an cînd se porni deputații germani la Cracovia, Maximilian, după îndemnul papei, declară că renunță l-acest titlu.

Cezarul izbuti mai mult în Moscovia, unde trimisese pe un june silezian, anume Varkusky, lîngă marele duca Theodor sau Fedor I. Acest trimis fu bine primit și i se făgădui o mare sumă de bani, ce se va plăti pe tot anul, cu condiție d-a nu face nici pace, nici treve cu turcul. Aci Varkusky întîlni un ambasador al Persiei, care venise să propue o ligă în contra turcilor, cu care negoție o alianță, jurîndu-i în numele craiului că, dacă împăratul se va ține de război, craiul Persiei nu va face pace cu turcii.

X

Silințile împăratului fură mai norocite în Transilvania. Sigismund Báthory de Șomlyo ținea domnia acestii țări. El era feciorul lui Christofor Báthory și nepot de frate vestitului Ștefan Báthory, ce a fost mai întîi prinț și apoi a strălucit pe tronul Poloniei. El fusese ales la 1581 a urma pe tron dupe moartea tatălui său, fiind în vîrstă numai de 9 ani. Numele strălucit și iubit țării, ce

purta, singur numai îi dobîndi alegerea la tron, de la care niște prevestiri sinistre se părea a-l depărta. Se zicea, într-adevăr, că la nașterea lui, la 1572, turnul de la Oradea Mare se povîrnise și că el să născuse cu mîna plină de sînge. Imaginația poporului augurase d-aci că acest prunc va fi peirea țării lui, augur *(présage, prophétie)* care pînă în urmă s-au și împlinit. În timpul istoriei de față, pe la începutul anului 1594, Sigismund, în vîrstă de 22 ani, slobod de orice epitropie, începu a-și dezvăli caracterul său.

Semeț, viteaz și războinic, calități înnăscute nației lui, dar fără talente ostășești și fără a ști a concepe și a stărui, îl vom vedea în cursul acestii istorii, unde va juca o rolă mare și însemnată, om crud, fără măsură, necumpătat, nestatornic și neastîmpărat la minte. Era tributar turcilor și avu cîtăva vreme mare credit la Poartă, încît un minut nădăjduise că, prin protecția ei, va dobîndi tronul Poloniei la moartea unchi-său, pentru care și făgăduise 50 000 galbeni la vezir ; dar nădejdile sale se înșălară, căci Poarta nu numai recunoscu pe noul crai ales de poloni, dar încă nu voi a-l îngădui a lua de soție pe fata marelui ducă de Toscana (octobre 1592). Trimișii lui la Poartă era George Ravazdi și Ioan Bóldog, care trata cu Sinan prin mijlocul renegatului Grigore Veresmarti, acum ceaușul Mohamed și sangiacul Lipei, vestitul Pavel Markhazy. De față cu Sennyei, ce îi trimisese în urmă Báthory, Sinan se întinse asupra coprinderilor sale de la Tunis, de la Guletta, din Arabia, Persia, Africa și Georgia, adăogînd că, în iarna viitoare, va merge să dărîme Viena și Praga.

În sfîrșit ceaușul Mustafa aduse scrisori de la sultanul, de la marele vizir și de la pașa de la Timișoara la staturile Transilvaniei și la Báthory ; acesta din urmă răspunse după obicei cu protestații de credință către sultanul. Dar Sinan nu întîrzie a schimba tonul și, prin înjurături și amenințări, a îngrozi pe Sigismund. Cînd se înfățișă înaintea acestui vizir George Ravazadi și îl rugă, în numele prințului, a nu mai îngreuna provincia, urcînd tributul peste ceea ce se da pe timpul lui Ioan Sigismund, el cu o nesuferită trufie și cu o obraznică îngîmfare, ocărîndu-l cu numirea de cîine, îi zise să tacă, adăogînd

că Ion Sigismund era socotit ca un fiu al lui Soliman, în vreme ce acel ce cîrmuește acum Transilvania este sluga și supusul împăratului ; că aceasta stă în mînă-i a o dovedi. Temerea lui Sigismund se mai adăogă încă prin porunca ce priimi ca să se gătească cu o oaste de 50 mii lănceri și cu toate materialurile de război, spre a merge la Belgrad să se unească cu oștirea turcească în contra împăratului. Aceste amenințări periculoase umplu de spaimă inima junelui prinț. Aceste temeri știu bine a le esploata partizanii împăratului și a îndupleca pe Sigismund a se ridica asupra turcilor. Sigismund avea lîngă dînsul, ca duhovnic, un iezuit, părintele Alfons Carilie, espagnol, născut în provința Alcala. Acesta îndemna mereu pe Sigismund a intra în alianță cu împăratul și cînd Teuffenbach, prefectul Casoviei, trimisul împăratului sosi în Transilvania, găsi pe acesta cu totul dispus în favorul creștinătății. Sigismund începu a nu vorbi decît de libertate, de greutatea jugului turcesc și a plînge soarta creștinilor supuși lor ; într-un cuvînt, toate vorbele *(discours)* și toate faptele lui învedera hotărîrea lui d-a rupe legătura cu turcii. Dar planurile lui Sigismund întîmpina o mare opoziție în nobilii cei mai însemnați, care, învechiți în aplecarea lor către turci, nu voia nicidecum să se lepede de unirea lor cu turcii, temîndu-se de a se arunca în șansele unui viitor nesigur și să nu ajungă supt un jug mai rău. Sigismund zicea : „La ce a slujit pîn-aci pacea cu turcul ? A obicinui pe nesimțite popoarele noastre nenorocite a se îngreuia cu un jug nesuferit". Mai bine dar să-l scuture și a se uni cu împăratul și ceilalți prinți creștini și a se lepăda de alianța cu turcii, pe atît de rușionoasă, pe cît e primejdioasă pentru mîntuire, și că Dumnezeu le va fi priincios la un proiect așa drept. Aceasta zicea Sigismund în public și particular și iezuiții o insinuia la urechile tutulor celor ce spoveduiau. Nobilimea cea jună și săracă întrară lesne în aceste planuri, *se flattant que la guerre pourait rendre leur fortune meilleure.* Dar cei bătrîni și bogați se împotrivea, zicînd : că nu trebue a părăsi maximele străbune, care era d-a nu lăsa niciodată alianța cu turcul ; că de o sută de ori ei au auzit aceasta din gura înțeleptului Ștefan Báthory și cînd era prinț al Transilvaniei și chiar după ce se urcă pe tronul

Poloniei ; că mai bine este a urma acestor sfaturi decît a pleca urechea la zadarnicile făgăduieli a unor venetici *(nouveaux venus)*. „Transilvanii, adăuga ei, sînt oare destul de puternici spre a se împotrivi singuri la toată puterea turcilor ? De nu sînt, cine chezăşueşte de acele ajutoare ce se făgăduieşte ? Începuturile războiului adesea sînt plăcute, dar sfîrşitul totdeauna este *funeste*. Cînd un duşman atît de îngrozitor îşi va împlînta odată corturile sale în mijlocul ţării noastre cît este de temut că aceste ajutoare depărtate, ce ni se laudă, să nu sosească prea tîrziu spre a ne mîntui. L-aceasta se adăoga şi ura şi neîncrederea în nemţi.

Aceştia, văzînd că rugămintele lor sînt neputincioase, în contra sfaturilor iezuviţilor şi cererilor *(lesa avis)* papei, hotărîră a-l detrona şi a pune în locu-i pe altul plăcut lui Amurat. Se zicea că ei se înţeleseseră într-aceasta cu miniştrii Porţii şi că în vreme ce tătarii era să treacă din Podolia în Transilvania, li se dedese o poruncă secretă d-a pune mîna pe Sigismund. Dar acesta se dete în lături din vreme şi tătarii pustiiră Valahia şi Transilvania, fără a fi împiedicaţi de generalul oştilor, Bornemissa, supt pretext ca să nu strice alianţa între Transilvania cu turcii, în care sta mîntuirea ţării.

Sigismund convoacă o adunare mare de popor armată la Turda. Aci, opoziţia se arată, în capul căreia sta vărul său Baltazar Báthory, se arată aşa de tare şi înverşunoasă, încît Sigismund, speriindu-se, abdică, lăsînd puterea în mîna lui Baltazar Báthory, şi fugi spre Chiioara, declarînd pricina abdicării sale şi acuzînd pe opozanţi că vor să trade ţara turcilor. Adunarea se mută atunci la Clujiu, unde Baltazar Báthory fu aclamat de prinţ. Scrisorile lui Sigismund citindu-se în adunare, opiniile unora se schimbară. Săcuii însă şi saxonii şi vro cîţiva din unguri declară opozanţilor că ei nu voesc a cunoaşte alt prinţ, care neputînd a le sta împotrivă, fu silită adunarea a se uni cu toţii a chema prin o deputaţie pe Sigismund înapoi ; şi în 28 avgust 1594, adunarea priimi a se trimite oştirea în contra turcilor. A doua zi, se arestuiră toţi capii opoziţiei, în număr, de 19 : Baltazar Báthory şi fiastrul lui, Ion Ilfiu, Lupul Covaci, canceler Alexandru Kendi, prezident al senatului, Gabriel şi Francisc Kendi, unchii

lui, Grigorie Literatul, prefect de la Agria, Ion Forro, Grigorie Diacu, Ion Gerundie, Albert Lunai, George Salanciu, Baltazar Silvaşiu şi, după trei zile de închisoare, Sigismund porunci a se omorî, după sfatul lui Gestio, Proşcaio şi Iojica. Lui Alexandru şi Gabriel Kendi, cu Ion Ilfiu, Grigorie Diacu şi Ion Forro li s-a tăiat capul la Cluj. Pe cînd îi ducea la locul osîndei, Alexandru văzu pe Sigismund, care, stînd în picioare la o fereastră, îi privea şi îi strigă : „Nici o lege dumnezeiască sau omenească nu sufere osîndirea unui om fără a-l asculta". Aceasta însă nu mişcă întru nimic pe voevod, obicinuit fiind din copilărie a vedea vărsîndu-se sînge, fiind martor la toate osîndele criminalilor. Stătu de faţă şi privi cu răceală această tragedie.

Un ţigan, gîdele obicinuit al locului, veni cu o sabie şi tăe capul lui Alexandru Kendi. Ilfiu se urcă după dînsul pe eşafod, apoi Gabriil Kendi şi apoi Ion Forro, care mai ceru în zadar o altă sabie, căci a gîdei nu tăia, şi, în sfîrşit, Grigorie Literatu. Poporul, nepăsător de certele celor mari, privi în mărmurire această scenă. Dar cînd văzu deodată o ploae repede căzînd şi spălînd sîngele morţilor, strigă că nevinovaţi au fost ! Lupul Covaci şi cu Baltazar Báthory fură duşi la Uioara, unde, după cîteva zile, pe ascuns, după obiceiul turcesc, fură sugrumaţi. Cînd gîdea veni în închisoarea lui Baltazar Báthory cu laţul în mînă, acesta îl întrebă cine este ? — „Cel din urmă om cu care ai să vorbeşti în lume", răspunse gîdea. Baltazar, blestemînd amar pe Sigismund, după o lungă luptă cu gîdea fu sugrumat. Asfel peri, împreună cu Kendi şi Ion Bornemissa, vestit căpitan, căruia cînd i se vesti că i-a sosit, ceasul, începu a cînta un cîntec de jale şi apoi întinse grumazul gîdei. Ceilalţi 4 prizonieri fură ertaţi prin mijlocirea prietenilor lor ; numai bunurile li se confiscară. Asemenea, lui Andrei şi Ştefan Báthory, fraţii lui Baltazar, care apucaseră de a fugire în Polonia, li se confiscară bunurile, declarîndu-se de trădători şi izgoniţi pentru totdeauna din patria lor.

Dup-aceea, Sigismund, adunînd o armată de 40 mii oameni de tot felul, trimise oştire spre Timişoara, de unde dezlipi o parte din armata lui, ca să pustiiască în preajma Oradiei şi să împiedice ca să nu meargă de

acolo convoiuri la armia otomană. El scrise apoi lui Teuffenbach, ca să-l roage să se apropie de hotarele Transilvaniei, spre a-şi uni puterile şi a izbi împreună pe vrăjmaş.

XI

În vreme ce prin aceste tratații papa şi împăratul se cerea a trage toate stăpînirele Europei într-o legătură împotriva turcilor şi dintr-altă parte scriitorii şi oratorii cei mai însemnaţi lucra asupra opiniei publice şi întărîta popoarele pentru o nouă cruciadă în contra barbarilor, războiul îşi urma furiile sale. În 15 iunie 1593 se dete o bătălie sîngeroasă între oştirea împărătească şi armata Turciei, strînsă în unghiul unde Kulpa se uneşte cu Ordra, lîngă Sissek, unde peri cu totul armata turcească cu cei mai însemnaţi capi ai ei, Asan-Paşa şi junele Mahomet, nepotul sultanului. Anul în care se văzu o aşa mare învingere se chemă în istoria otomană anul ruinei (peirei, prăpădeniei). Doi fraţi ai împăratului, arhiduca Maximilian comanda armia din Croaţia, de 16 mii pedeştri şi 4 mii călăreţi, şi arhiduca Matei pe cea din Ungaria, de 20 mii pedeştri, 2 mii călăreţi şi 2 mii dragoni.

Matei lovi Novigradul şi asedie în zadăr Granul, de unde se trase ; iar Maximilian fu mai norocit în Croaţia şi coprinse Petrina, castelul Chrastovitz şi în sfîrşit Sissekul, cînd sosi Sinan cu armata lui în Ungaria şi arhiducii îşi unîră oştile, din porunca împăratului.

Dar această bătălie întări mai mult setea de răzbunare a turcilor şi fierosul Sinan, luă comanda unei oştiri numeroase de 100 mii turci şi 60 mii tătari, asfel cum nu se mai văzuse alta din vremea lui Soliman şi porni în Ungaria, în vreme ce Cicala, amiralul turcesc, cu o flotă numeroasă, pustia coastele Siciliei şi răspîndea groaza în toată Italia.

Această armie îngrozitoare, pe lîngă care se uni hanul tătarilor, Gazi-Gherei, cu 40 mii tătari (17 iulie 1594), înainte în Ungaria lăsînd în cale-i urme de furia sa şi, dupe mai multe izbînzi parţiale coprinse, în sfîrşit (august 1594), vestita cetate Raab, prin trădarea coman-

dantului ei, contele Hardek. Cetatea Papa fu coprinsă şi ea şi vezirul se oşti împotriva Comornului, cu nădejde sigură d-a înainta în curînd spre Viena. Dar aceste izbînzi strălucite, care mări trufia lui Sinan şi îngrozi creştinătatea, apuseră îndată prin ridicarea unui nou campion al creştinătăţii, care îşi aruncă sabia puternică în cumpăna războiului şi, izbind în flancuri şi înapoi acea armată îngrozitoare, schimbă faţa războiului şi chemă biruinţa supt steagurile creştinătăţii. Acest campion glorios fu naţia român, care găsi acum un căpitan mare ca Mircea, Dracu, Huniad şi Ştefan, spre a-i comanda. E vreme acum să ne întoarcem în Ţara Românească.

XII

Închis în palatul său de nevoiaş turcilor, ţipetele de jale ale poporului gonea somnul de la Mihai. Posomorît şi tăcut, el se depărta de toţi cei ce era pe lîngă dînsul, spre a se gîndi zi şi noapte la mijloacele de a mîntui naţia sa. El asculta cu băgare de seamă veştile războiului din Ungaria. Se bucura cu inima la izbînzile creştinilor, se întrista la pierderilor lor.

Pe lîngă relele ce făcea turcii în ţară, ea avea a suferi şi trecerea gloatelor armiei tătărăşti, care, pe la capătul anului 1593, călcîndu-o, trecu în Ungaria. Tot pe atunci, priimind porunca d-a trimite cară pentru artileria armatei turceşti în Ungaria, el trimise ca la 300 pentru campania şi asediarea Pesperinei. Nu trecu însă mult şi iată sosesc alţi noi trimişi ai vizirului, ce se afla atunci la Belgrad, cerînd alte cară şi tributul. Cu toată silinţa ce puse domnul, carăle nu putură sosi la vreme, pîn-a nu pleca vezirul de la Belgrad şi îl ajunseră tocmai la Ianic. Oamenii lui Mihai, ce adusese 400 cară, tributul şi oarecare daruri, se înfăţişară înaintea lui Sinan. Dar crudul turc, furios de întîrzierea lor, porunci să-i ducă spre a le tăia capul în priveala tuturor. Dar Mehmet-paşa, feciorul vizirului, ce se afla de faţă, rugă mult pe tată-său şi le scăpă viaţa. Sinan însă refuză darurile şi trimise răspuns lui Mihai, din parte sultanului, că îndată ce va sfîrşi campania, va purta războiul în Ţara Românească,

că era un lucru nevrednic d-a da această provinție în cîrmuire necredincioșilor ce nu o merită. El ținu pe oamenii domnului prizonieri și nu le dete drumul decît cînd se întoarse la Belgrad.

Această vestire sili pe Mihai a nu pierde vremea, cu atît mai mult că poporul din ambele țări era atît de întărîtat, că s-ar fi revoltat asupra domnilor dacă aceștia nu se revolta asupra turcilor. Cruzimile turcilor trecuseră peste măsură, în vreme ce covîrșirea strîmbătăților suferite sleiseră răbdarea împilaților și cereau o răzbunare strălucitoare. Poporul român se cutremura de turbare ca un leu rănit greu și această cutremurare parcă era larma înceată prevestitoare de o vijelie mare.

Avaniile turcilor sleise răbdarea poporului și a lui Mihai, care se hotărî a lucra și, unindu-se cu creștinătatea, să ridice acel jug greu al robiei dasupra țării. El strînse atunci o adunare de toți boerii mari și mici din toată țara și se sfătuiră cum vor face să izbăvească Dumnezeu țara din mîinile turcilor. Mihai espuse adunării tirania turcilor, cruzimile ce făcea în țară, ticăloșia poporului și închee arătînd că alt mijloc de mîntuire nu este decît d-a alerga la arme.

Propunerea lui fu priimită într-un glas de toți și hotărîră ca să intre în confederație cu principii streini și să scuture nesuferitul jug al tiraniei. Și boerii începură a se găti de război. Mihai, potrivit cu hotărîrea țării, atunci se gîndi de a dobîndi agiutor și din alte părți și trimise pe clucerul Radul Buzescu sol la Sigismund Báthory, ca să se înțeleagă cu dînsul și să-i dea oaste de agiutor. Asemenea trimise și la Aron vv. în Moldova pe stolnicul Stroe Buzescu. Trimișii lui Mihai găsiră pe acești domni bine dispuși și bucuroși a se ști împreună. Sigismund trimise la Mihai pe Ștefan Iojica și pe Pangratie Sennyei și Aron-vodă pe un boer al său. În 5 noemvrie 1594, un tractat formal de alianță ofensivă și defensivă se iscăli în București între Mihai și plenipotențierii domnilor Transilvaniei și Moldaviei. Dup-acest tractat, două mii ostași transilvani, supt comanda lui Mihai Horvat și Ștefan Bekeș, trebuea a sta pe ascuns la hotarul Țării Românești, gata a intra la chemarea lui Mihai. Spre a pune dreptatea și moderația în partea lor, prinții

aliaţi trimiseră sultanului o lungă listă de plîngerile lor *(griefs)*, cerînd îndreptare şi chezăşuire temeinică de schimbarea sistemii pentru viitor. Nu numai aceste reprezentaţii rămaseră fără răspuns, dar încă o ceată de 3 mii ianiceri intră în ţară şi începu a pune contribuţii pe ţărani şi a face tot feliul de rele *(outrages)*.

Dup-aceste fapte nu mai era de întîrziat.

XIII

Un complot, întins atît în Ţara Românească cît şi în Moldova, hotărîse ziua de 13 noembrie în care să se dea semnalul insurecţiei, ucigînd pe turci în toate părţile ţării unde s-or afla. Mihai trimise porunci la oştile transilvane de la hotare ca să intre în ţară, pe cînd şi o ceată de moldoveni, supt comanda hatmanului lui Aron, îi venea într-agiutor. Turcii din Bucureşti, în nepăsarea lor şi netemerea lor, nu bănuia nimic de aceea ce li se pregătea şi urma cu turburările lor. Nici o trădare din partea românilor nu veni a-i deştepta. Într-o zi, cînd năvăliră din nou asupra palatului prinţului, acesta le eşi înainte şi, vorbindu-le cu multă dulceaţă şi blîndeţe, le zise : „De mă-ţi omorî, aveţi a perde toată datoria ce aveţi a lua ; dar ascultaţi şi faceţi ce vă zic. Mergeţi în cutare loc şi luaţi de acolo toată avuţia ce veţi găsi şi plătiţi-vă din ea.“ Fu mare vrajbă şi neunire atunci între datornicii turci. În sfîrşit, după multă ceartă, vro 500 se despărţiră de ceilalţi şi merseră unde voevodul le arătase. Ei se întoarseră peste cîteva zile, dar avuţia ce găsiseră nu era de agiuns spre a plăti pe deplin datoria. Fiind nevoe d-a face împărţeala în proporţie cu ce avea să ia fiecare, avură trebuinţă de cineva care să facă reducţia. Se adresară spre aceasta la cadiul de la Giurgiu, care era însărcinat a hotărî pricinile de judecată între turci şi creştinii din Ţara Românească. Dar acesta fiind bolnav, Ali-Gian veni la Bucureşti în locul lui. Se făcură atunci mari sfăzi între creditori şi datornici, pentru preţuirea mărfurilor date şi priimite. Asfel merseră pînă în ziua de 13 noemvrie. În acea zi de dimineaţă, Ali-Gian, sfîrşind împărţeala şi ducîndu-se la conacul său, fu oprit

în cale de un român, prieten al său, care îi zise : Ali-Gian-Hogea, cîți ani sînt de cînd mănînc sarea și pîinea ta ? — Sînt douăzeci de ani, răspunse turcul. — Dacă e așa, zise românul, spre recunoștință de pîinea și sarea ta ce am mîncat, voi să-ți spui un cuvînt, de-i voi să mă asculți. — Spune, îi zise Ali. — Nu sta aci, adaogă el, pînă la 3 sau 4 ceasuri după amiazi ; nu te opri nici la Giurgiu ; silește-te să treci la Rusciuc cît vei putea mai curînd. — Dar pentru ce ? îi răspunse turcul. El însă, fără a-i spune mai mult, se depărtă. Întorcîndu-și însă capul și văzînd pe Ali stînd în cumpănă de ce trebuia să facă, îi zise : — Ia seamă la ce ți-am zis ! Turcul, preumblîndu-se prin oraș, băgă de seamă că e mai multă lume decît altă dată și, îndoindu-se de ceva rău, fără a spune la nimeni nimic, se urcă în căruța sa și luă în grabă calea Giurgiului.

Aceasta fu singura indiscreție, cinstită și măsurată, ce se făcu despre tragica scenă ce se pregătea.

XIV

Poruncă domnească eșise ca toți turcii ce se aflau în București să se adune la casa vistierului Dan, spre a li se căuta și răfui datoriile. Îndată ce turcii se grămădiră în acea curte, Mihai cu boerii, cu ostașii și cu tot poporul setos de răzbunare ridică steagul libertății și, încongiurînd curtea, puse de patru părți de dete foc casei unde era turcii adunați și îi pușcară cu tunurile cu care îngrijise mai dinainte a împresura curtea și casa. Izbirea aceasta neașteptată, vîlvoarea focului ce îi încingea, bubuitul și pustiirele tunurilor și strigătele de răzbunare ale poporului amețiră și înspăimîntară pe turci, care, deși armați, pre obiceiul lor, neputînd a-și face cale de eșire, fură siliți a priimi moartea fără a o putea da. La două mii turci se omorîră ; din români puțini căzură. Stolnicul Stroe Buzescu se răni la mîna stîngă. Pe lîngă turci vr-o cîțiva ovrei fură măcelăriți. Aceasta nu izvorî dintr-o netoleranță, dar căci ovrei atunci în mare favoare pe lîngă turci și sultan, se împreunau cu turcii prădau țara și făceau stricăciuni.

Acesta fu cel dintîi act al războiului : ucidere făcută cu înşelăciune, în adevăr, dar dreaptă şi meritată pentru toate suferinţele ce turcii adusese ţării. Această măcelărire din Bucureşti fu semnalul care puse toată ţara în picioare şi în toate părţile poporul, năvălind asupra turcilor răspîndiţi, îi măcelări şi îi goni pînă îi scoase afară din ţară.

A treia zi după această ucidere, la 15 noemvrie, Mihai porni în grabă, cu oştile sale şi cu transilvănenii ce sosiseră, la Giurgiu şi, năvălind cu iuţeală asupra oraşului, fără a întîmpina vreo împotrivire, îi deteră foc şi trecură tot ce le eşi înainte supt sabie. Trei mii suflete aproape, bărbaţi şi femei, fură ucişi sau prinşi. Din toţi turcii din oraş, numai doi putură scăpa, trecînd înot Dunărea. Unul din ei era Ali-Gian-Hogea, ce îl văzurăm scăpînd iarăşi cu noroc din Bucureşti. El d-abia sosise la Giurgiu şi se afla povestind cadiului ceea ce i se întîmplase în Bucureşti, cînd fără veste năpădiră românii. Neavînd alt chip de mîntuire, ştiind să înoate, se dezbrăcă şi se aruncă în apă şi trecu de cealaltă parte. Celălalt turc urmă pilda lui.

După arderea şi prădarea oraşului, Mihai ocoli cetatea şi începu a o bate cu tunurile, dar, văzînd că n-o poate dobîndi, căci îi venea ajutoriu arme şi bucate de la Rusciuc şi silit de greutatea ernii, o năpusti deocamdată şi se întoarse în scaun în Bucureşti. Print-aceasta, asfel zic cronicarii noştri, se făcu numai o începătură de vrajbă.

XV

Abia se întorsese Mihai de la Giurgiu, abia îşi aşăzase trupele în tabără aproape de Bucureşti, în bună poziţie, cînd fără veste intră în ţară şi veni la Bucureşti un cadiascher sau emir cu 2 000 turci oştire aleasă şi 50 paznici ai trupului, ceauşi şi spahii. Emirii se privea de turci ca următori ai lui Mahomet, din fiica sa Fatima şi era numai trei în toată împărăţia, avînd putere vizirească şi, pe lîngă autoritatea mirenească, împreună şi pe cea bisericească. Sarcina lor întîi era a fi sfetnici ai

împăratului, pe urmă tîlcuitorii cei mai întîi a tot dreptului. Cadischerii sînt judecătorii armiei. Sînt numai doi : unul pentru Europa, care e șeful și altul pentru Asia. Emirul, al cărui gînd era să caute a prinde pe Mihai, se fățărnici ca cum n-ar ști nimic din cele urmate puțin înainte. El intrase în țară cu mare liniște, neaducînd nici o supărare locuitorilor și zicea că voește a erna în țară. Intrînd în București, el ocupă casele cele mai bune din oraș și luă cvartir într-o nouă monastire supt oraș, zidită pe rîul Dîmbovița, aproape de palatul domnesc. Trimise un om din parte-i la domn, ca să-i arate că, viind să erneze în țară, cere să i se dea 10 mii florinți și bucate pentru oștirea lui. Apoi plecă însoțit de o mie pedeștri la palatul domnului, ca să-i facă vizită pe cinste, iar în adevăr ca să-l poată prinde. Mihai, care simțise cugetele viclene ale emirului, se sili a-l birui în fățărnicie și a-l arunca în cursele ce i le întindea el. El lăsase pe emir a intra nesupărat la oraș, dar vizita lui nu o așteptă și fugi în tabără. Emirul, negăsind pe Mihai, trimise în tabără de-l întrebă pentru ce în timp de pace ține în arme atîția unguri ? Domnul răspunse pentru ca să prinză pe Petru, fiul fostului domn Alexandru care umbla a-l răsturna din scaun și că, pînă îl va prinde și îl va trimite la Constantinopol, el va căuta din banii publici să plătească și să dea drumul oștilor.

Emirul se prefăcu că crede și înștiință pe domn că în dimineața viitoare îi va trimite un butoi *(tonneau)* de aur, spre a plăti oștile și a le slobozi îndată, fiind împovărătoare țării. Mihai se arătă că priimește cu multă bucurie această propunere, dar hotărî a nu mai aștepta ziua de a doua-zi și a pune capăt acestui joc de înșelăciune cu turcul. În puterea nopții aceleia, își gătі oștile pe ascuns și, însoțit de ostașii curții ce îi așezase pe ascuns în vale, se apropie de oraș și, pe cînd turcii dormea, din cinci părți, cu foc și sabie îi încinge. Turcii, la lumina flăcărilor care ardea conacele lor și la strigările răzbunătoare ale românilor, se deșteaptă îngroziți și, pe jumătate îmbrăcați, alerg și se adună la palatul emirului, cu hotărîre de a se apăra pînă la moarte. Dar aci întîmpinară pe Mihai, care cu o parte din oștire împresurase palatul și îl împroșca cu două tunuri. În zadar se

ispitiră turcii a-şi deschide drum printre ostaşii români spre a intra în palat. Românii îi împing înapoi şi îi ucid mai pe toţi. Două ziduri din palat se prăvălesc de izbirile artileriei. Emirul, în desperarea sa, părăsit de orice ajutor, începu a arunca pe ferestri aur şi giuvaerile sale, socotind că, în vreme ce ostaşii români s-or apuca de pradă, el va găsi mijloc de a fugi. Dar Mihai opreşte pe soldaţi de la pradă şi îi întăreşte spre a năvăli asupra palatului. Emirul strigă şi se roagă cu făgăduieli mari să-l lase să plece a se trage cu rămăşiţa gvardiei sale. Dar toate în zadar. Românii năvălesc în palat şi fără milă ucid pe toţi turcii ce scăpaseră din foc. Prada acestii biruinţi fu mare pentru soldaţi ; doi cazaci găsiră două trăisti pline de aur, pe care domnul îl împărţi între soldaţi. Dup-această biruinţă, curăţindu-se tot oraşul de turci, Mihai dete mulţemită lui Dumnezeu şi apoi lăsă oştile a se odihni.

XVI

Mihai vodă, avînd oarecare împutăciune cu capii trupelor ajutoare din Transilvania, Mihai Horvat şi Bekeş Ştefan, care era foarte neuniţi între sine, îi trimise înapoi prinţului Transilvaniei, oprind oştile peste care trimise Sigismund căpetenie pe Albert Király, bărbat viteaz, născut în provinţia Gemeri din Ungaria de sus şi prea vestit pentru multe fapte de război săvîrşite în războiul făcut de către Ştefan Báthory, regele Poloniei, în contra muscalilor. Mihai cu Albert Király se gătiră îndată de oaste. Şi mai întîi Király, din porunca domnului, asedie Oraşul de Floci, ce era neîntărit, şi îl rase din temelie (10 dechem. 1594), după ce ucise pe toţi cei ce se închina în numele turcilor şi care nu apucaseră a fugi. Dup-aceea, Mihai porni pe Dunărea îngheţată şi se apropiară de Hîrşova, oraş bogat şi întărit, cale de o zi de Brăila, pe care Carol şi Ludovic, regii Panoniei, îl împresurase cu ziduri. Aci le eşi înainte o oaste de 7 000 turci, alcătuită de garnizoana cetăţii şi de alţi turci din Bulgaria. Pe gheaţa Dunării se dete o bătae sîngeroasă de ambe părţile, în care turcii, în sfîrşit, fură sparţi şi îm-

prăştiaţi. Românii biruitori, puind scări, la 1 ghenarie 1595 săriră în cetatea Hîrşova, o arseră şi o prădară. Prada făcută în acest oraş fu aşa de mare, încît românii trebuiră să treacă Dunărea spre a-şi duce avuţiile ce îi împovăra, în ţară. După ce îşi mai întăriră puterile slăbite de frig, Mihai, cu ostaşii săi, la 6 ianuarie, trece iarăşi Dunărea şi se îndreaptă spre Silistra, oraş mare şi frumos şi cu neguţători bogaţi, care era fără grijă, bizuindu-se în puterea cetăţuiei. După un asalt groaznic, în care asediaţii nu stătură mai puţin vitejeşte ca asediatorii, românii o coprinseră şi o dete în foc şi pradă. Cetăţuia însă n-o putu lua, lipsindu-le artilerie. Românii găsesc atîta pradă în acest oraş, încît îşi dobîndesc vesminte pentru vecie, zice un contimpuran.

XVII

Aceste izbînzi ale românilor, pustiirea oraşelor de pe lîngă Dunăre înspăimîntase într-atît pe turcii din partea locului, încît fugiseră mai toţi în Munţii Balcani. Cîrmuitorul de la Rusciuc înştiinţă îndată Porţii răscoala lui Mihai şi izbînzile lui, cerînd ajutor, care întîrzie cîtva din nevoea iernii. Îndrăzneala lui Mihai miră şi supără pe sultanul, fără a-i da mari prepusuri, crezînd că lesne va putea potoli răscoala unui duşman aşa de slab. Trebuia însă a se grăbi, spre a nu zăticni operaţiile războiului din Ungaria. Într-adevăr, Turcia, spre a putea purta acest război, avea nevoe de Ţara Românească şi Moldova, cari era nu numai grînarul proviziilor armatei lor şi chiar a capitalei (de vreme ce în toţi anii se încărca din acele două ţări 150 corăbii cu făină, unt şi carne pentru Constantinopol), dar încă slujea de linii de comunicaţii pentru trecerea oştilor şi a proviziilor în Ungaria. Valahia, numai, plătea atunci la Poartă o tonă de aur, sau, după alţii, 100 mii scuzi, sau 70 mii galbeni, afară de daruri pe la paşi şi miniştri, pentru orînduirea domnilor, aceea ce se urca de multe ori pînă la 300 mii galbeni pe an, afară de 20 mii miei, 10 mii chile de grîu, alte atîtea de orz, 2 mii cai, unt şi miere cu îmbielşugare. Moldavia plătea Porţii 62 mii scuzi şi hanului

tătarilor pe tot anul 20 cară cu 4 boi, 50 iepe şi miere îndestulă. Prinţul Transilvaniei plătea 15 mii sechini. Pierderea acestor foloase costă mult pe Poartă, mai cu seamă într-o vreme cînd împărăţia se afla în nevoe de bani şi bucate şi preţul aurului crescuse foarte mult de la războiul Persiei, încît se îndoise preţul unui scud în Constantinopol, aceea ce pricinui turburări din partea ianicerilor. Afară de aceasta, Valahia şi Moldova era cămară plină de toate cele trebuincioase Constantinopolului. Dintr-însele, acest oraş se îndestula de cărnuri proaspete şi sărate, de mulţime grîne şi alte lucruri ce, pe Dunăre, se ducea acolo ; chiar saraiul sultanului din aceste ţări se îndestula nu numai de cele trebuincioase vieţii, dar încă de cele spre lux şi desfătare.

Sultanul hotărî dar a potoli cît mai în grabă această răscoală, pîn-a nu se întinde şi a lua mai multă putere. Poarta numi atunci domn în Ţara Românească pe un Bogdan-Beizdade, fiu al Iancului vodă Sasul, care zăcu neruşinat trei ani şi 7 luni pe tronul Moldovei (1570—1574), batjocorind-o şi, după mazilia sa, i se tăe capul în oraşul Liov din Polonia, din porunca regelui Ştefan Báthory. Acest june Bogdan se dusese în Constantinopol cu familia sa, unde intră în casa lui Ferhad-paşa şi, crescînd în casa lui, ajunsese a purta slujbă de hasnadar. El avusese de gînd a se turci, cînd crezu că favorul patronului său şi revolta domnilor îi deschid cale de a dobîndi un tron.

Mustafa paşa, căruia i se luase paşalîcul Maraş, cu o seamă de oşti, între care două mii ianiceri cu vreo cîţiva din agalele cele mai însemnate, şi pe lîngă care oştire se mai adăogă 14 mii turci ridicaţi din Bulgaria, fu poruncit să treacă Dunărea pe la Rusciuc şi să ducă pe noul domn în ţară. Într-aceeaşi vreme, Gherei, hanul tătarilor Perecopi, care cu 30 mii tătari se întorcea din Ungaria, priimi poruncă ca să trecă Dunărea pe la Vidin, şi asfel, din două părţi, să încungiure şi să izbească pe Mihai.

XVIII

Vestindu-i-se lui Mihai primejdia ce îl ameninţa, îşi strînse în grabă oastea pe lîngă dînsul şi împrăştie călăreţi în grabă în toate unghiurile ţării, strigînd

că intră sabie de turci și tătari în țară și să sae toți cu totul împotriva dușmanului, încredințîndu-se în ajutorul dumnezeesc. Apoi purcese asupra Dunărei în 8 genarie (sîmbătă, s. n.) și a doua zi se opri la sat la Petri, gătindu-se să treacă Dunărea, să se lovească cu Mustafapașa pîn-a nu apuca acesta să calce țara. Acolo îi veni veste că hanul cu tătarii, trecînd Dunărea pe gheață, au și intrat în țară, robind și prădînd. Această veste, îngrijă tare pe Mihai și numaidecît se învîrteji îndărăt cu toate oștile și puse tabără la sat la Hulubești, de unde trimise streji asupra tătarilor pre Radul Buzescul cu frații lui, Preda Postelnicul și Stroe Stolnicul și Radul Calofirescul cu o seamă de oști alese. Hanul, înaintînd spre Giurgiu ca să se împreune cu Mustafa, jăfuind și pustiind tot înaintea sa, își așăză tabăra la o milă departe de Giurgiu, la satul Scărpătești, puse streji în toate părțile și trimise cîteva mii la prădat, ca să aducă hrană. Avangarda română, supt comanda Buzeștilor, înaintă pînă la sat la Putinei, unde întîmpinînd pre avangarda tătărească, o izbi cu vitejie și o înfrînse (14 ghenarie), perind tătari mulți și vii prinzînd încă mulți. Îndată ce află hanul această tristă veste, trimise pre un nepot al lui cu o mulțime de tătari și veniră pînă la sat la Stănești, o milă d-alături de Giurgiu. Buzeștii, mai căpătînd ajutor de oaste de la Mihai, le eșiră întru întîmpinare și se loviră de față la ghenarie în 16 (duminecă, s.n), și, dînd vitejaște într-înșii, îi biruiră, pe mulți așternînd la pămînt, pe alții îi prind sau se predau înșii ; o parte numai scăpă cu fuga spre hanul. Însuși nepotul hanului peri în acea bătae. Dup-aceea, Buzeștii izbesc mai multe cete ce umblă răspîndite dupe hrană și cu cruzime le fugărește și ucide. 7 mii prinși creștini fură mîntuiți atunci din mîinile tătarilor. Hanul se afla tot la Scărpătești, unde sosise și Mustafa pașa cu Bogdan vodă și se împreunase ambele oștiri, tătărească și turcească. Mihai, care sta rînduit de bătae la Hulubești, prevăzînd toate și luînd toate măsurile cerute de împregiurări ca un ducă viezător, cum prinse acea veste socoti a nu mai întîrzia și purcese în contra ambîlor vrăjmași cu toată armata și gloatele lui. În calea sa, ucide și fugărește mai multe cete de tătari, care,

rupte din tabără de vro patru zile, se trăgea acum spre ordia cea mare. Dup-aceea, duminecă (23 ghenarie) în murgu serii, năpădeşte peste avangarda vrăjmaşului, ce se afla patru mile de tabără, compusă de 6 mii turci, între care 300 ianiceri şi o mulţime de tătari, invocînd cu încredere puternică, dupe obiceiul, cu glas mare, numele lui Hristos. Tătarii, sumeţindu-se în numărul lor, nu băgară de seamă l-această strigare, iar turcii o înţeleseră şi, încălecînd, caută a scăpa cu fuga, favorizaţi de întunerecimea nopţii. Ai noştri izbesc cu semeţie pe turci şi tătari şi îi ia în goană. Avangarda noastră, supt comanda banului Manta, îi duce, gonindu-i, pînă în ordia cea mare de la Scărpăteşti. Spaima intră în tabăra vrăjmaşă, crezînd că Mihai însuşi a venit a-i izbi. Hanul, turburat de frică şi neîncrezîndu-să în puterile sale, chiar în noaptea aceea se despărţi de Mustafa paşa şi de Bogdan şi luă calea pustiilor sale. Aceştia, cu turcii lor, fugiră încă spre Rusciuc, goniţi şi tăiaţi fiind de Manta pînă îi trecu Dunărea.

XIX

Mihai soşi a doua zi, luni de cu noapte (24 ghenarie) şi îşi înfipse tabăra în locul părăsit de duşman la Scărpăteşti şi în ziua următoare, marţi des-de-dimineaţă, în 25 ghenarie, porneşte spre Rusciuc, unde, dupe cum aflase, Mustafa paşa, nedescurageat încă de atîtea învingeri, mai strîngea oşti şi voea a-şi mai cerca norocul. Fără a lasa lui Mustafa vreme de gătire, domnul se grăbeşte şi trece Dunărea pe gheaţă şi pe la Marotin şi îşi înşiră oştile mai supt porţile Rusciucului. El avea cu dînsul numai 10 mii ostaşi, atît munteni, cît şi moldoveni, în vreme ce Mustafa paşa avea 4 mii oaste aleasă şi 10 mii turci adunătură din Bulgaria. El îşi îndeamnă oştile a se lupta vitejeşte pentru gloria lui Hristos şi mîntuirea patriei, şi cu frunte de leu şi bărbăteşte, mai repede decît ai gîndi, năvăleşte asupra turcilor, care d-abia apucaseră a eşi din cetate, cînd lupta se începeră. Bătaea ţinu cîtva şi fu sîngeroasă de ambe părţi pînă în noapte, cînd turcii, cu toate că mai numeroşi, trebuiră

a se pleca furiei românilor. De la vreo 7 pînă la 8 mii căzură morți, ceilalți își căutară mîntuirea în fugă, dar ai noștri, urmărindu-i în întunecimea nopții fără seamă, îi ucid sau îi prind mai pe toți. Mustafa pașa pierzînd calul, o luă pe gios la fugă ; o slugă îi dete un cal, prost, pe care în zadar se sili a scăpa ; el fu ucis de ai noștri nu departe de locul bătăliei. Domnișorul Bogdan fu mai norocit ; reschirîndu-se de toți ai săi și însoțit de 20 oameni, iar, dupe cum zic unii, numai 6, el fugi la Constantinopol cu maică-sa și două surori. Acolo, acest june pretendent fu, la 1597, prin intrigile lui Ieremia, domnul de atunci al Moldovei, din porunca turcilor, azvîrlit în mare. El măritase pe o soră a lui dupe un nobil venețian, anume Ioan Zane. Analistul italian N. Doglioni spune că ar fi văzut la acest Bogdan, în anul 1597, o sabie îngropată de mai mulți ani, care se găsise în Moldova și se prepunea că ar fi sabia ce Atila, vestitul rege al hunilor, biciul lui Dumnezeu, purta în războaele sale. Tăiușul sabiei, foarte bine lucrat, era de 7 palme în lungime și patru în lățime.

XXI

Tot în acea lună (ianuarie), o ceată de români aflară prin spioni că Sinan se întoarce de la Belgrad la Constantinopol cu multe bogății, (răpite mai toate) din Ungaria. Românii trec în Bulgaria, îi pîndesc calea în munții Emului și năvălesc fără veste asupră-i. Sinan își lăsă bogățiile în pradă, și românii, lacomi după dînsele, lăsară pe Sinan de scăpă. Gesty Ferentz sosi cu o ceată de transilveni și, uniți împreună, coprind mai multe castele din părțile locului, trec munții în Rumelia (Tracia), împrăștiind groaza în toate părțile și își împing pustiirile lor pînă la porțile Constantinopolului.

Dacă toată armia ar fi sprijinit cette heureuse pointe, sultanul ar fi avut mult a se teme de scaunul său împărătesc. La întoarcerea sa în Țara Românească, Ferentz întîlni un trup de 12 mii tătari, pe care îi împrăștie și îi sfarmă. Toate aceste lupte, din luna lui ianuarie numai, umplură 15 care de capete de turci, numai din cei mai în-

semnaţi, ce se aduseră în tabăra românească. Aceste strălucite izbînzi ale românilor aprinse nădejdile popoarelor mult chinuite din Turcia şi începură a le deştepta din amorţeala în care de veacuri zăceau. Bulgarii fură cei mai întîi a se forma în cete şi a lua armele. Un trup de 2 mii ţărani bulgari coprinde Sofia, capitala Bulgariei, în lipsa paşei d-acolo şi îi dau foc şi pradă ; dar neavînd destulă putere spre a o ţine, o las şi se trag. Prada făcută se împărţi între dînşii şi fiecărui îi veni în parte aproape 300 scuzi. Apoi, mai unindu-se alţii cu dînşii, se pun de pustiesc ţara în toate părţile şi ajung trei zile departe de Constantinopol. Ei întîmpină apoi un convoi de un mare număr de cară, cămile şi mai mult de 40 mii dobitoace, ce se ducea la oştirea turcească ; ei izbesc oastea ce îl ducea, o biruie şi omoară două mii turci, luînd toată acea pradă.

XXII

Izbîndele nu fu deocamdată, în Moldavia, aşa de repezi şi strălucite ca în Ţara Românească. Aron-vodă, îndată ce se declară contra Porţii, începu a-şi găti oştile şi vru să atace cetăţile moldoveneşti ocupate de turci din Basarabia. Dar pe cînd făcea acea gătire, în dechemvrie 1594, fără veste 14 mii de cazaci, întru care două mii de puşcaşi aleşi, supt trei steaguri, unul cu vulturul negru şi cu mînunchiul de argint, altul cu vulturul alb cu mînunchiul iar de argint şi al treilea, dupe obiceiul lor, supt o căpetenie, anume Lobodă, năvălesc în Moldova, prădînd şi pustiind prin foc şi sabie.

Aron d-abia scăpă din Iaşi şi cu doi boeri ai săi şi cazacii coprind Iaşul, pun mîna pe visteria domnului şi pun oraşul în flăcări şi în sînge. Mai tot oraşul fu mistuit de foc. Cazacii luară din Moldova 26 000 cai, 600 fete tinere. Ei găsiră 70 tunuri în capitală, din care parte le luară parte le încuiară. Nemaiavînd ce mai jefui în Moldova, trecură să facă asemenea în Polonia.

Văzîndu-se scăpat din nevoia aceea a cazacilor, Aron începu iarăşi a se pregăti de oaste împotriva turcilor. El priimi şi de la Báthory, o seamă de oşti ajutoriu, supt

comanda lui Borcea Andreiași, și se duse să izbească Benderul, dar fu respins de beiul orașului, Mir-Ahmet. El însă se reîntoarse iarăși și începu a bate cetatea și era gata a o lua, dacă cazacii n-ar fi sosit etc. Aron se întoarse apoi spre cetățile Chilia și Cetatea Albă și asedie pe aceasta din urmă, începînd a o bate puternic cu tunurile. Garnizoana, nemaiputînd sta mult împotrivă, ceru ajutor de la Gazi-Ghirai, hanul tătarilor. Acesta sculă un număr mare de tătari și 'puindu-le cap pe Adil-Ghirai, care zburară în ajutorul cetății. Tătarii sosiră pe cînd garnizoana cetății era gata să se dea *(aux abois)*. Aron, văzînd sosirea tătarilor, pricepu că e peste putință a urma asedierea în fața unei asemenea oștiri și se ridică d-acolo, trăgîndu-se spre țară.

Tătarii, în cele dintăi zile ale lunei fevruarie, intrară în Moldova, urmărind pe Aron și făcînd jafuri și pustiiri, dupe obicei, pînă cînd căzură în cursa ce îi aștepta. Aron, care aflase de sosirea tătarilor mai nainte, nu perduse vremea ; el își strînsese toate trupele, ridicase poporul în arme, făgăduindu-i prada dușmanului, și tot poporul era în picioare ; chemase în leafă o seamă de cazaci, carii inimați de pilda românilor, apucară armele în contra turcilor și deputară la prințul Transilvaniei, cerîndu-i leafă numai pe două luni, făgăduind că apoi se vor ține cu prăzile lor și că vor sluji cauza creștinătății cu credință și stăruință *(diligence)*, aceea ce Sigismund priimi cu plăcere. Dintr-altă parte, Mihai, înștiințat de Aron, se grăbi a alerga într-agiutor. El plecă din București, luînd cu sine soția și copilul său și se duse spre hotarul Moldovei cu oștirea sa. Ambii voevozi meditară o stratagemă și întinseră o cursă în care lesne căzură tătarii. Mihai, care se afla în fața tătarilor, se făcu ca cum s-ar fi înspăimîntat de furia vrăjmașului și începu a se trage înapoi ; tătarii se iau fără socotință dupe dînsul pînă cînd cad între oștile muntene ale lui Mihai și oștirea moldoveană a lui Aron, care sta ascunsă în păduri și în spatele dealurilor. Atunci, deodată, românii iau ofensiva, muntenii izbind pe tătari în față și moldovenii de dinapoi și din coaste. De trei ori tătarii, văzînd primejdia în care se află, se raliază *(sanghers)* și, în desperarea lor, ca niște mistreți izbiți și împresurați din toate păr-

ţile, îşi caută a-şi deschide drum. Dar românii se îmbărbătează mai presus de natura omenească şi se sileşte a nu le scăpa din mînă această pradă căzută în cursă. În sfîrşit, dupe o luptă înverşunată, armata tătărască se zdrobeşte şi se reschiră. 12 mii tătari zac morţi în locul bătăliei, afară de copii şi neveste ; mulţi încă sînt răniţi ; mai toată călărimea lor prăpăditā, fiul hanului însuşi rănit de moarte ; 1 500 cai ungureşti, multe care încărcate cu puşti, multe steaguri şi 1 000 creştini mîntuiţi din robie furā trofeele aceştii biruinţe. Rămăşiţa tătarilor luă în fuga mare calea pustiei lor. Aceste învingeri ce suferiseră tătarii în Valahia şi Moldova în aceste două luni, rigoarea iernii făcu ca din armata lor de 80 000, ce năvăliseră în principate d-abia se întorsese 8 mii. Îndată, pe lîngă aceste pierderi, o foamete grozavă îi mai pustii în iarna aceea, încît ajunseră de lipsă că îşi frigea în frigare muerile copiii de-i mînca.

După învingerea strălucită asupra tătarilor, ambii voevozi înştiinţară, de toate cele cu noroc săvîrşite, pe prinţul Transilvaniei arătîndu-i că, de le va sosi în ajutor, dupe cum li se făgăduise, armata transilvană, pînă la 29 ale acelii luni fevruarie, ei vor stăpîni toată Dunărea se vor pune în cale spre Constantinopol, fiindcă toate popoarele creştine din Turcia s-au sculat sau sînt gata a se scula împotriva turcilor.

XXIII

Báthory, care sta în acea iarnă în nelucrare, ocrotit de izbînzile românilor, nu se prilejui a răspunde cererei şi dorinţei domnilor români, căci ocupaţia viitoarei sale nunţi ocupa atunci cu totul duhul său atît de uşuratic. Părintele Alfons Carillo, pe care îl trimisese la Viena, dupe cum am văzut, îi adusese făgăduieli măreţe de la împăratul şi îngăduinţa căsătoriei lui atît de mult dorită cu Maria-Christina de Austria, fiica arhiducii Carol, unchiul împăratului, soră cu Ana, atunci crăiasă în Polonia, cu toate că fusese destinată înainte pentru regele Spaniei. Aceasta făcu pe duşmanii lui Báthory să zică că casa Austriei i-a dat o femee spre a-l răsplăti căci a

călcat credința și alianța turcilor și, drept zestre nevoca d-a purta război cu dînșii.

Dup-aceea, Sigismund trimise o ambasadă la împăratul, în capul căreia puse pe unchiul său Bocksai care ajunse în 14 dechemvrie (1594) la Viena și la 12 ianuarie (1595) la Praga, unde fu foarte bine priimită. Aci se încheie între împuterniciții lui Sigismund și ai împăratului un tractat de alianță pe aceste temeiuri : că nu vor depune armele și face pace cu turcii decît printr-o învoire reciprocă, că în tractatul cu turcii se va coprinde Transilvania, Valahia și Moldova, că toată Transilvania și părtea regatului Ungariei, ocupate de Báthory de Șomlyo, vor rămînea vecinic acestui prinț și copiilor săi, parte bărbătească, cu dreptul celui mai întîi născut între dînșii și tot în chipul cu care se bucurase de aceasta prinții Ioan, Ștefan și Christofor, dar cu condiție că va recunoaște pe Rudolf și următorii regi ai Ungariei ca suzerani ai Transilvaniei ; că dacă Báthroy va muri fără copii de parte bărbătească *(máles)*, Transilvania și țările ce se țin de dînsa *(ses dépendances)* vor rămînea pe seama împăratului și a următorilor săi și că Báthory și staturile *(les ordres)* provinției vor făgădui printr-un giurămînt solenel îndeplinirea acestui articol ; că în cazul cînd Transilvania se va reîntoarce regilor Ungariei, împăratul și urmașii săi vor jura d-a păstra obiceiurile, privilegiurile, drepturile și libertățile și d-a nu da cîrmuirea țării decît la un domn *(seigneur)* din această provință ; că împăratul va recunoaște pe Báthory ca prinț suveran, că îi va da titlu strălucit, că va mijloci a i se da în căsătorie una din fetele arhiducii Carol, mort de curînd și că va angaja (pofti) pe regele Spaniei a-i da colanul mielului de aur *(toison d'or)* ; că îi va da toate ajutoarele trebuincioase în oameni, bani și muniții de război ; că va angaja pe papa a lua supt protecția sa pe prințul și pe staturile sale ; că Báthory și copiii săi se vor crea prinți ai sfintei împărății, dar fără a avea drept de ședere *(assistance)* și vot *(souffrage)* în diete ; că orașele, cetățile și castelurile ce se vor lua de armata împărătească în război vor fi ale împăratului și că cetățile ce prea strălucitul prinț al Transilvaniei va coprinde (stăpîni) cu oștile și cheltuiala sa vor rămînea lui, de care se va bucura supt titru

de feud al împărăției *(sans préjudice des droits de fief dûs à Sa Majesté Impériale)* ; dar că daca aceste cetăți vor fi din ale vechiului regat al Ungariei, acest prinț va fi îndatorit a le da înapoi, cu o dreaptă despăgubire plătită de împărat ; că împăratul va plăti sumele trebuincioase pentru întărirea cetăților Transilvaniei și că Báthory, din partea sa, nu va cruța nici cheltuieli, nici îngrijiri, spre a le apăra în contra dușmanului comun.

Se mai adăogă la acest tractat un articol ce se păru un semn rău *(de mauvais augure)* ; el zicea că la întîmplarea cînd acest război nu va izbuti, dupe cum se nădăjduia și că Báthory va fi gonit din Transilvania, împăratul se îndatorează d-a-l priimi în staturile sale și a-i da venituri de ajuns spre a ține dignitatea sa și mărimea casei lui ; că, în sfîrșit, domnii (nobilii) ce acest război are să-i pue în aceleași primejdii ca pe prințul lor vor putea a se retrage cu dînsul în Germania.

Acest tractat, prin care împăratul semăna a fi arătat foarte generos și a nu fi oprit pentru dînsul decît dreptul onorific de suzeranitate și eventualitatea, puțin probabilă la un prinț așa tînăr, de a dobîndi Transilvania în lipsă de moștenitori, era într-adevăr cîștigarea Transilvaniei pe sigur de împăratul, căci era un secret ce puțin în urmă se dete pe față, iar care era cunoscut atunci de toți cei ce se apropria pe Sigismund și prin urmare și de iezuiții ce îl vindea curții austriace. Aceasta era neputința, constatată de doctori, a lui Sigismund d-a împlini datoriile căsătoriei. Se zicea că el fusese legat prin farmecile unei babe fermecătoare, numită Ioana, care era a lui Ioan Koacoc. Alții prepuseră mai în urmă că muma lui Ștefan Bocskai, dorind ca Sigismund să ia în căsătorie, pe o fată a ei și neizbutind, căci Sigismund, în vanitatea lui, preferă pe nemțoaică, prin farmeci în legă. Sigismund, care își cunoștea starea sau credea că prin știința doctoricească va putea vindeca neputința sau numai de vanitatea d-a se vedea aliat cu familia împărătească, dori această căsătorie, care fu fatală țării sale.

După încheierea tractatului, ambasadorii Transilvaniei priimiră daruri măreție și, dîndu-le audiență de ziua bună *(congé)*, împăratul le făgădui că va trimite peste puțin pe prințesa Maria-Cristina, logodnica lui Báthory ;

dar curtea împărătească tot amînă aceasta supt deosebite pricinuiri. Báthory se plînse de mai multe ori şi staturile ţării, care se temea că această alianţă cu casa Austriei să nu le fie fatală, zicea în gura mare că şi-au bătut nemţii joc de prinţul lor. Spre a astupa aceste zgomote, Ştefan Bocskai, care rămăsese la Praga, se duse în începutul lui martie la Gratz, capitala Stiriei, unde se căsători (însură) ca procurator al stăpînului său, Báthory cu Maria-Christina, faţă fiind arhiduca Maximilian, fratele împăratului şi Ferdinand, fratele prinţesii Bocskai, printr-o ceremonie obicinuită în căsătoriile prinţilor, se puse în patul de nuntă. Nemţii însă tot nu trimise deocamdată pe mireasă la soţul ei, pînă în vară.

XXIV

Domnii români nu pierd vremea aşteptînd armata lui Sigismund, ce nu veni şi caută a se folosi de izbînzile lor şi de spaima ce ele au adus vrăjmaşului, în vreme ce oştile lui Aron coprinde Măcinul şi alte cetăţi şi răscoală toată Dobrogea — unde două escadroane de moldoveni bate în două rînduri două cete însemnate de turci şi le ia două stindarde — ai cării locuitori, urmînd tirania turcilor, se ridicară cu toţii şi curăţiră ţara lor de dînşii. Apoi se învîrtejaşte şi ia cu sila Chilia, Benderul, unde tae în bucăţi pe beiul cu 600 turci, luînd multe turme de dobitoace şi în urmă merge de asediază a doua oară Cetatea Albă, arzîndu-i foburgurile, după ce au risipit oştirea beiului acelii cetăţi, atît încît d-abia a scăpat teafăr, el al optălea, lăsînd în puterea moldovenilor steagurile, tobele, trompetele şi cele mai multe avuţii ale sale.

Mihai, omorînd mai mult de o mie turci, coprinde Ismailul, unde găsi 70 tunuri de baterie, două din care era însemnate cu armele împăratului Ferdinand şi două cu ale lui Huniad Ioan. Aceste 4 tunuri Mihai le trimise în dar la prinţul Transilvaniei. Aceste tunuri se credea a fi fost de la Ştefan cel Mare în bătălia vestită ce cîştigă asupra lui Mathias Corvin, regele Ungariei, la Baia. Şi după ce lăsă în Ismail o garnizoană de 2 mii români,

trecu apoi iarăşi Dunărea, pustiind oraşele turceşti ce mai rămăsese în Bulgaria. La întoarcerea sa în Ţara Românească, cu toate că curgea de trei palme apa pe gheaţa Dunării, („*l'intrépide Valaque*" — De Thou) viteazul domn mepriză o primejdie aşa de învederată şi trecu cu toată prada sa de ceailaltă parte a rîului, în vreme ce tătarii năvălea în Moldova. Poarta numind de domn în Ţara Românească pe unul numit Ştefan, însărcinînd pe Capigi-Baka şi pe paşa Silistrei, cu multă putere de turci, tătari şi ianiceri să-l ducă în scaun. Mihai, aflînd aceasta, trimise pe Albert Király, care, întîmpinînd pe duşman la 16 martie, îl sparge şi îl fugăreşte şi cetăţuia Silistra, cruţată pîn-atunci, o asemănă cu pămîntul; apoi nemaiîntîrziind, se învîrtejaşte la oraşul neîntărit Turtucaia, care de o zi de Rusciuc, îl aprinde, ucigînd mulţi din locuitori şi se întoarce în grabă spre Bucureşti, pîn-a nu dezgheţa de tot Dunărea, la Bucureşti, unde se afla Mihai. Acesta îl porni îndată la Brăila, în ajutorul lui Mihalcea.

Atunci Mihai trimise de vro cîteva zile pe Mihalcea din nou ca să ia Brăila şi să-şi răzbune ruşinea ce a priimit, fiind silit, la cea dintîi asediere a se depărta. Cetăţuia Brăilei era întinsă şi cu un zid gros, întărit cu palisade de pari. Armata toată ce o împresura, români şi unguri, dupe mărturia de îndoit a cronicarilor turci, se urca la 20 mii, cu multă artilerie. Garnizoana cetăţii era de trei mii turci, şi nu le mai putea veni alt agiutor, căci Dunărea dezgheţase. La apropierea creştinilor, granizoana eşi din cetate şi începu a-i hărţui, dar fu îndată silită a se închide în cetate şi d-a se apăra cu tunurile şi puştile. Asediatorii deschiseră şi duseră şanţurile (*tranchée*) prin trei locuri şi grăbiră mult asedierea, în 16 zile. În capătul acestui timp, la 30 martie, asediaţii, nemaiputînd a se împotrivi, se sfătuiră a se preda *à composition* *, la care fură siliţi a se supune.

XXVI

Coprinderea Brăilei închee glorioasa campanie de iarnă de la 1595, fără asemănare în istoria lumei. Niciodată simtimentul libertăţii în inima unui popor mai

puternic nu îmbărbătă. În patru luni, nesocotind rigoarea iernei și numărul cel mare al dușmanului, pururea în cîmpul bătăliei, mereu ca niște uriași s-au războit. Într-o vreme așa de scurtă, românii din ambele țări se luptară în 10 bătălii însemnate cu dușmanii, le împrăștiară mai multe armate, coprinseră și prădaseră ca la 25 orașe mari și cetăți puternice și mai multe mii de sate pustiiră și Constantinopolul însuși îi văzu pustiind tot prin fer și flăcări pînă la porțile sale.

Cartea a treia

SERVAGIU

(decemvrie 1595 — aprilie 1599)

I

Am văzut că la propunerea ce împăratul Germaniei făcuse regelui Poloniei d-a intra în legătura creştină în contra turcilor, acesta îi răspunse într-un chip rece şi nehotărît, adăogînd că trebue a consulta dieta şi c-atunci îi va da răspuns. În 7 fevruarie 1595 se deschise dieta Republicei Polonia la Cracovia. Papa trimisese acolo legaţii săi, pe Annibal de Capua, arhiepiscop al Neapolului, care împingea pe rege şi poloni a se alia cu împăratul şi cu toate popoarele creştine în contra duşmanului comun al creştinătăţii. Această treabă importantă se dezbătu cu multă înfocare. Regele era aplecat spre această unire şi acei ce ţineau de Curte sfătuia alianţa cu împăratul, în numele religieĭ ce o poruncea. Ceilalţi declară că nu e prudent d-a rupe o pace de 70 ani cu turcii şi a pune în primejdie mîntuirea patriei lor, spre a face slujbă streinilor ; că războiul va naşte multe rele, care anevoe se vor putea vindeca ; că, în lipsă de arme şi bani trebue mai întîi a aduce ţara într-o stare înfloritoare şi puternică. Partizanii războiului propunea a pune un bir de un scudin de tot capul de ovrei, precum se făcuse la 1578, în războiul cu muscalii. Ion Sarius Zamoisky, cancilerul regatului şi marele hatman al coroanei, care avea mare înrăurire în dietă şi întorcea inima regelui cum voia, ura pe nemţi şi se lupta contra lor, sprijinind că ar fi cu primejdie a se amesteca în acel război şi adesea repetînd vorbele lui Ştefan Báthory : că republica po-

lonă, cîtă vreme va fi aliată cu turcii, va păstra toată mărirea sa. Acestea se petrecură înainte de sosirea lui Stanislas Pavlovici, episcopul Olmützului, şi Venceslas Berka, soli din partea împăratului, şi Dimitrie Napradi, prepozitul Aradului, Nicolae Socol şi Mihai Kelemeşi, trimişi din partea dietei Ungariei, pe lîngă care se uniră şi deputaţii lui Báthory, prinţului Transilvaniei, şi al lui Mihai, domnul Ţării Româneşti, şi ai Moldovei. Dieta se prelungise spre a aştepta sosirea acestor soli. Solii din partea electorului Brandenburgului, Ion Costitz şi Ion Benkendorf de Wardin, şi din partea electorului Saxoniei, Nicolae Reusner şi Christofor Brokendorf sosiră asemenea în Cracovia pe la sfîrşitul lui martie, spre a îndemna pe poloni a-şi uni puterile lor cu ale împăratului, spre a apăra o cauză aşa dreaptă. Legatul papei, Malaspina, îşi îndoise obicinuita sa activitate. Îl vedeau alergînd mereu în toate părţile, cînd la rege în audienţă particulară cu solii, cînd la cei mai de căpetenie nobili şi la senatori, ce vizita îndeosebi, împingîndu-i, îndemnîndu-i, silindu-i pe toţi a nu sta de lături din această cruciadă în contra păgînilor. Dar toate aceste căzură înaintea urei ce Zamoisky avea pentru nemţi şi aplecării ce avea pentru pacea cu turcii. Şi cu toate că, spre a nu descuraga pe soli şi a le lăsa nădejdea putinţei unei învoieli, se numise o comisie din senat spre a cerceta condiţiile tractatului propus de împărat, dar nu se încheie nimic, trăgănînd la vreme, pînă la sosirea unui ceauş turc, cu scrisori din partea sultanului, către rege şi din partea lui Ferhat paşa către senat, cerînd de la poloni păstrarea păcii, priimind un răspuns favoritor, toate nădejdile solilor se curmară şi ei fură siliţi a se întoarce la locul lor fără nici o ispravă.

II

În vreme ce Sinan paşa se apropia de Dunăre ca să năvălească peste ţările române şi se vestise că şi tătarii are să năvălească în Moldova în ajutorul turcilor, Răzvan vodă, văzîndu-şi ţara slăbită de atîtea nevoi a războaelor, a domnilor tirani şi răsipitori de ţară,

ce încercase toată Țara de Jos pustiită, locuitorii descurageați și risipiți fugînd înspăimîntați de sila ce le făcea d-a fi războinici și d-a-și apăra vetrele, boerii, în capul cărora se afla unul numit Nedelcu, om cu mare autoritate, desperînd de mîntuirea țării lor, trăgîndu-se de dînsul și năzuind în ajutoare streine, fu silit a se adresa la poloni, cerînd alianță și agiutor împotriva păgînilor. Răspunsul ce dobîndi fu că, de vreme ce nu e în stare a-și apăra țara, să se lepede de alianța cu creștinii și să se supue mai bine turcilor. Asfel, strîmtorat din toate părțile, Răzvan vodă, pe care Sigismund Báthory îl chemă într-agiutor, văzînd că singur nu își va putea apăra țara, atunci, la nevoe de a veni tătarii, hotărî a se duce în tabăra lui Báthory, în contra lui Sinan. De aceea, luîndu-și soția și încărcîndu-și avuțiile în cară, cu oastea ce avea luă calea Transilvaniei.

Îndată ce se află în Polonia de plecarea lui Răzvan, marele hatman al Poloniei, Zamoisky, care se afla nu departe de graniță, hotărî a se folosi de războiu dintre români și transilveni cu turcii, spre a coprinde țara Moldovii, rămasă fără stăpîn, a o smulge de supt influința prințului Transilvaniei și a împăratului Germaniei și a așeza în acea țară vechile pretenții de supremație ale Poloniei. Aceste pretenții că Moldova ar fi fost vreodată un feud al Poloniei era. Pentru acea luînd de pretext că de vreme ce se aude că tătarii au trecut Boristenul și se apropie de Moldova pe drumul numit Negru, apoi această apropiere a tătarilor putînd aduce vătămare provințiilor polone mărginașe, cum Pocuția, Rutenia și Podolia, e nevoe ca el să ia poziție în Moldova, spre asigurarea Poloniei. Avînd puține oștiri pe lîngă dînsul, el se adresă la cazaci, chemîndu-i în agiutor, dar aceștia supărați, căci Zamoisky le refuzase d-a le plăti leafă și le declarase că, de vor supăra sau jefui vrun oraș turcesc, îi va privi ca dușmani ai Poloniei, în loc d-a-i veni într-agiutor, năvăliră în Polonia și deteră în jaf provințiile Volinia și Podolia. Trimișii lui Zamoisky către rege, cerîndu-i ce să facă, îi aduseră acest răspuns : „Poartă-te după împregiurări ! Hatmanul, fără a aștepta o hotărîre lămurită din partea regelui, își urmă planul său. Spre a se descărca oarecum de răspunderea ce putea să cază asupră-i, el,

convocă un sfat ostășesc, în care pofti pe toți senatorii din tabără și din vecinătate și îi făcu să priimească hotărîrea lui. Spre a nu pica în vrăjmășie cu turcii prin această demonstrație, trimise un sol la Sinan pașa cu declarație că Polonia, fiind legată de veacuri d-o prietenie strînsă cu Poarta otomană, dorește a o păstra nesiluită ; că această prietenie nu s-a clădit prin năvălirea de curînd a tătarilor în Polonia ; că intrarea ce fac polonii acum în Moldova țintește numai a pune supt ocrotire hotarele poloneze în contra tătarilor ce se apropie de dînsele ; că organizația ce are să ia Moldova nu va fi împotrivitoare drepturilor Porții, ci, din contră, această țară va rămînea ca și mai înainte o mijlocire între Turcia și Polonia, punînd asfel distanță între hotarele lor, depărtînd orice pricină de război și chezășuind prietășugul acestor două nații.

III

În 27 avgust, la facerea zilei, Zamoisky porunci să zică trîmbițele și trecu însuși, cu armia lui, Dnistru, care era foarte scăzut atunci, prin trei locuri și înot.

Armata polonă era veselă și plină de încredere în generalul său. Îndată văzură cu bucurie că sosi și Zotkiewsky cu rămășița regimentelor Liovului. În Hotin, cetate a Moldovei pe marginea Poloniei, era numai o garnizoană de două sute unguri. Îndată ce locuitorii aflară de plecarea lui Răzvan și intrarea lui Zamoisky, temîndu-se d-a trage asupră-le răzbunarea polonilor sau a turcilor, prin silă și amerințări izbutite a scoate din această cetate garnizoana și a-i deschide cale spre a trece în Transilvania. Zamoisky atunci puse în cetate garnizoană polonă și comandant pe comitele Beltzan. O deputație numeroasă de locuitori cerînd protecția regelui Poloniei, numai să-i scape să nu cază în mîinile turcilor, boerii ce însoțiseră pe Zamoisky din Polonia îi îndemnă a cere un domn. Între candidații ce se arătă era un grec oarecare ce ținea pe fata unui fost domn, Alexandru Bogdan, și trăise în Polonia ; dar acesta fu depărtat căci moldevenii ura pe greci și pe domnii streini. Ceilalți can-

didaţi fură Luca Stroici şi vistierul Ieremia Movilă, ce se afla în tabăra lui Zamoisky. Ei emigraseră din Moldova cu Petru vodă Şchiopul, la 1591, cînd acesta preferă a se lepăda mai bine de domnie decît a mări haraciul ţării, după cum cerea turcii. În vremea petrecerei lor în Polonia, pentru dragostea ce arătară către acea ţară şi slujbele ce făcuseră, ei dobîndiseră titru de nobleţă în Polonia. Ieremia, prin bogăţiile şi moşiile sale şi prin alianţele sale cu cele mai însemnate familii polone, fu mai favorizat, şi Zamoisky de sineşi îl numi domn, cu aceste condiţii : ca el să trimită o deputaţie la regele Poloniei ca să-l roage ca să priimească pe Moldova supt ocrotire şi ca un feud al regatului Poloniei ; că el se va bucura de ţara Moldovei socotindu-se cu titru şi rangul de palatin al Poloniei ; că, întîmplîndu-se cumva ca creştinii să birue pe turci, atunci Moldova va rămînea supusă singur numai Poloniei ; iar daca pacea cu Poarta se va păstra, Ieremia va cîrmui ţara cum au cîrmuit-o şi cei mai dinainte domni, păstrînd, în orice caz, credinţă regelui Poloniei. Movilă priimi aceste condiţii şi, întărindu-le prin giurămînt, trimise solie regelui.

Familia Movileştilor, care acum pentru peirea Moldovei se urcasă pe scena politică, începu a se face cunoscută din vremea lui Ştefan vodă cel Mare. Cînd acest viteaz domn merse de întîmpină la Schee, pe Siret, pe Hroiot, ungurul ce năvălise în ţară, îi căzu calul ucis în bătae. Atunci un Purice-aprodul dete calul lui domnului său ; iar Ştefan vodă nu putea încăleca în grabă, fiind om mic, şi îi zise Purice aprodul : „Doamne, eu mă voi face moviliţă şi vino de te sue pe mine şi încalecă". Şi suindu-se pre dînsul, Ştefan vodă au preîncălecat pre cal, zicîndu-i : „Sărace Purice, de-oi scăpa eu şi tu, atunci ţi-i schimba numele din Purice, Movilă !". Şi vrînd Dumnezeu şi izbutind în bătae Ştefan vodă, şi scăpînd şi el şi aprodul, îl făcu boer armaş mare şi dintru acest Purice se trase neamul Movileştilor.

În vremea aceea sosi la Hotin Ambrosie Casquida, din partea lui Sigismund, prinţul Transilvaniei, cu scrisori către Zamoisky, prin care îl poftea să lase Moldova, că e a lui, şi îi anunţa că Şinan trecuse Dunărea cu mari oştiri, adăogînd ca să se unească împotriva vrăşmaşilor

comuni și să oprească năvălirea tătarilor. Zamoisky răspunse că moldovenii sînt foarte întărîtați asupra lui Răzvan, pentru care aleseseră ei alt domn ; că el nu poate singur a vorbi despre alianță și că trebue a se înțelege într-aceasta cu regele.

Zamoisky, intrînd în grijă de venirea tătarilor, începu a căuta o poziție bună, în care la nevoe, să se poată apăra cu oastea sa, ce spun că era numai de zece mii, împotriva norilor de tătari și, pogorîndu-se la vale, găsi un loc cum dorea și își așează tabăra între rîul Prutului și rîul Iasa (Jijia), încongiurînd-o, dupe obiceiul polonez, cu o îngrădire de cară. Ambele rîuri nu numai că apăra tabăra, dar încă slujea spre a transporta mai lesne bucatele. După ce sfîrși de a-și întocmi tabăra, Zamoisky își lepădă veșmintele sale de hatman, se îmbrăcă ca un simplu soldat și intră pe ascuns în Iași, vrînd să vază cu ochii daca castelul acestui oraș poate a se întări în grabă ; dar găsi orașul stricat și ars de curînd de cazaci, dupe cum am văzut, și înfățișînd o tristă priveliște de grămezi înnegrite. Castelul numai sta în picioare, zidit fiind din piatră tare, precum și trei biserici grecești, una armenească și alta catolică, toate de piatră, și zidirea băilor d-o arhitectură orientală minunat de frumoasă. Zamoisky se încredință îndată că acest oraș, fiind cu totul sfărîmat, nu se poate întări într-o vreme scurtă și fără mari cheltuieli. Dar fiindcă Iașii era capitala țării, Zamoisky vru să ducă acolo pe noul domn și să-l pue în scaun cu multă solenitate ; el porunci la trei regimente de gvardie d-a însoți pe domn la intrarea lui în oraș. Cînd bieții locuitori văzu pe noul domn în capul unei cavalcade măreție intrînd în oraș, eșiră din mijlocul ruinelor și din găurile unde stau ascunși pănă atunci, și îl întîmpinară, ocolindu-l cu strigări de bucurie, și după obiceiul locului, aruncîndu-i roade îmbelșugate, cum spicuri de grîu și struguri. Cînd se apropie domnul de biserica cea mare, care supt palat, îl întîmpină vlădica în capul clirosului său, purtînd cruci și icoane, și îl duse în altar, unde, sfîrșindu-se ungerea obicinuită, îl urcă pe scaunul domnesc din biserică. După ce se sfîrși rugăciunea, eșind de acolo, merse la palat, unde Zamoisky, luîndu-l de mînă, îl duse la tron, pe care șezu ca un

prinț suveran ; iar Zamoisky îi adresă aceste cuvinte : „Prințe ! Armele poloneze te-au pus pe acest tron, aceleași arme, pe cît Dumnezeu o va îngădui, te vor ocroti și te vor apăra. Te-ai făcut vasal, nu ca odinioară, a unor tirani barbari, dar a unui rege peste un popol liber și mărimînos. Fii-le dar credincios și recunoscător în toate faptele tale".

IV

Cînd sosi la Varșovia veste că Zamoisky, de capul lui, fără împuternicirea regelui, întrase în Moldova, se turbură foarte mult duhurile și se scorni multă larmă din partea celor ce îl ura. Mitropolitul L. Kankowski, vechiul primat, fu cel dintîi a cărui mînie izbucni în contra hatmanului. El adună îndată nobilimea marei Polonii și trimise o scrisoare, în numele acestor dietine adunate, arătînd mirarea lor cea mare ca un singur cetățean să îndrăznească a intra în capul unei armii într-o țară streină, și aceasta fără învoirea staturilor generale. Într-aceeași vreme, se afla la curtea Poloniei arhiducesa (Maria ?), muma reginei, care după ce vizitase pe cealaltă fiică, princesa Transilvaniei, sosise acum la Varșovia. Această arhiducesă, cu totul plecată la interesele împăratului și ale prințului Transilvaniei, se sili, prin fiica sa, ca să facă pe rege ca să cheme înapoi pe Zamoisky. Regele, însă, deși turburat despre rezultatul unei așa de îndrăznețe întreprinderi, nu îndrăzni a displăcea lui Zamoisky și partidei lui, cărora era dator tronul, și lăsă această treabă în hotărîrea senatului ce era să se adune.

Dar hatmanul însuși, în tabăra sa, era coprins de temere și se gîndea cum va eși cu cinste din acest pas greu ce făcuse și unde puse în primejdie armia și răspunderea sa. El scrisese lui Sinan, precum și sangiacului de la Tighina, că Polonia nu voește a rupe prietenia cu Poarta și că ea dorește numai să adăpostească de tătari hotarăle sale din partea Moldovei. El rugă încă pe Sinan d-a nu se împotrivi la înălțarea lui Movilă, făcută în folosul

comun al turcilor și polonilor, ci să-l sprijinească cu creditul său lîngă sultanul, după făgăduelile noului voevod d-a plăti tribut îndoit (50 mii lire, în loc de 25). Dar trufașul Sinan, ce se afla atunci în Valahia, plin încă de nădejde că va birui pe creștini, răspunse că cugetul stăpînului său nu se învoește cu intrarea polonilor în Moldova, fiind destul de puternic spre a apăra ale sale ; că sultanul dispozase de Moldova și că n-are trebuință de armia polonă ca să pue în stăpînirea acestei țări pe cela căria a dat-o. Un răspuns așa de mîndru băgă în multe griji pe Zamoisky. El se temu încă de ocazia ce da acum vrăjmășiei dușmanilor săi din Polonia spre a-i face rău. În acest pas greu în care nesocotința sa îl aruncase, neavînd cu sine decît 10 mii oameni, el căuta a scăpa prin virtutea sa și hotărî a se împotrivi bărbățește la armia nenumărată a tătarilor ce s-apropia.

Într-adevăr, Gherei, hanul Crîmului, avu același gînd ca Zamoisky. El nu se prea grăbise a veni în agiutorul lui Sinan, dupe cum fusese poftit, dar socoti a se folosi de acele turburări spre a coprinde Moldova și a o împopula cu tătari. Pentru aceea se sculă împreună cu fratele său, Fede Gherei, și cu nepotul său și totdeodată cu cumnată-său, sangiacul Teghinei, și plecase spre Moldova, cu 70 mii tătari, cu copiii și nevestele lor, și 2 mii ianiceri. El pretindea că, după făgăduiala și învoirea Porții el trebue să stăpînească toată Moldova, afară de partea despre hotarul Poloniei, care se va stăpîni de nepotul său de soră, Adil Gherei, sangiacul Tighinei și a Chiliei, supt titlul de pașă. Aceasta însă nu era adevărat că i s-ar fi îngăduit de Poartă, căci solii ce trimise el pentru aceasta la Poartă, dupe intrarea în Moldova, sosind d-abia după desăvîrșita învingere a lui Sinan, se întoarseră fără nici un răspuns din partea sultanului.

V

În 9/19 octomvrie, Zamoisky, așteptînd venirea tătarilor, și-a mutat tabăra din acel loc și, trecînd cu armia Prutul, din partea de unde se aștepta tătarii, se așeză la Țuțora, în niște cîmpii întinse, udate de două

părți de cotitura apei, și își întări tabăra cu valuri și șanțuri adînci din părțile cele două deschise, făcînd tăbii de pămînt ca niște turnuri și alte întăriri, departe de tabără de o lovitură de tun, unde puse balimezurile, lăsînd taberii patru porți înzestrate cu tunuri. În 10/20 octomvrie, avantposturile polone intîmpinară pe avantgarda tătărească și, încăerîndu-se puțin la luptă, luară cîțiva prinși, pe care îi aduseră lui Zamoisky. Chiar în ziua aceea, hanul înștiință pe hatmanul că va sosi a doua zi cu oastea lui. Zamoisky chemă îndată pe polcovnicii cei mai deprinși la război în cortul lui și le spuse că în ziua dintăi voește a se feri de-a izbi pe dușman, țiindu-se în defensivă și hărțuind numai pe dușman adesea cu cete mici, pînă să apuce oștile a se obicinui cu acei nori de tătari și a se îmbărbăta, dupe obicei. A doua zi, în 11/21, hanul, după făgăduială, se apropie de tabăra poloneză și Vlanicki, în capul brigadei sale, zbură întru întîmpinarea lui. În această luptă, carabinierii poloni trîntiră dupe cal vro cîțiva tătari, iar Turecki, un ofițer polon, fu prins de dușman. Coloanele tătărești începură atunci a urma una după alta și, după obiceiul acelui neam, călărețiî răspîndiți în cîmpie căuta a se bate îndeosebi. Sangiacul începu a puști cu vro 500 ianiceri, cu carabinele lor cele lungi ce duce gloanțele atît de departe, încît uciseră și calul pe care se afla călare Zamoisky, la poarta taberii. Hanul, văzînd că polonii se țin bine și că răniră mulți din ai săi, poruncește fratelui său, Fede Gherei, să treacă Prutul pe de la vale cu două corpuri de armie din cele mai viteze. Într-aceeași vreme, din partea polonilor porniră cîteva regimente întru întîmpinarea sa. Hanul văzînd aceasta, mai pornește coloane nouă, care să atace pe poloni în flanc și să-i arunce în Prut. Zamoisky, văzînd aceste manevre, își gătește armata, poruncește de deschide porțile taberii și, scoțînd înainte din toate părțile pe carabinieri, atît poloni cît și unguri, salută pe barbari cu atîtea gloanțe, încît doboară o mare parte la pămînt și silește pe ceilalți a se retrage. Fede Gherei se și trase în grabă, pierzînd mulți din ai săi. Atunci sangiacul trimise o trompetă și ceru a parlamenta ; se numiră spre acest sfîrșit parlamentari din ambele părți războitoare, dar noaptea opri orice

înțelegere și lucrare. A doua zi, hanul și sangiacul, sau spre a speria pe poloni arătînd îndrăzneala lor, sau că vrură să-și schimbe poziția din lipsa pășunei puseră de defilă în coaste toate trupele lor înaintea taberei polone. Norii nenumărați a acestor oarde ascunsese plăcuta vedere a frumoaselor livezi, verdeața nu se mai vedea, ci în toate părțile numai o gloată îndesită de oameni și de cai ; cei mai vechi dintre războinicii leși nu-și aducea aminte să fi văzut vreodată o armie așa numeroasă. Zamoisky se temu că tătarii să nu vroiască a trece Prutul și a merge spre Iași ; de aceea, poruncind a pușcări cu tunurile defileaoa dușmanului, totdeodată pornește o seamă de oști cu artilerie, ca, în întîmplare cînd tătarii vor apuca spre Ieși, să arză podul după Prut cu ghiulele aprinse. Dar hanul nu vroia a merge spre Ieși, ci numai se silea a scoate pe leși din tabără în cîmpie, unde credea că lesne îi va birui ; căci tătarii, obicinuiți a se bate în cîmpie și călare, nu vroiră a se lupta pe gios și a ataca fortificațiile. Asfel și unii și alții, neputînd a se vătăma, veniră la nevoea a căuta a se înțelege. Sangiacul ceru din nou a parlamenta. Tunurile tăcură și se deschise conferințele între capii poloni și capii tătarilor.

VI

Poziția lui Zamoisky, într-adevăr ajunsese foarte primejdioasă ; departe de țara sa, fără nădejde de agiutor, fără bucate, împresurat de o parte de o gloată de nenumărați tătari, de dincolo, din partea Țării Românești, avînd temere să nu fie izbit de turcii de la Brăila, el se temea încă ca nu cumva tătarii, lăsîndu-l în tabără, să ia calea Poloniei, spre a o pustii în lipsa lui și pe cînd el nu i-ar putea goni în urmă în acele locuri deschise, cu artileria și călărimea grea, niște cete așa de ușoare și sprintene ca ale tătarilor.

Ieremia Movilă vedea primejdia în care se afla polonii, nu dormise în vremea acestor zile de bătae, ci veghie spre a-i mîntui pe ei și pe sine. El trimisese daruri hanului, dîndu-i acele 5 sate ce pînă astăzi se numesc satele Hănești

şi legîndu-se a-i da pe tot anul miere supt numirea de Baltzi Paşaliki şi altele, şi asfel se apropiară tătarii de învoire cu polonii, cum am văzut, şi, dîndu-şi zăloage din ambe părţi, începură a trata. Condiţiile păcii, dupe cronicarii poloni, fură aceste : 1. Ca sangiacul să depue dignitatea sa de paşă a Moldovei ; 2. Ieremia Movilă, pe care îl vor locuitorii, să fie păstrat de domn ; 3. Armiile tătărească şi turcească să se întoarcă tot pe unde au venit şi în trei zile să iasă din Moldova, fără a face nici o nedreptate ; 4. Prinşii de război să se întoarcă de la unii la alţii fără nici o răscumpărare ; 5. Hatmanul să tragă graţia regelui, hanului şi sangiacului pentru cele făcute de dînsu ; 6. Aceştia făgăduesc şi se îndatorează că sultanul va trimite steagul şi tuiurile de domn cu hatişerif lui Ieremia ; 7. Hanul să trimiţă o ambasadă regelui Poloniei. Acest tractat pe care cronicarii poloni l-au numit glorios (chwalebne przymierz), observează tare bine un învăţat polon, d. Senkowski, nu arată în ce stă această pretinsă glorie. Mai întîi că condiţia dintîi, prin care sangiacul depune demnitatea ce îşi arogase de paşă al Moldovei, este o absurditate şi un joc al tătarilor cu Zamoisky, de vreme ce el cu aceasta nu perdea nimic, n-avea nici un drept asupra Moldovei, căci divanul nu vroise a priimi cererea lui şi lăsă pe trimişii hanului a pleca fără nici un rezultat.

„Priimirea unei asemenea condiţii din partea lui Zamoisky — zice d. Senkowski — dovedeşte numai că în tabăra polonă nu se ştia nimic lămurit şi că toate se făcea pipăind prin întunerec". Afară de acestea, cronicarii poloni, pentru gloria lui Zamoisky, nota aceste condiţii : 1. Că Ieremia nu numai că se recunoaşte tributar al turcilor, mărind tributul, dar, încă se recunoaşte încă tributar către hanul şi împarte pămîntul Moldovei, dîndu-i satele de care s-a vorbit ; 2. Că oştirile polone să iasă şi să nu mai intre în Moldova ; şi al 3-lea, că regele Poloniei să trimiţă un sol la împ[ărăţie] spre întărirea prieteşugului între ambele puteri ; 4. Că polonezii să-şi unească puterile cu tătarii împotriva cazacilor de la Nistru, ce făcea război turcilor şi tătarilor şi nu mai trimitea acestora darurile obicinuite. Afară d-aceasta cronicarii poloni mai uită — zice

d. Senkowski — „că Zamoisky dedese asigurare deosebită tătarilor că donația ce le se făcuse supt regele Ștefan I (1578), ce sta în zece mii galbeni și un număr oarecare de blăni de jder și samur, să li se plătească d-aci înainte pe tot anul. Istoricul Naima-Efendi, vol. I, p. 338, pomenește lămurit despre aceasta și această singură împregiurare e de ajuns spre a tălmăci grabnică bunăvoință cu care tătarii încheiară acest tractat. L-această nație a tătarilor, pricina sultanului era cu totul deosebită d-a lor. În toate războaiele hanii n-a vîndut decît folosul lor și d-acilea vine că ei era gata a încheea un tractat de pace, îndată ce dușmanul lor le dă un cîștig mare" etc. „Celelalte condiții ale acestui pretins tractat sînt obicinuite și asemenea tutulor celor ce s-a făcut în toate tractatele glorioase sau nenorocite cu turcii și cu oardele Crîmei. Asfel, reducînd acest tractat la dreapta lui valoare, vedem că strălucirea lui și calificația ce îi dau cronicarii de tractat glorios piere în fața nepărtinirei și a criticei sănătoase."

După iscălirea condițiilor tractatului, Zamoisky dărui sangiacului o haină de mătase cusută cu aur și lui Ahmet aga o cupă de aur. Hanul dărui asemenea pe zăloagele poloni ce era la dînsul cu haine de mătase aurită și a doua zi se trase cu oștirea sa, îndreptîndu-se către Crîm. Zamoisky plecă asemenea spre a se întoarce în Polonia, lăsînd în leafă lui Ieremia, după cererea lui, trei mii ostași poloni, subt comanda lui Ioan Potocki, starostele Cameniții, și lui Stanislas Chanski. Ieremia însuși se duse de se așeză în scaun în Suceava. Hanul, pîn-a nu se depărta, scrisese regelui Poloniei, trimițîndu-i o ambasadă, prin care îi cerea să întărească pacea încheată cu hatmanul Zamoisky, adogînd că, de nu vor pedepsi polonii pe cazaci, apoi va rupe negoțiațiile și va reîncepe războiul. Trimisul tătarului dărui regelui un cal și o săgeată din partea hanului. Regele scrise hanului și, dăruind solului o frumoasă blană de cacom, îl porni înapoi. „Toate acestea — spune un analist contimpuran — nu fu decît o umbră de pace într-un soare ce roșea de războae".

VII

Sigismund Báthory umpluse Europa de plîngerile sale în contra polonilor, pentru faptele lor în Moldova. El îi acuza cu cuvînt că au intrat într-această țară fără nici un drept, fără a fi provocați, ca s-o smulgă de supt ascultarea sa și s-o reducă iar supt jugul turcilor, de care se mîntuise cu atîtea jertfe. Împăratul și papa, la care se plînsese scriindu-le îndeosebi, trimiseră îndată soli și scriseră în pricina aceasta regelui Poloniei.

Împăratul scrise la 30 octomvrie și rugă pe rege ca să strice tractatul făcut cu păgînii în contra prințului Transilvaniei și să lase Moldova în stăpînirea lui Răzvan. Papa scrise în 8 noemvrie 1595 la regele Poloniei, într-un chip foarte aspru, o scrisoare pe care acesta o priimi în dechemvrie. „Cu condei de durere — începu el — vă scriu că cele făcute în Moldova crud m-au întristat". Îi impută apoi că în loc d-a asculta rugăciunile ce mereu i-a făcut de a se unii cu creștinii în contra turcilor ; că nădăjduia că, cel puțin, daca considerații particulare îl oprea d-a se declara pe față împotriva turcilor și a le face război, încai nu va aduce stavili și opoziție scopurilor prinților federați și nu va turbura cursul fericit a armelor lor, după cum lămurit o făgăduise atît către dînsul, cît și către împărat și Sigismund ; că cu fapta lui a întărit pe turci în puterile și nădejdile lor și au slăbit pe creștini. „Toți te învinovățesc — zice papa — că te-ai confedereat cu turcul și tătarul împotriva prinților federați și mai cu seamă împotriva prea iubitului nostru fiu Sigismund prințul Transilvaniei, căci, spre a-l vătăma, ai numit alt domn în Moldova, făgăduind a-l apăra cu ajutorul turcilor și tătarilor". Această faptă papa o califică de nevrednică și închee propuind arbitragiul său pentru diferentul dintre regele Poloniei și cumnatul său, prințul Transilvaniei, „ca să stîrpească dintre dînșii toate rădăcinile amari de prigonire și vrăjbi, să le smulgă și să le arunce în foc". Mult mai aspră fu scrisoarea ce papa adresă, tot în acea zi, către Zamoisky : „Fapta ta din Moldova va trage defăimarea și hula tuturor oamenilor cinstiți care trăesc astăzi și care vor fi în viitorime. Ce prieten al binelui public, ce om înflăcărat de dragostea lui Dumnezeu nu va tîngui că chiar în acel moment cînd

se făcea turcilor, aceşti duşmani vecinici şi neîmblînziţi a creştinilor, un război sfînt şi trebuincios pentru mîntuirea şi libertatea poporului creştin şi apărarea credinţei, atunci cînd, ocrotiţi într-un chip minunat de mîna lui Dumnezeu, dobîndiră izbînzi asfel încît nici n-am văzut, nici n-am auzit altele asemenea, nici în anii aceştia, nici în veacurile trecute, cine, zic, nu va tîngui că chiar în acel minut cînd se nădăjduia atîta izbîndă, se făcu în Moldova tot ce putu uşura şi întări pe duşmanii crucei şi a lui Hristos şi dimpotrivă se opri şi se slăbi în cursul biruinţelor lor apărătorii credinţei, se turbură rezultatul războiului şi se puse tot în primejdie etc". Îl amerinţa apoi pentru relele poveţi ce da regelui şi pentru această „crimă şi scandal împotriva creştinătăţii". Papa scrise asemenea cardinalului Báthory, mustrîndu-l părinteşte pentru că aţîţă pe poloni în contra vărului său, prinţul Transilvaniei, şi poruncindu-i să vie la Roma. Mihai vv. trimise şi el atunci o ambasadă la regele Poloniei, care sosi la Cracovia şi în 14 noemvrie 1595 fură primiţi în audienţă de rege. Istoricii tac despre misia acestii deputăţii, dar se dau cu socoteala că ea privea tot în pricina Moldovei.

VIII

Viteazul Răzvan nu aşteptă să vază isprava acestor tractaţii, de la care puţin se nădăjduia, şi hotărî cu armele în mînă a-şi redobîndi tronul ce i se răpise. Cu puţin agiutor ce luase de la Sigismund Báthory, el purcese spre Moldova la 27 noemvrie, el trecu munţii Oituzului ce despart Ţara Săcuiască de Moldova, în 29 noemvrie 1595, şi, aflînd veşti despre starea duşmanului, văzîndu-se mai slab cu numărul, trimise îndată la Báthory, cerînd un adaos de oaste şi mai cu seamă un mai mare număr de călăreţi ; dar pîn-a nu sosi aceştia la hotarăle Moldaviei, Ieremia vodă cu polonii se grăbesc a izbi pe Răzvan. Oştirea polonă se afla răspîndită în deosebite staţii în ţară, cînd deodată Chanski, care se afla pus de Potocki cu despărţirea lui în garnizoană la Suceava, înştiinţă pe Potocki că Răzvan se apropie în grabă şi drept

spre Suceava în capul unei numeroase oștiri. Ieremia îndată adună oștire de țară cît putu și porunci lui Potocki de adună în grabă regimentele sale, și grăbi de se uni cu ceata lui Chanski, d-abia cu două ceasuri înaintea bătăii. Era într-o duminecă, 5 dechemvrie, cînd Răzvan sosi aproape de Suceava. Oastea lui se alcătuia de patru mii pedestrași, cea mai mare parte vechii săi ostași, cu puțini ce înrolase de curînd și apoi săcuii ce îl însoțiseră din porunca prințului Báthory, și o mie de călăreți armați cu lance, tot d-ai prințului Transilvaniei. Armia lui Răzvan vodă înainta pe dealuri prin niște locuri mai nalte decît acela unde se afla oastea împotivnică, astfel încît ea vedea mai lesne de către aceasta. El își întocmi rînduiala bătăliei asfel : la stînga sa, care era apărată prin cară și tot aparatul de război, era cinci sute de călăreți ; la dreapta, care era apărată de un zid, ce începea de la șanțurile taberii și se întindea mult departe pînă la tabăra polonă, era asemenea călărime ; în centru, două batalioane pedestrime, după care urma alte zece pe urmă, rămășiță de călărime și pedestrime, ca o rezervă. În toate părțile se vedea steaguri fluturînd ; steagul călărimei era cel mai împodobit ; el purta o frumoasă inscripție care spunea că Moldova s-a dat lui Răzvan de Transilvania.

Ieremia vodă eșise înainte la satul Areni, unde își așăzase oștîle sale, iar pe oștirea polonă o rîndui la Schei, despre cîmpie, și sta ea la pază de supt un mal care e d-alături și aproape de drumul Băii. Rînduiala ei era în coloane treptate astfel : înainte sta ca avangardă, în lipsă de călărime ușoară, 100 moldoveni ; după dînșii venea două batalioane a lui Stanislas Minski și Nicolae Zobrzydowski ; era așezate puțin mai la dreapta, din pricină că poziția era mai bună și spre a fi ferite de vînt, asfel că batalioanele lui Tworzanski și Milewski, ce se afla la stînga, era puțin mai nainte decît dînsele, dar mai nainte încă se afla batalionul lui Zavrowski, ce nu se vedea de celelalte, fiind ascuns de fortificații ; la centru era Porycki, cu regimentul său, avînd de reazăm trupele lui Potocki, comandantul Cameniții, a fratelui său Ștefan, și la stînga pe al treilea frate, Iacob ; după dînșii, tot la mijloc, venea apoi o trupă de pușcași a lui Ioan Tomas Droho-

jewski, și lîngă dînsa pedestrimea, sîpt comanda lui Albert Vitoslawski și Andrei Klopocki. La stînga, împregiurul zidului de care am pomenit mai sus, se așezase niște tunuri mari și altele de cîmpie, care amenința dreapta lui Răzvan și ocrotea pedestrimea moldovenească și pe cazaci.

Pîn-a a nu se apropia oștile de bătaia puștilor, polonii descărcară de două ori tunurile în oștirea lui Răzvan ; una dintr-însele răsturnă pe Valentin Gheghe, unul din capii pedestrimei lui Răzvan.

IX

Ieremia era la biserică, ascultînd liturghia, cînd avangarda lui Răzvan se apropie de oștile țării ; și cînd eși Ieremia de la biserică, îndată se încăierară moldovenii lui Răzvan cu ai lui Ieremia. Lupta între ambe aceste două oști nu ținu mult, căci urînd, se vede, a-și vărsa sîngele frate cu frate, și unile și altele se traseră din luptă.

Polonii atunci, din dealul de unde era despre Schei, se repeziră asupra săcuilor. Zobrzydowski cu trupa sa și a lui Chanski, căci acesta se afla atunci lîngă Potocki, și Christofor Broniewski se azvîrlă peste dreapta lui Răzvan ; mais Zobrzydowski, cu toată bărbăția ce arătă, rănindu-se la obraz și la braț, nu putea sprijini izbirea lui Răzvan și ar fi perit cu oastea sa, de nu grăbea Potocki a-i veni într-agiutor. Într-aceeași vreme, Porycki, cu infanteria și cu pușcașii lui Viersbowski, izbește centrul lui Răzvan, în vreme ce batalioanele lui Tworzanski și Milewski se azvîrlă asupra dreptei, în agiutor lui Zobrzydowski. Toate izbirile împreunate ale acestor cete sfarmă rîndurile săcuilor, care se trag înapoi puțin și astfel polonii pătrund în tabără. Răzvan-vodă, care cu toate că se văzuse mai slab mult cu numărul și cu valoarea oștilor de dușman, nu numai că nu se ferise de bătae, dar o căutase cu bărbăție, se afla atunci lîngă infanteria sa ; el se credea apărat de cavalerie, cînd aceasta, deodată, părăsind tunurile, o ia la fugă. În zadar Răzvan omorî cu mîna lui mai mulți, ca să-i întoarcă înapoi ; silințele

lui fură zadarnice. Polonii coprinseră tunurile. Săcui, văzînd fuga călărimei, întoarseră şi ei spatele. Răzvan, părăsit de oştire, rămîind numai cu puţini din ai săi, se luptă multă vreme încă cu cel mai mare curaj ce putu ; doi cai fură ucişi supt dînsul, el sări pe un al treilea cu multă sprintenie şi izbea de moarte pe toţi cîţi întîmpina paloşul său. „Ce mai viteaz !“ striga, minunîdu-se de atîta curagiu, atît ai lui, cît şi duşmanii ce-l vedeau. Dar, în sfîrşit, părăsit de ai săi şi de noroc, văzîndu-şi toată tabăra coprinsă, oştirea rezleţită fugind în toate părţile, cu inima sfîşiată de durere, el se lăsă a se trage de puţinii credincioşi rămaşi pe lîngă el, care vrea a-l mîntui ; ei o luară cam spre stînga şi se înfundară în păduri. Polonii lăsară regimentele lui Drohojewski în tabără şi toate celelalte se luară a goni pe ostaşii lui Răzvan. Aceştia fugind răspîndiţi şi rătăcind în voia întîmplării prin munţi şi prin păduri, cei mai mulţi căzură în mîinile duşmanilor. Foarte puţini fură aceia ce putură ajunge a trece munţii în Transilvania. Ei coprinseră o mare pradă, cîteva tunuri de cîmpie, toate stindardele şi toată averea ce Răzvan dobîndise de la Aron vodă, şi prada dobîndită de la turci la Tîrgovişte şi Giurgiu. [...]

XII

Mihai Vodă, după luarea Vidinului, unde îl lăsarăm, se întoarse la Tîrgovişte. Întoarcerea sa în ţară este un marş triomfal ; toţi ostaşii sînt încărcaţi de prăzi ; poporul îl primeşte cu cîntece de veselie şi vrăjmaşii tremură de numele lui. El începu îndată a se ocupa să vindece rănile şi ticăloşia ce pustiirile războiului adusese asupra ţării. Într-adevăr, starea ei era vrednică de jale. Populaţia se micşorase foarte mult prin moarte, prin pribegia locuitorilor în ţări streine şi robirile turcilor ; numai în această din urmă campanie Sinan robise douăzeci mii locuitori şi apucase a-i trece Dunărea. Oraşele şi satele erau ruinate şi prefăcute în cenuşă ; cîmpurile era părăsite, viile smulse, grînele călcate de oştirile ce

şerpuiseră prin toată ţara, nu putuseră da rod, dobitoacele moarte sau răpite de vrăjmaşi, care apucaseră a trece peste Dunăre mai mult de 60 mii vite. Românii jertfiseră pentru dezrobirea independinţii şi a libertăţii lor, dar aceasta e un bine atît de mare, încît cu nici o jertfă, fie cît de grea, nu e scump cumpărată.

Mihai vodă trimise în Transilvania, cu multă cheltuială — fiind şi acolo mare lipsă, căci negoţul încetase cu totul din pricina războiului — de cumpără grîne, făină, vin, sămînţă şi toate cele trebuincioase, de împărţi între popor, care, la glasul domnului său, părăsi pădurile şi vizuniile munţilor unde se trăsese şi începu a rezidi oraşele şi satele pe ruinele celor vechi şi a se apuca de lucrul pămîntului ; şi putu îndată să preţuiască foloasele independinţii ce dobîndise cu atîtea jertfe. [...]

Nenorocirea espediţiei lui Sinan desperă pe sultanul d-a putea învinge făţiş pe Mihai vodă. El se încredinţă că spre a-l vătăma trebue a alerga la intrigi, a lucra mai întîi spre a-l desface de aliaţii săi, împăratul Germaniei şi prinţul Transilvaniei, şi a aţîţa în ţară partide în contra lui. Spre acest sfîrşit, prin begler-beiul de la Pesta, făcu propuneri foarte bune împăratului, numai ca acesta să se tragă de Mihai şi să-l considereze ca un rebel către Poartă ; dar împăratul depărtă cu mînie aceste necinstite condiţii ce i se propunea. Sultanul atunci întrebuinţă alte mijloace spre a ajunge la scopul său. Trimite mai întăi un agă în Ţara Românească, ca să aţîţe pe boerii nemulţămiţi şi a-i scula în contra lui Mihai şi în favorul Porţii, şi deodată dă poruncă paşilor dupe margine şi hanului tătarilor să stea gata a intra în ţară spre a ajuta partida ce era a se revolta în favorul turcilor. Tot într-o vreme, sultanul trimise la Sigismund Báthory un ceauş cu făgăduială că-i va lăsa Transilvania fără nici un tribut, decît vasele de argint ce era obicei de se da cînd se plătea tributul, îndatorîndu-se încă a-i da şi Ţara Românească, dacă el va priimi a goni pe Mihai şi a se trage din confederaţia cu împăratul Rudolf. Báthory, după ce ţinu cîtva pe ceauş la sine, îl trimise înapoi, zicîndu-i să spue stăpînului său că el, prinţ al Transilvaniei, niciodată nu va lăsa partea creştinilor, spre a se uni cu duşmanul lor ;

şi, prin povaţa nunciului papei şi a lui A. Carilio, plecă la 4 fevruarie cu 11 trăsuri şi 20 cai de călătorie la Praga, spre a se întîlni cu împăratul şi a dobîndi agiutoare de război. [...]

XIV

Vicleana cursă ce i-o întinsese tătarul făcu pe Mihai foarte neîncrezător către turci şi a nu mai vroi a trata cu dînşii. De aceea, cînd în aprilie sultanul îi trimise doi ceauşi, vorbindu-i de pace şi rugîndu-l a-l lăsa a trece cu oştirile în Ungaria, el nici nu vroi a-i primi, ba încă, spre a-şi răzbuna despre ocara făcută de tătarii ce îi călcase ţara, dete drumul la vreo cîţiva ostaşi ai săi să treacă Dunărea ca să prade pe turci. 1 200 haiduci loviră oraşul Nicopoli şi prinseră pe Buraş, beiul — cu femeea şi copiii săi şi cu multă avuţie a lui — care de curînd sosise de la Adrianopol, numit fiind de împăratul în acest post. Ei pustiiră tot locul numit Plenia şi omorîră tot ce se împotrivea trecerii lor ; rămăşiţa fu dată flăcărilor. Întorcîndu-se din această espediţie, ianicerii din Nicopol, în număr de 1 800, îi izbiră şi, după o luptă tare, haiducii biruiră. Numărul turcilor ucişi în aceste deosebite locuri se urcă la 3 000. Haiducii se întoarseră cu multă pradă *(Türkische und siebenbürgische Victorien)*.

Dup-aceea, Mihai vodă trimise la mai 6 pe Velicico cu 1 300 haiduci la Baba, în Bulgaria, oraş neînchis, bogat şi mare ca de 20 mii case, cele mai multe de meşteri, o bătură şi o coprinseră şi încărcară 150 cară de avuţie dobîndită, luînd prinşi şi pre mulţi turci însemnaţi cu muerile şi copiii. Ei şezură acolo trei zile, dînd foc oraşului şi sfărîmîndu-l, luară calea înapoi spre Dunăre cu toată dobînda ; iar turcii se strînseră din toate părţile în număr de 12 mii supt un paşă şi ajunseră pe Velicico cu oastea lui la un loc ce se cheamă Comisul. Haiducii, văzînd aceasta, începură a se hărţui zi şi noapte cu duşmanul, pînă cînd, văzînd că le va fi cu anevoe a scăpa, tăiară pe toţi prinşii, prefăcură în cenuşă tot calabalîcul

lor și prada făcută și, recomandîndu-se la Dumnezeu, se aruncară cu furie asupra dușmanului și mai toți căzură morți : dar supt dînșii, în loc, zăcea patru mii turci.

Mihai vodă foarte se întristă și înștiință pe prințul Transilvaniei 14 zile dup-aceea. Acesta atunci se întorsese de la Praga. El sosise în acest oraș în 4 fevruarie și fu foarte bine priimit de toți domnii curții. Îndată dup-aceea căzu bolnav greu de lingoare, fiindu-i viața în primejdie. Cînd începu a se însănătoși, îl duseră la catedrală ca să asculte liturghia. Aci se făcu un cuvînt plin de laude pentru dînsul. Báthory răspunse foarte frumos în limba latinească, asigurînd că el va stărui cu statornicie în partida ce luase și că niciodată nu se va dezlipi de casa Austriei și de împărăție, dar că nădăjduia că și împăratul și împărăția nu-l vor părăsi ; că e încredințat că, de i se vor da ajutoarele făgăduite, va dobîndi cu sprijinul lui Dumnezeu mai mari birûinți asupra dușmanului numelui creștinesc decît cele dobîndite pîn-acum. Împăratul, dîndu-i apoi o audiență particulară, îi dete slobozenie a se întoarce, după ce îl încărcă de daruri și făgăduieli. I se făgădui trei mii pedestrași și două mii călăreți, pe care împăratul să-i ție trei luni cu cîte 24 mii scuzi pe lună, de care să dispozeze după plac. Papa îi făgădui 40 mii galbeni pe lună și însărcină pe Francisco Murio del Monte să strîngă pentru dînsul ostași în Italia.

După ce își luă ziua bună de la împăratul, Sigismund se duse la Viena. În toate părțile fu priimit cu aceeași fală și, spre a-l îndatori și mai mult la urmarea războiului, iezuiții colegiului Vienei îi făcură un cuvînt în public și vorbiră de dînsul ca un al doilea Iosua. Cugeta Báthory să treacă de acolo la Gratz, spre a vizita pe soacră-sa, arhiducesa Maria de Bavaria, cînd află că în Transilvania săcuii, supărați căci în dieta din urmă li se luase drepturile ce li se dedese cînd se porniră împotriva lui Sinan și întărîtați de cardinalii Andrei și Ștefan Báthorești ce se afla proscriși și fugari în Polonia, se revoltaseră. Această împregiurare îl făcu a-și schimba hotărîrea și a porni spre Transilvania. Pîn-a nu ajunge el în această țară, unchiul său, Ștefan Bocskai, potolise răscoala, înecînd-o în sînge și pedepsind pe șefi cu mare

cruzime, căznind pe unii, la alţii tăind capul, pe alţii spînzurînd şi la alţii tăindu-le nasul şi urechile.

Cum sosi în Transilvania, Sigismund îşi adună oastea şi plecă să bată Temişoara (9 iunie) ; după ce luă două mici cetăţi, Fillack şi Czenad, cu o mare perdere de turci, la 10 ale lunei iunie izbi Temeşvarul prin trei părţi. Înaintea acestui oraş sosi şi Mihai vodă, chemat de Báthory, cu 4 mii luptători şi o mulţime de boeri. Dup-o asediere de zece zile, la sfîrşitul lunii, fu izbit de turci şi de tătari, în număr de vro 40 mii, care venise prin Bulgaria în Banat. Dupe o luptă sîngeroasă de amîndouă părţile, Sigismund fu silit a ridica asedierea, căci nu numai ajutoarele făgăduite de împărat nu sosea, ba încă însuşi trebuia a merge cu douăzeci mii ostaşi spre a se uni cu arhiduca Maximilian, ca să întîmpine puternica oştire turcească ce însuşi sultanul povăţuia în Ungaria, iar Mihai se întoarse spre a-şi apăra ţara. [...]

XXI

Văzînd greutăţile ce întîmpina din partea aliaţilor săi ca să facă o espediţie puternică şi serioasă în contra turcilor, Mihai vodă se încredinţă că nu va izbuti nimic contra turcilor cîtă vreme nu va fi destul de tare spre a se lupta singur cu dînşii, fără a mai năzui la agiutor strein, care cînd nu vine, cînd trebue a-l cumpăra cu jertfe scumpe, dupe cum i se întîmplase cu Báthory. El se încredinţă că o naţie, spre a cîştiga şi a-şi păstra independenţa, trebue s-o pue supt ocrotirea puterii sale, iar nu a streinului, oricît de blînd şi dulce s-ar arăta. El căută dar care sînt elementele de putere ale patriei lui şi nu-i fu cu anevoe a le găsi.

Potopul de naţii barbare şi furtunele veacurilor ce trecuseră peste pămîntul vechei Dacii, de la descălecarea lui de romani, nu-l putură deşărta de aceşti locuitori, care prinsese rădăcină puternică şi adînc înfiptă aci. Românii se păstrară dar în toate întinderea Daciei, cu limba, cu obiceiurile străbune, cu caracterul lor naţional, fără a se împestriţa cu alte neamuri streine ; în Valahia şi Mol-

dova se păstrară locuitorii în cea mai mare omogenitate ; în Transilvania însă, pe alocurea, se aşezară, în puţin număr, săcuii, saşii şi ungurii, precum şi sîrbii în Banat, dar în toate locurile majoritatea era români. Timpul viforos al veacului de mijloc împărţise pămîntul românesc în trei ţări : Transilvania cu Banatul, Moldova şi Ţara Românească ; dar în inimile tuturor românilor rămase neştearsă tradiţia unui trai comun şi dorinţa d-a-l înfiinţa din nou. În acele timpuri grele a năvălirei barbarilor, în două rînduri ţările Moldova şi Ţara Românească se pustiiră, locuitorii trăgîndu-se la munte şi în Ardeal, de unde, cînd barbarii deşertară locurile, ei se reîntoarseră supt domnii lor la vechile lor vetre. Dar multă vreme încă, pînă la 1467, domnii Ţării Româneşti păstrară stăpînire peste ducaturile Omlaşului, Făgăraşului şi Rodna în Transilvania, precum şi domnul Moldovei stăpîni mai multă vreme ducatul Maramureşului. Întîmplările păstraseră aceste ţări, Transilvania, Ţara Românească şi Moldova, singure, izolate, slobode, între Împărăţia turcească, Ungaria şi Polonia, care toate ameninţa cotropirea lor. Era dar firesc lucru ca orice voevod din aceste trei ţări ce se simţea în putere să caute a le uni într-un singur stat şi astfel a reîntemeia vechiul regat al Daciei. Daca vedem această idee intrînd adesea în capul domnilor ungureşti din Ardeal, cu atît mai mult ea trebui să intre în capul acelor mari voevozi români care se inspirară de simtimentul naţional şi personificară individualitatea naţională a românilor. Naţionalitatea, deşi nu avea atunci acel caracter mintos şi ideal ce a dobîndit în zilele noastre, dar era mult mai întinsă şi mai puternică ca simtiment. Toţi istoricii veacului de mijloc se miră de puterea cu care românii îşi păstrează obiceele romane şi simtimentele lor naţionale, trăind în mijlocul barbarilor, fără a se amesteca cu dînşii. „Ţin ei — zice Tomasi, autor contimpuran al lui Mihai vodă — de ocară numirea de valah, nevrînd a fi chemaţi altfel decît români, glorificîndu-se (lăudîndu-se) că să trag din romani".

Mircea cel Bătrîn fu cel dintîi domn român care se luptă pentru unitatea naţională. Vru să coprinză Transilvania şi aţîţă un război cu Sigismund, regele Ungariei, ce

dete pas turcilor a se amesteca în mijloc și sili pe Mircea, la 1393, de a se declara vasal al lui Baiazid. Apoi Mircea își întoarse armele asupra acestuia și, după ce coprinde Moldova și o răpește de la Iuga vodă, reclamă moștenirea împărăției româno-bulgare de la turci și își întinde stăpînirea pînă la Balcani. Dar isprava acestor silinți ale marelui Mircea fu pînă în urmă întemeierea suzeranității turcești asupra țării.

Ștefan cel Mare al Moldovii calcă pe pasurile lui, coprinde Țara Românească, pe care n-o poate ținea, și trage prin aceasta asupra-i furia turcilor. Apoi dobîndește de la învinsul său de la Baia, vestitul rege român al Ungariei, Matei Corvin, în proprietate Cetatea de Baltă și Ciceiul din Transilvania. Acest dar mai tîrziu silește pe un urmaș din osul lui, pe Petru Rareș, a se amesteca în trebile Transilvaniei și a vroi a coprinde această țară, și cade și el jertfă acestii ambiții naționale. Dar cu cît această idee dobîndea martiri mai mari, cu cît costisea mai mult pe români, cu atîta, după caracterul lor stăruitor, ținea ei la dînsa. În zilele lui Despot vodă (1572) în Moldova, acest zvînturatic de geniu, trei îngeri, se zicea în popor, s-a arătat domnului în vis în dimineața Crăciunului, cu coroane de aur, proorocind că el va stăpîni curînd peste Moldova, Țara Românească și Transilvania. Marea idee a unității naționale, era dar pre acele vremi un simtiment popular. În ochii poporului, ea era aceea ce e astăzi un drept și o datorie, singurul mijloc d-a se mîntui de supt stăpînirea streinilor, d-a intra în întregimea drepturilor sale naționale și d-a le păstra nevătămate de bîntuire dușmanilor. Spre a o realiza, ce trebuia oare? O sabie românească puternică. Românii acum găsise aceasta. În capul Țării Românești sta un domn român tînăr, îndrăzneț, ambițios, cu minte înaltă, cu inima aprinsă spre fapte vitejești, vestit și meșter în războae. El se inspiră de simtimentul nației, se aprinse de această idee a regenerației naționale și, cu puternica lui voință, hotărî a nu pregeta pînă la moarte întru îndeplinirea ei. Împrejurările politice îi fură favoritoare și deschidea un cîmp întins la îndrăznețele sale proecte". [...]

XXIV

În vremea aceasta Mihai vodă — văzînd că Sigismund, de temerea turcilor, umblă să-şi dea ţara împăratului şi că caută a se împăca cu turcii ; că împăratul însuşi, desperat de o nouă şi mai îngrozitoare revoltă a ţăranilor, umbla a se împăciui cu turcii, speriaţi şi ei de revolta ianicerilor, şi, puţin dup-aceea, deschidea conferinţe de pace la Weizen — gîndi şi el a căuta a încheea o pace hotărîtoare cu turcii, pace ce îl va lăsa slobod a lucra la planul ce îşi închipuise în mintea lui. El priimi bine pe Hali-Masser-Ceauş, ce veni la dînsul în vara acelui an, 1597, din partea sultanului, ce se spăimîntase de pregătirile ce auzise că face Mihai vodă. Pricinile care silea pe sultan a face pace erau două : revolta ostaşilor, lipsa şi foametea. Desele răscoale ale ianicerilor la Constantinopol opri pe turci d-a întreprinde ceva însemnat în acest an (1597). Solul aduse domnului din partea sultanului scrisori şi feliuri de făgăduieli măgulitoare, unde, cu vorbe dulci, i se arăta că sultanul nu a vrut a-i porunci, ci l-a rugat şi îl roagă d-a se face prieten al său, că îi făgăduieşte că tătarii nu vor mai încerca a trece prin Ţara Românească, numai Mihai să se unească cu turcii împotriva creştinilor, sigur fiind că, de vor fi comandaţi de un general viteaz ca dînsul, turcii vor fi nebiruiţi. Mihai vodă răspunse că priimeşte pace şi prieteşug cu turcii, dar că niciodată nu se va lupta cu dînşii împotriva creştinilor, că tot ce poate făgădui este d-a sta neutru. Sultanul fu foarte vesel şi de această ispravă, la care nu se aşteptase, şi îndată, după povaţa lui Ibraim paşa vezirul, se grăbi a trimite o ambasadă mai strălucită decît toate cele trecute.

Ţăranii din Austria — călcaţi (foulés) prin trecerea necurmată a oştilor şi aruncaţi în desperaţie de garnizoane, care, supt pricinuire că nu li se plăteşte (li se mănîncă lefele de capi), jăfuia în toate părţile — care se rădicaseră în celălalt an, se revoltară cu totul în acest an (1597), puind în capul lor pe unul dintr-înşii numit George Bruner. Ei se plîngea între altele că, fiind împovăraţi de biruri şi reduşi în robie de nobleţă, nu mai era în stare a suferi aceste jefuiri şi că ei nu putea nici să muncească, nici să semene pămînturile, de vreme ce îi lua mereu de

la munca lor ; că după ce da stăpînilor a treia parte din toate productele, apoi era şi espuşi la prada soldaţilor. Ei adăoga că nu stau împotrivă a plăti dăjdiile pentru războiul cu turcii, la care gata sînt să meargă însuşi, însoţind pe stăpînii lor.

Aceste plîngeri nefiind ascultate, revolta se destinse cu furia răzbunării multă vreme înăbuşită. Oştirea împăratului fu silită a lăsa pe turci d-oparte, spre a îneca cu greu şi c-o luptă lungă dreapta sculare a bieţilor ţărani.

În 13 avgust (1597), sosiră în Bucureşti doi ceauşi, solii sultanului, aducînd pentru Mihai vodă şi fiul său Pătraşcu, atunci în vîrstă de 13 ani, un firman de domnie pe viaţă — necerînd decît jumătate tributul ce plătea domnii mai nainte — o lance şi un buzdugan, semnele puterei, şi alte multe daruri de mare preţ, scoase din haznaua împărătească : douăzeci caftane ţesute cu fir de aur, sabie cu teacă de aur împodobite cu pietre scumpe, un surguci lucrat cu mare măiestrie, împodobit cu briliante, rubine şi mărgăritare, o coroană de diamante, caii împărăteşti cu harşale şi frîne aurite şi altele.

Mihai priimi pe soli cu mare cinste, eşind întru întîmpinarea lor cu multă fală şi pompă domnească, căci „mult îl prindea domnii", zice un contimpuran. Solii i se închinară şi îl salutară cu vorbe dulci şi cu hainele de aur împărăteşti l-au înveşmîntat, cu sabia strălucită l-au încins şi coroană încă i-au dat să poarte. Domnul făcu asemenea mare cinste solilor, îi pune a şădea lîngă dînsul, porunci d-aduse caftane de-i înveşmîntă, precum şi alte daruri multe le făcu ; apoi ospătîndu-i frumos şi dăruindu-i, îi trimise înapoi.

Cu încheerea acestii păci cu turcul, închee şi Walther interesanta biografie ce ne-a lăsat despre Mihai vodă şi plecă la Constantinopol. El petrecuse cîtăva vreme în Ţara Românească, chemat fiind a îngriji de învăţătura lui Pătraşcu, feciorul cel mare al lui Mihai. În ziua de Sf. Petre anul 1597, acest învăţat bărbat dete şcolerului său un compliment în versuri cu această coprindere :

Elegia in generosae indolis dn. dn. Petri Palatinidis Moldawiae Transalpinae natalem ipso divorum Petri ac Pauli festo Targowistae anno MDXCVII scripta et exhibita

Anuus assvetum quando Natalis honorem
Posceret, et promptas ad pia festa manus :
Flore caput viridi veteres ornare solebant,
Et dare thuricremis annua liba focis.
Suavisonis tenues mulcebant cantibus auras,
Fundebantque suas ore favente preces :
Coepta juvarentur felicibus omnia fatis :
Et superum firma protegerentur ope.
Vana celebrabant devotae Numina gentes,
Dum fuit a vero mens aliena Deo.
Qup magis, ut solitum renoves gaudebis, honorem
Annua festa, dies dum genialis agir.
Qua prodire tibi sub coeli contigit nomen acquis.
Inque salutiferis sumere nomen aquis.
Qua sacer expansis famulus te fovit in ulnis,
Fatidico miscens vota precesque sono.
Salve pavre puer, felicibus edite stellis :
Egregia pollens indole cresce puer.
Nomine Petrus eris, constanti pectore Petrus :
Robore petra animi, robore petra manus.
At velut ad petram valido fundamine nixam
Saeva procellosi volvitur unda maris :
Sic animum, quamquam divino Numine fultum
Fata fatigabunt inferiora, scias,
Ferrea, dante Deo, rumpuntur vincula Petro :
Aspera tu vinces fata, juvante Deo.
Ergo dies dum grata redit, quam laeta Diones
Stellula purpureis reddidit orta comis :
Non hove mactato Christum, non thure merove.
Sed pietate colas, sed sine labe fide.
Bos mortale notat corpus : thus ardua cordis
Vota : sed in ipsa, gaudia, mente merum.
Ara tibi tenero sub pectore sacra paretur ;
Qua tua solemnis munera, flamma cremet.
Ac ubi thura feres pingues facientia flammas ;
Inque pio fusum fulserit igne merum :
Poplite perge Deum curvato, anomoque fideli
Ad pia sublata dona rogare manu.
Tutelaeque tuae vitae sortisque parentum
Larga recordatus munera, gratus ades.

Ac inopes releva potuque ciboque : Redemtor
Facta SIBI, viva, talia, voce refert.
Fautior utque dies Natalis saepe recurrat :
Funde verecundo pectore et ore preces.
Ut patria augescas felix virtute, gerendis
Rebus, ut et haeres Martia signa regas.
Hoc generose tibi Waltheri Musa precatur.
Petre, det omnipotens, qui regit astra Deus.

În prefața scrierii sale, ce o tipări la Görlitz în anul 1599, încă trăind Mihai vodă, Walther spune că ea fu tradusă de dînsul în latinește dupe un original românesc, scris de un logofăt al domnului, în luna iulie 1597 și aprobat de dînsul chiar. Acest original românesc încă nu s-a putut găsi.

XXV

Sigur acum că nu va fi supărat de turci, Mihai se dete cu totul întru înființarea planului său. În vreme ce în Transilvania, prin înțelegerea cu Iojica, lucra spre a opri pe nemți a apuca acea țară și a o lua el în stăpînire sau prietenul său Iojica, agenții săi în Moldova pregătea duhurile în favorul lui. El vru încă înainte, mai nainte de toate, a coprinde Moldova și a-și răzbuna asupra lui Ieremia Movilă și asupra polonilor. Într-adevăr, polonii de mai de mult nu mai ascundea vrăjmășia lor către Mihai vodă ; ei mereu lucra a-l strica cînd cu împăratul, cînd cu sultanul. Ei propuseră în mai multe rînduri papei și împăratului că se vor învoi a da agiutor împotriva turcilor, de-i vor lăsa a goni pe Mihai și a lua stăpînirea acestor două țări române ; și, văzînd că propunerile lor nu sînt priimite, ei se adresară cu asemenea propuneri la Poartă (sept. 1597), făgăduind că vor da tributul obicinuit al acestor țări și agiutor în contra creștinilor. Ieremia vodă, creatură a polonilor, își dezvălise vrăjmășia către Mihai, cum am văzut, în mai multe rînduri și domnia lui era o primejdie mare pentru Țara Românească. Moldovenii, care învățaseră a cunoaște pe Movilă și ura domnia lui asupritoare și jugul totdauna greu pentru Moldova al influ-

înţei polonilor, se înveseliră cu inimă cînd le veni veşti şi făgăduieli de mîntuire de la Mihai vodă, pe care îl slăvea ca pe un viteaz şi îl cinstea ca pe un erou român şi de la care aştepta mîntuirea naţiei întregi şi supt steagurile căruia mulţi dintr-înşii alerga spre a lupta. Ei priimiră bucuros a-şi uni ţara cu Ţara Românească, supt cîrmuirea unui aşa mare domn, care le aducea aminte pe Sf. Ştefan vodă, a cărui pomenire neştearsă era din inima lor. Mihai vodă, asigurîndu-se de aceste bune aplecări ale moldovenilor, începu a se pregăti în acea iarnă pentru a intra în Moldova în primăvară (1598) şi înştiinţă pe prinţul Transilvaniei că moldovenii îl doresc de stăpînitor şi ca să-i stea şi el într-agiutor, spre a goni pe Ieremia Movilă şi a-şi izbîndi asupra polonilor. [...]

Se auzi atunci că al doilea vizir Mehmet-Satîrgi-paşa se apropie de hotarăle Transilvaniei, că împresurase Cenadul şi îl luase, după ce bătuse pe comandantul cetăţii, Francisc Lugaci, şi oştile sale ; că într-o alergătură coprinsese Aradul şi Naglaciul, care fusese părăsite de oştile împărăteşti, şi că acum se îndrepta spre Oradea. Sigismund trimise la Satîrgi pe Matei Borbeli, cerînd să-i trimiţă patru deputaţi la Lipova, ca să trateze de o alianţă. El făgădui încă că, de vor voi turcii, le va da în mînă pe deputaţii împăratului, numai să facă pace. Dar Satîrgi îi răspunse d-a se adresa la Constantinopol de voeşte a contracta alianţă. Acest răspuns spăimîntă pe Sigismund şi văzînd că alt chip decît a căuta a se împăca cu împăratul nu este, începu a trata mai cu omenire pe deputaţii şi porni la Casovia, la Maximilian, pe Gavril Helleriu şi Luca Trausneriu, cetăţeni din Cluj, spre a pipăi gîndurile arhiducei. Deputaţii îi aduseră cuvinte blînde de la Maximilian şi făgăduiala d-a-i întoarce carăle şi oamenii prinşi, de va da drumul deputaţilor pînă în 9 zile. Sigismund vesel de acest răspuns neaşteptat, se grăbi de trimise pe deputaţi la Casovia, lîngă Maximilian, pe care îl găsiră greu bolnav.

Era învederat că Austria, în acel minut cînd turcii c-o nouă furie se pornise spre război, nu îndrăznea a deschide război cu transilvănenii şi va prefera mijloace pacinice

de învoire. Această încredințare încurajă pe Sigismund de porni la Praga pe episcopul Albei, Naprasdi, și pe Ștefan Bocskai, împreună și cu contele Sigismund della Torre, care fu însărcinat de la Praga d-a trece la papa Clement la Roma. Deputații era însărcinați a cere reînnoirea alianței de la 1594.

Sigismund trimise într-aceeași vreme pe Ștefan Bodoni la Mihai vodă, de care simțea cît are trebuință Transilvania, ca să-l roage a încheia un tractat de alianță și totdeodată să-i ceară și un agiutor de oaste împotriva gloatei turcești ce se înainta spre a pustii Transilvania, Mihai vodă se temu că, nepriimind alianța lui Sigismund și de nu i-ar sta în agiutor, l-ar putea sili pe acesta a se arunca în brațele turcilor, aceea ce ar fi o mare primejdie pentru Țara Românească, căci turcii o ar putea izbi și din partea Dunării și din partea munților. Pentru Țara Românească, lupta cu o armie ce vine despre Dunăre e peste putință de nu va putea a se rezema în siguranță pe munți. Alianța Transilvaniei, în acest caz, îi este dar neapărată. Mihai știa încă că împăratul caută împăciuire cu Sigismund ; de aceea nu se îndoi a priimi alianță, puind condiție cu giurămînt că, cîtă vreme Sigismund va sta pe tron, nu va lăsa pe turci a intra în această țară. Această condiție priimindu-se, Mihai vodă spuse lui Sigismund că nu va putea priimi rugăciunea ce îi face ca să vie însuși într-agiutor, din pricină că însuși e amerințat de turci din partea Dunării, dar la trebuință îi va trimite oricît agiutor va putea. Fără multă întîrziere, Mihai vodă trimise lui Sigismund trei mii voinici archebuzieri pedeștri, învestiți ungurește, toți într-o formă, și cinci sute călăreți cazaci cu paloș, arc și archebuză, puindu-le cap pe aga Leca. Ei sosiră în Cluj, unde era adunată armata lui Sigismund, ce priveghea mișcările turcilor ce bătea Oradea.

XLI

Hafiz-Ahmet pașa, fostul beglerbei în Bosnia, ce se afla de curînd numit pașă la Vidin cu însărcinarea d-a apăra și a strejui țermurile Dunării, priimise poruncă

să se unească cu Mehmet pașa de la Silistra, ca să năvălească în Țara Românească. Mihai vodă, aflînd aceste gătiri ale turcilor își strînse oștile și le porni spre Nicopol, unde se puseră a pîndi pe Hafiz pașa, care împreună cu Ramazan Zadeh, bei de Adana, și cu alți bei ce i se dedese în ajutor, eși din Vidin și luă calea Rusciucului și Silistrei, spre a se uni cu Mehmet pașa. Cînd ajunse Hafiz pașa în cîmpia Senaudin, lîngă Nicopol, la satul Chiselești vornicul Dimu sau Dumitru, capul oștirei române, se prefăcu că e însărcinat cu Mihai spre a trata pace, și supt pretext că aduce carăle cu tributul, el apropie de tabăra turcească tunurile sale acoperite cu postav roșu ; douăzeci mii români deteră deodată și fără veste năvală asupra turcilor, ce era d-abia trei mii, care, foarte puțin stînd împotrivă, deteră dosul și scăpară în Tîrnovița. Vornicul Dimu se întoarse la Mihai, în Caracal, cu două tuiuri ce luase din acea izbîndă.

Mihai trecu atunci cu toată oastea sa Dunărea, mai presus de Nicopol, și întîmpină pe Hafiz pașa, care, cu oști ce căpătase din Dobrogea și Zagre, în număr de 13 mii, venea să-și răzbune învingerea. Mihai vodă izbește de față pe turci, îi birue, pe mulți ucide, pe alții îi împrăștie, le coprinde tunurile și toată tabăra. Spun că în această învingere Hafiz-Ahmet pașa pierdu tot, încă și hainele sale și turbanul, și că Mihai, vrînd să-și rîdă de dînsul, îmbrăcă o babă bătrînă cu hainele și turbanul pașii și o arătă armiei sale, zicînd : „Iată serdarul ; l-am prins. Cel puțin nu e deosibire de la unul pînă la altul" ; și rîdea zicînd acestea.

Mihai vodă se apucă apoi a bate cu tunurile cetatea Nicopolei și sîmbătă, în 10 septemvrie, dete un asalt mare, dar nu putu intra în cetate, căci turcii zidea noaptea aceea ce spărgea românii ziua. După ce mai șezu Mihai vodă acolo trei zile, arseră orașul și pleiui țara împregiur, apoi purcese cu toată oastea în sus, spre Vidin. Sangiacul ce rămăsese acolo trimise degrab de strînse toți turcii din ținutul Vidinului, trimise și la beiul de la Baia de veni cu oști într-agiutor și eși întru întîmpinarea lui Mihai vodă în șesul Vidinului. Războiul ținu tare și multă vreme ; în cea de apoi, fură biruiți turcii, cu multă peire a lor ; puțini scăpară în cetate, ceilalți fură tăiați, goniți, risipiți.

În goana ce dete turcilor, Mihai, ce după obicei se afla în fruntea oștilor căutînd a se bate singur ca un soldat, precum făcea eroii vechimei, învăpăiat de bărbăția sa, fără să simță se văzu singur, rezlățit de oamenii săi. O ceată de turci, văzîndu-l, se întoarseră cu mare furie asupra-i ; Mihai se apără vitejește, ucide vro cîțiva din dușmani, cînd un turc cu sulița o împonțișă asupra lui Mihai și i-o înfipse puțin în pîntece. Dar domnul, văzînd primejdia, se grăbi a apuca sulița cu amîndouă mîinile de fer și căută în toate părțile ca să-i vie cineva din boeri în agiutor, să-l izbăvească de peire. Alți boeri mai aproape nu se aflară, fără numai Preda Buzescul și frate-său, Stroe stolnicul, care grăbiră de tăiară capul turcului și pre celelalte soții ale lui și izbăviră pre domnul lor, care le fu totdauna recunoscător pentru bărbăția ce arătară atunci.

După această bătălie, șezu Mihai vodă supt cetate 10 zile deplin, arzînd împregiur toată marginea țării turcești, apoi cu toate oștile și cu toată dobînda, plecă spre a trece Dunărea, pe la Rușava, în țară. Însă cînd fu oștile jumătate trecute, se lăsă un vînt cu vifor pe Dunăre, încît fu silită ceilaltă jumătate din armie a aștepta zece zile pînă se potoli vîntul, în care vreme oștirea a tot plenuit și a ars țara turcească împregiur. Dup-aceea trecu și ea și se adunară în 5 noemvrie, iar domnul, cu toți boerii, se întoarse în scaun în Tîrgoviște. El aduse în țară 16 mii creștini de ambe sexe din Bulgaria, cu averea lor, pe care îi așăză în țară, dîndu-le pămînturi, spre a umplea locurile pustiite de turci. Apoi, cum ajunse în capitală, trimise în dar lui Báthory, din dobînda lui, pe fratele pașii de Anatolia, ce prinsese în bătae, un steag mare aurit cu o coroană de argint poliit și un hanger turcesc într-o teacă de aur.

XLII

Aceste strălucite izbînzi ale lui Mihai vodă spăimîntă pe turcii ce se lupta în Ungaria și încurajă pe creștini. Satîrgi-Mehmet pașa — care, dupe cum știm, cu o puternică oaste bătea Oradea Mare de șapte săptămîni prin mine și dese asalturi, ce era vitejește apărată de lo-

cuitori — cum află vestea că trei casteluri mici în Ungaria picară în mîna nemților, că Buda e asediată și în sfîrșit, că Mihai vodă a bătut pe Hafiz pașa, se ridică cu oștirea și se trase spre Solnoc. Sigismund Báthory se întoarse la Cluj, unde licențiie oștirea, plecă cu principesa în preumblare prin țară. Răsuflînd atunci de temerea ce avusese de turci, începu a-i fi frică ca nu cumva împăratul, folosindu-se de învingerea turcilor, mai sigur și slobod în mișcările sale, să nu voiască a-i impune aspre condiții. Începu a se căi din nou că s-a urcat pe tron și scrise deputaților săi la Praga ca să caute cel puțin a dobîndi ca să i se adaoge, pe lîngă principatele Oppeln și Ratibor, ținutul Kremmer în Moravia, cu o pensie de 50 mii scuzi de aur și amnistia despre revoluția aceasta a Transilvaniei. În vreme ce ambasadorii săi lucra cu inimă la Praga și izbutiră pînă în sfîrșit a dobîndi condiții foarte favorabile de la împărat și asfel cum nu se aștepta a dobîndi, partida contrarie Austriei, care acum era foarte mare în Transilvania, lucră mai cu grabă. Folosindu-se de orice zgomot, ea făcea pe Sigismund a-și schimba părerea, arătîndu-i neîncetat că tractatul lui cu împăratul este o mare ocară pentru dînsul și va fi o pată vecinică pentru familia lui ; că din prinț suveran a ajuns rob al Austriei ; că de va pune în îndeplinire un asemenea tractat nedrept, trebue să se teamă de viața lui și că, în sfîrșit, Transilvania are să fie în primejdie d-a fi năpădită de turci, care nu vor suferi niciodată Casa Austriei să stăpînească această țară. Ei zicea că țara e ostenită de războiu și că singura mîntuire pentru dînsa e alianța cu turcii. Dar, fiindcă Sigismund are legături prin giurămînt cu Mihai vodă d-a nu se dezlipi de împărat și d-a nu încheia alianță cu turcul, e bine ca Sigismund să abdice în favorul vărului său, cardinalul Báthory, pe care să-l cheme din exiliu. Și închea făcîndu-i un tablou îngrozitor de primejdia la care se espune însuși, de nenorocirile care vor împovăra patria sa, jurîndu-l să priimească mai bine dragostea rudelor sale decît jugul nesuferit al Casei Austriei.

Aceste poveți auzea adesea Sigismund de la cei ce-l încungiura, acestea i le scria și hatmanul Zamoisky, cumnatul său din Polonia. Un iezuit, anume Kaboși, izbuti în sfîrșit a îndupleca pe Sigismund ca să cheme din Polonia

pe vărul său, cardinalul Andrei Báthory. Acesta, cum i se vesti că poate a se întoarce în Transilvania, unde îl aşteaptă un tron, merse la Cracovia de luă sfatul regelui Poloniei şi al lui Zamoisky şi apoi, sub hainele de negustor, ajunse în Transilvania în luna lui fevruarie 1599 şi merse la Sibiu, unde se afla sosit Sigismund cu soţia din preumblarea prin ţară şi unde, fiind la hotarul Ţării Româneşti, Mihai vodă trimisese boeri de-l complimentă. [...]

Cartea a patra

UNITATEA NAȚIONALĂ
(aprilie 1599—iulie 1600)

Mihai vodă, aflînd de tabăra cardinalului de la Sas-Sebeș, trimise în Ardeal pe banu Mihalcea, sfetnicul său de-aproape, și pe George Rat, sîrb cu neamul și cu numele, spre a cerceta puterile și gîndurile lui Andrei. Sosind lîngă acest prinț ei îi declară că Mihai vodă voește să năvălească în Bulgaria, în vreme ce Ibraim-pașa războia în Ungaria, după cum făcuse cu izbîndă în anul trecut, și că ar dori pentru aceasta să nu i se întîmple în lipsă vro primejdie din partea Ardealului. Cardinalul încredință pe trimiși că Mihai vodă poate fi sigur că nu i se va aduce nici o stînjenire la întreprinderile sale ; pe lîngă acest răspuns, trimișii raportuiră lui Mihai că în tabăra de lîngă orașul Sas-Sebeș Andrei avea numai niște pretorieni și oarecare oști mercenare, iar oastea țării din pricina sărbătorilor se licențiase și fiind fără grijă de vrăjmași.

În acele zile, Mihai vodă trimise lîngă Rudolf cezarul unul din boerii săi, anume Stoica, boer ales, înțelept și de cinste al țării, ca să dea poruncă lui George Basta cu oștile sale, ca să se unească la Casovia cu garnizoanele germane și, cu Ștefan Bocskai, împreună cu oștile Varadinului, să cază cu toții asupra Ardealului, în care el, Mihai, va năvăli într-aceeași vreme, și astfel Andrei, silit fiind a-și împărți oștile, să nu poată respinge și pe unul și pe celălalt dușman. Cezarul trimițînd pe Stoica la Szathmar, îi răspunse că va afla voința sa de la vice-craiu de la Casovia. Cu toate acestea, trimise cărți lui Moise

Szekeli, căpitanul Szathmarii, poruncindu-i d-a da la vreme tot ce va fi trebuincios. Generalul său George Raţ aduse încă lui Mihai o sumă de bani din partea împăratului şi el se puse atunci a-şi aduna oastea şi a-şi pregăti expediţia ce avea în gînd, răspîndind mereu vorba că se găteşte împotriva turcilor.

Autorii contimpurani vorbesc astfel de armata lui în această epocă : „Slujesc de soldaţi acestui voievod, afară de români, a căror vitejie o cunosc bine turcii din vremea viteazului lor căpitan Dracola, mulţi unguri, ardeleni, cîţiva arnăuţi, greci, bulgari şi sîrbi. Are puţini puşcaşi, de care se află în lipsă şi ardelenii, căci aceste popoare şi mai cu seamă ungurii se bat mai voios cu săbiile şi călări cu suliţile, şi cu mare îndrăzneală arăt faţa la vrăjmaşi".

Mihai îşi iubea ostaşii şi cea dintîi a lui îngrijire era pentru dînşii. Totdauna în mijlocul lor, făcîndu-le necurmat căutare, cercetînd trebuinţele lor, arătîndu-le familiaritatea unui camarad, cînd vorbindu-le cu puterea şi mărimea unui domn, cînd cu dragostea unui părinte, el fermeca şi răpea mintea şi inimile ostaşilor. Vitejii din toate părţile şi din toate naţiile alerga cu entuziasm supt steagul unui erou care le făgăduia biruinţi slăvite, căci ei ştia bine că el îşi ţine făgăduiala şi înfocarea lor era aşa de mare cît şi încrederea lor. Cu un asemenea căpitan ei erau gata a întreprinde tot, siguri că vor izbuti. Ei era mîndri de dînsul şi mîndri de ei înşişi, gîndind că fac parte dintr-o armie nebiruită. Românii, precum şi moldovenii, îl urma îmboldiţi mai mult din datorie şi dragoste către patrie, pe care el o făcuse atît de glorioasă şi făgăduiala a o face pe atît de mare. Sîrbii, bulgarii, grecii, arnăuţii alerga la dînsul ca către un înger de libertate şi de mîntuire pentru neamul lor. Cazacii, polonezii, ungurii se întocmea supt steagul lui, unii povăţuiţi prin admirarea lor pentru un mare erou, alţii împinşi prin dragostea războiului şi a foloaselor ce aducea ostaşilor, alţii, ca mai toţi vitejii, căci inima lor era aprinsă de acea nobilă dragoste a gloriei, care împinge pe om la moarte ca să dobîndească nemurire.

Într-aceea, în cursu lui septemvrie, Mihai vodă trimise alţi doi boeri, anume unul vistierul Damian şi celălalt Preda, ca să ceară, în numele lui, o trecere sigură prin mijlocul Ardealului în Ungaria, unde îl cheamă împăratu

în ajutor împotriva puternicului Ibraim paşa, făgăduind a trece prin Ardeal fără a vătăma pe nimeni. Dar cardinalu răspunse că nu crede că vro primejdie aşa mare ameninţă creştinătatea, încît să aibă trebuinţă de ajutorul lui Mihai, îndemnîndu-l în orice caz a trece mai bine cu armia sa Dunărea, în Bulgaria, după cum îi era gîndul, şi va face prin aceasta o diversie mult mai folositoare creştinilor.

D-abia se întoarseră aceşti boeri lîngă Mihai vodă şi el trimise din nou cardinalului pe Mihalcea, banul Craiovii, şi pe George Raţ, căpitanul gvardiilor sale, spre a-i vesti că, după povaţa ce i-a dat el, este gata să treacă Dunărea spre a pustii Bulgaria. Dar cu toate acestea, Andrei nu se încrezu şi porni la Mihai pe George Palatici, om foarte dibaci, ca să-l încredinţeze că pacea încheată cu turcii şi cu tătarii este numai o prefacere, pînă să-i vie bine a se declara duşmanul lor, aceea ce nădăjduieşte a o putea face curînd ; şi că el voeşte a cultiva cu dînsul sfintele drepturi a unei bune vecinătăţi şi a unui prieteşug nestiluit. Mihai, care ştia acum ce temei au cuvintele lui Andrei, răspunse că şi el voeşte să trăiască în bună unire cu prinţu Andrei. Mihai lucră cu atîta taină, încît, împărţindu-şi armia în deosebite locuri, nu lăsă lui Palatici să vază fără numai trei sute pedestraşi din gvardiştii săi. Întorcîndu-se lîngă cardinalul, Palatici îi raportă răspunsul lui Mihai, adăogînd că n-a văzut la dînsul nici o pregătire de război.

Cardinalul, sigur acum că Mihai va sta în linişte şi că a cîştigat astfel timpul trebuincios pentru înfiinţarea proiectelor sale, crezu că va putea acum a-şi căuta şi a se desface de împotrivnicii săi dinlăuntru şi a răzbuna uciderea fratelui său Baltazar. Cu toate că la alegerea sa de prinţ el jurase, pentru dînsul şi pentru fratele său Ştefan, uitare desăvîrşită şi că nu va căuta nici răzbunare, acum umbla a prigoni supt alte pricinuri pe acei ce-i credea ca sfătuitori ai acestii uciderі ; asfel era Ştefan Bocskai, Gaspar Corniş, George Ravazdi şi alţii. Puind pricină că Bocskai nu a intrat în Ardeal cînd a fost chemat, cardinalul ocupase cetăţile Deva şi Gorghiu, ce era în stăpînirea lui Bocskai. Asemenea Ştefan Báthory trăgea la judecată pe sus însemnaţii sfătuitori ai osîndeî lui Baltazar, cerînd ca să-i întoarcă starea acestuia, ce Sigismund Báthory o împărţise între dînşii. Drept aceea cardinalul convocă dieta pentru 18 oct. (s.n.), ziua Sf. Luca, la

Alba-Iulia, spre a hotărî despre aceste pretenţii ale lui şi ale fratelui său. În vremea aceea Sigismund Báthory, după o petrecere d-abia de cîteva luni în Polonia, scrise cardinalului că i s-a urît cu traiul în ţară streină şi doreşte a intra în Ardeal, spre a trăi o viaţă liniştită. Cardinalul, temîndu-se cu tot dreptul de un om atît de neastîmpărat, îi răspunse printr-un catren (în patru versuri), povăţuindu-l a sta liniştit, şi îi refuză cererea.

X

Într-aceea Ieremia vodă din Moldova făcu ştire cardinalului că Mihai vodă voeşte a intra în Ardeal cu oşti grele. Şi tot într-o vreme, Ioan Maro, sîrb de neam, dar născut şi crescut în Ardeal, care cunoscînd bine limba românească şi latinească, se afla în slujba lui Mihai vodă ca secretar şi cunoştea proectele lui, scrise cardinalului că să nu creează încredinţările lui Mihai, căci el are de gînd a năvăli în Ardeal şi a coprinde această ţară, pentru care sfîrşit îşi adună toate oştile. Andrei Báthory porni îndată la Mihai vodă în solie pe Tomas Csomortany, om ager la minte, ca să caute prin toate chipurile a descoperi proectele lui Mihai. Csomortany sosi la Bucureşti spre sîmbătă seară, 11 octombrie, şi îndată avu audienţă de la Mihai vodă, şi după cîtăva vreme de vorbă, luînd cuvîntul domnului, se întoarse a doua zi, duminecă, către cardinal cu un răspuns pacinic. Despre această solie analiştii contimpurani se deosebesc între sine.

Cronica română şi unii din analiştii unguri pretind că cardinalul însărcină pe Csomortany, a spune lui Mihai a-şi lăsa ţara şi scaunul, căci apoi de nu, va fi izgonit de dînsul şi de turci şi va încăpea în mîna acestora. Se vede că cardinalul îşi dete asfel pe faţă gîndirea sa, sau pentru că credea că, peste puţin va fi în stare a o pune în lucrare, fiindcă îi sosise acum nişte cete de polonezi şi moldoveni într-agiutor sau că a vrut a sperîa pe Mihai şi a mai dobîndi un repaos pe cîtva timp. Aceiaşi analişti unguri spun că Mihai vodă, auzind vorbele lui Csomortany, se înfuriară şi era cît p-aci a da morţii pe aducătorul acestii obraznice solii, dar că, stăpînindu-şi mînia, el gîndi că e mai bine a respecta dreptul gintelor şi a căuta a răzbuna

acest afront asupra lui Andrei, de la care i-a venit decît asupra solului. Pentru aceea răspunse acestuia cu vorbe dulci și bune, făgăduí a fi îngăduitor întru toate și nu-l lăsă a descoperi pe fizionomia lui nici un semn care să-i arate cugetul. Astfel, acest minunat bărbat știa, cînd vroia, a se stăpîni pe sineși și a-și învăli asfel proectele, încît nimei să nu le poată pătrunde.

Dar un alt analist, Ambrosie Simigianus, pretinde : că Andrei propuse lui Mihai a-i da azil în Ardeal dacă turcii vor voi a-l goni din Țara Românească, și pînă să-și facă pace cu dînșii ; că Gaspar Corniș, dușman cardinalului, răstălmăci altfel vorbele acestuia — în înțelegere fiind cu Csomortany, care și el era tainic partizan al lui Mihai, în slujba căruia comandase niște oștiri — puse pe acesta a spune lui Mihai că, i se poruncește d-a eși îndată din Țara Românească, altmintrelea va fi prins de turci, fiind el o stavilă între alianța cardinalului cu turcii.

Simigianus ca și Szamosközy bănuesc că Gaspar Corniș cu Pancratie Sennyei, unul din senatori, și cu mulți alți din cei mari ai Ardealului, mai cu seamă din cei compromiși cu Sigismund Báthory în uciderea nobililor la 1594, temîndu-se d-a cădea jertfă lui Andrei și Ștefan Báthorești, chemară pe Mihai-vodă a intra în Ardeal. Cel din urmă analist pretinde că adesea mulți au auzit pe Gaspar Corniș zicînd : „Cînd tai un cap din Báthorești, îndată se ivește altul în loc, dar voi face asfel de bine că m-oi mîntui pentru totdauna de această peire". Aceste învinovățiri, precum și altele ce vom vedea mai la vale, nouă, dupe cum și altor istorici unguri și streini, nu ni se par destul de temeinice ca să putem încheia și acuza pe Corniș și pe soții lui de trădare către neamul lor. Fără îndoială că aceștia nu iubea pe cardinalul, de care avea a se teme, dar mai toți ungurii simțea ca dînșii ; și de la simtimentul de ură pînă la trădare e încă mult. [...]

XII

A doua zi, după pornirea lui Csomortany spre Ardeal, luni în 13 octomvrie 1599, Mihai vodă adună la Ploești o parte mare din oștile sale. Toată gloata ostașilor

români și sîrbi erau așăzați în piață și pe uliți, iar călărețiii gvardiei sale, numiți curteni, și o ceată de cazaci și de polonezi îi răspîndi împrejurul orașului. Generalului Baba-Novac, care avea supt comanda lui 5 000 oameni pedestrime precum și pe haiducii din Ungaria, îi dete poruncă de a-și întocmi ostașii săi armați în cinci rînduri, din piață pînă la curtea palatului domnesc. Asfel fiind posturile așăzate, aduseră înaintea lui Mihai mai întîi pe viteazul George Mako cu ceilalți căpitani de oaste, Ștefan Tascuni, Ion Tamasfalvi, Grigore Kiș și pe toți ofițerii unguri ce slujea în armata sa. Domnul le luă mîinile lor în ale sale și-i puse să jure că-l vor urma oriunde îi va povățui, mai ales în espediția ce el pregătea, că vor asculta și vor îndeplini toate poruncile sale și că nu vor trăda steagul său nici de față, nici într-ascuns. După ce dete asfel drumul lui Mako și oștilor sale, aduse asemenea de la satul Florești 500 călărețiunguri comandați de Dimitrie, ce-i zicea cel Mare, și de locotenenții săi Georgie Horvath, Ioan Kiș, Petru Kidel, Ioan Sindi și cîțiva alții. El aduse încă și pe beșlii, de care avea două sute în oastea lui. Această ceată de călărețiț, supt această numire turcească, era întocmită de Mihai vodă. Ei avea o plată deosebită și ajunseră fruntașii vitejilor. Capul lor era Ștefan Petnahazi. Mihai vodă îi aduse pe unul după altul spre a face jurămîntul. Fură unii care se îndoiră puțin a face un jurămînt orb și cam nehotărît. Către care întorcîndu-se Mihai, le zise cu oarecare asprime : „Faceți, căci datoria soldaților este a urma pe general, iar nu a generalului a urma pe soldați ; mie se cade a porunci, vouă a asculta !“.

Mihai, căutînd mereu a ține cît mai ascuns proiectul său, răspîndise vorbe, ca mai nainte, că această gătire de război se face asupra turcilor. Dar o seamă de boeri pătrunseră proiectele sale. Era mulți din boerii săi cei mai iubiți, cărora nu prea plăcea țintirile *ambilor Mihai*, cum se zicea atunci, adecă ale domnului și ale banului Mihalcea, care mereu aținta ambiția și pofta de domniri și de coprinderi a domnului. Acești boeri iubea țara și pe domn, dar voia să vază pacea și se împotrivea espediției în Ardeal, ca una care poate avea pînă la urmă sfîrșit rău,

aţiţînd mulţi duşmani asupra ţării şi zădărnicind nădejdea de a o vedea împăciuită şi culegînd rodul de atîta sînge vărsat. Între aceşti boeri era şi Teodosie logofătul, boer bătrîn, ales, de cinste, şi priceput la sfat. Folosindu-se de lipsa banului Mihalcea, ce se afla încă în Ardeal, lîngă cardinalul, acest boer vru să facă o silinţă spre a întoarce pe Mihai vodă din hotărîrea sa d-a intra în Ardeal. El trase în gîndul său pe soţia lui Mihai, doamna Stanca. Era o femee aleasă această doamnă, ale cării calităţi chiar duşmanii soţului ei nu se putură opri a le încununa cu laude entuziaste. Bună, blîndă, supusă, înger de mumă şi de soţie, ea adesea domolea iuţimea şi asprimea caracterului soţului său, şi într-aceeaşi vreme inimă eroică, ea împărtăşea de multe ori primejdiile bărbatului său, însoţindu-l în războaie şi pînă pe cîmpul bătăliilor stînd la coasta lui. Ca logofătul Tudosie, ea nu iubea pe banul Mihalcea, pe care îl învinovăţea că sfătueşte rău pe domn. Fie un presimtiment de nenorocirile ce coprinderea Ardealului va trage asupra familiei sale, fie numai nişte scrupuluri nobile şi poruncite oricărui e în poziţie d-a asculta numai glasul inimei sale, fără a avea alte datorinţi mai înalte a împlini, ei i se părea că e nedrept lucru a purta războiul în Ardeal. Cu inima stăpînită de aceste simţiri, ea se duse lîngă soţul său, silind prin rugăciuni şi lacrămi a-l întoarce din hotărîrea sa. Ea îi aduse aminte azilul ce le dedese Ardealul atunci cînd erau amîndoi pribegi, prigoniţi de tiranul Alexandru, ajutorul ce îi dedese prinţul Sigismund spre a se face domn şi mai pre urmă spre a mîntui ţara de năvălirea lui Sinan paşa ; şi îl jura pe Dumnezeu, pe sf. Mihai şi pe Sf. Nicolae, patronii casei lor, d-a nu purta războiul într-o ţară de la care priimise numai bine, spre a nu trage asupră-i osînda nemulţămitorilor. Înfocatele şi elocuentele cuvinte, precum şi lacrămile ei fură zadarnice : ele nu putură clăti hotărîrea soţului său. Şi oare s-ar fi căzut ca el să lase tocmai acum, în minutul d-a o îndeplini, o idee care de multă vreme frămînta în inima sa ? În ce oare se arăta el nemulţămitor ? Daca Sigismund Báthory l-a ajutat oarece prin creditul său spre a căpăta domnia, el nu i-a răsplătit însutit această mică facere de bine prin cîte foloase biruinţele sale a adus Ardealului şi

care sporiră gloria lui Sigismund ? Trebue oare a uita la cîte umilinţe supuse Sigismund pe Mihai şi patria lui ? Trebue a uita că pata ruşinosului tractat de la 1595 nu era încă ştearsă ? Daca Sigismund a venit a-l ajuta împotriva lui Sinan, nu era oare spre a ajuta pe sineşi şi Ardealul, ce era deopotrivă amerinţate ? Atîta numai că, în loc să aştepte pe turci în Ardeal, veni să-i întîmpine în Ţara Românească şi feri prin aceasta Ardealul de pustiirile războiului. Apoi, chiar de ar fi avut Mihai şi românii datorie de a fi recunoscători lui Sigismund, acesta mai cîrmuia acum Ardealul ? Nu-l lăsase, pentru peirea lui Mihai, în mîinile cardinalului ; Acesta apoi nu era vădit de duşman al nostru ? Trebuia oare a-i lăsa timp a ne izbi şi a ne pune în stare d-a nu-i putea sta împotrivă ? Şi chiar de ar fi fost altfel purtarea cardinalului, chiar de ar fi avut Mihai datoria de a se arăta recunoscător către dînsul, recunoştinţa personală a unui domn poate oare stinge dreptul şi datoria unei naţii ? Putea el dezerta cauza naţională pe care se făgăduise a ajuta ? Ardealul, a cării gloată a populaţiei sînt români, nu este el o ţară românească ? Trebuea oare a mai lăsa în stăpînirea ungurilor toată această ţară care, după dreptul naturei şi dreptul oamenilor, este a românilor ? Mai ales cînd chiar populaţia de alt sînge îi chema ?

Ce fiindcă ne tragem din acel glorios popor, stăpîn al lumei, care întemeie cea mai minunată şi mai colosală unitate cunoscută în cartea istoriei omenirei, fi-vom noi osîndiţi a trăi alături frate cu frate în veci strein unul de altul ? Sîntem noi osîndiţi a ispăşi mărimea strămoşilor noştri şi jugul supt care ei osîndiră lumea, trăind vecinic izolaţi unul de altul supt un deosebit jug barbar ? Dumnezeu nu ne-a dat şi nouă oară un acelaşi drept ca celorlalte naţii şi o aceeaşi datorie, o misie a împlini în omenire ? Dar întreprinderea de a crea unitatea naţională e grea ; ea va aţîţa mulţi duşmani asupră-ne şi curînd sau mai tîrziu ne va fi fatală, precum fu lui Mircea, Ştefan cel Mare şi Petru Rareş. Ce, pentru că o datorie naţională, o datorie de viaţă şi de moarte e anevoe, sîntem oare în drept a ne apăra de dînsa ? Se poate oare naşte ceva în lume fără

jertfe și dureri ? Eroul va cădea într-adevăr supt această grea sarcină. El va adăoga un nume glorios mai mult la șirul martirilor unității naționale ; dar silințele lui, sîngele său vărsat, pînă și greșalele lui vor lumina calea generațiilor viitoare, și o zi va veni, cît de tîrziu, cînd ursitele glorioase ce el a visat pentru nație se vor împlini.

XIII

Pîn-a nu intra în Ardeal, Mihai se chipzui a feri, în lipsă-i Țara Românească de năvălirile turcilor. Spre acest sfîrșit, după spusa lui Bethlen, le trimise soli vestindu-le că povățuește o armie împotriva cardinalului, care a încheat pace cu împăratul, și că se va sili în tot chipul a-l aduce la ascultare și a-l face credincios sultanului. Spre a da mai mult credit acestii fabule în ochii turcilor, el lăsă în Tîrgoviște un ceauș însărcinat a priimi în lipsa lui un tribut pentru sultanul. Adesea turcul ca și Mihai au căutat a se înșăla unul pe altul prin asemenea fabule groase, la care nimeni nu putea crede. Și fără îndoială că și acum, dacă turcii nu năvăliră în țară, era mai mult din neputință, decît de încrederea în vorbele lui Mihai. Slujindu-se cu asemenea vorbe, acesta nu vătăma decît caracterul său și își trăgea asupră-și, din partea dușmanilor săi, cu oarecare temei, învinovățirea de a fi om viclean (rusé), prefăcut și fără credință.

Înainte de a eși din țară Mihai așează pe bătrîna sa mumă, Teodora, pentru care era plin de dragoste și de îngrijire, ca într-un loc de siguranță, la monastirea Cozia, clădită în poalele Carpaților, ca să șază cîtă vreme va ține războiul. Această bătrînă doamnă, care văzu și presimți cu inima nestatornică norocire a fiului său, fericirea și restriștea lui, pînă și tristul său sfîrșit, muri în aceeași monastire, cinci ani după această espediție (1603).

Doamna Stanca, neizbutind a întoarce pe soțul său de a întreprinde espediția hotărîtă, vru a-l însoți în Ardeal, și împreună cu fiul său Pătrașcu, ce avea atunci 15 ani, a împărtăși primejdiile soțului ei.

XIV

Mihai vodă nu se mulţămi, ca un general harnic, a învălui espediţia sa de cel mai mare secret, dar încă adoptă un plan de operaţii a cărui idei strategice cu drept poate minuna. În înţelegere fiind cu saşii, sigur d-a trage pe săcui în parte-i, el hotărî a intra cu oastea principală pe la Văleni şi pasul Boza în Ardeal, a se aşeza între saşi şi săcui, a ţine pe aceia în supunere, a trage pe aceştia în partea lui şi a închide calea prin care ajutoarele de poloni şi de moldoveni putea sosi cardinalului. Tot într-o vreme el trimise peste Olt, la Radu Buzescul şi la banul Udrea, ca să sae şi ei cu toate oştile Craiovei, ale Jiului şi cu ale Mehedinţilor, să-i iasă înainte către luncile Sibiiului şi, ocupînd acest oraş aliat, să ţie calea deschisă către Alba-Iulia, capitala Ardealului şi punctul obiectiv al operaţiilor războiului.

Asfel toate întocmind şi prevăzînd, trei zile după depunerea jurămîntului oştilor, la 16 oct., Mihai vodă porunci ungurilor săi să meargă a tăbărî în poalele Carpaţilor ce despart Ţara Românească de Ardeal. Acolo chemă în grabă toată mulţimea ostaşilor, ce era împrăştiaţi prin-pregiur în batalioane, puse prin glasul erolzilor de proclamă : ca toate trăsăturile să rămîie în urmă ; fiecare să-şi poarte bagajul ; lucrurile cele mai grele să se încarce pre cai de cărăuşi, puţine trăsuri rămase pentru femeile şi avuturile boerilor ; ca să încarce lucrurile taberii pe cai uşori de munte, lăsînd tot ce e greu de purtat ; că prinţul Andrei a făcut pace şi alianţă cu turcul ; că oastea va trece prin Ardeal, căci cezarul i-a dat loc de întîlnire în Ungaria ; că el voeşte ca în această cale căpeteniı şi soldaţi să fie unul lîngă altul, soţi de drum. Asfel poruncind, el se pune cu toată oastea a trece munţii, îndreptîndu-se către pasul Boza. Înainte trimise o ceată aleasă spre a ocupa trecătoarele şi a stăpîni strîmtorile, ca să nu lase pe duşman să răstoarne pe drum copaci, lucru ce lesne se face într-acele locuri, şi astfel să-i tae drumul să-i întinză curse în strîmtorile de dincoace şi, că de se va găsi, să le strice ca să înlesnească trecerea armiei. El se luă pe urma acestii cete cu atîta iuţeală, încît într-o zi şi noapte trecuse Alpii mai cu toate oştile sale, pîn-a

nu merge încă vestea în Ardeal că el a pornit din Țara Românească. Această extraordinară iuțeală dovedește lămurit că acest mare războinic, fu poate cel dintîi în Europa care simți zisa, comună acum, „că secretul tacticei stă în picioare".

Timpul uscat și arzător al verii trecuse, și acela al toamnei din acest an favoriza întreprinderea lui Mihai, căci nici cerul nu fu ploios, după cum adesea se întîmplă în această lună, de face pămîntul noroios, nici zăpada, nici frigul și nici o altă turburare a cerului nu întîrzie această espediție. „Un geniu favoritor lui Mihai, împotriva ungurilor — zice Bethlen —îi făcuse tot lesne de îndeplinit. Drumurile nu era închise prin copaci răsturnați, nici apărate prin oștire ; el nu întîlni nici o oaste care să-l oprească în cale și trecu Alpii cu mai mare iuțeală decît odinioară Anibal".

XV

După ce a trecut munții, găsind un loc priincios pentru hrana și odihna oștilor la trecerea din Țara Românească în Ardeal, numită Boza, Mihai vodă tăbări acolo în acea zi, care era o sîmbătă (18 octomvrie). Îndată porni pe George Mako, Ioan Tamasfalvi, Ștefan Haraly și un alt Ștefan Dömös, toți săcui de neam, ca să îndemne pe săcui la revoltă. Ajungînd lîngă concetățenii lor, aceștia se silîră cît putură ca să-i aducă cu gloata în tabăra lui Mihai. Ei le făgăduiră mari răsplătiri și mai ales o libertate temeinică, pentru care d-atîtea ori ei se sculaseră și trăseseră asupră-le cumplite pedepsi de la prinții Báthorieni și cei mai dinaintea lor ; ei îi povățuiră d-a scutura acum acest jug nu numai rușinos, dar și nesuferit ; să nu gîndească că vor fi în siguranță de nu vor îmbrățișa nici o parte, nici pe alta ; să se socotească că lîngă Mihai vor fi îndată răsplătiți prin redobîndirea libertății și că n-au nimic a nădăjdui de la prințul Andrei, un Báthory și un popă ; că mai bine este a scutura odată o nevrednică robire, decît a se lăsa a trăi vecinic supt împilare, ei și neamul lor. Auzind aceste vorbe și altele, secuii care locuia Csikul și Gherghiul răspunseră că ei nu vor lua ar-

mele şi nu se vor duce la Mihai pînă cînd cetăţuia Verhegy, zidită dasupra capetilor lor de Ioan Sigismund, ce fusese ales crai al Ungariei, nu va fi dărîmată ; că dacă Mihai eşind biruitor, voeşte a priimi această condiţie şi să le dea libertatea, făgăduesc d-a alerga îndată lîngă dînsul şi d-a urma steagul său. Înştiinţîndu-se Mihai d-aceasta, priimi cererile lor, şi săcuii, cum aflară răspunsul domnului, se adunară în mare număr lîngă cetăţuia Varhegy şi o deteră pradă flacărilor ; apoi vro mie dintr-înşii alergară la arme.

În vreme ce aceştia se gătesc a se duce lîngă Mihai vodă, sfărîmînd şi arzînd palaturile nobililor, ceilalţi săcui, în pilda lor, năvăliră cu atîta furie asupra palaturilor celor mari, încît mai nici unul nu scăpă de omor. Între aceste palate fură arse şi palatul şi posesiile lui Ion Böldi din săcuime, pe care cu greşeală spun unii că se arseră de Mihai vodă.

Într-aceea, ridicîndu-şi tabăra de la Boza, Mihai o aşăză duminica (19 octombrie) lîngă Prasmar, oraş din Ţara Bîrsei sau ţinutul Braşovului. Mihai vodă nevrînd a lăsa în urmă-i un oraş aşa de important ca Braşovul, care ar fi putut a-l izbi în spate, a ridica oştiri sau a-i tăia linia de comunicaţie şi proviziile, chemă îndată în cortul său pre cei mai de căpetenie ai oraşului, între care judele Valentin Kersely, om ales prin calităţile şi prin avuţiile sale, şi le zise ca să-i dea oraşul şi să-i jure credinţă, fiind mai bine pentru dînşii, a-l sprijini decît a-l mînia. Judele se consultă cu magistratul oraşului şi, nu atît pentru orăşeni, cît pentru Ţara Bîrsei, ce le era supusă, hotărîră şi se învoiră cu toţii ca să facă pe voia lui Mihai, supt condiţie daca va coprinde ţara. Aşadar în 20 octomvrie, eşiră deputaţi din partea oraşului Chirilă Greissing, senator şi bătrîn respectat prin părul său cel alb, şi prin înţelepciunea sa, împreună cu Luca Hirscher, oratorul comunităţii, şi cu alţi doi cetăţeni juraţi, însoţiţi şi de cîţiva soldaţi. Apropiindu-se ei de tabără, le eşiră întru întîmpinare cîţiva cazaci carii îi duseră la cortul domnului. Ei îi prezentară un car cu cojoace, trebuincioase soldaţilor spre a se feri de frig, şi bucate multe, şi îl rugară să tracteze oraşul Braşovului cu milostivire, căci populaţia, fiind puţin războinică şi cu totul dedată la industrie, nu-l poate întru

nimic vătăma. Mihai le răspunse că ei, prin înscris întărit cu pecetea cetății, să se îndatoreze cu credință împăratului nemțesc, căci de nu, el va da în pradă cetatea cu tot ținutul ei. L-aceste cuvinte, deputații, văzînd primejdia, își cerură trei zile spre a se chipzui.

XVI

În noaptea acelei zile, luni spre marți (20 spre 21 oct.), după miezul nopții, pe o ploae și o grindină grozavă, Mihai dete semnalul d-a rădica tabăra de la Prasmar și merse de tăbărî la Codlea (Zsunyog-szeg ?).

În ziua următoare (21 oct.), sosiră în tabără solii brașovenilor, anume Pavel Kertz, doctorul cetății, Mathei Fronius și Ion Hirscher, jurați, cu cîțiva din sutași, spuind că comunitatea n-a mai vrut a aștepta pînă în sorocul de trei zile ca să aducă răspuns și că i-a însărcinat ca să roage pe Mihai-vodă a se mulțămi cu făgăduiala că-i vor fi credincioși, de-l va ajuta Dumnezeu a izbuti asupra lui Andrei ; că de vreme ce le voește binele, după cum zice, să se îndure asupră-le și să nu-i pue în primejdie de a peri prin răzbunarea lui Andrei ; cu toate acestea, ei făgăduia de acum a nu unelti nimic împotrivă-i, nici de față, nici pe ascuns, și că vor sta în liniște desăvîrșită, numai și domnul să fie binevoitor locuitorilor tîrgurilor și locului din împregiur. Mihai îi ascultă cu luare-aminte și le răspunse asfel : Văd că voi vă temeți și de mine și de principele vostru, și nu fără cuvînt. Deci eu sînt mulțemit cu făgăduințele voastre, numai să rămîneți statornici".

În 22 oct., Mihai trece cu toată oastea sa peste măgura Codlei, și încă în aceeași zi ajunse la Șărcaia, o moșie de ale Brașovului. Trecînd armia prin pădurea numită Dracon, care se întinde la 16 mii de pasuri, niște veliți poloni din avangardă, întîlnind niște negustori ce venea cu marfă, îi prădară și îi uciseră. Alți soldați în cale aprinseră cîteva sate, între care Feldioara și Măghiurușul, prădară cîțiva preoți și rădicară mai ales toți caii și bucatele ce găsiră prin sate. Asemenea rele, care făcură pe analiștii și istoricii unguri a urla și a se văita de fărădelegile oștirei lui Mihai, chiar și astăzi, cînd armiile sînt bine disciplinate și

administrația proviziilor organizată, sînt foarte comune la o oștire care năvălește în pămînt strein și este nevoită a se hrăni cum și unde va putea. Apoi îndărătnicia locuitorilor de a-și ascunde bucatele mînia pe ostași. Mihai se silea cît putea a ține în frîul disciplinei pe ostași, dar străşnicia lui nu putea vedea și pedepsi tot. Așa, cînd plecă oastea din Prasmar, niște ostași puseră foc tîrgului. Mihai cum află, sări și puse oamenii săi să stingă focul, „jurîndu-se — spune o cronică vrăşmaşă lui — cum că cu voia lui nu se fac acestea, însă el nu e în stare a ține în frîu o astfel de mulțime de ostași furioși. El află mai apoi că niște ostași izbiseră castelul de la Heltii și era p-aci să-l coprindă și îndată trimise poruncă străşnică de-i opri de la această întreprindere. Aceste sînt destule spre a nimicnici nerușinatele hule ale istoricilor unguri, care învinovățesc pe Mihai nu numai că n-a făcut nimic spre a înfrîna ostășimea, ci încă a îndemnat-o „la hoție, tîlhărie, pustiire, aprinderi și omor". Era cu greu, într-adevăr, a nu se întîmpla oarecare eccesuri și a păstra o străşnică disciplină într-o armie numeroasă, compusă în mare parte de ostași mercenari de feliurite nații. Spre a-și închipui cineva ce fel era armiile atunci, trebue să-și aducă aminte cum era ele cîțiva ani mult mai în urmă, în războiul de 30 ani. Armia lui Mihai trebuia să semene cu acea împărătească a vestitului Wallenstein.

În 23 oct., Mihai scoase afară o proclamație, vestind că el a venit ca să ție pe locuitorii Ardealului în credința și supunere ce ei juraseră mai nainte împăratului și a scoate din scaun pe Andrei Báthory, care, lăsînd partida creștinească, va să predea Ardealul turcilor. Dup-aceea el porni de la Șărcaia spre Făgăraș, „nevătămînd pre nime — zice aceeași cronică citată mai sus — nici prădînd satele, pentru că de bunăvoie, îi deteră cele trebuincioase spre hrană", și chiar într-aceeași zi ajunse la Cherțișoara. În cale, în toate părțile Mihai revoluționa popoarele și îi silea, mai ales pe sași (pe care nu voia a-i lăsa în urma sa în stare de a se arma), a se uni cu armia sa.

Mihai făcea toate cu o grabă mare, încredințat fiind că Andrei se află cu totul fără putere, încît el credea că, silind la drum, îl va putea ajunge pîn-a nu apuca el a-și strînge armia și că îl va putea nimicnici. [...]

XVIII

Într-aceea, Mihai înainta cu grabă spre Sibiu, socotind să ajungă acolo înaintea lui Andrei. În 25 octomvrie, el ajunse lîngă tîrgul Tălmaciului cu oastea, soția și familia sa. Ținta lui era a înlesni unirea cu armia sa a șase mii ostași olteni, ce-i aducea pe la Turnul Roșu, Radu Buzescu și banul Udrea, pe care îi aștepta în tot minutul și care sosiră tocma a doua zi, în 26. Armia lui Mihai se mai adăogase în cale cu o seamă de săcui, sași și alți partizani ai săi din Ardeal, mai ales români ce-i venise într-ajutor. Astfel împreunîndu-și oastea, Mihai vodă, mai naintînd spre Sibiu, își așază tabăra la sat la Veștem, ținîndu-și astfel armia între cotiturile munților, pînă va socoti c-a venit vremea ca s-o scoată la cîmpie.

Între strîmtorile munților era un spațiu șes îndestul de mare, unde Mihai putea tăbărî și a-și întocmi oștile. Acolo el ascunse ceata femeilor, tot ce după vîrstă și după sex nu era în stare d-a se lupta, împreună cu bagajele și o mare mulțime de cară. Miercuri în 17/27 oct., strejile ambelor armate potrivnice se arătară și se văzură unele cu altele. Dar, atît pentru că tunurile noastre rămaseră în urmă cale d-o zi, cît și pentru că în acea zi era sărbătoarea evanghelistului Luca, pe care românii îl cinstea foarte mult, Mihai hotărî a-și ține oștile în strîmtorile munților și d-a nu da bătae în acea zi.

Cardinalul, văzînd apropierea armiei lui Mihai, intră în grijă mare, căci, nesosindu-i încă ajutoarele de la Lipova, Ieneu, Caransebeș și ale săcuilor din scaunele Arianos și Mureș, el se socotea mai slab în puteri nu numai cu numărul, dar și cu calitatea oștilor. „Într-adevăr — zice Bethlen — românii care de mai mulți ani se află în război necontenit cu turcii, obicinuiți cu munca și cu primejdiile, era priviți de toți ca mult mai buni ostași decît ungurii". Între aceste oști românești, mai deprinse la izbîndă și mai vestite, era cetele ce se chema Buzeștii și Rățeștii, pre numele căpitanilor săi, frații Buzești și George Rat.

Cu toate că, într-adevăr, oștile lui Mihai era mai bune decît ale lui Andrei, în care se afla mulți țărani rău armați

și nedeprinși cu războiul, dar cu numărul nu se deosibea mult între dînșile. Fiecare armie număra ca la 25 mii luptători ; artileria lui Andrei era mai bună și mai numeroasă decît a lui Mihai ; el număra mai mult de 40 tunuri, în vreme ce Mihai avea numai 18 bucăți, mari și mici. Cardinalul, în tabăra sa, adună pe lîngă sine senatul și alți oameni încercați, spre a se sfătui cum să poarte mai bine războiul. Părerile fură împotrivite ; unii sfătuia d-a prelungi războiul și a nu lăsa să hotărască soarta și norocu unei singure bătălii. Ei zicea că această prelungire va dezorganiza armata lui Mihai prin foamete, ostenelile războiului, lipsa banilor și nedisciplina ostașilor ; că, cu cît vor întîrzia mai mult, cu atîta armia lor va crește în număr, în vreme ce a lui Mihai va slăbi. Alții zicea că trebue a rezema toată tabăra de zidurile Sibiului și s-o întărească prin metereze făcute cu care legate împreună ; că astfel, unind tabăra cu orașul, or putea avea îndestulare despre hrană și respinge pe dușman prin lovituri de tun, de s-ar ispiti el să-i lovească ; că trebue a potoli focul dușmanilor, prelungind războiul prin amînări, făgăduieli, înșălăciuni și solii ; că astfel puterile dușmanului se vor moleși și se vor slăbi prin așteptare și prin izbiri parțiale, mai ales cu un om ca Mihai, iute, îndrăzneț și nerăbdător ; astfel încheia ei, Fabius pe Anibal și craiul Matei triumfă lîngă Vratislav de silințele a doi puternici crai, al Poloniii și al Boemiii. Emeric Sziczsai, unu din credincioșii prințului Andrei, îl rugă îndeosebi d-a-și căuta un azil înaintea luptei, spre a se feri de primejdiile războiului, aducîndu-i aminte nenorocirile de la Varna și Mohaci. La acestea Andrei răspunse : „D-aș fi în locul tău și eu aș face-o ; dar știindu-mă cap al acestii armii, nu voi să fiu fugar și să dezertez p-ai mei".

Dar alții, pe care bănuitorii cronicari îi numără între dușmanii lui Andrei, povățuia a nu se trage înapoi și a nu lăsa a trece ocazia d-a stăvili năvălirea dușmanului și-a opri răul d-a se întinde mai mult ; că cu cît mai mult vor întîrzia, armia lui Mihai va crește prin unirea săcuilor ce-i mai așteaptă să vie și-a altor partizani ai săi ; că dușmanu va fi mult mai de îngrozit atunci cînd își va uni toate puterile. Pentru aceasta nu este vreme de perdut ; trebue a lua armele pentru patrie și pentru libertatea co-

piilor săi și a cerca norocu războiului. Acest sfat era și cel mai bun, căci orice prelungire a războiului ar fi fost în paguba lui Andrei și în folosul lui Mihai, de vreme ce popoarele Ardealului țineа cu acest din urmă. La acest sfat se uni și Andrei și hotărî a-și cerca norocul. Mai înainte el vru să sleiască toate mijloacele de împăciuire. „O ! nepricepută minte omenească ! zice unul din cronicarii noștri ; cîtă vreme fu de a tocmi țara și a face pace, și nu vru ; ci vru să tocmească cînd nu fu de nici un folos".

XIX

Mihai vodă, precum am văzut în urmă și din pricinile arătate, nevrînd a da bătae în acea zi de miercuri 17/27 oct., spre a îndatora pe dușman a nu-l izbi, se socoti a-l ocupa în acea zi cu negoțiații. Trimise dar soli la Andrei, cerîndu-i ca să-i deschidă calea pentru el și armia sa, spre a merge să se unească cu nemții împotriva turcilor, căci de nu, apoi ș-o va deschide el cu sabia ; că el n-a intrat cu gînduri vrăjmășești în Ardeal ; că de s-a făcut vro pustiire prin sate și orașe, a fost fără porunca lui. Andrei, doritor de pace, ascultînd solii îi trimise înapoi la Mihai, împreună cu doi ai săi, cu acest răspuns : că Mihai vodă trebue să se tragă în Țara Românească tot pe drumul pe unde a venit și să se despăgubească toate relile ce au făcut ostașii săi și apoi să facă o nouă legătură de pace și alianță temeinică împreună.

Mihai, ascultînd propunerile deputaților, se arătă a le priimi în de bine, și spre a insufla mai multă nădejde de pace lui Andrei, el închee cu aceiași deputați o încetare de arme pentru acea zi, și pentru care ceru zăloage, făgăduind de a trimite și din parte-i. Andrei se grăbi a trimite pe Moise Săcuiul și pe Melhior Bogathie, cel dintîi căpitan vestit, cu cinste, cunoscut de Mihai pentru campaniile sale în Ardeal, celălalt june, ales prin nașterea și calitățile sale. Mihai îi trimise doi moeri strălucițі, postelnicii Preda și George, cu care Andrei vorbi și se plînse cu viciune de purtarea lui Mihai către dînsul.

Într-această vreme sosi, în tabăra lui Andrei, Malaspina, legatul papii, pe care îndată prinţul îl porni lîngă Mihai-vodă, ca să se silească în tot chipu spre a-l aduce a face pace. Nunţiul, înfăţişîndu-se înaintea lui Mihai, nu se temu d-a necinsti caracterul său de episcop şi de sol, pogorîndu-se pînă a minţi într-un chip nerușinat. Prefăcîndu-se că vine de la curtea împăratului şi slujindu-se cu numele majestăţii sale imperiale de la care spunea că are carte la mînă, el porunci lui Mihai să iasă îndată din Ardeal, fără a face nici o vrăjmăşie. Cerînd Mihai să i se arate porunca împăratului, nunţiul răspunse că ea se află în mîinile prinţului Andrei, căruia a lăsat-o, dar că peste puţin poate să i-o aducă. Malaspina fu nenorocit în înşălăciunea sa, căci Mihai îl dete de minciună, scoţînd o carte a împăratului cu totu dimpotrivă, prin care i se poruncea să izbească pe cardinal fără întîrziere, declarînd că la această poruncă voia să asculte. Nunţiul îl înconjură în numele lui Dumnezeu că să nu facă nici o mişcare în ziua aceea, pînă ce va vorbi cardinalului ca să-l aducă la alte sentimente. Mihai nu mai răspunse nimic nunţiului şi acesta se întoarse chiar în acea zi la Andrei. Din partea lor, Moise Săcuiu şi Melhior Bogathie se siliră prin multe cuvinte a aduce pe Mihai la sentimente pacinice şi binevoitoare către Andrei, zicîndu-i cu înşălăciune că un tractat de pace s-a şi încheat între acesta şi împăratul şi rugîndu-l ca, privind nestatorniciile lucrurilor omeneşti, să se mulţumească pe poziţia sa de acum şi să n-o jertfească la ambiţia sa şi la un viitor nesigur.

La aceasta iată care fu răspunsul lui Mihai : „Am jurat lui Hristos pe turci să nu slujesc, şi voi pe ei iubiţi ; cum oare să mă încred vouă ? De aceea hotărît-am a vă coprinde ţara, a muri ca un creştin, sau peste voi a domni". El adăogă că alianţa ce spun ei c-au încheat cu împăratul este o pricinuire deşartă, spre a ocoli greutăţile de faţă şi mai mult spre a rupe pacea decît a o face ; că e mai bine a hotărî prin arme decît a mai face tractat de pace. „Încît pentru nestatornicia norocului, ştiu — zise el — că sînt om, dar ştiu încă că Dumnezeu ajută războaele drepte, c-am luat armele pentru lege ; că el va întări pe cei ce se luptă pentru dînsul, va prigoni pe cei ce-l vînd".

Joi, în 18/29 oct., zi consfiinţită după carindarul nou la apostolii Simon şi Iuda, des-de dimineaţă, Mihai vodă trimise înapoi lui Andrei pe Moise Săcuiu şi pe Melhior Bogathie, cu următorul ultimatum : „Andrei Báthory, ca un partizan al turcilor şi vînzător al pricinii creştinătăţii, să se lepede de stăpînirea Transilvanii, să îmbrace haina popească, să se ducă în Polonia şi să lase prinţipatul pe seama lui Sigismund Báthory, sau să hotărască puterea armelor ; că atunci el, domnul Ţării Româneşti, se leagă că îl va face a dobîndi milostivirea împăratului". Cardinalul înţelese atunci că trebue a se pregăti de război şi trimise înapoi zăloagele lui Mihai. El se gîndi să mai trimită o dată pe Malaspina lîngă Mihai, spre a mai face o cercare de pace. Urcîndu-se într-o trăsură şi însoţit de o mică escortă, Malaspina intră în tabăra lui Mihai, dar acesta nu vru să-l priimească, şi, fiindcă Malaspina se apucă în tabără a vorbi ofiţerilor şi ostaşilor, îndemîndu-i să lase armele ca să nu se verse sînge creştin, Mihai, văzîndu-l călcînd asfel de a doua oară datoriile sale de sol şi încă că nu-i adusese porunca împăratului făgăduită, îl chemă înainte-i, îl mustră puţin pentru înşălăciunea lui şi, fără a vătăma întru nimic respectul cuvenit obrazului său, îl trimise, pînă la a doua poruncă, la arest în coada taberii, puindu-l supt paza fiului său Pătraşcu, ca să nu i se întîmple nici un rău.

Fără cuvînt au bănuit unii unguri că şi Malaspina, vrînd să cîştige favorul împăratului şi a dobîndi prin mijlocirea lui dignitatea de cardinal, lucra în secret în favorul lui Mihai şi că de bunăvoe el rămăsese în tabăra lui. Polonezii mai ales, urînd pe Malaspina, umplură Europa de învinovăţirile lor, zicînd că el a fost un spion al împăratului şi a înşălat şi perdut pe cardinal. Această bănuială a venit căci, în urma bătăliei, Malaspina se arătă plin de zel pentru Mihai şi împăratul. Dar este de crezut că el se arătă astfel căci se compromesese foarte mult în ochii lor prin focul cu care apărase pe Andrei înaintea bătăliei. Aceea ce silise pe Malaspina a sta în favorul cardinalului era căci acesta, cîtva înainte, făgăduise în secret papei a-i închina Ardealul, nădăjduind astfel a-l avea, la nevoe, sprijin împotriva împăratului şi a putea păstra această ţară ca un feud atîrnător de sf. scaun.

În vreme ce Andrei și ungurii sta în cumpănă între temere și nădejde și aștepta întoarcerea Malaspinii, ca să vază de le aduce pace sau război, Mihai își ia toate măsurile pentru bătae. El își întocmește armia, își așază tunurile, pune tot lucru la locul său și, înaintînd spre Sibiu, trimite un erold cardinalului ca să-i spue că el voește să cruțe sîngele creștinilor, că el nu vine ca să-l verse, dar ca, în numele împăratului, să-i asigureze învoirile ce i se dedese și i se jurase de Sigismund, cum și să-l facă a intra în stăpînirea acestii țări ; că cardinalul ținea un prințipat ce nu era al lui ; îl declara în sfîrșit că, de nu va lăsa mai curînd armele spre a se supune la majestatea sa, el îl va goni dupre urmă cu foc și cu sînge pînă îl va scoate afară din țară. [...]

XXI

Mihai cătă la întocmirea oastei lui Andrei și după dînsa își întocmi pe a sa. El văzu că Andrei întărise mai bine cu oști aripa stîngă, apoi centru, iar aripa dreaptă era cea mai slabă ; deci el hotărî a-și concentra silințele și izbirea asupra acestii din urmă aripe a dușmanului, și a centrului, refuzînd a înhăța bătae între dreapta lui și stînga dușmanului. Pentru aceea el întări bine stînga sa, față cu dreapta lui Andrei, puind acolo pe Baba Novac, vestit general pre acele vremi, cu catanele sale și haiducii ; la dreapta era călărimea sîrbească, o ceată de cazaci și alta de moldoveni. La centru era ungurii, avînd cap mai mare pe George Mako ; iar căpii cohortelor era Francisc Lugași, Dimitrie, numit cel Mare, George Horvath, Mihai Gylai, Lupul Noak și alții, care comanda batalioane sau companii. În dosul lor era polonezii și o seamă de cazaci și numeroasa călărime românească. În sfîrșit venea Mihai cu falanga sa, o trupă de o mie săcui, împreună cu boerii și milițiile lor. Trei cruci mari întregi de aur era înaintea lui Mihai, și îndată după cruci venea eroica lui soție, doamna Stanca.

Pîn-a nu se înhăța oștile la luptă. Mihai protestă, prin un erold ce trimise în tabăra lui Andrei, pentru sîngele ce are să se verse ; că împotriva voinței sale cardinalul îl

sileşte a se bate. Apoi declară că el dă ertare tutulor ce vor voi a recunoaşte pe împăratul de stăpîn. El propuse încă de a se cruţa viaţa celor ce vor voi a fugi dintr-o tabără într-alta, sau căci nădăjduia că un mare număr din soldaţii lui Andrei vor trece la dînsul, precum se şi întîmplă, sau că voia a da ardelenilor un semn de bunăvoinţa lui către dînşii.

Mihai, trecînd în fruntea oştilor, le vorbi puţin, cu cuvinte scurte şi energice, astfel cum trebuia unor ostaşi doritori de a se bate. Purtînd în dreapta şi în stînga trupul, ochii şi braţele sale, domnul, mai mult prin gesturi espresive decît prin cuvinte, îndemna pe ai săi, zicîndu-le : „Aicea (şi arăta tabăra sa), aicea este dreptatea, aicea pricina cea bună, tocmelile, legăturile şi giurămintele de pace, împăratul şi D[umne]zeu. Grăbiţi dar, căci cu biruinţa vă aşteaptă o slavă mare şi o bogată pradă. Iar duşmanul (întorcîndu-şi mîna către dînsul), ce are oară pe seamă-i, fără numai credinţa călcată în picioare şi giurămîntul batgiocoritor, lipsa de orice bărbăţie, vicleniile, cursele, sfaturile oţărîtoare cu turcii şi nelegiuirea unor legături vinovate ? Supt un cap chemat la cele sfinte, soldatul e pîngărit ; supt o purpură sfîntă e un piept nevrednic şi răzvrătit către cer. De la unii ca aceştia ce mai e de aşteptat ? fără numai aceea ce ei ne arată : inimi îndoite, tremurul trupului lor, blesteme femeeşti şi prin urmare fuga mai nainte de a se bate".

Astfel scurt cuvîntă Mihai, şi grăind, chipu-i fulgerează, ochii scînteează şi focul inimei sale aprinde în inimile ostaşilor săi un eroic entuziasm. Ei sînt siguri acum că vor birui. Domnul porunci îndată a se invoca în toată tabăra de trei ori sf. nume al lui Isus. O strigare mare se înălţă deodată la ceriuri ; semnul de bătae se dete şi trîmbiţele începură a suna din ambele taberi.

XXII

Era zece ceasuri de dimineaţă (18/28 octomvrie) cînd începu bătălia prin o furioasă tunărire din ambele părţi. Sunetele trîmbiţilor, urletele tunurilor, înfiorătoarea şuierare a ghiulelelor ce se încrucişa în aer, clincăitul

paloşelor, strigările luptătorilor, fumul prafului înzgomota aerul şi întuneca ceriul, răspîndea în toate părţile spaima morţii şi curma vieţi fără număr. Tunurile lui Mihai vodă era aşezate pe un loc mai bun decît al ungurilor şi ar fi făcut mult rău acestora de ar fi avut tunari mai meşteri, căci ghiulelele, aruncate prea sus, trecea peste capetele ungurilor, lovea numai vîrful lancelor şi făcea mai multă spaimă decît vătămare.

D-abia se începuse bătaia, cînd un nobil român din oastea lui Andrei, anume Daniil Zalasdi, îşi lăsă postul ce i se încredinţase şi, dînd pinteni calului, trecu în tabăra noastră. Talentele sale şi favoarea prinţilor Báthoreşti rădicase pe Zalasdi dintr-o treaptă de jos la aceea de nobil. El făcuse Báthoreştilor multe slujbe, care strălucise numele lui. Cinstea şi slujbele făcute şi priimite l-ar fi îndatorat a rămîne credincios lui Andrei, dar glasul sîngelui îl împinse, cu marea mirare şi întristare a ungurilor, în tabăra lui Mihai. Spun că el făcu cunoscut lui Mihai poziţia armiei vrăjmaşe. Un an dup-aceea, vom vedea cum ungurii răsplătiră cu moarte cumplită lui Zalasdi pentru această faptă.

Cea dintîi izbire o făcu Baba-Novac cu recea-i vitejie, în capul călăreţilor săi, asupra lui Ştefan Lazăr, pe care îl avea în faţă ; dar cu toate silinţele ce puse, el fu respins înapoi de voinicii pedestraşi ai acestuia. Îndată Mihai îi trimise în ajutor o trupă de călăreţi armaţi cu lance ; era călăreţii unguri şi săcui, comandaţi de George Mako. Aceştia, ajungînd în mijlocul ostaşilor lui Baba, uimiţi de neizbînda lor, îi îmbărbătează din nou şi împreună, împingînd înainte caii lor, cad peste oştile lui Lazăr şi ale lui Andrei ; apoi, despărţindu-se în două trupuri, unul se lasă asupra pedestraşilor care siliră pe Baba a da înapoi, îi măcelăreşte groaznic, călcînd pe unii în picioarele cailor lor, lovind pe alţii cu lăncile. Acolo peri Ştefan Lazăr, ce comanda această aripă. El se jertfi din bunăvoe morţii, azvîrlindu-se în mijlocul măcelului soldaţilor săi şi strigînd : „Voi să mor, ca să nu mai slujesc un popă nemulţămitor, care mi-a răpit cinstea şi vredniciile mele".

Celălalt trup căzu peste oastea lui Moisi, ce era în faţă. Aci se făcu o mare ucidere, căci fiind punctul principal al bătăii, şi o parte şi alta se purta cu bărbăţie şi se vătămară

greu. „Ungurul — zice Bethlen — era în luptă cu ungurul ; unul se bătea spre a apăra patria, celălalt spre a o robi". În sfîrşit, după ce se luptară cîtva cu puteri deopotrivă, trimiţînd Mihai încă un ajutor la ai săi, Moise Săcuiu fu împins înapoi de Mako şi perdu multă lume în retragerea sa. Un steag învestit cu semnele Báthoreştilor fu răpit de la oastea sa ; stegarii Toma, numit Grecul, Ştefan Szeplaki şi Tudor Colbaz fură omoriţi.

Petre Huszar, din aripa stîngă, văzînd oastea lui Moise c-a dat înapoi şi că bătălia este perdută, grăbi a alerga într-ajutorul lui Moise cu voinica trupă de lăncieri ce comanda şi, dînd asupra sîrbilor şi ungurilor lui Mihai, osteniţi de o lungă luptă, îi respinse înapoi. Văzînd aceasta Mihai, cu rămăşiţa călărimii sale ungurească şi românească, şi cea mai mare parte din rezerva sa, alergă însuşi asupra lui Petre Huszar, dă ajutor ungurilor şi sîrbilor săi şi, după o multă vărsare de sînge, respinge înapoi toate trupele lui Huszar, încremenite de atîta voinicie. Mihai însuşi alerga ca un leu prin mijlocul vrăjmaşilor, ţiind în mînă sabia sa mare, groaznică şi amerinţătoare, cu care dobora în dreapta şi în stînga pe cîţi întîmpina. El nu se mulţămi însă a inima pe ai săi prin pilda ce le da, ci încă prin cuvinte îi îndemna, îi împingea, îi îmbărbăta spre a se folosi d-acest minut priincios, ca să spargă de tot armia duşmană.

XXIII

Ungurii acum perduseră bătălia : armia lor în risipă fugea în toate părţile ; rezerva numai singură mai ţinea. Această trupă numeroasă şi curajoasă, care încă nu dedese în bătae stătu în ajutor la celelalte oşti, le opri din fuga lor şi le sili a se întoarce spre armia împrotivnică. Andrei Barcsai, Moise Săcuiu, Ştefan Tahi, Petre Huszar şi ceilalţi capi, temîndu-se ca izbînda lui Mihai să nu se prelungească şi spre a pune stavilă furioaselor sale izbiri, se îndeamnă şi se îmbărbătează unii pe alţii, îşi pun în orînduială batalioanele a căror orînduială era stricată şi, cu energia desperării, cu o numeroasă călărime de lăncieri şi cu toată pedestrimea gvardiei, furios se aruncă

asupra lui Mihai, mîndru și sigur acum de izbînda sa. Lupta reîncepu atunci cu mare înverșunare din amîndouă părțile și ajunge îngrozitoare, desperată. [...] Unii se luptă, s-o ție, ceilalți ca să ia înapoi moștenirea părintească.

Biruința multă vreme stătu nehotărîtă, pînă cînd silințele desperate ale ungurilor și împrospătarea oștilor lor sparseră oastea ostenită a lui Mihai și o siliră a da dosu. Cea mai spăimîntătoare nerînduială intră atunci în rîndurile acelor ostași care cîtva timp înainte era biruitori. Fuga lor fu atît de repede, încît cu mare greu Mihai izbuti a-i opri în loc. Călare pe un cal spumegător, plin de foc, acoperit de sudoare și de praf, el alerga într-o parte și într-alta, întrebuințînd cînd îndemnările, cînd amenințările, cînd loviturile, spre a întoarce pe ostași la bătae. El izbuti mai întîi, prin autoritatea persoanei sale, a opri steagurile ; apoi pe lîngă dînsele, se nevoi a opri pe fugari, strigîndu-le : „Ce va să zică această mișelie ? Ce va să zică această spăimîntare neobicinuită care vă face să lăsați să vă scape din mîini o biruință căștigată ? Voi vă trageți dintr-o luptă cu noroc începută ; voi dați pas unui dușman îngrozit și pus în risipă a-și aduna puterile. Unde sînteți voi, vitejii mei soldați, care odinioară ați pustiit Bulgaria, care ați zdrobit armiile lui Caraiman și ale lui Ahmet, care ați îmbogățit Țara Românească pe jafurile barbarilor ? Pentru ce puterile voastre sînt acum topite, mîinile voastre slăbite și inimile voastre fără bărbăție ? Și — aceea ce este rușinos de spus, nevrednic de făcut — pentru ce mîinile voastre armate cheamă în ajutoru lor picioarele voastre nearmate ? Asfel oare o să biruiți și să luați voi Ardealul ? Asfel o să umpleți casele voastre de dobîndă ? Pentru ce dar nu vă opriți ; Nu vreți oară mai bine a dobîndi astăzi slava decît o vecinică necinste ?". Prin asemenea cuvinte îi apostrofa Mihai. Dar spaima era mai puternică decît rușinea. Ea biruia nu numai cuvintele, ci încă rănile și loviturile. În dosul taberii românilor era un deal nălțișor, încunjurat cu șanțuri, lîngă satul Heltau. D-abia în acel loc, numit tufișul Cisnădiei, Mihai izbuti a opri fuga ostașilor, a-i întocmi în orînduială și a-i întoarce cu fața către dușman.

XXIV

Ungurii făcuseră un pas mare spre biruinţă şi ar fi putut izbuti a sparge cu totul şi a răzleţi oastea noastră spăimîntată şi pusă în goană şi a împedeca pe Mihai vodă a întocmi din nou, daca acei ce comanda rezerva ar fi dus-o în ajutorul lui Barcsai şi Moise, care izbutiră a înfrînge armia română ; dar Corniş şi Pancreatie Sennyei ţinură în nemişcare rezerva ce era supt comanda lor. În vremea aceea, Mihai îşi clăti oştile din nou asupra vrăjmaşului. El porni înainte două cete de polonezi ce nu dedeseră încă lupta în acea zi, care năvăliră cu furie asupra ostaşilor lui Barcsai şi Moise, ucigînd şi răsturnînd tot înaintea lor. Moise şi Barcsai sprijiniră cîtva această furtunoasă izbire ; dar văzînd că nimeni nu le vine într-agiutor, că flancul lor descoperit e ameninţat de Mihai, se trag cu grabă spre rezervă. Atunci o ceată de poloni, ce slujea în armia lui Andrei, văzînd fuga ungurilor şi crezînd că bătaia e perdută de dînşii, trec lîngă compatrioţii lor, în armia noastră. În vreme ce se petrecea aceste, Gaspar Corniş, generalul-en-chef al duşmanului, vrînd să facă o recunoaştere spre dreapta, ca să vază ce e de făcut în starea de atunci a luptei, fu fără veste ocolit de escadroanele moldovene ce slujeau în armia noastră, prins şi adus înaintea lui Mihai, care cunoscîndu-l de mult din soliile lui şi respectînd vrednicia ce împodobea pe acest lăudat războinic, îl tratâ bine şi îl puse în loc sigur, ca să nu i se întîmple nimic.

„Au fost unii — zice Bethlen — vrăjmaşi ai cinstei şi ai reputaţiei lui, care au zis că Corniş de bunăvoe şi într-adins s-a lăsat prins şi dus la Mihai, fiind de partida împăratului". Analiştii streini stau încă în îndoială despre aceasta. Prinsoarea fără veste a generalului-en-chef, dezertarea polonilor, spargerea oştilor lui Moise şi a lui Barcsai încremeniră de spaimă pe Andrei şi pe ostaşii săi, încît ei nu mai îndrăzniră a ţine lupta cu Mihai, în vreme ce acesta, reîmbărbătînd pe ai săi, se aruncă puternic înainte, tae, turbură şi pune în nerînduială cetele ungureşti.

Era acum trei ceasuri după-amiazi. Andrei, care de la 7 ceasuri dimineaţa stătuse în acel loc, văzînd acum,

după o bătae de 5 ceasuri, armia sa în risipă, fără nădejde a mai îndrepta bătaia, gîndi la sine spre a mîntui prin fugă, după povaţa unora ; şi, înainte de scăpătatul soarelui, el îşi părăsi postul şi armata, luînd fuga, însoţit fiind de o sută călăreţi, între care era frate-său Ioan Iffiu, Ion Gerendi, George Palatici, Ioan Beldi cu fiii săi Pavel şi Clement, Toma Csomortany, Nicolae Mico şi mulţi alţii. Oastea lui Andrei, părăsită astfel de prinţul său şi lipsită de generalul său robit, căuta a mai ţine pînă la sosirea nopţii, ce nu era departe, ca să se poată trage în siguranţă. Obosirea armiei noastre o ajută întru aceasta.

Noaptea acum sosise şi bătaia tot mai ţinea. Pancreatie, Sennyei, Moise Săcuiu, Ştefan Toldi, Petre Huszar mai sprijină încă mai multe izbiri ale lui Grigorie Mako, cînd, pe la 8 ceasuri, Mihai, înţelegînd de fuga lui Andrei şi văzînd că bătălia nu mai e nehotărîtă şi că rămîne numai a o sfîrşi, împinge înainte cîteva cete din oastea sa, zicîndu-le: „Feţii mei, mai opintiţi încă o dată ; biruinţa e a noastră ; vitejia voastră mi-o chezăşueşte". Năvala acestor cete sparge cu totul rămăşiţa oştilor lui Andrei şi le pune pe fugă." Ei se trag în tăcere — zice Bethlen — cu paşi grabnici şi fără rînduială, părăsind românilor tabăra, biruinţa şi patria". Ai noştri se aruncară îndată în tabăra ungurească, unde găsiră şi prădară mult aur, argint, haine, cai, corturi, multe steaguri şi 45 tunuri. Ostaşii noştri petrecură noaptea aceea prădînd tabăra ungurească şi sărbătorind biruinţa lor prin mese, cîntece şi chiote de veselie.

Armia lui Andrei lăsase pe cîmpul bătăliei 2 027 morţi şi aproape la 1 000 răniţi şi prinşi. Între aceşti din urmă, afară de generalul Corniş, căzuse şi George Ravazdi, pe care săcuii, urîndu-l de moarte pentru tirania cu care pedepsise revolta lor, îl omorîră a doua zi de bătălie. Asemenea păţi de către români şi socinianul Wolfgang Corniş. Toţi ceilalţi prinşi cu mărinimie de Mihai fură liberaţi. Perderea noastră a trebuit încă să fie însemnată, deşi mai mică decît a ungurilor. Dintre ai noştri încă rămaseră morţi mai mult ostaşi de rînd, în vreme ce din unguri pică mulţi nobili, între care afară de cei mai sus însemnaţi, fură Francisc Tholdalasi, Ioan Lasco-

vius, Mihai Culpenius, ce purta steagul gvardiei, Ioan Berendei, Daniil Bako şi alţii.

„Multe mueri unguroaice — zice Stavrinos — rămaseră văduve ziua aceea ; turburatu-s-a soarele şi ziua s-a întunecat ; praful de aer se înălţa şi pămîntul tot s-a roşit de sîngele vărsat... Să fi văzut acolo trupuri moarte şi tineri viteji cum zăceau în ţărînă, goi, fără suflare". Leşurile ce stau mormane în cîmpie fură adunate de locuitorii Sibiiului şi îngropate toate laolaltă. Asfel cei ce cu puţin înainte erau duşmani înverşunaţi, mijlocind natura, se lăsară fără împotrivire a fi împreunaţi într-acelaşi mormînt. Fiindcă groapa făcută nu putea coprinde atîţia morţi, grămădiră trupurile unul peste altul, puind între fiecare din ele o mînă de iarbă, astfel încît se făcu o movilă mare, ce se întindea la un mil de oraş, şi „care va fi — zice dureros Bethlen — pentru veacurile viitoare, un monument vecinic de peirea Ardealului".

Asfel fu bătălia de la Sibiiu, una dintre cele mai vestite în analele gloriei române. Ea fu mult mai mare prin rezultaturile ei, căci ne făcu îndată stăpîni ai Ardealului.

XXV

A doua zi, vineri 29 oct., la răsăritul soarelui, Mihai porni în deosebite direcţii numeroase cete, spre a lua în goană pe duşman. El le porunci ca să fie cu mare îngrijire, ca nu cumva duşmanul să umble a se aduna undeva şi a întinde vro cursă. Spre a studia bine starea lucrurilor, el trimise spioni în toate părţile, mai ales spre Alba-Iulia, poruncindu-le d-a-i raportui îndată. Într-adevăr, eşise vorbă că spre Alba şi Cluj prinţul Andrei făcea pregătiri de război şi că şi rădicase un mare număr de soldaţi. Mihai însă află îndată că nicăiri nu se află oşti care să îndrăznească a sta sau de faţă, sau pe ascuns împotriva lui, biruitor, şi hotărî a-şi duce armia drept spre Alba-Iulia, spre a stăpîni această capitală a Ardealului şi, împreună cu dînsa, şi toată ţara.

Într-aceeaşi vreme, făcu deobşte cunoscut prin proclamaţii şi prin erolzi : că în orice parte se va arăta Andrei Báthory să-l prinză şi să i-l aducă la Alba viu sau mort

făgăduind o bună răsplătire pentru o asemenea slujbă şi declarînd că va pedepsi straşnic pe acei ce îi vor da lăcaş sau îl vor scăpa. El porunci încă a se închide toate trecerile şi porni 1 200 oameni din oaste de împănară toate drumurile, căutînd pe Andrei.

La Alba-Iulia, Ştefan Báthory şi Ladislau Gyulasi, pe care Andrei îi însărcinase cu administraţia ţării, cum aflară de bătălia nefericită pentru dînşii de la Sibiiu, luară ce avea mai scump şi, cu o mică suită, fugiră, Gyulasi la Cseh, Ştefan Báthory mai întîi la Cluj, apoi la cetatea Hosta, pe hotarul Poloniei. Acolo aşteptă cîtva, dar pierzînd nădejdea d-a căpăta ajutoare de la poloni, el nu se duse la Somlyo, loc de unde se trage casa Báthoreştilor.

Cum se văzură slobozi prin fuga lui Ştefan Báthory, albanii se grăbiră a porni înaintea lui Mihai trei deputaţi, oameni înţelepţi şi elocuenţi, anume Martin Turi, Ştefan, ce-i zicea Sartorius, şi George Nagilabu. Aceştia găsiră pe Mihai tăbărît nu departe de Sibiiu şi, înfăţişîndu-i nişte cupe de aur şi alte daruri scumpe, îl rugară „ca să fie mai mult cu îndurare decît cu asprime, d-a nu pustii un oraş biruit, care se predă fără împotrivire, şi d-a nu da în jaf o capitală unde el are să locuiască ; că ei sta gata, pentru protecţia ce le va da, a se jertfi, ei şi tot ce au, pentru dînsul". L-aceasta răspunse Mihai „că el n-a întreprins acest război spre a strica acea ţară şi că iubeşte mult mai bine a o vedea semănată şi plină de avuturi şi bucate decît a o pustii şi ruina cu cruzime ; că el a vrut numai să aducă pe locuitori la credinţa către împăratul, ce ei îi jurase, şi apoi şi-au călcat jurămîntul nesocotind legile d[umne]zeeşti şi omeneşti ; că gîndul lui, coprinzînd ţara, n-a fost altul fără numai d-a înfrînge pe rebeli, a da pacea şi liniştea popoarelor, pentru aceea, el nu va face nici o sminteală nici locuitorilor Ălbei, nici la toţi acei ce vor recunoaşte autoritatea sa, ba încă el îi va însoţi cu toată bunătatea sa cîtă vreme îi vor fi credincioşi".

XXVI

Într-aceea, Mihai-vodă ridicîndu-şi tabăra de la Sibiiu, înaintă cu încetul spre Alba-Iulia. Prin toate oraşele pe unde trecu în cale, locuitorii alerga înainte-i cu daruri, slobozind puşti în semn de veselie şi priimindu-l cu mare dragoste şi entuziasm. Apropiindu-se de Alba, locuitorii oraşului şi ai judeţului îl întîmpinară cale de o leugă înainte cu multă cinste şi daruri. În capul lor era episcopul catolic Dimitrie Naprasdi, încungiurat de tot clerul său. El fericită în numele poporului pe domn de sosirea sa, urîndu-i tot feliul de fericiri, o domnie vecinică asupra ţării Ardealului, ce el dobîndise cu sabia, o viaţă îndelungată şi izbînzi multe, care să se adaoge unile peste altile.

În aceeaşi zi, luni 1 noemvrie (s.n.). Mihai vodă intră cu mare pompă în capitala Ardealului. Dorinţa ce adesea avea d-a face întipărire popoarelor printr-o strălucită privelişte, adăogîndu-se la vesela îmbătare a unei izbînzi de atîta vreme dorită, făcu pe Mihai de puse în această intrare triomfală o podoabă neauzîtă în părţile noastre. Intrarea s-a făcut prin poarta Sf. George. De la această poartă pînă la palatul domnesc, sta înşiraţi ostaşii de ambe părţile uliţei în mai multe rînduri, în dosul cărora se grămădise mii de mii de popor. Înainte venea episcopul şi clerul său, isnafurile (corporaţiile) oraşului, apoi o bandă de muzică ce se compunea de opt trîmbiţe, care cu multă armonie modula sonurile lor, de atîtea tobe de oţel pre obiceiul turcesc, de un bun număr de flaute şi flaşinete. În urma acestei orchestre, venea Mihai, călare pe un măreţ cal alb. Opt paji învestiţi cu mare eleganţă încungiura calul domnului. Înaintea lui opt seizi duceau de frîu opt cai acoperiţi cu şele preţioase, lucrate cu aur şi argint, şi împodobiţi cu pene mari.

Mihai purta pe cap un calpac unguresc împodobit cu o egretă de pene de erodiu legate cu o copcă de aur ; o manta lungă albă de mătase ţesută cu fir, avînd pe de lături ţesuţi vulturi de fir ; tunică albă de aceeaşi materie ; lungi ciorapi de mătase albi, garnisiţi cu petre scumpe

și botine de saftian galben ; de brîu atîrna o pală de Taban împodobită cu aur și rubine.

O ceată de zece lăutari țigani urma îndată după domn, cîntînd imnuri naționale. Apoi venea o mulțime de boeri și ofițeri străluciți, toți călări, și o număroasă trupă de soldați. Lîngă domn se ducea steagurile lui Andrei Báthory luate în bătălie. Ele erau desfăcute și plecate spre pămînt, spre semn că Ardealul e supus.

Asfel, în mijlocul concertului trîmbițelor, tobelor și altor instrumente, la sunetele clopotelor și vuetul tunurilor, la care se unea strigările de bucurie ale poporului, intră Mihai în capitala Ardealului și trase la palatul domnesc. În cale, pîn-a nu ajunge la acest palat, Mihai spun că se îndreptă către un nobil ungur, Ștefan Bodoni, ce căzuse prins în bătaia de la Sibiu, și îl întrebă unde-ar fi mai bine să tragă. „Fără îndoială — zise Bodoni — în palatul prințului Andrei". La care vorbe Mihai răspunse : „Ce, nu sînt încă biruitor ?". Toată ostășimea se împărți în liniște și cu orînduială prin birturi și case publice, fără a face nici o pagubă sau vătămare locuitorilor. Nimeni n-ar fi îndrăznit a face vreun rău, știind pe strașnicul domn acolea.

Pilda albenilor fu urmată de locuitorii tutulor orașelor țării, care se grăbiră a trimite deputați la Mihai — spre a-i aduce supunerea și credința lor și a cere mila și ocrotirea lui. Cetatea Clujului, la cea dintîi somație ce i se făcu, se închină 4 noemvrie și priimi în garnizoană 1 000 soldați supt comanda banului Mihalcea. Mihai porni 3 000 soldați spre a aduce la supunere toată țara de jos și într-aceeași vreme scoase un decret deosibit, prin care făgăduia mila și ertarea sa la toți deopotrivă, de orice treaptă ar fi, carii vor depune armele și vor asculta de dînsul și de slujbașii săi. El obști acest decret în toate părțile prin obicinuiții curieri. Asfel, toată țara Ardealului, pînă la Solnocul din acest ținut, era acum supusă lui Mihai, deosibit numai de cetățile Husta și Ujioara. Mihai începu a purta titlul următor : „Mihai, voivodul Țării Românești, al sfințitei maiestăți cezaro-crăiești consilier și locoțiitor asupra Ardealului, și a oastei maiestății dincoace de Ardeal și de părțile lui supuse căpitan etc." [...]

XXXIV

În vremea aceasta se răspîndi faima în Ardeal cum că o oştire turcească ar fi intrat în Ţara Românească pe la începutul lui decemvrie, şi mulţi se îngrijiră ; dar aceasta peri îndată, lămurindu-se cum că turcii, ce într-adevăr intraseră în ţară, cu toate că bine armaţi, după obiceiu lor, era însă puţini şi veniseră numai ca să cumpere miere şi unt, aceea ce făcînd, eşiră din ţară fără a vătăma pe nimeni. Cu toate acestea, Mihai îngrijindu-se, porni o mie de călăreţi în Ţara Românească, care să împiedice asfel de veniri ale turcilor şi să apere ţara. Scurt după aceea, Mihai porni şi pe fiu-său Pătraşcu în Ţara Românească, cu o seamă de oaste, spre a cîrmui ţara în locul lui, şi-i dete de curator pe Pancreatie Sennyei, pe care, însă, după o lună îl rechemă înapoi, nu se ştie din ce pricină. Mihai poruncise la o seamă de nobili din Ardeal ca să însoţească pe Pătraşcu în Ţara Românească. Dar ei începură a tremura toţi, gîndind că merg la peirea lor de se vor duce în Ţara Românească şi rugară pe Mihai d-a amîna deocamdată pornirea lor, la care el se învoi.

La sfîrşitul dietii, Mihai puse de aduse la Alba-Iulia visteria prinţului Sigismund, ce îl pusese în cetăţuia Vecs, supt paza lui Ştefan Bodoni. Era un număr însemnat de vase de argint : cupe, talere, discuri, vasuri şi, între altele nişte cupe de argint aşa de mari, încît doi oameni abia putea duce unul gol ; pe lîngă aceste mai era podoabe de cai, platoşe, şeli garnisite cu pietre scumpe şi diamanturi, săbii, pumnaluri, platoşe, hangeluri, săcuri şi alte lucruri asemenea ; apoi mai multe vesminte scumpe, preţuite 32 mii florinţi, din care una împodobită cu diamanturi era preţuită 15 mii florinţi, pe urmă un mare număr de monede de aur numite de Portugalia, din care unul făcea 10 galbeni de aur. Cînd intră Mihai ca să vază această avuţie în casa unde era aşăzată, răpit de mirare strigă : „Ce de bani am să fac d-aci ca să-mi plătesc ostaşii şi oamenii mei". Preţul se ridica într-adevăr la mai multe sute mii de florinţi.

Mihai își așează apoi oștirea în deosibite comitaturi pentru ernat, împărțind-o mai ales prin cetăți ; dar oarecare eccesuri ce făcură ostașii, iar mai ales ungurii, sîrbii și cazacii, ridicară plîngeri din partea lăcuitorilor, iar mai cu seamă din partea nobililor, care alerga la Mihai văitîndu-se. La aceste plîngeri Mihai răspundea adesea cu bunătate, zicînd că aceste se fac fără știrea lui, făgăduind că va pedepsi strașnic pe cei vinovați ; că de vreme ce, din mila lui Dumnezeu, Ardealul este acum al lui, el se va sili spre a face să domnească într-însul pacea și liniștea și ca nimeni să nu încerce vro pagubă.

În vremea aceasta coprins de mînie asupra lui Ioan Maro, puse să-l caute și să-l gonească prin toată țara pînă îl vor prinde. Este știut că acest sicritar al lui Mihai dezvălise mai întîi prințului Andrei proectul stăpînului său d-a năvăli în Ardeal. Mihai îi ertă cu generozitate această vină ; dar în ajunul bătăliei de la Sibiu, nemulțumitorul Maro trecuse din tabăra lui Mihai în aceea a lui Andrei, nădăjduind că acesta va izbîndi. Mihai, care ertase întîi pe Maro, întră într-o mînie furioasă la această nouă a lui trădare. Maro, care aflase mînia domnului asupră-i, rătăcea pe ascuns într-o parte și într-alta, în sate și orașe, pe la deosebiții nobili, căutînd vro ocazie spre a fugi în Ungaria. Astfel umblînd, el se duse din întîmplare sau într-adins la Ștefan Tholdi, nobil ungur, rugîndu-l a-i da un azil ca să scape de goana ce-i dă Mihai. Tholdi îl priimi și îi făgădui că va fi în siguranță în casa lui ; dar temîndu-se de Mihai și dorind a dobîndi favorul său, îi descoperi îndată că Maro este ascuns la dînsul. Tîrît la Alba-Iulia, Maro fu dus înaintea lui Mihai, care după ce îl mustră pentru fărădelegea lui, îl dete pe mîna călăilor harnici a chinui pe vinovați. Aceștia îl legară strîns de picioare și de mîni la un stîlp, care se afla într-una din mahalalele Albei ; apoi îi ciontiră mai întîi picioarele, pe urmă genunchii unul după altul și în sfîrșit brațele pînă în coate. Trupul lui, sfîșiat și despuiat de toate vesmintele, rămase două zile în privirea tutulor, acoperit de noroi și de sînge.

Dar să întoarcem mai bine ochii de la această urîcioasă priveliște, tînguind barbaria acelor timpuri. [...]

XXXVI

Ci dar în mijlocul acestor vremi, la 2 noemvrie, generalul Basta, pe care arhiduca Maximilian, depărtîndu-se la Viena, îl lăsase locotenent în locu-i la Casovia și în Ungaria de Sus, însoțit de Mihai Sekeli, Pavel Nias și David Ungnad, se duse cu oștile lor la Oradea Mare, purtînd cu dînșii și o mare sumă de bani ce împăratul trimisese la Casovia pentru plata armiei. Ei vroia să vie în Ardeal spre a da ajutor lui Mihai întru coprinderea acestii țări, cînd aflară că Mihai a și izbutit a coprinde această țară fără a mai aștepta ajutorul lor. Cu toate acestea, Basta hotărî a intra cu armia sa în Ardeal, cu pretenție d-a cîrmui țara în numele împăratului. David Ungnad, sfetnic însemnat al împăratului, strălucit prin multe solii la Constantinopol și într-alte părți, apucă înaintea lui Basta și, însoțit de Petre Lasli, sosi în 12 noemvrie la Alba-Iulia, spre a curteni pe Mihai vodă despre norocita sa biruință. Acesta le dete audiență a doua zi, în 13, la 8 ceasuri de dimineață, priimindu-i foarte bine. După aceea le trimise acasă capul lui Andrei Báthory, pe care îl bălsămise. Ungnad puse îndată de scoase un portret după cap, foarte asemănat. În 17 noemvrie, cînd Ungnad voi să plece, Mihai, care priimise în dar de la dînsul un ban de aur mare, pe care era 10 portrete ale împăratului, îi trimise și el, printr-unul din cei mai mari ai săi ofițeri, o harșa frumoasă, rugîndu-l s-o priimească de bunăvoință. Ungnad priimi acest dar arătînd o mare mulțămire și apoi porni din Ardeal.

Mihai vodă, aflînd de venirea lui Basta, trimise îndată vro mie de oameni către cetatea Husta dupe Mureș, care e cheia drumului ce din Polonia, Ungaria și Moldova duce în Ardeal. În această cetate era o garnizoană de 19 companii de trabanți, cărora se poruncise d-a se ține bine acolo pînă la cel din urmă om ; dar ei, văzînd cetatea ocolită și izbită, perdură curagiul și se închinară, cu condiție că li se va cruța viața. Întrînd valonii lui Mihai în cetate, puseră mîna pe avuții neprețuite, căci acolo Báthorii și mulți nobili își lăsase averile lor. Spun că aceste avuții se urca la 10 milioane. Tot atunci Mihai coprinse și Lipova și alte orașe din Banat.

Basta, intrînd în Ardeal, prinse la Somlyo pe Ștefan Báthory, care fugise acolo de la cetatea Husta. El îi făgădui că îi va dobîndi ertare de la împăratul daca va mijloci predarea cetății Uioara, cea mai puternică a Ardealului, și unde era atunci în garnizoană 2000 trabanți cu multe arme. Ștefan Báthory priimi a-și cumpăra libertatea prin predarea Uioarei. Mihai se grăbi a trimite o garnizoană în acea cetate. Asfel acum, prin predarea acestii din urmă cetăți, Ardealul întreg căzu supt stăpînirea lui Mihai.

Atunci pentru întîiași dată se întîlni în față Mihai cu Basta, a cărui nume era menit a fi înscris cu sîngele său în istoria vieții sale. Ei nu se plăcură ; după ce își arătară antipatia lor în public prin vorbe amari și împungătoare ce unul zicea supra altuia și mușcîndu-se prin satire, împrejurările îi aduse îndată a și-o arăta prin fapte.

Să ne oprim puțin asupra acestui geniu fatal al eroului român.

George Basta era de neamul lui arnăut, dar născut într-un sat La Rocca, lîngă Tarent, la anul 1547. Tatăl său, Dimitrie, nobil din Albania, își părăsise țara împreună cu alte familii, spre a scăpa de tirania otomană, și trecuse în Puglia, supt umbrirea crăiului Spaniei, care îi făcuse o pensie anuală și îi dedese comanda unei companii de lăncieri, tot arnăuți, cu care îl trimise la Milan. El luă de soție o damă din Alexandria și avu doi feciori, din care cel mai mare, Nicolae, ajunsese locotenent-general de cavalerie în armia craiului Spaniei. Cel d-al doilea, George Basta, intră la 14 ani ca soldat în compania tatălui său, apoi, după moartea lui, trecu ca stegar în compania fratelui său. El ajunse curînd locotenent în acea companie, pe urmă căpitan de archibuzieri călări, căpitan de lăncieri, sfetnic de război. El comanda un regiment de călărime de arnăuți, cînd duca de Parma fu numit cîrmuitor în Țările de Jos, la 1579, și el se perfecționa în meseria armelor supt acest mare căpitan, care, recunoscînd meritul lui Basta, îl făcu comisar general de călărime la anu 1580. El se deosebi în asedierile cetăților Anvers (1584) și Buona (1588), însoți în Franța pe duca de Parma în

ajutorul Ligei, în anul 1590 și 1592; asemenea făcu parte din espediția comtelui Carol de Mansfeld în Franța, la 1593. După aceea merse de făcu cîteva campanii în Ungaria, se întoarse iarăși în Țările de Jos la 1596 și, la 1597, fu cerut de împăratul la Filip II, craiul Spaniei, ca să-l lase să intre în slujba sa, și, dobîndindu-l, îl numi general de artilerie și gubernator al cetății Vienii și apoi general în oastea arhiducei Maximilian, fratele împăratului.

El era mare și plin la trup, gras la față, ochii mari și privirea aspră, gura potrivită, dar buza de sus cam ridicată, față măslinie; caracterul fizionomiei lui arăta vicleșnie; iar caracterul lui moral lăsa ca faptele lui să ni-l vedească.

XXXVII

Mihai vodă se supără de venirea lui Basta, nu voi în nici un chip a-l cunoaște ca general-căpitan al țării, zicînd că el este numit căpitan general și prinț vasal și tributar al împăratului. El făcu cunoscut lui Basta că, de vreme ce a biruit pe cardinalul fără ajutorul nimănui, va putea păstra prea bine țara în supunere, și el ar face bine a se trage în Ungaria de Sus, căci n-are trebuință nici de dînsul, nici de oștile sale. Dar Basta, care era sigur a dobîndi el de la împăratul cîrmuirea Ardealului, nu numai că nu voi a asculta cererea lui Mihai, dar încă pretinse să pue garnizoane nemțești prin cetățile Ardealului, silind pe Mihai, în numele împăratului, a priimi aceasta măcar pe o vreme, pînă cînd Ardealul va fi cu totul liniștit și nu va mai avea a se teme de năvălirea streinilor. Mihai vodă, care priimise în numele împăratului, și numai ca locotenent al lui, jurămîntul de credință al țării Ardealului, jurase asemenea că va păstra toate priveleghiurile și drepturile acestii țări. El era hotărît a-și ține jurămîntul chiar împotriva împăratului, al cărui scop înțelese că era a reduce țara într-o provinție a împărăției, iar nu a o ține ca o țară deosebită, liberă și numai dajnică coroanei sale, după cum se făgăduise

întîi. Afară de aceasta Mihai nu voia a lăsa din mînă-i guvernul Ardealului, pe care-l cîştigase cu sabia, şi a-l vedea mai ales trecînd în mîinile lui Basta, pe care de acum nu-l putea suferi.

Peste puţin, ura acestor doi oameni se vădi publicului într-o ciocnire care fu p-aci a aprinde flacările războiului între dînşii. Basta, spre a începe îndeplinirea voinţii sale d-a pune garnizoane din oştirea sa prin cetăţi, trimise o ceată de germani ca să intre în cetatea Husta după Tisa. Dar comandantul român ce Mihai pusese în acea cetate nu voi să priimească înăuntru oamenii lui Basta şi, închizîndu-le porţile cetăţii, îi respinse înapoi cu vorbe răstite. Oastea împărătească fu nevoită a petrece noaptea aceea în cîmp pe o brumă şi un frig mare şi pe urmă a se întoarce îndărăt. Basta, aflînd aceasta, se înfurie foarte şi îndată începu a se găti de război, trimiţînd să-i vie călărimea din Silezia şi pedestrimea după mărginile vecine ale Ungariai şi întocmindu-şi astfel o numeroasă oaste supt arme. Mihai nu se lăsă mai în urmă şi îşi strînse şi el pe lîngă sine toate puterile. Amîndouă taberile era acum gata a începe război între dînsele şi a se dumica una pe alta. Dar jurisconsultu Petz, om îndemînatec, ce se afla atunci în Ardeal, alergînd cînd la Mihai, cînd la Basta şi arătîndu-le primejdia în care se espune creştinătatea deschizîndu-se între [ei] un război civil, pre cînd Ibraim paşa, în Ungaria începu a amerinţa prin mişcări războinice, izbuti, prin autoritatea cuvintelor lui, a-i împăca. Şi, deşi ei urmară a se urî în inimă, dar în vederea oamenilor trăia în pace. [...]

XL

Cînd Sigismund Báthory află tragica moarte a vărului său Andrei, alergă îndată către cumnatu-său, Ioan Zamoisky, marele canţelar al crăiei Poloniei, ca să-l roage să-i vie într-agiutor, spre a redobîndi Ardealu şi a goni dintr-însu pe Mihai-vodă. Din nenorocire pentru dînsu, în acest drum i se aprinsă două trăsuri, care arsără împreună cu mai mulţi cai şi cu tot ce avea mai scump.

Zamoisky nu-i tăgăduî agiutorul său. Asfel Sigismund, pe care niște emigrați din Ardeal, anume Francisc Jerrei, Gabriel Bethlen și alții îl aţîţau mereu spre a răzbuna moartea cardinalului, făcu confederație cu Iremia-vodă din Moldova și cu Zamoisky. Se zicea că el se învoise cu acesta pe următoarele baze : ca Zamoisky să-l ajute pe Sigismund din toate puterile cu bani și oameni, spre a-l restatornici pe tron ; Sigismund să ia în căsătorie o fată a lui Zamoisky, sau pe oricine alt, numai să nu fie nemţoaică. De va muri fără feciori, atunci domnia Ardealului să cază în moștenire la fiul lui Zamoisky, născut din Griselda, sora lui Sigismund. În tot cazul, Sigismund și Ardealul să fie cu totul desfăcuți de nemți.

Sigismund și Irimia vodă se adresară la sultanul, cerînd bani și oaste într-agiutor. Sultanul nu îndrăzni a se declara de față împotriva lui Mihai, refuză a le da bani, dar în taină era cu dînșii ; el mijloci mult prin scrisori ca polonii să le stea puternic în agiutor și le trimise o seamă de oaste în agiutor, care de față se privea ca volentiri. Zamoisky asemenea își puse toate silințele spre a hotărî pe crai la acest război și prin aceasta dete o bună ocazie sveților de a se scăpa de acest crai al lor, pe care nu-l mai voia.

Asfel craiul Sigismund își perde drepturile sale din Sveția, spre a călca pe ale vecinilor săi. Aliații pusă asfel în picioare o armie de mai mult de 40 000 ostași, compusă de moldoveni, unguri, poloni, tătari și turci. Ei se apropiară de hotarul Ardealului și sta acum gata a năvăli asupra lui Mihai vodă.

Mihai află furtuna ce îl amerința și începu a se pregăti în grabă a o stăvili cu toată puterea ambilor țări ce stăpînea. El în inima sa se bucură de noua ocazie ce dușmanii săi îi dă, sau mai bine de silința ce ei îi fac d-a-și îndeplini proectul său cel vechi d-a coprinde Moldova, precum coprinsese Ardealul. El era sigur de ostașii săi și popoarele sale și avea toată credința întrînșii. Săcuii îi era cu totu jărtfiți pentru drepturile ce căpătase de la dînsul ; cazacii, sîrbii și bulgarii sta gata a muri pentru dînsu, căci el îi îmbrăcase, îi înarmase, îi căuta adesea și le plătea simbrii bune. Trupurile lor cele mari, barbele cele lungi, strălucirea veșmintelor și a armelor

lor insufla groaza. Dar Mihai punea temei mai mult pe iubirea oştilor româneşti, viteze şi cercate în atîtea războae ; şi apoi se întemeia el pe dragostea poporului român din ambele ţări, care în răpirea entuziasmului ce avea pentru eroul său nu-l numea altfel decît „Macedon al nostru". Moldovenii însuşi iubea mai mult pe Mihai şi cu atît mai mult pre cît ura acum de moarte pre Ierimia, pentru asprimea cîrmuirei sale şi pentru dăjdiile nesuferite ce el scosese. Într-adevăr, el pusese o dajdie de un soldiu de aur pe lună şi toţi banii ce-i strîngea îi trecea în Polonia, spre a avea cu ce trăi acolo la nevoe ; căci el nu se întemeia în puterile sale şi încă mai puţin pe dragostea supuşilor săi.

Mihai îşi avea armia asfel împărţită în deosebite părţi ale Ardealului : săcuii rămăseseră în ţinutul lor ; ungurii mercenari, în număr de 1 500, era aşăzaţi lîngă oraşul Braşov, pe malurile rîului Bîrsa, prin satele şi castelurile nobililor, ca într-un loc mai lesne de hrană ; iar pe cazaci îi aşăză în tabără într-un tîrg numit Arany, pe ţărmul Mureşului, lîngă cetatea Deva.

Mihai, sau din dorinţa de a se feri de războiu şi de a înfiinţa planul alianţii între Ardeal, Moldova, Ţara Românească şi Polonia, ce îşi închipuise, sau că, desperînd de a putea împiedeca războiul, vroia numai să cîştige vreme ca să se poată găti şi izbi pe duşman fără veste, deschise tractaţie, după cum avea obicei de a vorbi tot de pace pe cînd se pregătea cu dinadinsul la războiu. El trimisă un sol la Sigismund, propuindu-i că îi va întoarce Ardealul, daca el va lua în căsătorie pe fiica sa, Florica, făgăduind că nu va păstra pentru sine decît oraşul Braşovului şi cetatea Făgăraşului. Sigismund era gata a priimi această propunere, dar Balthazar Szilvasi şi Hertelius, carii era pe lîngă dînsu, îl făcu a schimba părerea, cu atît mai mult că de această propunere a lui Mihai se ţinea şi alta ca aceasta, tot cu aceeaşi ocazie, făcuse lui Ierimia. Mihai îi cerea să dea pe fie-sa după fiul său Pătraşcul şi apoi de bunăvoe să se tragă în Polonia, lepădîndu-se de domnia Moldovei, care să rămînă pe seama lui Mihai, ca de acolo să aibă ocazie a goni pe tătari de la Dunăre pînă la Cetatea Albă şi Nistru şi astfel să-şi mărească statul.

XLI

Negoţiaţiile cu Sigismund şi cu Ieremia nu izbuti. Mihai, văzînd că nu va putea încungiura războiul, vru încai a se sili să slăbească cît va putea mai mult duşmanul. Spre acest sfîrşit, trimisă la sultanul un sol, anume Mihai Török, spre a-i vorbi de dorinţa lui de a ţine pace cu turcii şi a-i cere semnele întăririi domniei sale asupra Ardealului. Asăminea trimisă o solie şi la craiul Poloniei, poftindu-l ca să nu sprijinească pe duşmanul său, Ieremia Movilă, nici să dea ocrotire emigraţilor din Ardeal, între care era şi Thomas Csomortany. Această solie nu numai că nu fu ascultată, dar încă craiul Sigismund înştiinţă pe Ieremia de hotărîrea lui Mihai d-a-l izbi, ca să ia măsurile cuviincioase, să gătească provizii pentru armia polonă şi să întărească cetăţile Suceava şi Hotinul.

Mihai se turbură foarte văzînd pe poloni declaraţi cu totul şi de faţă vrăjmaşi ai săi. El îşi închipui atunci un plan de uriaş ; el vru a năvăli în Polonia, a se folosi de simpatiile ce avea în poporul acelii ţări, spre a face o revoluţie, a răsturna craiul, a pune pe altul sau a opri acea' crăie pe seamă-i. Într-adevăr, o parte mare din lăcuitorii Poloniei şi popoarelor Rusiei, speriaţi de unirea religioasă la care craiul Sigismund, împreună cu iezuiţii ce-l cîrmuia, îl silea a face cu religia catolică, chema pe Mihai din toată inima lor. „Nu era acum de temut — zic cronicarii poloni — de perderea unii singure provinţii, dar de schimbarea guvernului pentru toată crăia". Mărturisesc încă unii din analiştii poloni că el merse şi mai departe, că vrusese a dezmădula crăia Poloniei, fărădelege împotriva sfîntului drept al naţiilor, care din norocire nu întină atunci sabia română, rămîind ca să fie, în zilele noastre, povara ruşinoasă a crailor Europei.

Spre îndeplinirea planului său asupra Poloniei, Mihai se pusă în corespondenţă cu patriarhul de la Constantinopol, mitropolitul de la Kiev, marele duce al muscalilor şi Carol, duca de Suderman, care cîrmuia crăia Sveţiei. El făgăduia la acei doi arhiepiscopi că, de-l vor ajuta cu mijloacele ce le sînt prin putinţă, el va cuprinde Polonia,

va întemeia acolo religia Răsăritului şi o va întinde mai departe în Europa. Stăpînitorilor propunea o alianţă pentru împărţirea Poloniei pe aceste baze : casei Austriei să se dea Polonia cea mare ; muscalului, Lituania ; Sveţiei, Livonia, iar celelalte provinţii le oprea pe seama sa.

Mai înainte însă de a-i sosi răspunsurile de pe în toate locurile de unde trimiseră soli, Mihai îşi pusă oştile în mişcare asupra Moldovei. Această grabă a lui îi fu folositoare într-aceea că îi înlesni repedea coprindere a Moldovei ; dar îl vătămă mult apoi, căci, nefiind sigur de aliaţii săi, el nu îndrăzni a trage foloasele izbînzilor sale, năvălind în Polonia, ca să schimbe soarta aceştii ţări sau s-o silească a încheia pace. Era într-adevăr o mare greşeală din partea lui Mihai pe care o plăti scump, de a întărîta pe toate puterile vecine împotrivă-i, lăsîndu-se pe sine fără nici un aliat. De ar fi apucat încai a se învoi cu împăratul pentru Ardeal, ca să fie sigur că nu va fi izbit în lipsă-i, sau de ar fi dat în Ardeal de temelii stăpînirei sale întreaga mulţămire a poporului român ; dar el jărtfise pe acesta nobililor, a căror dragoste tot nu-şi putu trage şi care acum şi ei complota peirea lui.

Mihai, într-adevăr, prevăzuse multe din aceste, el căutase să amîne şi acest război ca de o fatalitate era tîrît. Hotărîndu-se a-l face, el nădăjduia că, pe lîngă aceea că-şi împlinea o veche dorinţă a inimei sale, coprinzînd Moldova, această nouă izbîndă va putea încă sluji a învinge îndărătnicia Austriei şi a o sili, fără voe chiar, a-i acorda toate cererile sale în privirea Ardealului ; şi într-aceasta nu se înşălă. El nu ştia însă că această împărăţie nu uită niciodată aceea ce i s-a smuls prin silă, nu iartă pre cei ce au făcut-o şi că perfida ei politică, cumplită în setea-i de răzbunare, nu alege mijloacele. Mihai înştiinţă însă pe împăratul că el voeşte a face o espediţie împotriva Moldovii spre a goni de acolo pe emigranţii din Ardeal, partizani ai lui Andrei Báthory şi ai familiei lui, dîndu-i mult a nădăjdui. Spre a se asigura că nobilii unguri din Ardeal nu vor face nici o mişcare, porni la fiul său Pătraşcu, în Ţara Românească, treizeci din cei mai de căpitenie nobili, ca să fie ca nişte zăloage. El nu voi să ia în agiutor nici pe Basta, nici vreo ceată din oastea împă-

rătească, sau dintr-adins, sau din graba cu care era silit a năvăli asupra dușmanului. (A intercala aci un capitol deosebit de descriere a Moldovei).

XLII

Adunîndu-și în grabă oștele sale străine din cvartirurile lor, Mihai le împreună cu armia sa și cu a Ardealului. Ese din Alba-Iulia și, la 1 mai, își așază tabăra lîngă orășelul Preșmăr. Acolo poronci la toți săcuii să se scoale în arme și să-l urmeze. El făcu cunoscut atunci armiei că are să intre în Moldova spre a răzbuna moartea lui Ștefan vodă Răzvan, aliatul său, pe care Ieremia vodă îl omorîsă cinci ani mai nainte, într-un chip crud, rușinos și împotriva obiceiurilor creștinești. Armia lui Mihai spun că trecea peste 50 000 ostași, din care 38 000 pușcași, 3 000 cazaci, 4 000 călăreți sîrbi, 4 000 săcui și 4 000 voluntiri supt comanda lui Baba-Novac. Cea mai mare parte din această armie trebuia a se pogorî din Ardeal în Moldova pe la Trotuș ; ceailaltă să treacă din Țara Românească pe la Focșani.

În 6 mai 1600, Mihai, lăsîndu-și soția în Ardeal, porni spre Moldova ; și vrînd a sosi chiar înaintea vestii sosirei sale, cu o grabă de care toți s-au minunat, fără a da răsuflare oștilor sale, trecu munții nu prin drumul obișnuit, pe unde știa că-l așteaptă dușmanul, ci urcîndu-se prin munții cei mai grei, printre stînci și strîmtori aspre. Pe acolo armia avu a suferi mult, mai cu seamă din lipsa proviziilor ce nu găsiră nici pe acolo, nici în părțile Moldovii, pe care dușmanul le pustiise mai înainte. Caii nu avură pășune, și ostașii fură siliți a se hrăni cu foi de copaci. Oștile însă nu murmurară deloc împotriva acestii răpegiuni. Într-adevăr, Mihai le dedese încredințare că vor birui și le făcuse a nădăjdui mult în îmbelșugarea și gloria ce vor dobîndi prin biruința cîștigată fără nici un aliat. Oștile vrăjmașe orînduite spre baza acelor munți, văzînd cu mirare și spaimă că dușmanul, trecînd prin prăpăstii, i-au ocolit, se traseră spre șăsul Moldovei, către tabăra lor cea mare.

Sigismund Báthory și Ieremia vodă, care se afla atunci la o nuntă în orașul Trotuș, luînd veste că Mihai a trecut munții cei mari și că acum, rînduit de bătălie, se apropie de dînșii, rămaseră încremeniți. În groaza ce îi coprinse, ei gîndiră că aceea ce e mai sigur pentru dînșii este d-a se trage înăuntru țării ; și fără zăbavă sculîndu-se cu toată armia, se îndreptară spre Suceava. Mihai vodă, neîntîmpinînd în față-i pe dușman, dupe cum se aștepta, se luă după dînsul cu aceeași iuțeală cu care trecuse munții. Armia lui avu și aici a suferi mult de sărăcia locului, mai ales că dușmanul pustia tot în cale, spre a întîrzia goana ce-i da ai noștri. Dar oștile lui Mihai, biruind aceste suferințe, se îmbărbătară și mai mult, siliră la drum și în sfîrșit agiunsără pe oștile vrășmașe la un loc anume *Iascea* și le nevoiră a sta de război. Avangarda dușmanului, alcătuită de cîteva regimente poloneze bine armate, izbiră avangarda noastră, alcătuită de cîțiva români și sîrbi, și o sparseră. Mihai trimise îndată de chemă o seamă de unguri din Ardeal, carii se afla mai în urmă, și îi zvîrli asupra polonilor din avangarda dușmanilor, care, după o puțină apărare, se întoarseră în resipă, lăsînd în loc ca la 200 morți dintr-înșii. Între aceștia era și un viteaz polon, anume Dydynski.

Îndată după această luptă de avangardă, ambele trupuri de armii potrivnice se arătă unul în fața altuia. Ele cătară cîtva una către alta, ca și cum ar fi așteptat ceva. Ce va face armia moldavă ? Lupta-se-va ea alăturea cu polonii pentru un domn pus de dînșii și nesuferit țării, împotriva fraților lor de sînge și a unui erou, fala tutulor românilor ? Moldovenii nu stătură mult în cumpănă. Într-o clipă, 15 000 dintr-înșii, puindu-și cușmele în vîrful lăncilor, cu mari strigări de bucurie trecură în tabăra lui Mihai. Ieremia nu mai avu atunce alt ce face decît a fugi cît mai în grabă, împreună cu oastea ce-i rămăsese, spre Hotin. Agiungînd la Suceava, el nu îndrăzni să intre în cetate, neîncrezîndu-se în lăcuitori. „Era așa de groaznic Mihai vodă și vestit de războae în toate aceste părți — zice Miron Costin — cît îndată ce au sosit la Suceava i s-au închinat cetatea Sucevii și a Neamțului și pusă în

cetăți o seamă de ai lui pedestrași". Cronicarul polon Heidenstein bănuește că comandantul Sucevii, un polon anume Trzaska, ar fi trădat cetatea, cîștigat fiind printr-o mică răsplătire. Mihai vodă apoi pripi așa de aproape Ieremia, încît avangarda sa agiunsă niște haiduci pedeștri cu cîteva cară din ariergarda lui Ieremia. Haiducii stătură cu inimă la război, apărîndu-se cîteva ceasuri, dar, înglotindu-se oastea lui Mihai, ei fură sparți și deteră dosul. Această luptă stătu lîngă rîul Jijia, la un sat anume Verbia, unde sta o movilă mare peste trupurî, făcută după aceea de Ieremia.

În sfîrșit, dușmanul, agiungînd la Nistru, la cetatea de margine a Moldovii numită Hotinul, pe care Ieremia o grijisă foarte bine cu slujitori de ai săi nemți, hotărî de a se opri acolo spre a da bătae, nădăjduind că va putea izbuti a birui oștile lui Mihai, obosite de atîta cale. Numărul ostașilor ce-i aveau aliații cu dînșii se urca încă la 30 000. În 18 mai sosi și Mihai pe loc și îndată se înhăță bătaia la Otani, lîngă Hotin. Bătălia ținu de la 10 ceasuri dimineața pînă în seară și, cu toate că dușmanul se purtă mai vitejește în această bătălie, dar nu fu mai norocit decît altă dată. Mihai, cu o furie mare, cade asupra armiei dușmane, care după o lungă împotrivire, perde cîmpul de bătae, pe care îl roșește și îl udă cu valuri de sînge ; 8 000 din vrăjmași zăceau în cîmpul bătăliei, iar în oastea noastră numai 2 000 ; mulți dușmani încă periră ca vai de ei, înecați în rîul Nistrului. Românii cîștigară o pradă bogată ; iar dușmanii ce scăpară se închiseră cu toții în cetatea Hotinului.

XLIII

Mihai începu a bate cetatea. Ghiulelele lui, spune Miron, se cunoștea în zidurile cetății pînă la surparea ei. Și după o asedie de trii zile, văzînd că nu o va putea sparge, căci îi lipsea tunuri mari, puse un trup de pază împregiurul cetății și, lăsînd în capul oștilor pe

Udrea, împreună cu Deli Marcu şi Baba-Novac, el se întoarsă la Suceava şi de acolo la Iaşi, unde intră cu triumf, se sui în tronul domnilor Moldovei, priimind într-o ceremonie solenelă giurămîntul de credinţă al boerilor acestii ţări. De atunci el începu a se întitula şi a se scrie : „Domn al Ţării Româneşti, al Moldovei şi al Ardealului".

Ieremia vodă, văzînd că îl vor scoate din cetate, fugi într-o noapte, pe furiş, cu toţi boerii lui în Polonia. Mihai, deşi cunoştea bine cît de mulţi partizani are Polonia întreagă, iar mai cu seamă că vecina ţară a Poloniei, care era de lege orientală, îl chema şi îl aştepta cu mare bucurie spre a i se închina lui, tot nu îndrăzni a trece peste hotar în Polonia, spre a sfîrşi războiul, încheind pace sau îndeplinindu-şi planurile sale în acea ţară, din pricină că el încă nu era înţăles bine cu aliaţii săi, că nu putuse cuprinde cetatea Hotinului şi că trebi grabnice îl chema în Ardeal. Aceasta fu o mare greşeală a lui Mihai, căci vecinatele provinţii era fără oşti şi, cu simpatia popoarelor, şi fără aliaţii săi el ar fi putut impune voinţa sa în Polonia.

El scrise craiului Poloniei că a luat armele şi a intrat în Moldova spre a opri izbucnirea unui complot rău ce Ieremia urzise împotrivă-i. Era atunci polonii strînşi la dietă la Varşovia, sfătuind oaste împotriva Sveţiei, silind mult craiul ca să i se dea mijloace a-şi redobîndi crăia de moştenire. Eşise vorba cum că Mihai dobîndise de la Poartă întărirea nu numai de domn al Moldovei, ci încă i se dedese o diplomă scrisă cu litere de aur, prin care i se întărea stăpînirea peste toate provinţiile polone ce va putea coprinde. Toate aceste aţîţară mari dispute în dietă. Slăvitorii şi partizanii lui Mihai, carii era mulţi, tăgăduia adevărul acestii din urmă vorbe şi, lăudînd faptele eroicele lui Mihai împotriva turcilor, încredinţa că el va fi un om foarte folositor republicei şi că pregătirile războinice ce vor să facă împotrivă-i sînt de prisos. „Siguranţa crăiei Poloniei — zicea ei — nu se reazămă pe Moldova. Ce ne pasă nouă şi ce perde sau cîştigă republica, daca va domni în acea ţară Ieremia sau Mihai ? De trebue a apăra pe Ieremia, apere-l aceia care au cîştig dintr-aceasta şi cărora

le place orice pricinuire, numai să poată face război". „Această din urmă observație bătea în Zamoisky și în ambii frați Potocki. Cel dintîi era patronul lui Ieremia, pe care îl pusese pe tronul Moldovei și făgăduise a-l apăra ; ceilalți era rudiți cu Ieremia prin căsătorie. Partida lui Zamoisky striga împotriva partidei lui Mihai, învinovățind-o de a fi duh austrian și prietenă a religiei Răsăritului.

O greșeală se făcu atunci din partea noastră. Baba-Novac intră în Pocuția, provincie a Poloniei, cu gînd ca să tragă pe cazaci în partea lui Mihai. El pustii acolo moșiile lui Ștefan Potocki. Fără îndoială că avea drept a intra în Polonia, care ne făcuse război pîn-atunci ; aveam drept a intra în Pocuția, care este o veche provincie a Moldovei, fiind cumpărat la 1431 de Alexandru vodă cel Bun și Bătrîn de la craiul Poloniei, Vladislau, într-o mie de ruble de argint și apoi multă vreme ea stătu o pricină de războaie necurmate între poloni și moldoveni. Mihai cunoștea aceasta și reclama acum drepturile Moldovei asupra Pocuției. Dar nefiind hotărît Mihai a purta îndată războiul în Polonia, intrarea în Pocuția era o greșală, căci întărîtă mai mult pe dușmanii săi din Polonia și le dete cuvînt împotriva partizanilor noștri. Partida lui Zamoisky începu într-adevăr a striga tare că Baba-Novac a pustiit Pocuția prin foc și sabie, ducînd în robie o mulțime de oameni, femei și copii, prin mijlocul orașelor și satelor aprinse. Cu toate aceste dieta nu voi a slobozi bani pentru pregătirile de război. Zamoisky nu se descurajă de acestea, nici se lăsă din hotărîrea sa. El cîștigă pe craiul, asupra căruia știm că avea mare influință, zicîndu-i mereu prin scrisori și prin grai că unchiul și vrăjmașul său, duca de Suderman din Svetia, se va bucura mult și se va întări în puterea sa văzînd că streinii calcă țara Poloniei nepedepsiți. În înțelegere dar cu craiul, Zamoisky dete poruncă hatmanului Zotkiewsky de a se duce în grabă, cu cîte oști va putea a aduna mai curînd, ca să se așeze pe Nistru, spre a apăra hotarul și a observa mișcările lui Mihai.

Acesta, văzînd atunci că polonii nu sînt încă în stare a-i face vreun rău, că ei se mulțămesc a sta în poziție de apărare, socoti pînă una-alta să se întoarcă în Ardeal,

spre a pune capăt la pricea ce era între dînsul şi împăratul pentru stăpînirea Ardealului. El trimisese curieri la cetăţile acestii ţări, spre a vesti triumfurile sale în Moldova, şi tot Ardealul îşi arătă veselia prin descărcături de tunuri şi alte ceremonii. Asemenea, Mihai pornise curieri la împăratul, ca să-i facă cunoscut coprinderea Moldovei şi a i-o închina din partea sa şi a fiului său, Pătraşcu, păstrînd însă pe seamă-i stăpînirea ei.

XLIX

Apoi, spre a-şi trage dragostea poporului Moldovei, îi ertă birul şi îl adusă a făgădui că, cîtă vreme se va păstra această ertare, cu mijloacele lor vor apăra ţara de tot felul de duşmani. El oprise asăminea prin straşnică poruncă jaful în oraşe şi sate, hotărînd a fi osîndiţi la bătae toţi ostaşii români cari o vor călca ; iar pe ostaşii unguri, fiind mai deprinşi la pradă, îi osîndea la moarte. Din nenorocire, nobilii unguri, care strigasără atît de mult asupra relilor ce făcea ostaşii lui Mihai în Ardeal, găsea că este pre natural ca ostaşii lor să prade în Moldova nepedepsiţi. Într-o zi şapte unguri din oamenii lui Pancratie Sennyei şi Giorgi Sibrik, nobili însămnaţi din Ardeal, fură prinşi jăfuind şi aduşi înaintea lui Mihai. O mulţime de nobili alergară atunci şi se rugară de domn, în numele întregii armii ungureşti, de a da drumul vinovaţilor. Mihai le dete drumul cu vorbe nehotărîte, şi cum plecară nobilii, îndată trimise poruncă să omoare pe cei şapte prinşi. Începură atunci ungurii a murmura, zicînd că fără dreptate au fost aceştia ucişi.

Niste intriganţi ambiţioşi, precum Moisi Secuiul şi Ştefan Czaki, se folosiră de ocazie spre a întărîta pe nobili împotriva cîrmuirii lui Mihai şi a-i aduce a trimite pe ascuns deputaţi către Sigismund Báthory, care se auzise că se afla la marginea Podoliei, în tabără cu Ioan Zamoisky, cancelarul crăiei Poloniei, spre a se sfătui cu dînsul şi cu Zamoisky despre chipul cu care ar putea să intre mai lesne în Ardeal spre a goni pe Mihai, făgăduind că ei îi vor sta întru agiutor şi că poporul îi va priimi cu mare bucurie.

Sigismund le răspunse că : „Dumnezeu e bun şi că, de va voi să-l cheme iarăşi la cîrmuirea Ardealului, el nu va lăsa să-i scape din mînă ocazia, de temere ca să nu stea împotriva voinţii lui Dumnezeu. Dar că acum trebui a suferi cu răbdare toate relile la care ca oameni sîntem supuşi, şi a aştepta vremea hotărîtă de Dumnezeu pentru sfîrşitul tiraniei lui Mihai". Zamoisky încă făgădui ca, la vreme, va da agiutor aliatului său Sigismund.

Boerii Moldaviei se rugară de Mihai ca să le dea domn, spre a-i cîrmui în locu-i, pe fiul său Nicolai. Mihai le făgădui întîi a face pre voe şi porni numaidecît pe Radul Buzescu şi pe postelnicul Stoica, cu o suită de 300 inşi, ca să meargă să aducă din Ţara Românească pe fiul său Nicolai. Dar pe urmă se socoti cum că fiul său este prea tînăr şi nu va putea cîrmui o ţară de margine, mai ales că avea încă a se teme de Ierimia şi de poloni, şi îşi schimbă hotărîrea, orînduind o comisie vremelnică de cîrmuire pentru Moldova, alcătuită de patru generali ai săi, anume hatmanul Udrea, vistierul Androni, armaşul Sava şi spătarul Negrea.

Apoi, în 27 iunie, părăsind Moldova, trecu pe la Oituz în Ardeal şi veni la Braşov, însoţit numai de 400 călăreţi cazaci, serbi şi valoni. El poruncise ca armia să-l urmeze, rămîind în Moldova numai 6 000 pedestraşi şi călăreţi, supt comanda unui boer strălucit în războaie, anume Mîrza, şi a lui Moise Săcuiu, pe care îl numisă în această espediţie căpitan-general al ungurilor. La Braşov, Mihai petrecu cinci zile. Aice, năcăjindu-se pe braşoveni pentru nişte vorbe deşarte ce auzise de la dînşii, îi ameninţă că le va prăda cetatea, dar rugat de unii din oamenii săi şi mai ales de Moise Săcuiu, care îl însoţie din Moldova, se îmblînzi şi îi ertă, căci el ades avea asămine mînii prefăcute. El îşi împărţi apoi armia în Ardeal astfel : pe unguri supt poroncile lui George Mako şi Ştefan Tarkany, în Ţara Bîrsei ; pe sîrbi, în scaunilé saşilor de la Cohalom şi Şinca, pe poloni şi pe cazaci asăminea în scaunele săseşti de la Sighişoara şi Mediaş, şi cu toată cealaltă oaste intră în triumf în Alba-Iulia, în cele dintîi zile ale lui iulie, şi hotărî ziua de 20 a aceliaşi luni pentru a se aduna acolo dieta ţării.

XLV

Cînd se vesti coprinderea Moldovei, toată lumea rămase uimită de mirare. Acel căpitan care umblă și izbește cu iuțeala trăsnetului, acei minunați ostași care sufere în tăcere marșurile cele mai repezi, osteneala și foamete cumplită, trăind numai de entuziasm și de glorie, bătîndu-și joc de puterile naturei, ca și de ale oamenilor, buna rînduiala, disciplina și jertfirea ce ei păstrară în această campanie, strălucitele triumfuri care încununară strădaniile lor fură slăvite și trîmbițate în toate părțile. Acel veac nu arătase încă în Europa o asemenea armie și un asemenea general. În toate părțile se zicea că Mihai a coprins Ardealul în 11 zile și Moldova numai în 8. Toți dușmanii săi se îngroziră. Ei se încredințară că singuri nu pot face nimic împotrivă-i, ci numai coalizîndu-se toți împreună.

Mihai ajunsese acum în culmea slavei și a mărimei ce el visase. Cinci ani abia trecuse de cînd el trăsese sabia spre a apăra țara sa de tirania turcească și, după o mulțime de eroice triumfuri, respinse potopul turcesc departe de dînsa și de Europa creștină. Nu numai atît. El voi a-și crea o patrie mare pe cît ține pămîntul românesc ; și norocul ajutîndu-l în cîteva luni Ardealul, Moldova și o parte din Banat sînt unite cu Țara Românească. Rămăsese numai Timișoara cu ținutul ei, ce se afla supt turci și Oradea Mare, cu părțile orientale ale Ungariei, pe care el le cerea de la împăratul cu dreptul că ele fac parte din Ardeal, precum ținuse și supt Sigismund Báthory. Aceste mici ținuturi dobîndite unitatea națională era completă. Independența absolută ar fi urmat fără îndoială. Mihai realizase acum visarea iubită a voevozilor cei mai mari a românilor. Acum românul s-a înfrățit cu românul și toți au una și aceeași patrie, una și aceeași cîrmuire națională, astfel precum ei n-au fost din vremile uitate ale vechimei. Statul acesta nou are hotare nautrale de minune, el e destul de puternic, pămîntul său destul de bine cuvîntat de ceriu, locuitării săi numeroși și în mare parte omogeni ; el poate trăi, a sta de sineși și a se apăra împotriva năvălirilor streinilor. Mihai avea destulă înțelegere spre a constitua

acest stat, a cărui hotară le trăsese cu sabia sa. Dar spre a așeza bine temeliile și a usca tencuiala acestii zidiri prea grabnic făcută, îi trebuia vreme ; și vremea îi fu de lipsă. El n-apucase încă a încununa zidirea sa de-abia ridicată, și iată glasul cobitor al clopotului restriștei sună cu tărie, și din toate părțile, înverșunați, aleargă dușmanii săi mii de mii și toți într-una spre a-l dărîma. Vai, căci nu ne-am putut opri aci, în culmea triumfului nației române, oprind împreună cu noi și timpul și istoria !

Pentru ce, după draga povestire a atîtor norocite și mari izbînzi, să fim osîndiți a descrie și cruntele noastre nenorociri ?

MIRISLĂU
(iulie 1600 — ianuarie 1601)

I

Îndată după întoarcerea lui Mihai în Alba-Iulia, sosiră acolo olaci de la împăratul, aducîndu-i urări pentru norocita izbîndă din Moldova şi înştiinţîndu-l ca să se mulţămească cu Ţara Românească şi cu Moldova şi să lase Ardealu pe seama împăratului. Mihai nu se putea învoi cu aceste propuneri, neîndurîndu-se a lăsa Ardealu ; el porni îndată la curtea împărătească doi soli, pe Tudosie Logofătul şi pe Gaspar Corniş, spre a ruga pe Rudolf II ca să-i lase Ardealu, căci l-a dobîndit cu sabia şi cu atîta sudoare, osteneli şi sînge, şi să-l sloboadă asupra turcilor, să meargă a lua mai întîi de la dînşii Temişoara, pe care s-o închine împăratului. După aceea Mihai schimbă cîrmuirea vremelnică din Moldova şi orîndui acolo în locul său pe Marcu, fiul lui Petru vodă Cercel, trimeţînd împreună cu dînsul şi pe Preda Buzescu.

Întru aceea, Mihai, la 20 iulie 1600, deschisă dieta în Alba-Iulia, spre a consulta despre deosăbite trebuinţi ale ţării. El o puse din nou de-i jură credinţă. Încă nu se spărsesă dieta, şi Mihai, aflînd că doctorul Bartholomeu Petz, trimis de împăratul către dînsul sosise la Sathmar în Ardeal, trimisă doi ardeleni, pe Francis Alard şi Andrei Barcsai la Cluj, ca să se împreune cu banul Mihalcea, ce era acolo, ca să meargă tustrei la Sathmar, lîngă acest ambasador, spre a-l invita să vie la Alba, unde îl aşteaptă dieta cu nerăbdare, a aduce banii ceruţi într-atîte rînduri împăratului de Mihai şi, în sfîrşit, spre a trata despre trebile

Ardealului și ale cîrmuirii sale. El le zisă că la întîmplare cînd solul, bănuitor cum se aude s-ar teme să vie, ei să rămîie la Sathmar zăloage pînă la întoarcerea sa.

Ajungînd aceștia la Sathmar, înduplecară pe Petz a merge la Alba și ei rămaseră în acel oraș. Petz fu adus în cîmpia Albii în mijlocul mulțimii de popor și încungiurat de un strălucit cortegiu de pedestrași și de călăreți ; pe urmă după un măreț cuvînt de urare ce îl ținu Pancratie Sennyei, fu dus la palat, unde Mihai îi eși întru întîmpinare pînă în mijlocul rîndurilor. Bartholomeu Petz, fiind asfel priimit, aduse domnului, în numele împăratului, daruri scumpe, titlul de locțiitor al său în Ardeal, acela de sfetnic împărătesc și o sumă însemnată de bani pentru plata oștilor, pe care însă o lăsase la Sathmar, sau din pricina nesiguranței drumurilor, cum da el a înțălege, sau pentru că nu vroia a da acești bani în mîna lui Mihai pînă a nu se asigura mai înainte bine de simtimentele sale.

Mihai, după ce priimi bine pe solul împărătesc îi trimisă răspuns prin Gaspar Corniș și Pancratie Sennyei : „ca să binevoiască a se întoarce îndată lîngă cezar, spre a-i cere, pentru dînsul și în numele său, ca să-i dea Ardealul supt niște nouă condiții și să-l roage d-a trimite răspuns craiului Poloniei ca să nu-l izbească cu puterea în Moldova, pentru ca el cu oștile ardelene, moldovene și muntenești și acele ce avea în leafă de la împăratul, să poată cu mai multă grabă și siguranție merge împotriva turcilor, a trece Dunărea și a amenința Constantinopolul". Auzind aceste, Bartholomeu Petz le răspunsă în taină : „că el știe că, după pornirea sa, Mihai nu va împlini nici una din făgăduelile sale, că înșelătoria lui este acum deplin cunoscută ; dar — zisă el — treaba voastră este de a priveghea toate faptele lui, și, de-l veți vedea că proiectează ceva împotriva împăratului, dați îndată de știre maiestății sale". Aceste cuvinte ale lui Petz ne dezvălește caracterul adevărat al misii sale ; cu toate aceste el făgădui d-a sprijini înaintea împăratului cererile lui Mihai. Asfel se întoarsă Petz, după ce în cîteva zile fu tractat cu mare cinste de către Mihai și umplut de daruri. În această vreme Mihai începu a-și lua următorul titlu : *Mihai voevoda Țării Ro-*

mânești, al Moldovii, sfetnic al sfințitei majestăți împărătești și crăiești și locotenentul său în Ardeal.

Într-aceea, dieta hotărî o contribuție de șase fiorini de fiecare poartă pentru ținerea oștilor domnului, poruncind la toți a fi gata spre a pleca la război la porunca domnească. În vremea aceasta, nobilii din Ardeal ce fuseseră trimiși în Țara Românească, la Pătrașcu, se întoarseră înapoi. [...]

XIII

Într-aceea, deputații nobililor trimiși la generalul Basta ajunseră la Maitin, unde se afla acesta, și, spuindu-și însărcinarea lor, fură cu multă bunăvoință și dragoste priimiți. Basta se arătă mult vesel și prea gata a-i sluji, și le făgădui ajutorul și sosirea sa. Sînt însă unii analiști care, nebănuind că Basta avea instrucțiuni tainice de la împăratul, instrucții provocate fără îndoială de ura lui, spre a lucra întru surparea lui Mihai, pretind că Basta stătu puțin în cumpănă cînd priimi solia nobililor. Dar și de e această îndoire a lui Basta adevărată, e învederat că ea era o prefacere. Mai mulți analiști și istorici mai noi nu se îndoesc că Basta ar fi putut îndrăzni a nu asculta porunca împărătească, de nu ar fi avut tainice instrucții d-a lucra în contra poruncii de față. Dar chiar daca curtea Austriei e nevinovată, daca Basta, mînat numai de ura sa către Mihai, a lucrat în contra poruncei împăratului său, acesta, nepedepsind neascultarea lui, n-a luat oare asupră-i toată răspunderea și nu dă drept temei la orice bănuială ?

Basta, spre a acoperi răspunderea sa personală și aceea a curții împărătești, ale cării tainice instrucții nu putea arăta armiei sale și căria spusese că o duce în agiutorul lui Mihai, spun că convocă un sfat de război, propuindu-i de a-și da părerea de trebue a agiuta pe Mihai ori pe nobilii revoltați. Trei fură părerile în care se împărțiră mădularii acelui sfat. Unii era de părere d-a nu ajuta nici o parte, nici pe alta și să aștepte să vază eșitul și a dobîndi nouă porunci de la împăratul. Alții că, potrivit poruncilor cezarului, trebue a da ajutor lui Mihai și să nu dea ascultare la acei oameni răzvrătiți la Turda, rîvnitori mereu de lucruri

nouă şi pe atît streini de împărăţia cezarului, pre cît sînt îndărătnici şi duşmani lui Mihai vodă ; că ei nu cer agiutorul lui Basta pentru că iubesc mai bine pe împăratul decît pe Mihai, ci numai siliţi fiind de greşala răscoalei lor a chema ajutorul cel mai vecin. Ei adăoga : că bine este ca voevodul a înfrîna trufia revoltanţilor, fiind nişte oameni îndrăzneţi cu duhul şi pururea gata la lucruri nouă. Asfel apoi, cînd se va lepăda Mihai de Ardeal, această ţară va fi mai lesne şi mai în pace cîrmuită de miniştrii cezarului. Urma va dovedi că această părere era cea mai înţeleaptă. A treia părere, pe care Basta o inspiră la un june cu totul jertfit lui, comitele Tomaso Cauriolo, strejar-maior general, şi care, o sprijini era : că trebue a se uni cu revoltanţii şi a se folosi de această ocazie spre a răpi Ardealul din mîinile uzurpătoare şi tirane ale lui Mihai ; că deşi poruncă au de a agiuta pe acesta, dar împăratul nu ştia, cum le-a aflat ei, înşălăciunea cu care Mihai voeşte a prăpădi oastea lor şi a se rebela împotriva cezarului ; că prin ajutorul ce vor da nobililor şi mîntuindu-i de Mihai, vor îndatora şi mai mult pe aceştia la credinţă către împăratul ; că cu oastea lor şi cu cei 12 mii şi mai bine de luptători ce spun că au nobilii, şi prin aceea că Mihai nu cunoştea scopurile ce au şi îi aşteaptă a-i veni întru agiutor, vor putea lesne a-l izbi pe neaşteptate şi a-l birui.

Sfatul, care era întocmit de Basta mai mult de oameni siguri ai lui, aprobă această părere a comitelui Tomaso Cauriolo. Şi Basta, care „era de mai nainte hotărît la aceasta“, îndată ce priimi din nou de la solii nobililor jurămîntul că vor fi pururea credincioşi cezarului Rudolf, chemă la sine pe Rothalt, capul celor patru companii de rînd nemţeşti din călărimea Ungariei de Sus, şi îi porunci în secret d-a se pune îndată în cale cu călărimea sa spre Turda şi, de va găsi acolo lucrurile sigure, asfel dupe cum făgăduiseră solii, să se unească cu nobilii, asigurîndu-l că ceialaltă oaste, în vro cinci zile, se va împreuna cu dînsul. El îi porunci să caute a bate locurile şi a lua limbă unde e Mihai şi cu ce puteri se află ; că daca din întîmplare el, apucînd înaintea gîndurilor altora, se va fi unit şi împăcat cu nobilii, să-şi schimbe hotărîrea şi să meargă la dînsul

să-i spue că, potrivit poruncilor cezarului, armia vine în ajutoru-i.

Asfel Basta, după împregiurări, sta gata a trăda sau pe Mihai, sau pe nobilii ardeleni. El chemă apoi pe deputaţii nobililor şi stărui mult ca nobilii să nu dea bătae voevodului pînă nu va apuca să sosească şi dînsul ; că dacă, după natura locurilor, fără voia lor vor fi siliţi a veni în luptă, să se tragă mai bine spre Cluj. Într-aceeaşi vreme, să facă ştire tutulor nobililor Ardealului, la toate breslele de ostaşi, d-a-şi aduce aminte de credinţa ce au jurat împăratului Rudolf, d-a părăsi pe voevod şi d-a veni în tabăra lor.

XIV

Întorcîndu-se deputaţii în tabăra nobililor, le spuse cîte le zise Basta. Deci ei îndată, ascultînd sfatul acestuia trimit deputaţi la săcuii ce ţinea cu Mihai, ca să-i îndemne a se uni cu dînşii. Dar săcuii, recunoscători către Mihai pentru libertatea ce le dedese şi temîndu-se că, de vor veni ungurii iar la putere, nu numai că o vor perde cu vreme, dar încă că vor căuta a-şi răzbuna asupră-le pentru mulţi nobili ce omorîseră, răspunseră : „că ei sînt mulţămiţi de un domn aşa mare ca Mihai". Tot într-o vreme trimiseră nobilii la cazacii lui Mihai pe Balthazar Vereş şi pe Ioan Zoltai, jurisconsult, ca să-i invite a se uni cu dînşii cu bune şi sigure condiţii. Cazacii însă era cu totul jertfiţi lui Mihai. Slujind în dobîndă şi iubitori de bogăţie, ei dobîndiseră mult de la Mihai şi nădăjduia încă a dobîndi.

Mihai, cum am arătat, avea multă îngrijire pentru ostaşii săi. Adesea, la mese, el dăruia cazacilor, ca şi celorlalte oşti, bani, cai, haine cusute cu fir, ce luau vederile prin feliurimea coloarelor şi a florilor. Asfel toată armia sa era frumos împodobită şi mîndră de strălucitoarele ei costumuri, cît şi de vitejia ei. Adesea Mihai, cînd le da daruri sau leafa, îi îndemna să stea credincioşi pe lîngă prietenia şi norocirea lui şi le zicea : „Mai adăstaţi puţin, ostaşi, şi vă voi duce într-o ţară unde se găseşte cu îmbelşugare mătase, aur, diamante şi tot feliul de avuţii". Aceste făgăduieli şi

bunăvoința ce Mihai arăta oștilor lipiseră cu totul inimile cazacilor de dînsul și, cînd deputații nobililor se duseră să-i îndemne să se tragă din partea lui Mihai, înfuriați, ei uciseră îndată pe Balthazar Vereș și duseră domnului toate cărțile ce le trimisese nobilii. Soțul lui Balthazar Vereș, jurisconsultul Ioan Zoltai, d-abia scăpă ; pe cînd el se silea a dovedi cazacilor că, potrivit legilor lui Justinian, ei au drepte cuvinte de a părăsi pe Mihai, aceștia năvăliră asupră-i suduindu-l, bătîndu-l și rupîndu-i hainele, încît cu greu apucă de scăpă în strîmtorile munților.

Fură mai norocoși nobilii cu alte oști. Ei rugaseră încă să vie la dînșii pe pedestrașii pretoriani ai voevodului, carii era în număr de 700, și pe călărețîi beșlii, ambele cete compuse de unguri ; dar pedestrașii avură anevoință a fugi, căci domnul, simțind gîndul, îi sili a sta în frîul disciplinei, ucigînd cîțiva centurioni ai lor și îi închise pe toți într-o grădină îngrădită cu ziduri, ce se afla lîngă camerile sale. Această grădină, în care Mihai zidise o bae frumoasă, fu mai tîrziu făcută cetățue de prințul Ardealului Gabriil Bethlen. Cîțiva din acești pedestrași, care putură scăpa, fură uciși în cale prin paznicii orînduiți de streajă de Mihai și foarte puțini, făcînd un mare ocol ajunseră tîrziu, și tocmai dupe bătae, în tabăra nobililor. Călărețîi beșlii izbutiră mai bine. Într-un semn hotărît, ei se sculară cu toții și se duseră la Turda a se uni cu nobilii. Pe lîngă dînșii se luă și Ioan Iacobini, un tînăr cu duh, ce era secretar al cancelariei domnului. El fusese mai nainte, în aceeași calitate, pe lîngă Sigismund Báthory și, însoțind pe acest prinț în espediția sa în Țara Românească împotriva lui Sinan vezirul, la 1595, descrise această campanie.

XV

Nobilii trimiseră asemenea, încă din 2 septemvrie, scrisori la sașii din Brașov și Sibiiu, spre a-i trage în partea lor, părăsind pe Mihai. Sașii însă, necunoscînd mărimea mișcării împotriva lui Mihai și temîndu-se de puterea acestuia, spre a se arăta cu slujbă și credință către dînsul, îi trimi-

seră acele cărți. Încă nu sosiseră acestea în mîna domnului, și brașovenii precum și sibienii priimesc și alte cărți de la nobili, în care se coprindea pre larg tot planul dezghinării ungurilor. Brașovenii îndată porniră aceste cărți cu un om întradins la domnul, iar sibienii, spre a se arăta și mai cu bunăvoință, plecară mai mulți în persoană spre a duce cărțile, luînd cu dînșii și pe omul trimis de brașoveni. Era ei mai să intre în curtea domnului, cînd aflară de la unii oameni ai curții că celelalte cetăți săsești s-a lepădat de credința lor către Mihai, precum și că toți ungurii ce se afla în tabăra acestuia a fugit și s-a împreunat cu nobilii, cîștigîndu-și mai întîi amnistie deplină pentru cîte făcuseră cînd se afla supt poruncile lui Mihai, lucru ce nobilii bucuroși le acordară, mai ales nădăjduind că cu modul acesta vor putea trage în partea lor și pe săcui. Acestea înțelegînd sibienii se întorc din drum la ai săi și trimit la brașoveni nouă scrisori ale nobililor, cu altele ce priimiseră de la germani și unguri și de la oamenii și generalii împăratului, îndemnătoare de revoltă, vestindu-le că și ei, în 10 sept., s-a răsculat, și rugîndu-i d-a sta împreună cu dînșii. Sașii n-avea nici un temei a se revolta. Ei, împreună cu săcuii, chemaseră pe Mihai în Ardeal. Acesta nu numai că îi mîntui de tirania lui Andrei Báthory, dar încă îi favorase cu deosibire în toată vremea, dar sașii nemulțămitori și mișeii cît bănuiră slăbiciunea făcătorului lor de bine și văzură că împăratul e împotrivă nu pregetară a-l părăsi și a răsplăti prin trădare mîrșavă binele ce le făcuse românii.

Brașovenii, cum priimiră aceste scrisori de la sibieni, încă atunci seara, duminică 11 sept., toți cu mare aplaus se învoesc a se dezbate de supt Mihai și îndată, în acea noapte, prind și pun la închisoare pe toți românii pe cîți putu pune mîna, între carii era vistierul Vistelie și George, fratele bănului Mihalcea ; pe alții iarăși îi omorîră, „căutîndu-se românii în toate unghiurile și văile și dîndu-se morții fără nici o cruțare". Dup-aceea, în zadar se ispitiră ei în cîteva locuri a pătrunde pînă la tabăra nobililor, căci oștile lui Mihai îi stăvili. Ei fură siliți a-și mărgini revolta în ținutul lor / și a urma a ucide mișelește pe români, dupe cum începuseră. Sașii de la Bistrița numai putură trimite cîteva sute de pedestrași în tabăra nobililor. Aceștia se adresară

cu rugăciune şi la clujeni, zicîndu-le „că voevodul a hotărît d-a nimici de tot naţia lor ; că trebue a ajuta patria amerinţată de o asemenea soartă ; că clujenii, fiind singurii care au arătat virtute în împregiurări grele, generozitate la trebuinţele patriei, pentru aceea cer de la dînşii de a le da o mie de puşcaşi şi 700 talere împrumut". Clujenii, după ce răspunseră numai prin cîteva cuvinte de neprimire, la deputaţii nobililor, porniră îndată lîngă domn, printr-un lung încungiur, pe concetăţenii lor Ioan Hosszu şi Toma Litteratu, spre a-i spune cererile nobililor şi a se lega către dînsul printr-o nouă legătură de credinţă ; şi spre răsplătirea credinţei lor, ei cerea să li se dea numai un singur tîrg. După ce i-a lăudat foarte, domnul le făgădui a le împlini cu prisos cererea, de îi vor rămînea credincioşi. El dete ştire deputaţilor d-a face un mare încungiur şi d-a se întoarce în grabă către concetăţenii lor, căci pe drumul cel mare ei vor putea să cază în mîinile ungurilor. Dar nobilii tăiară toate drumurile, ca domnul să nu ştie nimic de starea lor, şi deputaţii, cu toate că urmaseră sfatul lui Mihai, luînd un drum cotit, tot fură prinşi de nobili şi aduşi goi în tabără, de unde li se dete apoi drumul ca să se întoarcă la concetăţenii săi. Clujenii rămaseră pe lîngă Mihai. Unul dintr-înşii numai, anume Ioan Darabos, ridică cîţiva călăreţi şi îi duse în tabăra nobililor, zicîndu-le : „Aideţi să ne luptăm cu inimă supt steagul împăratului, căruia am jurat credinţă !" şi protestînd împotriva lui Ştefan Sereş, magistratul Clujului, care oprea orice răscoală.

Asfel, mai mult în numele împăratului se făcea răscoala. Prin viclenia ungurilor, care se arăta în faţă supuşi împăratului, luă insurecţia întindere şi putere mare şi încinse pe Mihai de toate părţile, în vreme ce, de ar fi sculat poporul cum trebuia, el ar fi putut încinge asfel pe duşman şi nu i-ar fi dat vreme a se întări în putere şi a-i dezorganiza armata sa cu încetul.

În pept inima ni se frînge de ce înaintăm cu povestirea către acea catastrofă grozavă, la care ne tîrî aceste greşeli ; căci de aci izvorîră nu numai nenorocirile acestui bărbat mare, unul dintre cei mai minunaţi ai istoriei omenirei, dar încă şi nenorocirile naţii române, care, dintr-atîta mărire

și glorie, căzu, împreună cu eroul său, într-o prăpastie spăimîntătoare, de unde două veacuri și jumătate de suferințe nu o au putut încă mîntui.

XVI

În vremea aceasta, George Mako, încheind cu deputații nobililor condițiile de alianță, plecase de la Mediaș și sosise cale de cinci mile de tabăra rebelilor, într-un loc numit *Bogatz*, îmbelșugat de vin, unde dete soldaților săi voe să bea. Cu toate vorbele mincinoase asupra lui Mihai ce răspîndise între ostași de atîta vreme, el nu era încă sigur că va putea a-i face a se revolta, uitîndu-și credința jurată domnului și bunătățile lui pentru dînșii. Drept aceea își opri ostașii într-acest loc, crezînd prin amețeala beției a-i tîrî în tabăra nobililor. El trimise credincioși de ai săi, din ofițeri și soldați, prin toate cîrciumile unde se afla ostașii deșertînd pahare, care începură a cîrti cu dispreț și a amerința împotriva lui Mihai. „Trebue — zicea ei — să gonim pe această fiară pînă la hotarele Țării Românești; trebue să murim pentru patrie și să alegem între unguri domn de sîngele nostru. Decît să ținem cu Mihai pentru o păcătoasă leafă ce ne dă mai mult de trebuință decît de dragoste, mai bine să ne unim cu George Basta, din armia căruia se zice că au și sosit cîteva mii de ostași fruntași!". Și fiindcă nimeni nu vorbea împotriva acestora, sîngele ostașilor se aprindea din ce în ce, bînd. George Mako, temîndu-se ca a doua zi, potolindu-se focul vinului, să nu se schimbe părerile, fără a aștepta a se ivi de ziuă, dete armiei sale semnul de plecare, trece Mureșul, pe urmă oprește un minut în loc pe ostași și le grăește astfel : „Soților, nemuritorul Dumnezeu ne-a dat ieri la toți o aceeași gîndire și toți fără osebire vă uniți împotriva acelii peire a nației noastre, acel stricător a legilor noastre care medita cu cruzime moartea noastră a tutulor, împotriva lui Mihai voevod ! Voi ați luat armele pentru apărarea acestii provinții, ce prin vitejia noastră Mihai a

supus-o tiraniei lui ; voi v-aţi pus să apăraţi atîtea fecioare curate şi nevinovate împotriva dobitocirei şi cruzimei barbarilor. Sigur că astăzi vom putea răzbuna relele ce domnul prin voi a făcut ungurilor, întăriţi prin alianţa dumnezeiască, aideţi în tabăra lor şi să unim soarta noastră cu a lor".

Soldaţii răspunseră acestui cuvînt a lui Mako printr-o murmurare mînioasă. Uitînd vorbele de eri, cei mai mulţi viindu-şi în fire din ameţeala vinului, îşi aduseră aminte datorinţa lor şi începură în gura mare a lăuda facerile de bine ale voevodului, osîndind o aşa ruşinoasă nemulţămire din parte-le. Ei îşi aducea aminte că a fost goi şi că Mihai îi îmbrăcase, că era pe gios şi că el le dedese cai şi îi înălţase din starea de călăreţi de rînd la ranguri mai înalte ; că era o necinste neperitoare, o faptă vinovată înaintea lui Dumnezeu d-a trage sabia asupra unui aşa de mare făcător-de-bine, care, afară de leafa ce le-a plătit, le-a făcut atîta bunătăţi. Vro cîţiva comandanţi încă îşi despărţiră oştile de ceilaltă armie, protestînd în gura mare asupra trădătorului George Mako. Acesta era perdut acum, daca din norocire-i nu-i sosea în acel minut în agiutor Wolfgang Kamutki, trimes de nobili spre a birui îndoirea ostaşilor. Acest deputat, june cu curagiu şi cu mare elocvenţă, ţinu un cuvînt ostaşilor, în care reînnoi şi întări în numele nobilimei toate cele făgăduite de Nicolae Bogathi şi adăogă: „că George Basta este să vie cu o puternică armie în agiutorul ungurilor, că el e la hotar, că o mare temere a coprins pe voevod, că Ştefan Csaki vine asemenea întru întîmpinarea lor cu magnaţii ţării spre a-i fericita, că era mult mai cu cinste, de va voi aşa norocul, a cădea apărînd viaţa sa şi mîntuirea patriei, decît a mai sluji, puţin timp încă şi într-o spaimă necurmată, un tiran".

Prin aceste şi alte vorbe, el cîştigă pînă în urmă duhurile turburate ale soldaţilor. George Mako, văzînd ostaşii aprinşi, dete semnul şi, după ce mustră pe acei ce nu-l vor urma, puse armia în mişcare, şi chiar aceia care pînă atunci îi era împotrivitori fură siliţi a-l urma. Îndată Ştefan Csaki, în capul unei părţi din oştile nobililor şi a celor mai însemnaţi capi, într-un strălucit costum, călare pe un cal măreţ înşăuat, eşi pentru întîmpinarea legioanei lui

Mako, sunînd trîmbiţele, tobele şi dînd toate semnele de veselie. Ambele oşti oprindu-se în loc, Csaki le făcu un cuvînt pompos şi apoi din ambe părţi îşi dau mîna, se îmbrăţişează. Toţi ungurii laudă / pe soldaţii lui Mako, că au preţuit, mai mult pe D[umne]zeu, patria, legea, decît prietenia românilor. Dup-aceea îi duc în tabără unde nobilii le dau la toţi mese, le dăruesc o cîtime îndestulătoare de grîu şi nutreţ pentru cai şi leafa pe două luni.

Asfel se împlini trădarea lui Mako şi a legioanei sale.

XVII

Mihai vodă, cu toate că nu aflase încă nimic despre trădarea [lui] Basta, dar cunoscînd acum puterile nobililor, începu cu tot dinadinsul a se găti de oaste. El chemă pe lîngă dînsul toate oştile, chiar şi p-acele din oraşele de margine, precum Ienö, Lipova, Lugoş şi Caransebeş, supt povaţa lui Andrei Barcsai. Scrise încă şi lui Petraşcu a-i aduce o oaste însemnată din Ţara Românească. Afară de aceasta, strîngea arme, muniţii şi tot ce era de trebuinţă pentru un lung război. Deşi el se gătea de bătae, dar dorinţa lui era statornică d-a o încungiura. Pentru aceea, el chemă la sine doi preoţi, părintele George Vasárhelly din societatea lui Iisus, om bun şi predicator de minune, şi pe Ioan Ungvari, alt predicator elocvent al reformaţilor din Alba, care ştia adînc din cărţi, şi îi trimite pe amîndoi la Turda, fiind ei de religii deosibite, să poată sta fiecare pe lîngă cei de credinţa lor, însărcinîndu-i a propune pace şi ertare nobililor şi a-i îndemna a-şi uni mai bine puterile împreună spre a se lupta împotriva turcului ; că daca el sau soldaţii lui au făcut vro greşală, s-o spue de faţă şi slobod ; în sfîrşit, să-i încredinţeze că, prin căinţa lor şi milostivirea sa, această răscoală se va putea ispăşi printr-o vecinică uitare. Dar cînd aceşti deputaţi sosiră la tabăra nobililor, nu fură nici ascultaţi, nici priimiţi.

Într-aceea, Rothalt, urmînd poruncilor generalului său, Basta, se apropie de Turda şi, aflînd starea nobililor acolo, porni înainte cu călărimea sa în tabăra lor, unde fu priimit

cu mari demonstrații de bucurie. El asigură nobililor că generalul său, doritor d-a-i ajuta și a-i mîntui de tirania lui Mihai, în cinci zile va veni a se împreuna cu dînșii și pentru aceea l-a trimes pe dînsul înainte cu călărimea sa, spre a le fi spre slujbă pînă atunci. El trimise apoi răspuns înapoi la Basta ca să-i dea de știre de aceea ce a făcut și porni vro zece sau doisprezece călăreți ușori, ca să bată drumul nu numai spre Alba-Iulia, dar în toate părțile, ca să descopere unde se afla atunci Mihai. Doi din acești călăreți fură prinși de paznicii acestuia și de la dînșii el află că chiar în acea zi Basta trebue să-și împreune armia cu a nobililor. Basta, în adevăr, pornind de la Maitin, veni la Tușnad, îndreptîndu-se către Ardeal pe drumul numit Mesesia, din pricina varului de care se află acolo mulțime, sau a nisipului alb ; se opri apoi puțin la orașul Zilah din poalele muntelui Meszes, la hotarul Ardealului, de unde, în două marșuri, sosi la Cluj cu armia sa și bagajele sale, la 13 septemvrie. Aci fu primit cu pompă de locuitori, care îi eșiră pentru întîmpinare.

Tabăra de la Turda se mărea pe tot ceasul. Trădătorul Tamasfalvi, de care am pomenit înapoi, sosi și el cu 400 călăreți săcui din scaunul Mureșului, lăudîndu-se că a venit nechemat ca să dea mînă de agiutor împotriva tiranului și arătînd nobililor scrisoarea ce-îi trimisese Mihai și a cării coprindere am văzut mai sus. Mai veniră încă o seamă de săcui din scaunul Aranyos. Acești săcui din scaunele Aranyos și Mureșul totdauna ș-a deosibit simtimentele și cauza de frații lor din celelalte scaune. Mai iubitori de liniște, ei s-au ținut în veci departe de revoluții, țiind mai adesea cu puterea ce li se părea mai legiuită ; așa ei au fost cu Andrei împotriva lui Mihai ; pe urmă stătură cu nobilii, căci aceștia se arăta că sînt supuși împăratului. În zilele noastre încă, ei a ținut pre partea împăratului împotriva tot neamului lor, rebelat asupră-i. Clujenii, și ei, văzîndu-se în mîinile armiei lui Basta, trebuiră să se supue și ei a trimite nobililor oștile și banii ce le ceruseră. Într-aceea, în tabăra de la Turda zbura în toate corturile vestea sosirei lui Basta și, tot veselindu-se, cîștigară inimă și se arătară mai aprișî împotriva domnului, începînd a striga

de față : la arme ! și înștiințînd, la scăpătatul soarelui pe împrotivnicii lor, prin descărcări de arme, semn obicinuit la soldați în tabără, înfocarea lor și dorința d-a veni la luptă.

După ce dete la Cluj o zi de odihnă ostașilor săi, Basta sosi într-o singură zi la tabăra nobililor, departe de două mile. El fu priimit cu semne mari de bucurie și salutat cu mare respect de toate stările ce îi eșise întru întîmpinare. El tăbărî dincolo de podul dupe rîul Aranyos, în locul unui sat de curînd ars de cazaci, numit Keresztes. Îndată Ștefan Csaki și ceilalți magnați îi dau comanda tutulor oștilor Ardealului, ce era în număr de 12 mii ostași călări și pedeștri și 4 tunuri, se supun ei toți ai lor la poruncile lui și îl îndăstulează cu grîu și bucatele trebuincioase.

XVIII

Aflînd Mihai vodă sosirea lui Basta în tabăra nobililor, trimise în această tabără unul din cei mai dintîi boeri, și anume Andrei Postelnicul, și pe Luca Trausner, dîndu-le trei solii :

Cea dintăi pentru George Basta, căruia îi însărcină să-i zică : „că de vreme ce n-are nici o poruncă de la împăratul să năvălească în ținutul său, s-o plece, dîndu-i pace. Să-și aducă aminte de trudele și cheltuelile sale împotriva turcilor în interesul creștinătății și cu ce greutate a supus Ardealul împăratului, răsturnînd pe cardinalul Andrei, ce avea sprijin și putere în Polonia, Moldova și Ardeal ; aceea ce cu greu ar fi putut face împăratul, de nu era el ; apoi ar fi nedrept a răspunde la atîtea slujbe printr-o purtare dușmană".

A doua însărcinare era pentru nobili, la carii el vrea să li se zică : „ca să-și aducă aminte că ei a fost toți în puterea lui atunci cînd a supus Ardealul, că el ar fi putut a-i ucide pe toți. dar că el fusese atît de milostiv, de nu le făcu nici un rău la sfîrșitul războiului, dar încă îi păstră în legile și privilegile lor, cînd, după dreptul războiului, ar fi putut

a desființa și nimicnici toate acele legi și privilege ; că el e gata a le da tot ce e drept și a păstra în armie o aspră disciplină ; și că se miră de ce ei vor să se revolteze împotrivă-i, căci trebue să gîndească că D[umne]zeu obicinuește a sprijini pricinile drepte".

A treia însărcinare era pentru ostașii ce îl părăsise, cărora puse să le zică : „că ei trebue să-și aducă aminte că el îi rădicase din starea proastă la trepte mai nalte ; că el, și nu altul, în Țara Românească și Ardeal, le dedese cai, haine, arme și alte podoabe ce ei avea ; că în toate ocaziile el le-a arătat binevoința sa ; că supt poruncile sale, în Țara Românească, ei au înfrînt pe turci și a cîștigat reputație, bogății și că, atunci cînd ei se umplea de dobîndă de la dușman, el nu oprea nimic pe seamă-i, lăsînd tot la dînșii și tratîndu-i totdauna nu ca niște slujbași, dar ca niște copii ai săi ; să se socotească împotriva cui au să rădice armă, și de rușinea cu care va fi pătați pe toată viața ce le rămîne ; că pentru dînsul, el jură pe tot ce are mai scump că se va purta cu dînșii cu bine și cu dragoste ca și mai înainte, de se vor întoarce la datoria lor".

Dar cînd deputații sosiră în tabără, nu li se dete voe d-a arăta în public aceste propuneri.

Dar Mihai nu-și mai făcea acum iluzii asupra dușmanilor și, în vreme ce aștepta întoarcerea acestor deputați, de sîrg el se gătește ca să pornească împotriva nobililor și a lui Basta. În noaptea înaintea zilei în care era să iasă din Alba-Iulia, el văzu în vis o mare și groaznică furtună, care se rădică despre Turda, se opri și se sparse tunînd groaznic dasupra Albei ; pe urmă trăsnetul îl izbi pe el însuși. Minunat de acest vis și deșteptîndu-se fără veste, Mihai sări din pat, aprinde o lumînare și poruncește să vie îndată la dînsul Pancratie Sennyei, Ștefan Bodoni și vro cîțiva din cei mai de căpetenie boeri. Aceștia, alergînd iute, găsiră pe domn turburat foarte de visul ce avusese, pe care îl destăinui și lor, spuindu-le că acesta îi prevestește nenorociri.

Cu greu boerii izbutiră a-l liniști. Urma ne va arăta că acest vis fu, vai ! cu prisos profetic.

XIX

A doua zi, Mihai, rădicînd tabăra de la Alba-Iulia, dete poruncă armiei să se aşeze la vale de oraşul Aiud, în cîmpia numită Tinod. Într-aceeaşi vreme, Basta, după ce dete o zi de repaos oştilor sale obosite de iuţimea cu care veniseră la Turda, în 16 septemvrie, împreună cu oastea nobililor, rădică tabăra de la Keresztes şi merseră de o aşezară într-o cîmpie udată de rîul Mureş din ţinutul de Maros-Ujvar, pe care Mihai o dedese banului Mihalcea. De aci, în dimineaţa viitoare, 17 septemvrie, rînduindu-şi armia de bătae, porni împreună cu toate bagajurile sale spre Aiud, cu gînd d-a tăbărî în mai sus-numita cîmpie Tinod ; dar aflînd că Mihai l-a întrecut în ocuparea acestui loc, el se opri lîngă satul Mirislău. El întîmpină aci pe Mihai cu tabăra aşezată într-o cîmpie alăturată, numită *Holtmaros*.

Mirislău e un sat două leghe dincolo de Alba-Iulia. El e aşezat în capătul de dincoaci a unei cîmpii lungi de şase mile aproape, dar de o lărgime nepotrivită, fiind ţărmurită de o parte de munţi, iar de cealaltă de Mureş, rîu plutitor, care din ţara săcuilor trece prin mijlocul Ardealului, soseşte la Lipova, în Banat, şi se varsă în Tisa, astfel încît în unile locuri lărgimea cîmpiei e de un mil, în vreme ce de ce vine încoa spre sat se strîmtează de ajunge de o jumătate mil, încă şi mai puţin. Satul era aşezat astfel între dealuri şi rîul Mureşul, încălecînd drumul cel mare, care, pe la poalele dealurilor, duce de la Alba-Iulia la Cluj. Dincoaci de sat se întindea o cîmpie cultivată de mărimea unui mil, care e sfîrşită de un pîrîu adînc mult, ce din dealuri se varsă în Mureş. Pe acest pîrîu era un pod, pe unde drumul cel mare şi alte două mai mici, unul din sat şi altul de la Mureş, trec spre Alba-Iulia.

Dincoaci de acest pod şi pîrîu era tăbărît Mihai. El lăsase de la corturi la pîrîuri numai atîta loc cît îi era trebuinţă pentru piazza de arme, spre a-şi mînui armia. Era poziţia taberii noastre atît de temeinică şi în loc aşa de bun, încît nu putea avea a se teme de nimic şi nici un chip nu era ca vrăjmaşul să ne poată izbi sau sili la bătae fără voia noastră ; căci aripa dreaptă, care era despre rîul Mureş, era ocrotită de o mare pădure, care şi dînsa se ocrotea de zăr-

gazuri și țermurile rîului. La aripa stîngă se înalță necurmat dealuri și munți, care încongiură pînă și spatele taberii noastre. Spre a trece printr-acești munți, nu se putea decît printr-un urcuș, care era o potecă strîmtă, și aceea foarte bine păzită, și cu tunuri întărită ; în frunte era pîrîul adînc de care am pomenit, pe al cărui strîmt pod, care și el lesne se putea rupe, anevoe și cu mare perdere ar fi putut trece oștile dușmane. În tot lungul acestui pîrîu, Mihai așezase baterii de tunuri. El trimisese încă dincolo de Mureș, pe un deal nalt lîngă satul Gombas, 300 călărești spre a observa rînduiala oștilor dușmane și ce făcea ele.

Văzînd că dușmanul înaintează spre satul Mirislău, el scoase din tabără o trupă de două mii călărești poloni și îi trimise dincolo de sat, spre a recunoaște oștirea dușmanului. Îndată această trupă înhață o luptă cu avangarda dușmană, compusă de călărești ardeleni supt comanda lui Ștefan Csaki. Lupta ținu cîtva îndoită, căci cînd unii, cînd alții dovedea și din nou se întorcea la luptă. Aflînd Basta de această luptă ce urma la avangardă, împreună cele două regimente nemțești, al lui Pezzen și cel din Silezia, făcînd dintr-însele un batalion mare, ca un lung pătrat cu două mîneci, de cinci sute muschetari fiecare, și în mijloc puind pe sulițași, lăsînd deșert atîta cît încăpea cele șase tunuri de cîmpie, pe care le puse acolo cu muniținea lor, tîrîndu-le pedestrimea cu mîinile. În această rînduială, deschizîndu-i ceailaltă oaste drum, înaintă acest batalion, pînă la cele dintîi oști de la avangardie, unde, luîndu-și poziție într-un loc înălțat, văzu pe poloni stînd, formați în escadroane, în cîmpie, puțin departe de sat, nehotăriți ce să facă. Îndată, la un semn dat, se deschise în două aripi fruntea de suliți a batalionului, și tunurile se sloboziră drept în poloni, doborînd gloanțele atîți oameni și cai, încît ceilalți, spăimîntîndu-se, căzură în confuzie și nerînduială. Fără a le lăsa vreme a se dezmetici și a se pune în rînduială, Basta înaintă spre dînșii cele două mîneci de muschetari, care începură a slobozi focuri în poloni, încît aceștia fură siliți a se trage înapoi. În retragerea lor, ei puseră foc de patru colțuri satului Mirislău, pentru ca dușmanul să nu se poată așeza într-însul. Dincoaci de sat, ei deteră peste o ceată de husari unguri, care trecuseră gîndind să-i ia pe poloni pe la spate, dar fură ei prinși în mijloc de poloni de o

parte, şi de alta de o ceată trimisă de Mihai în agiutorul polonilor. Asfel aceşti husari fură toţi snopiţi acolo, fără ca Basta, care privea această măcelărire, să voiască a le da agiutor, pricinuind că fără poruncă ei se duseră acolo.

XX

Ungurii, văzînd această izbîndă alor săi, voia ca Basta să unească îndată puterile lor spre a izbi tabăra lui Mihai. Ştefan Csaki cu Ioan Micloş şi vro cîţiva magnaţi se duseră la Basta ca să-i spue această dorinţă a nobililor şi a soldaţilor lor. Basta le răspunse : „Caut la aşezarea locului şi văd că voevodul şi-a pus tabăra într-un loc prea tare, încît nu-l vom putea trage spre bătae fără a perde mulţi d-ai noştri ; pe lîngă aceasta se apropie seara şi vremea d-a ne bate a trecut astăzi. Voevodul întrebuinţează meşteşug, deci trebue a lucra împotrivă-i cu multă minte. Cu toate acestea, de socotiţi că trebue să începem astăzi bătaia, nu stau împotrivă ; căci chiar cînd această parte a armiei împărăteşti o peri, cezarul, preamilostivul meu stăpîn, mai are şi alţi ostaşi nemţi ; dar daca — ferească Dumnezeu ! — vom fi biruiţi, cea mai mare primejdie va amerinţa voua şi acestii ţări ce va cădea în peire. Socot dar că e bine să petrecem liniştit în noaptea viitoare şi nădăjduiesc că voevodul se va trage în această noapte sau, de va avea gînd a se bate, el va veni spre noi. Pentru aceea, gîndesc să aşteptăm ziua de mîine, care nădăjduiesc că ne va fi fericită". Acest sfat a lui Basta fu priimit de toţi. Cerea unii de la Basta ca să intre în sat să caute a stinge focul şi a-şi aşeza acolo tabăra ; dar din mai multe pricini, mai ales din iuţimea focului ce era anevoe de stins, Basta nu priimi. El îşi aşează oştirea dincolo de Mirislău, la apus, aproape de sat, într-un loc care parte se întindea în cîmpie, parte se urca frumos pe deal. El despărţi din oaste trei trupuri mari de gvardie, aşezîndu-le la cele trei intrări ale satului, de către tabăra noastră : unul de unguri, în în vîrful unui deal, unde era o biserică ce domina satul, altul de ardeleni, dincoaci de sat, lîngă drumul cel mare, şi al treilea, alcătuit de toată pedestrimea nemţească şi de toată artileria, supt comanda strejarului general-maior

contele Tomasi Cauriolo, brescian, pe malul Mureşului, de mîna stîngă, care era vecină de tabăra noastră o bătae de tun. Acolo rădicară nemţii o tabie între rîu şi sat şi deodată ambele părţi începură a tuna una asupra celiilalte.

Pe la cea dintîi mutare a sentinelelor de noapte, prinseră nemţii patru din şase români, care au nesocotită îndrăzneală, vrînd să calce vro sentinelă, căzură într-o cursă pusă de comitele Cauriolo la povîrnişul rîului. Ei fură îndată duşi la cortul lui Basta şi amerinţaţi de dînsul cu streang de nu vor mărturisi adevărul ; spuseră că dincolo de pîrîu a tăbărît Mihai cu mai mult de treizeci mii luptători şi 40 tunuri mari şi de cîmpie şi că din ceas în ceas aşteaptă pe fiul său Pătraşcu cu deosibit agiutor. Deşi aceşti prinşi, sau din neştiinţă, sau din nevoinţă, nu spuseră adevărul despre numărul oştilor lui Mihai, dar era adevăr numai că Mihai aştepta pe fiul său. Această pricină făcea pe Mihai a nu se prea grăbi la bătae. Văzînd că duşmanii stau liniştiţi, îşi închise şi el oştile în tabără, aşteptînd ziua de a doua zi, să vază ce va face duşmanul.

XXI

Pe la miezul nopţii aceleiaşi zi (17 sept.), însă, el chemă pe unul din cei mai viteji căpitani ai săi, Petre Armeanul, şi îl trimise în tabăra duşmană cu cărţi către Basta şi unguri, în care el lua de martori pe cel înalt şi toţi sfinţii : „că el nu e pricina acestii nenorociri pentru creştini ; că acest foc nu s-a aprins din greşala lui, ci din neastîmpărul şi răutatea a doi-trei nobili numai ; că nici a gîndi vrodată să ajungă treaba la o bătălie între creştini, l-acea cruzime de-a-şi vărsa sîngele între dînşii ; că de vreme ce el e credincios împăratului, ce caută Basta cu oştile împărăteşti în tabăra rebelilor ? Întoarcă-se dar toţi mai către dînsul şi meargă cu toţii să bată Timişoara sau să se lupte cu turcii, oriunde îi vor găsi ; ar fi aceasta creştinesc lucru d-a nu trage sabie între sine ; ar fi aceasta slăvit pentru maiestatea sa împărătească".

Basta şi ardelenii răspunseseră îndată lui Mihai : „că mai întîi ei nu-l cunoscuseră ; că şi lor li se părea crud lucru d-a vărsa atîta sînge creştin, orişicare parte ar triumfa ; dar că e prea tîrziu spre a da un răspuns hotărît într-o pricină aşa de însemnată, pentru care trebuia sfatul şi chipzuirea a tutulor stărilor ; că vor face aceasta noaptea şi că a doua zi des-de-dimineaţă îi vor da răspuns". Acest răspuns era înşelător, căci nici o hotărîre nu luară ungurii, nici răspuns nu deteră lui Mihai a doua zi dimineaţă. Ei îl făcură numai a hrăni în Mihai acea fatală nădejde ce mereu avu că va putea a veni la pace şi a se feri de bătae. Mihai într-adevăr o voia aceasta din toată inima. Fie oarba-i încredere în Austria şi dorinţa nenorocită ce pururea a avut d-a se arăta credincios către dînsa, fie acea letargie morală care stăpîneşte mintea unui om mare şi îi întoarce toate pasurile în greşeli, cînd providenţa a hotărît surparea lui, Mihai era îndoitor, nehotărît, fără voinţă statornică. „El se lupta cu inima jumătate — zice biograful său — căci nu voia a se bate cu nemţii, ca să nu se arate trădător". Apoi nici un minut nu fu mai critic, mai însemnat în viaţa lui ca acesta. Niciodată ca acum el n-avusese nevoe de a desfăşura cele mai din urmă puteri ale sufletului său ; niciodată nu fu el mai mult îndatorat a birui. Biruit, era pentru dînsul o ruină completă, după cum şi fuse. Biruitor, el scăpa deodată şi de legăturile sale cu Austria şi de acelea cu ungurii. Aristocraţia ungurească perea pentru totdauna în Ardeal şi această ţară cu peirea ungurilor şi a saşilor rămînea o ţară ales românească. Austria, amerinţată de turci, neavînd altă armie spre a-i opune, s-ar fi văzut silită a lăsa orice pretenţii asupra Ardealului şi a părţilor ce se ţin de dînsa şi a recunoaşte independenţa noului stat românesc. Polonia n-ar mai fi îndrăznit atunci a ne supăra sau, deşi o făcea, Mihai ar fi căzut asupra-i cu toate puterile sale, cu farmecul numelui său de nebiruit, cu simpatiile ce avea în populaţiile ei, şi amar de dînsa ! De atunci, naţia română, încungiurînd toate nenorocirile ce o bîntuiră în urmă, s-ar fi constituit în întregimea drepturilor sale, în unitatea şi libertatea

sa şi s-ar fi apucat a îndeplini cu putere mare misia de libertate şi civilizare ce providenţa i-a menit în orientul Europei. Cîtă mărire, cîtă glorie şi fericire o ar fi întîmpinat în această cale ! O biruinţă, şi toată această visare, tot acest frumos ideal naţional de atunci se înfiinţa !

XXII

A doua zi dimineaţă, 8/18 septemvrie, Mihai nu se mişcă din tabăra sa, hotărît fiind a aştepta în acel loc puternic întărit de natură, sigur fiind că va zdrobi pe duşman de s-ar ispiti a trece pîrîul spre a-l izbi. Generalul Basta, în aceeaşi dimineaţă, îşi destinse armia în rînduială de bătălie [sub formă] lunară, dincoaci de satul Mirislău, în cîmpia cea cultivată, cu hotărîre statornică a înhăţa lupta cu Mihai. Neîncrezîndu-se însă numai pe arătarea ungurilor, care pretindea că e foarte lesne a trece pîrîul, vru să meargă a vede lucru cu chiar ochii săi. El se asigură atunci de primejdia învederată la care s-ar espune de ar izbi pe Mihai în acel post bine ocrotit, atît de pîrîul anevoe de trecut, ce apără fruntea şi o parte din flanc, cît şi de o înălţime din mîna stîngă, de unde artileria mătura tot locul coprins între tabăra lui Mihai şi sat.

Spun că privind aceasta, Basta încreţi sprînceana şi zise : „Prietenii mă făcea să fiu acum şac-mat, din dorinţa ce au de a-şi răzbuna, de nu căutam lucru aci cu ochii mei", dînd a înţelege pe unguri, care îi zisese că e lesne şi comodă trecerea pîrîului. Deci, armat şi călare cum se afla, el chemă sfatul de război şi cu bune cuvinte dovedi primejdia la care s-ar espune armia lor, de s-ar ispiti a trece pîrîul spre a izbi pe ai noştri, încheind că era de trebuinţă a face altceva. Părerea lui era ca să se tragă înapoi puţin, ca Mihai, înşălîndu-se de prefăcătoria acestii fugi părute, se va lua în urmă-le şi va perde folosul ce îi da acea cetate a locului. Ungurii răspunseră l-această părere cu inima răsculată : că e lucru foarte necinstitor şi vătămător de a face o retragere în faţa unui duşman numeros şi îndrăzneţ, căci a se retrage, spre a se feri de bătae,

după părerea locului, nu e alt decît a fugi şi a-şi rupe însuşi oastea, tăind inima la ai săi şi mărind-o la duşman ; că părerea lor era ca, nesocotind acea mică greutate, cu vitejie să treacă rîul, izbind pe duşman, sau să se închiză în acel post unde se află, aşteptînd o ocazie priincioasă de a se lupta.

Basta se sili să le dovedească că aceea ce propune el nu e retragere, nici mai puţin vrun fel de fugă, ci o stratagemă militară, spre a scoate pe duşman din acel loc ca o cetate, asigurîndu-le că el cu nemţii săi se va pune la ariergardă, spre a nu se perde nici un om.

Se făcea acest sfat de război, cum s-a zis, în cîmpie şi călare, făcînd toţi capii un cerc împregiurul lui Basta, căutînd a-l păzi de loviturile tunurilor româneşti, grindinînd din toate părţile, îndreptate fiind într-acea parte de capul tunarilor lui Mihai, un italian de Mantua, anume Vincenzo. Într-acea, un soldat ungur doritor d-a afla şi el ce era hotărît în sfatul de război, apropiindu-se de cerc, ţiindu-şi coiful în mînă, iacă că o lovitură de tun, îndreptată la semn spre a lovi în acea adunare de ofiţeri călări, zboară acelui soldat coiful din mînă, fără a-l răni nici pe dînsul, nici pe cal, care îndată se puse pe fugă, trecînd ghiuleaua alături cu contele Tomaso Cauriolo, care într-acea parte închidea ocolul sfatului, cu primejdie de moarte pentru el.

Această împregiurare făcu că sfatul se sparse deodată, tîrîndu-se şi ungurii în grabă către părerea lui Basta.

Îndată, ridicînd strejile, trăgînd tunurile după fortificaţii, scoţînd pedestrimea din preajma satului şi puind foc la sat, îndreptară avangardia către un pod peste Mureş ; după aceea venea tot bagajul cu alte care, apoi toată pedestrimea şi călărimea din Ardeal, deosibind dintr-însa numai două mii călăreţi spre întărirea ariergardei, la care rămăsese tunurile şi toată pedestrimea şi călărimea germană, împreună şi Basta cu cele două cete de muschetari, patru companii de călărime de rînd din Ungaria de Sus şi compania de valoni, gvardia sa, avînd

încă cu sine mai mulți nobili cavaleri nemți, unguri, francezi și italieni. În această rînduială, toată armia sa îndreptă către satul Decs, de unde veniseră în trecuta zi.

XXIII

Des-de-dimineață, Mihai, eșind din tabără, își întocmise armia și aștepta să vază ce face dușmanul, cînd strejile și spionii îi raportară lui că tabăra-dușmanului s-a rădicat și că merge acum înapoi spre partea de unde a venit. Întru-ntîi lui îi veni cu greu a crede aceasta, dar văzînd că așa era, își închipui — fatală orbire ! — că într-adevăr Basta fuge, și zîmbind, zise : „Unde fuge cîinele de italian ? Nu știe el că în tot locul îl voi ajunge" ? Deci, îndată părăsind postul său atît de sigur, se puse în goană dupe dușman cu mare furie și nu cu mai puțină neorînduială. Îndoindu-se însă că nu va putea ajunge pe dușman la vreme cu toată oastea, el porni înainte o mare parte din călărimea sa, cu cîteva trupe de cazaci, ca să recunoască pe dușman și să-l supere și întîrzieze în retragerea sa. Dar cele două cete de muschetari, care se opriră în loc, schimbîndu-se cînd una, cînd alta în luptă, ajutate de artilerie și de călărimea ușoară, ținu în depărtare pe călărimea noastră.

Dușmanul însă din pricina acestor izbiri, se trăgea încet, și aceasta plăcea lui Mihai, doritor să sosească însuși cu toată oastea, spre a se destinde de bătae dincolo de Mirislău, în acea spațioasă cîmpie, crezînd mereu că dușmanii fug de o întîlnire. Basta însă începu a se mișca și mai încet, ca să înșale pe Mihai, dîndu-i nădejde că îl va putea ajunge, și depărtîndu-l de sat cît putea mai mult. Inima lui sălta de bucurie cînd văzu că, după călărime, ese din sat și căruțele de artilerie română, semn că Mihai părăsind de tot postul său, înainta cu toate puterile sale. El își însemnase dinainte un loc bun și destul de mare, care, în parte, puțin cîte puțin, frumos se ridica, rămîind încă

pentru călărime destulă cîmpie. De acest loc apropiindu-se Basta, întorcîndu-se, privea mișcările lui Mihai.

Acesta crezînd mereu că dușmanul fuge și dorind foarte d-a-l ajunge la timp, silea pedestrimea la drum și tot într-o vreme porunci să-i aducă înainte un cavaler ungur, ce fusese prins, numit Baltazar Bornemissa, căruia făcu multe întrebări despre persoana lui Basta, de dînsul bine cunoscută, zicîndu-i cam în glumă, de crede el că Basta îl va aștepta sau că fuge întins în Casovia. Bornemissa răspunse lăudînd talentele ostășești ale lui Basta și adăogînd că crede că el va primii bătaia și că această retragere nu e fără vreun mister. Mihai fu foarte vesel l-aceste cuvinte, arătîndu-se cu mare dorință de a se bate și ajungînd în cîmpie, ca la cinci sute pași dincolo de Mirislău, porunci armiei a se opri în loc și a se întocmi în rînduială la bătae.

Basta, văzînd aceasta, se opri și el 500 pași departe de Mihai, lîngă satul Decs și își întoarse armia spre dînsul. Băgînd de seamă Mihai că dușmanul se oprise în loc și pentru întîiași dată bănuind că fuga lui fusese poate o stratagemă, se urcă pe un deal vecin ca să vază mișcările lui și zise către Andrei Barcsai, generalul său : „Ce gîndești că vor dușmanii ?". „Vor să dea bătălie", răspunse acesta. Atunci Mihai, din nou stăpînit de îndoirile și nehotărîrile duhului său, îi zise : „Să facem pace cu dînșii, domnule Barcsai" — „E cam tîrziu acum, strălucite doamne — răspunse acesta — pune-ți platoșa, rînduește soldații de bătălie și să ne pregătim de luptă".

XXIV

Îndată Mihai se puse a-și întocmi oștile de bătălie. El făcu din toată armata o singură frunte deopotrivă, destul de îndesită pentru îngustimea cîmpiei, întinzîndu-se de la dealuri pînă la rîpa rîului Mureș. În aripa dreaptă, începînd de la Mureș, venea mai întîi toți cazacii, care era arcași și archebuzieri călări, împărțiți în patru scadroane,

lîngă care venea două scadroane de lăncieri români. Numărul acestii cete de călăreţi români şi cazaci se urca la 4 500 şi era comandaţi de Ştefan Tahi, care arsese Aiudul, şi Francisc Lugasi. Alături cu călărimea venea un batalion mare de pedestrime de săcui, sîrbi şi români, avînd în frunte patru tunuri mici, ocrotit din partea stîngă de un alt escadron de lăncieri poloni şi moldoveni. Peste toată această aripă dreaptă era mai mare Baba Novac, cel mai întîi general al călărimei, „om — zice Spontoni — deşi bătrîn, dar cu mare foc şi curagiu şi cu o deosibită esperiinţă". La aripa stîngă, care era ţărmurită de munte, venea rămăşiţa călărimei, împărţită în cinci escadroane, în număr de 4 000 români, sîrbi şi săcui, a căror capi era George Budai şi Petre Odobaşa, împărţită la laturile a două batalioane de pedestrime săcue, română, sîrbă şi moldavă, care era întărită cu cîteva tunuri de cîmpie ; astfel, că această aripă se sfîrşea întinzîndu-se încovoită pe drumul cel mare ce ducea la Alba-Iulia. Toată cealaltă artilerie o aşăză dintr-această parte, pe drumul cel mare, înaintea liniei de bătălie. În centru venea cîteva mii de pedestraşi săcui, comandaţi de Pancratie Sennyei, Ştefan Bodoni şi Andrei Barcsai. Aci era şi Mihai cu o trupă strălucită, alcătuită de boerii săi şi de toată acea nobilime ce îi rămăsese credincioasă în Ardeal şi care îl însoţea din Moldavia şi Polonia ; dar pre obiceiul său, el nu sta la un loc, ci mereu alerga printre deosibitele rînduri. În dosul acestii linii, ca rezervă, venea supt George Farcaş, căruia de puţin timp domnul îi luase comanda cetăţii Lipova, trei mii călăreţi săcui şi un număr însemnat de ţărani pe gios, români şi săcui, pe care Mihai armase cu puştile ce îi trimise împăratul Rudolf, cum şi o seamă de sîrbi, care cu puţin mai nainte părăsiseră ţara turcească şi venise în mare număr a se aşeza în Ardeal. Scopul lui Mihai — după cum spun ungurii — amerinţînd pe ungurii ardeleni să-i pue în loc, trimiţînd şi o parte în Ţara Românească. În urma acestora venea opt sute gvardişti pe gios, supt comanda ungurului Mathei Gyarmathy.

Numărul oştirei lui Mihai, după mărturia chiar a istoricilor unguri, se urca aproape la 22 mii oameni şi 27

tunuri, mari cu mici, după Tarducci, iar după Bethlen de 32 tunuri. Era aceşti ostaşi ai lui Mihai din cei mai de rînd ce avusese, căci oştile cele mai bune se afla în Moldova şi în Ţara Românească. Natura acestor soldaţi era asfel că ei nu-şi ţinea bine şireagul şi se da într-o parte şi într-alta, dupe cum le venea, fără nici o rînduială. Aci într-o săritură se azvîrlea prea departe şi apoi se trăgea înapoi.

Întocmindu-şi oştile, Mihai le ţinu un cuvînt, le lăudă mult, porunci la două mii pedestraşi archebuzieri săcui aleşi să se urce pe cel mai vecin deal ce se ridica lîngă drumul cel mare şi dete semnul de bătae. Soldaţii răspunseră cu mari strigări, şi tunurile de la cele trei batalioane dupe drum începură deodată a tuna şi a grindina asupra oştirei duşmane în locurile pustii.

XXV

Basta, cătînd întocmirea armiei lui Mihai, îşi întocmi şi el pe a sa într-o singură frunte, paralelă la a lui. El aşează în capătul aripei drepte, asupra drumului cel mare, un scadron de pedestrime din Ardeal şi Ungaria. Alături venea o ceată de 2 000 călăreţi lăncieri, supt comanda lui Ştefan Csaki, Ladislau Petke şi George Mako. După dînşii venea pedestraşii săcui din scaunul Mureşului, pedestraşii clujeni şi bistriţeni, avînd de cap pe Francisc Turi. Apoi venea o ceată de 1 500 călăreţi raiteri din Silezia, supt povăţuirea lui Melhior Rottowitz şi Ioan Seprawitz. Peste toată această aripă era cap mai mare Ştefan Csaki. La aripa stîngă, pe rîpa Mureşului, sta două cete de lăncieri ardeleni, lîngă care era într-o ceată călărimea lui Propostvari şi în coasta ei un scadron de pedestrime din Ungaria şi Ardeal, comandată de Sigridie Prunitz, moravul, flăncuită de călărimea ungurească din Ungaria de Sus, comandată de Ragozzi, lîngă care venea un alt scadron de raiteri supt povăţuirea lui Balthazar

Rottowitz, văr al lui Melhior. În centru venea batalionul de două regimente de pedestrime nemţească, comandate de colonelul Ioan-Henric Baptist Petz, avînd la dreapta cîţiva călăreţi armaţi uşor supt poruncile lui Ştefan Petki. Între centru şi aripa stîngă sta Basta cu cei o sută valoni aleşi şi cavalerii streini. El ţinea de rezervă cele patru campanii de rînd de călărime nemţească din Ungaria de Sus, comandate de Rothalt, puind în acest escadron şi stindardul împărătesc, ţinut de un june cavaler ungur. Tot înapoi venea încă două sute călăreţi supt poruncile lui Ioan, numit Cel din Urmă. Ioan Tamasfalvi, cu 400 călăreţi săcui din scaunul Mureşului şi Mathei Pereset, cu cîteva mii de ţărani, încungiura, învăluind toată armia. În sfîrşit, artileria fu aşăzată înaintea centrului, pe părţile cele mai ridicate ale cîmpiei. Pe un car se vedea stînd George Borbely, strălucit prin biruinţele cîştigate la 1595 asupra turcilor la Lipova, Csannad şi Ienö. Neputîndu-se sluji cu mîinile şi picioarele sale din pricina reumatismelor articulare de care suferea, el fusese poftit a sta privitor al luptei, sfaturile lui fiind preţioase.

Oştirea toată a lui Basta cu a ungurilor se urca, dupe istoricii unguri, peste numărul de 18 mii iar dupe Spontoni, panegirist al lui Basta, era de 20 mii, din care 12 mii pedestrime de deosibite naţii, dar toţi de o vitejie încercată, opt mii călărime şi trei tunuri de baterie şi 12 de cîmpie.

Asfel întocmind armia, Basta dete semnul de bătae, în numele lui Iesus-Maria.

XXVI

Era după-amiazi cînd începu bătălia printr-o furioasă puşcărire din ambele părţi. Artileria duşmanului ne supăra puţin, precum şi puştile noastre pe dînsul; dar artileria noastră dupe drum îl vătăma greu. El se clătise din loc şi se apropie cu pas încet spre linia noastră, care sta frumos neclintită, aşteptîndu-l. Artileria noastră

urma furtunînd de peste toată linia cu mare pagubă a dușmanului ; și i-ar fi pricinuit stingere multă, daca nepotrivirea locului nu-i slujea pe alocurea de zid de apărare împotriva ghiulelor, care se îngropa în pămînt. Atunci, dintre vrăjmași, peri, izbit de o ghiulea de culevrină, Ștefan Borșeny, unul din cei mai însemnați nobili unguri.

Pe la două ceasuri după-amiazi desperarea dușmanilor de pustiirile ce le făcea artileria română așezată pe drum inspiră strejarului-maior general Cauriolo o idee fericită, care hotărî soarta bătăliei. El se înfățișă înaintea lui Basta și îi zise că el se leagă că, cu o bună mînă de muschetari aleși, va putea pune mîna pe artileria dușmană, așăzată pe drum, care atît de vătămătoare este armiei lor. Plăcu lui Basta această propunere și îndată scoase din rînduri trei sute din cei mai buni muschetari și îi dete lui Cauriolo. Acesta apucă cu vro cincizeci pași mai nainte de aripa dreaptă și, luîndu-se pe lîngă dealuri, ascuns și apărat de cotiturile lor, înaintează repede asupra gvardiei de săcui și sîrbi ce era lăsată spre apărarea artileriei noastre.

Mihai, văzînd acea ceată de muschetari înaintînd cu hotărîre, se îndoi de vro stratagemă și porunci la cel mai vecin scadron de lăncieri, în număr de trei mii călăreți, ca să împresure pe dușman, izbind în coastă pe muschetarii povățuiți de Cauriolo. Basta însă văzu acea divizie de lăncieri stînd gata a se pune în mișcare și, bănuind menirea lor, porunci lui Melchior Rottowitz ca, cu toți raiterii săi, să grăbească a întîmpina pe lăncierii noștri și a-i izbi cînd se vor mișca pînă a nu apuca ei a izbi pe muschetari.

Într-aceea, artileria românească își urma pustiirile sale în rîndurile dușmanului. Încă cei două mii archebuzieri săcui, ce se afla așezați pe înălțime, văzînd că dușmanii înaintează spre dînșii, sloboziră asupră-le toți într-un foc de rînd ; dar puțin îi vătămă, căci nu măsurase bine distanța și era vro două sute de pași departe de dînșii. În același timp se mișcă înainte și acel divizion de lăncieri mai sus pomenit, în care Mihai pusese nădejdea și de care Basta foarte era în grijă ; dar pîn-a nu ajunge a izbi pe muschetari pe care i-ar fi zdrobit cu totul Melchior

Rottowitz se grăbi a sprijini furia lor, împresurîndu-i cu raiterii săi şi, după ce se tăiară unii cu alţii cîtva, fură lăncierii noştri respinşi înapoi.

Într-acest chip scăpînd muschetarii de izbirea lăncierilor români, năvăliră spre paznicii artileriei noastre. Aceştia, din pricina norilor de fum şi de pulbere ce întuneca pînă în depărtare aerul, nu vedeau apropierea duşmanului, cînd acesta, ajungînd la bătae, începu a trage într-înşii, luîndu-i pe la spate. Asfel izbiţi fără veste şi fiind în mai puţin număr paznicii artileriei, tot ce făcu spre apărarea lor fu zădarnic şi mai toţi căzură morţi peste carăle artileriei, care pică asfel în mîinile duşmanului. Îndată Cauriolo porunci de întoarse gurele tunurilor, asfel coprinse, către linia noastră.

XXVII

Îndată ce Basta văzu izbutirea lui Cauriolo, porunci ca pedestrimea şi călărimea ardeleană, ajutate de (batalionul) divizionul de pedestrime nemţească, să năvălească asupra aripei stînge a noastre. Dar furia duşmanului întîmpină un curagiu deopotrivă de mare în pedestrimea noastră, care sta ţeapăn, fără a-şi strica linia. Nimic n-ar fi putut isprăvi aci duşmanul şi ar fi fost respins cu ruşine şi perdere înapoi, daca artileria noastră coprinsă de dînsul, slobozind în ai noştri, nu ar fi făcut în rîndurile lor adînci şi îngrozitoare pustiiri. Acestea îi aduce în nerînduială şi pînă în urmă îi sili a-şi strica rîndurile şi a se răschira. Mihai şi căpitanii săi, între care generalii Radu şi aga Leca, chior d-un ochi, dar viteaz mare, alergară înaintea ostaşilor ce se răzleţea, silind a-i opri în loc şi îndemnîndu-i cu vorba, cu gestul a se întoarce la bătae ; dar văzînd că silinţele sale sînt zadarnice, se duse la centru, clătit şi el prin perderea artileriei şi resipirea aripei stînge, spre a sprijini pe Basta, ce înainta către acea parte. Mihai sta căutînd a inima pe ai săi şi tot nădăjduia că va putea îndrepta bătălia, cînd

văzu că şi aripa dreaptă dă cu încetul înapoi. Ea fu izbită deodată de călărimea lui Ragozzi, de pedestrimea ungurească a lui Prunitz şi de rămăşiţa călărimei ardelene şi din Silezia ; şi cu toată puternica împotrivire şi minunata purtare de vitejie a lui Baba Novac, fu silită a se pleca acestor izbiri împreunate. Cazacii, mai întîi de toţi din această aripă, se azvîrliră în rîul Mureş, unde mulţi dintr-înşii se înecară.

Văzînd ostaşii din centru că şi aripa stîngă s-a spart, încep şi ei a-şi părăsi rîndurile, prăvălindu-se în nerînduială, în voia întîmplării.

Mihai şi generalii săi se silesc din toate puterile a opri pe fugari, împingîndu-i spre bătae, pe unii prin cuvinte pe alţii cu mîna, pe alţii cu paveza sa. Zadarnică trudă ! Nici o putere omenească nu mai putea acum opri din fugă pe reschiraţii şi spăimîntaţii soldaţi. Părăsit astfel de soldaţii săi şi de duşmanul noroc, Mihai rămăsese singur cu cîţiva ofiţeri şi călăreţi pe acest nenorocit cîmp de bătae. El strînsese pe lîngă sine steagurile, nădăjduind că armia se va aduna pe lîngă aceste semne glorioase. Duşmanii se apropia să-l împresure, şi Mihai, cu inima despicată de durere, nu se putea smulge din acel loc. Toţi respecta acea tăcută (sombre et sinistre) durere ; cu toate acestea, duşmanul se apropiase. Trebuie a fugi ! aceasta strigă cu rugare către Mihai soţii săi. El, Mihai... el să fugă ? Oh ! nu... Generalii săi, prietenii săi iubiţi îl încungiură, îl roagă, îl îndeamnă, îl tîrăsc. El se hotărî în sfîrşit. Mai întîi însă porunci să-i aducă steagul cel mare, steagul ţării. Acest steag foarte vechi şi privit de români ca sfînt era de damasc alb, avînd zugrăvit un corb pe un cîmp verde, purtînd în cioc o cruce îndoită roşie. Mihai puse de-l scoase după lancia pe care era atîrnat şi îl vîrî în sînul său, dînd astfel pildă la ofiţerii săi de făcură asemenea, spre a scăpa cît mai multe steaguri se putea. Dupaceea, dînd pinteni calului, lăsîndu-i slobod frîul, luă fuga, însoţit de ofiţerii săi, cîţiva poloni şi alţi călăreţi ce putură scăpa, căci duşmanii împresurase pe Mihai şi trupa sa şi era p-aci să-i închiză din toate părţile în mijloc şi pe toţi să-i prinză, de mai întîrzia puţin. Mihai fu gonit de

aproape în fuga sa de călărimea valonă şi de alţi călăreţi şi cavaleri din duşmani, avînd toţi mare dorinţă să aibă cinstea a-l aduce prins lui Basta.

XXVIII

Într-acest chip, necurmat şi de aproape gonit de duşmani, Mihai ajunse la malul Mureşului, în vecinătatea arsului sat Mirislău ; rîul era lat, adînc şi plin de trupurile ostaşilor care se încumătase, se ispitiseră a-l trece ; cu toate acestea nu era alt de făcut, căci duşmanul era în spate. Mihai nu stătu de loc în cumpănă ; el se azvîrli în apă, încrezîndu-se în puterea iutelui său armăsar. Credinţa lui nu fu înşălată ; generosul armăsar, deşi obosit de truda acelii zile, se luptă împotriva talazurilor întărîtate ale rîului, înotînd cu putere şi, ferind pe călăreţul său de orice primejdie, îl depuse pe celălalt mal al rîului. Dar acolo el se opri sleit de puteri şi Mihai văzînd neputinţa călăriei sale, descălecă şi, recunoscător pentru slujba ce-i făcuse, cu acea dragoste ce are călăreţul pentru armăsar, soţul său iubit, el îl mîngîie, îl trase de moţ, îl sărută şi apoi îi dete drumul slobod pe cîmpie. Acest cal, frumos cu deosibire, roib înfocat, de viţă turcă bastardă, fusese trimes în dar lui Sigismund Báthory, cînd era prinţ în Ardeal, de Vicenzo, duca de Mantua. De la Sigismund el încăpuse în stăpînirea lui Mihai şi, părăsit fiind astfel de dînsul, pică în mîinile ostaşilor lui Basta, carii mult se minunară de frumuseţea lui.

Încălecînd Mihai pe alt cal, se întoarse şi aruncă o ochire asupra cîmpiei de bătae, unde se vedea ruinele armiei sale, toată reschirată, gonită şi tăiată de duşmani. Oh ! cine ar putea spune cîtă durere sorbi inima lui în acea ochire ! Apoi se îndreptă spre Alba-Iulia. În cale, el ajunse pe ostaşii săi ce fugiseră, îi puse în rînduială pe cît putu şi împreună cu dînşii intră în Alba. Aci, pîn-a nu sosi el, se aflase prin fugari de învingerea românilor. Soldaţii ce era puşi de pază la cetăţuia principală eşiseră de acolo ; Wolfgang Corniş, care se afla acolo în închisoare,

se pogorî în curtea cetățuiei ; vro cinci-șase paznici ce rămaseseră acolo, văzîndu-l plimbîndu-se singur (căci slugile ce avea pe lîngă sine alerga prin palatele boerilor, spre a jefui), puseră mîna pe dînsul și, trăgîndu-l printr-o mică poartă a cetățuii despre grădină, îi aruncară mai întîi o săcure pe frunte, pe urmă îi făcură alte trei răni cu săcurea și în sfîrșit îl omorîră.

Mihai nu se zăbovi la Alba-Iulia decît pînă își schimbă calul și își luă ce avea mai scump, apoi își urmă drumul spre cetățuia Făgăraș.

Asfel fu bătălia de la Mirislău, această întîi nenorocire, începătura și pricina tutulor celorlalte. Asfel nestatornicul noroc, în cîteva ceasuri, ne răpi aceea ce ne dedese într-atîți ani și după atîtea mari strădanii. Vai ! cîte nădejdi frumoase înșală el, cîte proecte mari nimicnici !

Mirislău ! Mirislău ! blestem asupra ta, loc de peire, loc afurisit ! Ce de sînge eroic sorbișî tu în această zi pustie ! Amar nouă ! Acest sînge îl vom izbîndi curînd. Biruințele strălucite de la Goraslău (3 avgust 1601), de la Brașov (17 iulie 1603), de la Petersdorf (12 iulie 1611) ne vor răzbuna cu prisos asupra viclenilor unguri ; ele însă nu ne vor putea întoarce mărimea perdută în această zi ; și nenorocitele noastre sfîșieri cu ungurii, de atunci pîn-acum, nu vor folosi decît despoticelor împărății, dușmanile noastre comune. Ni se cade a vărsa lacrimi amari asupra acestii mari nenorociri de la Mirislău ; dar să nu învinovățim de loc providența. Noi care robisem pe frații noștri țărani din Țara Românească și păstrarăm în robia ungurilor pe cei din Ardeal, mai meritam noi oare atunci mărimea și fericirea ?

XXIX

Armia noastră se răschirase în toate părțile. Spun că de la Mirislău spre Alba, ca la două mile de loc, era cîmpiile și drumurile semănate cu trupuri de morți și murinzi. După mărturisirea cea mai dreaptă și a mai multor, în această nenorocită bătălie noi perdurăm 4 000 oameni, 12 tunuri și toate bagajele.

Basta, folosindu-se de biruința sa, pornise îndată călărimea sa ușoară, însoțită de o mie din călărimea lui Csaki, spre Alba-Iulia, în urma ostașilor lui Mihai, din carii pe mulți întîmpinînd, îi uciseră sau îi prinseră. Ajungînd aceștia în Alba-Iulia, cu toate că toți ai noștri se depărtaseră, ei, însă, luînd de pretest că încă a mai rămas lucruri d-ale românilor, deteră în pradă orașul și uciseră mai mulți nevinovați locuitori. Ei puseră acolo mîna pe armele trimise de împărat lui Mihai. Basta poruncise la toți gonacii săi ca să păstreze viața la toți acei săcui ce de bunăvoe vor depune armele, gîndind să-i cîștige în partea sa. Această bunovoință a lui Basta către săcui fu pricina că, chiar în noaptea bătăliei, neunirea intră între dînsul și unguri, care, în loc d-a se lăsa mînați de dînsul, îi arătară că el le-a slujit de instrument numai.

Știm că Mihai așezase pe un deal ce domina locul bătăliei două mii archebuzieri săcui, oameni aleși, socotind că prin înălțimea poziției vor putea face multă vătămare dușmanilor cu necurmata grindină a archebuzelor lor. Aceștia, fiindu-le poruncit d-a nu se mișca din loc fără numai fiind chemați, văzură priveliștea lăcrămoasă și fură privitori a nenorocitei bătălii, nemișcîndu-se din locul lor. După ce văzură măcelărirea soților lor, temîndu-se și ei de viața lor, făcură de mai multe ori semne cu bandierele că vor să se predea. Basta înțelese semnele lor și îi priimi în milă și cu omenire le dărui viață și libertate. Dar, în acea noapte chiar, care din întîmplare era foarte întunecoasă, Csaki, care începuse a se îngîmfa, zicînd că el și cu ungurii săi au cîștigat bătălia, iar nu Basta, chemă la sine pe nobilii și credincioșii săi dintre ungurii din Ardeal și începu a se plînge de Basta, căci „a priimit în milă pe acei săcui, carii era tocmai din acei ce se răsculase cu plebea împotriva nobilimei, ispitindu-se a o stinge cu totul ; într-acest chip, ei, carii, cu obicinuita lor vitejie, dobîndiseră o așa de strălucită biruință, să nu-și poată lua, drept răsplata ostenelilor lor, satisfacția, deși mică, despre niște dușmani așa de neîmpăcați. Deci el era de părere că nu se cade a lăsa nepedepsiți pe acei șeleraţi (procleți) ; dar că, în acea noapte chiar, să pue sfîrșit duș-

măniei şi vieţii acelor oameni, de o partidă ce le e cu atîta supărare împotrivitoare şi duşmană. Cît pentru general, lesne se pot îndrepta înainte-i, cu cuvîntul că ei n-a făgăduit nimic săcuilor, şi prin urmare n-a greşit nimic scoţînd din lumina zilei pe aceşti turburători ai odihnei comune".

Plăcură foarte cuvintele lui Csaki la acele inimi întărîtate de necazurile păţite, din natură nemilostive şi peste măsură nesăţioase de răzbunare. Deci toţi deobşte hotărîră ca pe la miezul nopţii să ucigă pe acei nenorociţi, carii, pe parola dată lor de Basta, neputînd bănui o asemenea barbară întreprindere asupră-le, fără grijă sau dormea, sau nearmaţi veghea. În puterea nopţii, în tăcerea cea mai mare, nobilimea ridică din cvartirele lor cîteva mii de pedestrime saşi şi unguri, povăţuiţi de căpitani dintre nobili, duşmani de moarte a săcuilor, şi încungiurară locul despărţit unde aceşti nenorociţi avuseseră poruncă a tăbărî. La un semn dat între nobili, din deosibite părţi ei năvăliră cu ostaşii lor în mijlocul săcuilor şi, cu vicleană şi aspră cruzime, cu iuţeală şi fără preget îi înjunghia şi îi ucidea unde şi precum îi afla. Prin această groaznică jertfă se stîmpără sufletele nesăţioase ale nobililor cu moartea a două mii nenorociţi săcui, toţi oameni aleşi şi floarea naţiei lor. „Faptă cu atît mai crudă şi barbară — zice Spontoni — că se săvîrşea de oameni de aceeaşi naţie, legi şi obiceiuri". Asfel de cinste (loyauté) şi inimă curată avea aristocraţii unguri, duşmanii noştri.

Desplăcu foarte cruda răzbunare la toată armia împărătească şi mulţi începură a povăţui şi a striga lui Basta d-a pedepsi pe acei ce au necinstit toată armia şi pe generalul ei ; dar Basta, deşi amărît de aceasta, nu îndrăzni a face, nici a zice nimic. Aceasta dete şi mai multă îndrăzneală lui Csaki şi, puind mîna pe cîteva tunuri şi pe o parte de muniţii, din dobînda bătăliei, fără voia lui Basta le trimise la castelul său de la Almaş.

A doua zi după bătălie, Basta porni pe comitele Tomaso Cauriolo la curtea împărătească, ca să ducă bandierile şi steagurile cîştigate în bătae. În zece zile ajunse acesta la curte şi fu îndată priimit de împăratul, care se

înveseli mult de izbîndă, dărui bine pe trimes şi lăudă mult fapta lui Basta. Asfel se dovedi complicitatea curţii în purtarea generalului ei în Ardeal.

Într-aceea, Basta şi ungurii, fără a mai întîrzia, alergă la Alba-Iulia, unde găsiră oraşul prădat de oamenii lor şi trupul lui Wolfgang Corniş ucis. Ei poruncesc să-i pue trupul într-un cusciug, spre a-l înmormînta mai tîrziu şi, nefăcînd nici o răscumpărare bieţilor locuitori despre paguba făcută de soldaţii lor, ei fără a mai perde vreme, se luară după Mihai.

XXX

Mihai, obosit şi plin de grijă şi întristare, cu puţinii oameni ce îl însoţea, lăsînd de lături Sibiiul, merse la Făgăraş, unde avea în cetate femeea şi multe lucruri preţioase. Aci se apucă a-şi aduna rămăşiţele spăimîntate ale oştirei, care alerga cătînd scăpare în acest loc sigur. Între aceşti ostaşi se arătă şi Baba Novac, rănit, cu barba şi părul capului arse, cu faţa înnegrită de pulberea sîngeroasă a bătăliei, căci el îşi făcuse cumsecade datoria lui în ziua luptei şi împlinise totdeodată şi slujba unui căpitan prevăzător şi a unui voinic soldat. Înfăţişîndu-se el înaintea domnului său, îi zise suspinînd şi întristat : „Sîntem biruiţi şi abătuţi doamne, mai mult de împotrivnicul nostru noroc decît de armele duşmanului ; şi pentru ca el să nu rămîe cu totul mîngîiat prin moartea ta, încalecă-ţi calul şi mîntuieşte-te, trecînd în Ţara Românească. Acest loc nu e atît de sigur cît să nu poată fi luat de biruitorul Basta, care mereu goneşte răspînditele rămăşiţe ale ticăitei noastre armii. Şi într-adevăr, să mă crezi că aş fi vrut mai bine să rămîi mort între atîţi viteji soldaţi, ucişi în bătălie, decît, fugind, să mai trăesc, după o perdere atît de nenorocită şi vrednică de lacrămi, de n-aş fi dorit a îngriji încă de siguranţa ta şi a te sluji pînă la cel din urmă suspin. Fugi dar cu lucrurile ce ai mai scumpe, căci duşmanii peste puţin vor sosi aci, vor asedia această cetăţue şi atunci va fi peste putinţă a pleca. Eu însă voi ră-

mînea aci spre a aduna pe nenorociții răspîndiți și a sta pînă la moarte împotriva dușmanilor".

Mihai iubea și stima foarte pe bătrînul său general Baba Novac și hotărî a urma povața lui. Și, deși Baba Novac stăruia ca să rămîe cu cîțiva soldați spre apărarea acelii cetățui și a ține în loc pe dușmani pînă să apuce Mihai să scape, vrînd asfel a-și jertfi viața pentru mîntuirea stăpînului său, dar Mihai în nici un chip nu vroi să plece fără dînsul. Deci împreună intrară în Țara Bîrsei, în 23 sept., și tăbărîră la Codlea. Aci Mihai întîmpină trupele ce, după porunca lui, îi aducea fiul său Pătrașcu din Țara Românească și cele ce-i venise în agiutor din Moldova.

XXXI

Țara Bîrsei fusese teatru de scene sîngeroase. Brașovenii, în 12 sept., a doua zi dupe răscoala lor, rădicară furci în mijlocul pieții, unde acăța pe orice român putea pune mîna. În aceeași zi aflară că o trupă de români sînt aproape de hotarul Bîrsei, la Rucăr, vrînd a intra în Ardeal. Această știre o întări cîțiva bărbați fruntași din oastea română, carii venea înainte și mergea fără bănuială, neștiind nimic de trădarea brașovenilor. Rosnovenii însă fără veste cad asupră-le, și, prinzîndu-i, îi duc în cetatea Brașovului, unde, după puțină cercetare, fură îndată omorîți, păstrînd numai pe un agă cu viața. În aceeași seară, pe la 4 ceasuri, eșiră brașovenii ca să întîmpine pe românii ce veneau. Dar aceștia văzîndu-se mai slabi cu numărul, se traseră. Puțini picară în mîinile dușmanilor și fură uciși fără milă.

În 13 sept., pe la amiazi, brașovenii, merg de pun tabără la Preșmăr, ca în ziua următoare să năvălească asupra acelor români ce se aștepta să vie din Moldova, pe la Oituz. Pe lîngă dînșii se unîră a doua zi 150 pedestrași unguri cu puști. În acea zi, 14 sept., ei năvălesc asupra românilor, care începeau a se arăta. Dar ai noștri îi respinseră cu o asfel de tărie, încît pe mulți omorîră, pe alții

rănire și capul tunarilor lor priimi printr-o bombă o asfel de lovitură, încît n-a rămas pele pe trupul lui care să nu fie arsă. Către seară, umblară brașovenii mai bine, căci luară de la români un tun ; dar a doua zi, aflînd că vine din Moldova armașul Sava cu o trupă de moldoveni, năpustiră tot și fugiră de se închiseră în Brașov.

În aceeași zi săcuii dupe lîngă Olt, se ridic asupra sașilor și aprind Crisbavul și Bodila. A doua zi, în 16, se adună românii cu moldovenii, între carii era și armașul Sava, și cu săcuii, la Preșmăr, de unde, mai nainte de a începe ceva, trimit o deputație la senatul din Brașov ca să ceară următoarele : „1 Întreabă pentru ce nu i-a lăsat să treacă în pace, ci le-a făcut feliuri de stricăciuni, omorînd mulți dintr-înșii și luîndu-le și mașinile de război ; 2 Cer ca să li se dea toți nobilii cîți s-ar afla la ei și mai ales cei ce s-a împreunat în ziua trecută cu ei în contra românilor, asemenea și tunul luat de dînșii". Acestea le cer printr-un brașovean pe care l-a fost prins în ziua trecută. Săcuii amerință brașovenilor cu foc, de nu le vor da pe nobili și tunul. Brașovenii răspunseră că de vor da foc, ei vor omorî femeile și copiii românilor și a săcuilor, carii se afla spre siguritate în Brașov.

În urmarea acestora, în 17 sept., trecură ai noștri în pace prin Țara Bîrsei, nefăcînd altă stricăciune decît că aprinseră un sat românesc ce se ținea parte de Brașov, parte era moșia unui nobil. Spun că numărul celor carii trecură se urca peste cinci mii. Într-acest timp, brașovenii priimesc scrisoare de la ungurii de la Turda, ca să închiză toate drumurile și să taie toate podurile de către Moldavia și România, ca să nu poată veni oaste ajutătoare lui Mihai. Dar brașovenii n-avură timp a face nimic, căci în dimineața de 18 sept. aflară printr-un român, anume Rascie, ce venea din Țara Românească și care picase în mîinile lor, cum că Pătrașcul, fiul lui Mihai, e aproape cu o armie de 29 000 și că românii sînt hotărîți a deprăda toată Țara Bîrsei și a o nimici prin foc și prin sabie. Lucru de care să și încredințară brașovenii, căci pe la amiazi o seamă de români, aflînd că femeile lor lăsate în Brașov s-ar fi omorît de brașoveni, deteră deodată foc la satele urmă-

toare : Preşmărul, Hermanul, Bodul, Sîntu-Petru, Heltiul, Noul, Feldioara, Rotbavul şi Măgheruşul. Braşovenii nu omorîseră însă pe femeile românilor, ci numai le adunaseră du prin oraş, unde şădea împrăştiate, şi le închiseseră în casa sfatului, ca să le opună acelor ce vor năvăli asupra cetăţii.

În 19 sept., românii se apropie de cetate şi aprind într-o suburbie trei case, dar, fiind foarte puţini, se traseră înaintea năvălirei oştenilor. În 20 sept. Pătraşcu, care sosise cu armia sa, trimite prin ameninţări şi făgăduieli scrisoare orăşenilor, îndemnîndu-i a se supune lui Mihai. Tot în acea zi, nouă cete eşite din săcuime în Ţara Bîrsei prefac toate în pulbere şi cenuşă, aprind satele de-a rîndul, încît seara ardea şi Codlea. Braşovenii, spăimîntaţi de aceste pustiiri s-ar fi supus îndată ; dar a doua zi (21 sept.) prinseră veste cum că Mihai a fost bătut la Mirislău. Ştirea aceasta îi îndîrji spre apărare.

Acestea fură pustiirile ce căşunară pe Ţara Bîrsei pînă în 23 sept., cînd sosi Mihai la Codlea, pustiiri care nu fură întrecute decît de înfricoşatul război civil de la 1848 şi 1849.

XXXII

Mihai, intrînd în Ţara Bîrsei, aprins de mînie asupra saşilor pentru trădarea lor, porunci de dete flacărilor toate tîrgurile pe unde trecea. Soldaţii săi de la Mirislău, adunîndu-se pe lîngă dînsul şi împreunîndu-se cu oştile venite din Ţara Românească şi Moldova, el se văzu iarăşi în capul unei armii puternice, pe care autorii poloni o urcă la 50 mii. De ar fi adevărat spusa cronicarului sas Fuchsie că Pătraşcu venise cu 29 mii şi că armaşul Sava adunase 5 mii supt comanda lui, adăogîndu-se acestuia cu vro 15 mii scăpaţi de la Mirislău, arătarea polonilor n-ar fi o exageraţie. Oricum, Mihai avea acum destule ca să poată crede că va putea a-şi izbîndi desprea Basta şi unguri şi a-şi redobîndi puterea asupra Ardealului.

El își așezase oștile la Bod și Preșmăr și aștepta sosirea nemților și a ungurilor, care acum era pe la Șercaia, ca să le dea bătae, cînd, în 3 oct., îi sosi știrea că hatmanul Zamoisky cu Sigismund Báthory și Ieremia Movilă au intrat în Moldova cu o foarte numeroasă armie compusă de poloni, turci și tătari și că se apropie ca să năvălească în Ardeal. Polonii trecuseră Nistru în Moldova în 30 sept. Știm că cu cîteva luni înainte, încă aflîndu-se Mihai în Moldova, din porunca lui Zamoisky, Zolkiewicz cu armia sa își așezase tabăra înaintea Nistrului, în dreptul Hotinului, unde tăbărau românii. Întîlniri particulare începură de atunci între ostașii ambelor taberi. Polonii, încuragiați de niște mici lupte în care fuseseră norocoși, cerea capului lor să-i lase să treacă rîul. Zolkiewicz scrise lui Zamoisky, întrebîndu-l de-i dă voe a trece Nistru înainte de sosirea lui. Zamoisky îi răspunse că să lasă pe înțelepciunea sa, recomandîndu-i d-a nu espune cu ușurință acele oști ce are și care, pierzîndu-se nu vor mai putea fi puse la loc, din ura ce are țara pentru dăjdii.

Zolkiewicz, încuragiat prin acest răspuns al lui Zamoisky, se urcă pe o înălțime, de unde putea vedea tot ce se petrecea în tabăra noastră.

Într-o zi, văzînd că la noi nu e așa de mare privighere, dupe cum era totdauna, trecu rîul fără veste și făcu o izbire puternică cu tunuri mari asupra fortificațiilor taberii noastre, care, vătămîndu-se greu, ai noștri fură siliți a se așeza în altă tabără, un mil mai departe în dosul celii dintîi. Polonezii fură siliți îndată a trece rîul înapoi.

Tot ce cîștigară prin această izbire fu că comunicația pentru transportul bucatelor se făcu mai lesne. Într-aceea, polonii mai luară inimă și nădejde de izbîndă, văzînd că sosi în tabără și Ieremia vodă. El își lăsase femeea și copii la Camieneț și venise de se uni cu Zolkiewicz, ducînd cu sine o mie călăreți și cinci sute pedestrași.

Generalii noștri din Moldova scriseră lui Zolkiewicz, întrebîndu-l pentru ce a trecut Nistru și de aduce război sau pace? Polonul răspunse că această întrebare din partea celor ce a vărsat sînge polon e o nouă ocară; că războiul și pacea atîrnă de la crai; că el propune o armis-

tiție de treizeci zile, ca să meargă un trimis din partea noastră a se înțelege despre aceasta cu craiul.

Această armistiție, pe care ai noștri făcură greșeala a o priimi, o închee Zolkiewicz, în înțelegere fiind l-acesta cu Zamoisky, numai cu acel scop ca să dea acestuia timp să sosească cu armia sa

XXXIII *

* Aici sfîrșește manuscrisul lui Bălcescu.

GLOSAR

A

acareturi — construcții anexe ale unei gospodării

aga — dregătorie militară, șeful jandarmeriei sau al poliției

Alcala — provincie în Spania

Alțina, Olțina — localitate lîngă Sibiu

Amat — pașa de Timișoara

Amurat — Murat III

Andrassy Gyula — revoluționar maghiar, solul lui Kossuth la Constantinopole

Annibal de Capua — arhiepiscop de Neapole, sol al papei

apostat — renegat, răzvrătit, cel ce renunță public la convingerile anterioare, politice ori religioase

aprod — paj, tînăr slujitor din suita curții domnești

Aradi George — căpitanul pedestrașilor din Brașov, participant la lupta de la Sibiu

Areni, Arini — localitate de lîngă Suceava, unde s-a dat bătălia dintre Ștefan Răzvan Vodă și Ieremia Movilă

arhebuză, archebuză — armă veche de foc, asemănătoare puștii ori muschetei

arhebuzier, archebuzier — soldat înarmat cu archebuza

armaș — dregătorie militară medievală cu atribuții îndeobște de a prinde răufăcătorii și de a împlini pedepsele.

armăşei — mici dregători din subordinea armaşului

arnăut — mercenar, lefegiu, ostaş cu leafă în oastea domnilor fanarioţi, de origine albaneză

aspru — monedă turcească, divizionară, de argint

augur, augura — prevestire, semn bun

Auraria — Abrud

avanie — exploatare, silnicie, asuprire, împilare

B

Baba — Babadag

Baba Novac — vestit general al lui Mihai Viteazul, intrat în rîndurile personajelor legendare, ucis la 1601 de nobilii Clujului

Baffa veneţianca — mama lui Mahomet al III-lea

balimezuri, bombarde — tunuri de mare calibru

ban — guvernatorul Craiovei, primul rang boieresc în Ţara Românească, locţiitor al domnului în Oltenia

banieră, bandieră — flamură, steag, stindard, drapel

Barcsai Andrei, Barcskai — general, ban de Lugoj, participant la luptele de la Şelimber şi Mirăslău

Basta George — general imperial

Bălăceanu Ion — revoluţionar român (1825—1914)

Bărcan — stolnic de Merişani, mare vistier al lui Mihai Viteazul în Moldova şi Transilvania

băşti — bastioane, construcţii de fortificaţie, din pămînt sau zid, în jurul unei tabere

bei — guvernatorul unei provincii ori al unui oraş

beiler-bei, begler-bei — guvernator general al unei mari provincii, cu rang de vizir ori paşă

Bender — Tighina

beşlii — soldaţi turci de cavalerie

beilic — prestare în muncă, în beneficiul domnitorului ori al sultanului

Bistranowsky, Biberstein — colonel, emigrant polonez, care făcea legătura dintre emigrația poloneză și cea română la 1849, în Ungaria

Brătianu Ion — lider al aripii burgheziei liberale, fruntaș al revoluției de la 1848

Bruney George — conducător al țăranilor răsculați austrieci

bulucbaș, bulubaș, sutaș, hotnog — comandant de buluc (unitate militară alcătuită din o sută de soldați, arnăuți ori seimeni)

Buraș — Beiul de Nicopole

C

cabaniță — manta, haină lungă de blană, cusută cu fireturi

Cacucin Elie — sol săcui al lui Mihai Viteazul la împărat

cadiu — judecător, la turci

Caetan Henric — reprezentantul papei în Polonia

caftan — haină lungă, dată de sultan sau de domnitor, ca semn al investirii într-o funcție

Calotă — vistier și logofăt, fratele lui Ștefan Răzvan, ucis de Ieremia Movilă

Cameniță, Camieneț — localitate în Podolia (Polonia)

capuchehaia — conducătorul capugiilor, ambasadorul domnitorului pe lîngă Poartă

cardinal — înalt demnitar al bisericii catolice

Casovia, Cașovia — Kosiče

călărași — oșteni călare, care păzeau hotarul dinspre Dunăre, avînd și atribuția de a duce veștile către și de la domnie

catastif, catastiș — registru, condică

chezășui, a — a garanta, a gira, a-și asuma răspunderea pentru ceva ori cineva

Cherțișoara — Cîrțișoara

Chiioara — cetatea Chioarului

Chitziani — general în armata habsburgică

chivără — chipiu înalt

Chrzanowski Adalbert — general polonez care a reorganizat armata piemonteză

ceauș — ștafetă, curier, paznic ce însoțea prizonierii, grad militar subaltern

ceprag, cepraz — ciucuri de bumbac sau mătase care împodobeau îmbrăcămintea

cerbicos — încăpățînat, dîrz, semeț, îndărătnic

ciepcan — haină boierească, scurtă

chindie — asfințit

Cialikavak, Cialicavac, Cialicavain — strîmtoare în Balcani

cin — demnitate, dregătorie, rang

ciohodar — slujbaș de rang mediu care avea în grijă încălțămintea domnească și a întregii curți

ciorbagiu — comandantul unui regiment de ieniceri

clucer — dregător care răspundea de aprovizionarea curții și a armatei cu pîine, vin, cereale și fîn

Cocea, Coci Nicolae — căpitan arnăut în oastea lui Mihai

coftirie — stofă prețioasă

comis — dregător care avea în grijă grajdurile și herghelîile domnești

Comisul — localitate în Bulgaria

comite — nobil feudal

concuiste, conchiste — cuceriri teritoriale prin puterea armelor

confinat — închis, reținut

Costache Chihaia (Chiorul) — căpitan de dorobanți vestit prin cruzimea lui. La revoluția din 1848 mulțimea îi dărîmă casa

Contiescu Gheorghe — subofițer participant la revoluție

cordon, cordun — șir de posturi de pază așezate în lungul granițel

cordonaș — soldat care făcea parte din cordon

Crisbav — Crizbav, localitate lîngă Brașov

crai — rege

cucă — căciulă de formă înaltă, împodobită cu pene de struț și îmbrăcată cu catifea aurie, pe care sultanul o dăruia domnitorului la urcarea pe tron

cupar — boiernaș, ajutor al paharnicului

cuirasier — soldat cu platoșă, cuirasă

culevrină — tun vechi, cu țeavă foarte lungă

culoglu — soldat turc, infanterist, pedestraș

cumbara — mortier, aruncător de obuze

cutia satului — casieria în care se adunau anumite contribuții prevăzute de legiuirile Regulamentului Organic

cutnie — stofă scumpă și fină din mătase sau bumbac

D

dajdie — bir, impozit

dajnic — cel ce plătește bir, contribuabil

dardă — suliță, cu vîrf metalic, ascuțit

dărăbani — pedestrași înarmați cu sînețe, recrutați dintre lefegii

Dealul Negru — Dealul Măgura Codlei, lîngă Brașov

defterdar, tefterdar — ministru de finanțe turc

dehulat — istovit, obosit, epuizat

delii — ostași din garda călare a domnitorului

Departamentul Dinlăuntru — Minister de afaceri interne

divictar — dregător însărcinat cu instrumentele de scris și călimările domnului

Dîrostor, Durostor — Silistra

dorobanț — soldat pedestraș din armata teritorială a României în a doua jumătate a secolului al XIX-lea ; jandarm grănicer cu diferite misiuni de pază și supraveghere la hotare și în interiorul țării

dragoman — tălmaci, interpret

Dracon — pădure lîngă Șercaia, Brașov

dragon — soldat de cavalerie care lupta pedestru

E

edecliu — slujitor la curtea domnească

Eghipet — Egipt

emir — căpetenie arabă a unei provincii sau a unui ținut mare

Emul (Hemus) — munți în Bulgaria

egretă — buchet de pene răsfirate cu care se împodobeau chipiele și coifurile militarilor, la paradă

elciu — consulul unei țări europene pe lîngă Poarta Otomană

erodiu — cocostîrc

erolzi (heralzi) — ofițeri însărcinați cu misiuni solemne cu organizarea serbărilor, cranici

eșafodagiu — fundament, schelă

exaporit — confident, secretar personal

expiază — ispășește o pedeapsă

F

falconet — tun de mic calibru

fartale — sferturile de cîmp ale blazonului

feliandreș — un fel de postav

feregea — haină ușoară de vară

fetvă — sentință dată de muftiu în cazuri mai grave

fiastru — fiu vitreg

firman — decret, poruncă scrisă a sultanului

florinți (fiorini) — monede de aur, bătute pentru prima oară la Florența

frenghie — brocart, stofă de mătase ornamentată, țesută cu fir de aur sau argint

fumărit — impozitul ce se plătea pe numărul de hornuri

furagiori, furajori — cei însărcinați cu procurarea furajelor

fuşte — lance, suliță

fustaş — lăncier, ostaş înarmat cu fuşte, care făcea parte din garda domnească

G

galeră — corabie cu pînze şi vîsle

geamie — casă de rugăciuni, templu mahomedan

Gemeri — provincie în Ungaria

geret — un fel de suliță cu care se antrenau la țintă turcii

Gheghe Valentin — căpitan al lui Ştefan Răzvan Vodă

ghiaur — poreclă dată de turci celor de altă credință decît cea mahomedană

gîde — călău, gealat

globi — a amenda

Gombas, Gîmbas — sat lîngă Aiud

Gorghiu, Georgiu — sat pe Mureş

Gran — afluent al Dunării din Ungaria

gugiuman — căciulă înaltă, domnească

Guruslău — Goräslău

H

Hali Masser-ceauş — sol al sultanului pe lîngă Mihai

hanger — pumnal, jungher

haraci — bir plătit Porții otomane

harşa — pătură pentru cai

hatman — căpetenie de oaste la cazaci

haznadar — vistiernic

Heltiu, Heltii — Cisnădie

Herman (Härman) — localitate lîngă Braşov

hîrşie — piele fină de miel

hotnog, sutaș, bulucbaș — comandant peste o sută de soldați

husar — soldat din cavaleria maghiară sau polonă

huzmet — venit al țării

I

Iasa — Jijia

iasacciu — slujitor de pază

icioglan — paj, copil de casă

ieniceri, ianiceri — oșteni pedestrași turci

ierbărie — depozit pentru praf de pușcă

imam — preot mahomedan

imineu — pantof de marochin negru, galben sau roșu

împerechere — dezbinare, vrajbă, adversitate

împonțișa, a, împoncișa, a — a se împotrivi

împuțăciune — a atribui cuiva o faptă condamnabilă

incure — năvălirea dușmanilor într-o țară străină pentru a o jefui

ioachim — monedă veche germană

încoifat — cu coif

îngloti, a — a aduna oastea, a o concentra în vederea unei lupte

înzeuat — îmbrăcat în zale

isnaf — breaslă

ispravnic — șef administrativ al unui județ

juncăr — tînăr care, după un stagiu, devenea ofițer

iznoavă — lucru nou

iuzbașa — comandant peste o sută

izvodi, a — a născoci

J

jăcui, a, jecui, a — a prăda, a jefui

jetnicui, a — a împiedica

județ, giudeț	— primul magistrat al unui oraș în Țara Românească
jupan	— boier

K

Kalo	— Cîmpie în Ungaria
Kankowsky L.	— mitropolit al Poloniei
Kara-ceauș	— deputatul garnizoanei Brăila
Kendy Alexandru	— prezident al senatului, unchiul lui Sigismund Báthory
Kerșely Valentin	— jude al Brașovului
Kertz Pavel	— medicul Brașovului
Kozesa	— comandant de cazaci
Kremmer	— ținut în Moravia
Kulpa	— rîu în Iugoslavia

L

Ladislau I	— Vlaicu-Vodă
lancie	— suliță
lăncier	— soldat de cavalerie, înarmat cu o lancie
Lasli Petre	— sol al lui Rudolf al II-lea la curtea lui Mihai Viteazul
Leca Radu	— general al lui Mihai la Mirăslău
Lepante	— golf în nordul Peloponezului
lipcani	— corp de trupe, alcătuit din tătari din părțile Hotinului
Lugoș, Logoș	— Lugoj
lude	— bir pe obște

M

mahmudea	— monedă turcească de aur
Marotin	— localitate la Dunăre
Măgheruș, Măghiuruș, Măghiruș	— Măeruș, localitate lîngă Brașov

Maximiliam de Cassovia	— arhiduce de Austria, frate cu Rudolf al II-lea
mazîl	— boier sau domnitor scos din slujbă
mecet	— casă de rugăciuni mahomedană mai mică decît geamia
megieș	— vecin
mercenari	— oșteni cu plată, lefegii
meși	— cizmulițe lungi din piele fină
medelnicer	— boier de rang inferior care turna apă domnitorului pentru spălat pe mîini
mertic	— porție, rație, tain
meterez	— bastion, întăritură militară, redută
meterhanea	— orchestră turcească
metoașe	— mănăstiri mai mici
mirean	— laic
moșnean	— țăran proprietar de pămînt, deosebit de clăcașii care lucrau pe moșia boierului
muçalitlîcuri	— caraghioslîcuri
mudir	— căpetenie de ținut
muftiu	— demnitar bisericesc mahomedan
muscali	— ruși
muschetă	— armă de foc portabilă care funcționează cu fitil
mutefericale	— călăreți ce însoțeau pe sultan în călătorie

N

nak	— blană din piept de vulpe
Nagiaci	— Nădlac
nefer	— soldat turc
nizam	— soldat turc
novita	— noutate
nunciu	— prelat trimis ca ambasador al papei pe lîngă un guvern

O

obşti, a	— a răspîndi vorba, a face cunoscut
ocină	— pămînt stăpînit din moşi strămoşi, moşie, meleag natal
ocol	— unitate administrativă, subdiviziune judeţeană
odivoi	— pedestraş, infanterist
olaci	— curieri, cai de poştă
olăcar	— ştafetă
Olmütz	— Olomouc, localitate în Cehoslovacia
Oppeln	— Opolia, localitate în Polonia
ordie	— tabără
Ordra, Ordessos	— Argeşul
orta	— regiment de ieniceri
oşti, a	— a purta război
Otani	— sat lîngă Hotin

P

paharnic	— dregător însărcinat a turna vinul domnitorului la ospeţe, după ce îl gusta
paic	— ostaş de gardă personală domnească
palatin	— vicerege în Ungaria, guvernator de provincie în Polonia
pală	— sabie scurtă şi lată, cu două tăişuri
palisadă	— îngrăditură
panţîri	— soldaţi de cavalerie, îmbrăcaţi în zale
papistaş	— catolic
parucic, porucic	— locotenent în armata rusă
paşalîc	— provincie turcească condusă de un paşă
Patavium	— Turda
Patras	— oraş în Grecia
patroane	— cartuşe
patrontaş	— cartuşieră

pedestraș — ostaș infanterist

Petre Armeanul — căpitan în oastea lui Mihai

Pietri — sat lîngă Dunăre

pitar — mic rang boieresc. Avea în atribuție aprovizionarea cu pîine

platoșă — pieptar de fier care acoperă pieptul și spatele luptătorului

pîrcălab — căpitan de ținut

polcovnic — colonel, comandantul unui polc (regiment)

portepeu — ureche din piele cu ajutorul căreia se prinde sabia la centiron

postelnic — mare rang boieresc care avea atribuții corespunzătoare ministrului de externe

potecuș — soldat însărcinat cu paza potecilor de munte

Presburg, Vratislav — Bratislava

Presmer — Prejmer, localitate lîngă Brașov

priincios — favorabil

procleți — blestemați, afurisiți

Proșcaio — sfetnic al lui Sigismund Báthory

Putinei — sat lîngă Giurgiu

R

Raab, Rabo, Rabon, Ravon — rîul Jiu

Raguza — Dubrovnic, localitate în Iugoslavia

Ratizbona — Regensburg

Razgrad, Hazargrad — oraș în Bulgaria

rebelați — răsculați

reschira, a se — a se împrăștia

Ratibor — ducat în Silezia

Raveh — Rahova

rezident — locțiitor

roată — unitate militară moldovenească alcătuită din 100 de luptători, aflați sub comanda unui sutaș, companie

rolă — rol

rumân — iobag

Ruşava — Orşova

Ruşii de Vede — Roşiorii de Vede

S

Sadeler (Aegidius) — Cel mai de seamă reprezentant al unei familii de gravori. A lucrat la curtea lui Rudolf al II-lea unde l-a cunoscut pe Mihai Viteazul

Salinae — Ocna Mureş

sameş — încasator de bir

sangiac — provincie turcească, subdiviziunea unui paşalîc

săftian — piele fină de marochin, pentru încălţăminte

sărăcei — trupe neregulate de călăreţi

şătrar — boier care răspundea de corturile domneşti şi ale armatei

Scărpăteşti — sat lîngă Giurgiu

scutelnicei — miliţieni care slujeau fără leafă, fiind însă în schimb scutiţi de orice fel de bir

seimeni — trupe de lefegii care serveau în garda palatului

seraschier — general comandant al unei armate sau comandantul militar al unei provincii a Imperiului Otoman

sechin — veche monedă de aur, italiană

seizi — rîndaşi la curtea domnească

serai — palatul sultanului sau al paşei

seic — căpetenie arabă

serhat — fortăreaţă turcească pe graniţă

sfirnari — negustori de mărunţişuri

sinet — act, document, înscris

sîneață, sineață — pușcă cu cremene

Sîn Paul — sat lîngă Mureș

Șîntu Petru — Șimpetru, comună lîngă Brașov

sluger — boier care avea în atribuție aprovizionarea curții și a armatei cu carne și lumînări

smîncit — zguduit, frămîntat

soldiu — monedă italiană

spahii — cavaleriști turci

spătar — boier care avea sub comandă trupele de lefegii și scutelnicei

ștab — stat major

ștabofițer — ofițer de stat major

stolnic — funcție boierească în ale cărei atribuții era bucătăria și masa domnească

strîmbătate — nedreptate

surgiuc, surguci — penaj cu pietre scumpe pe care domnitorii îl purtau la căciulă

sutaș — comandant al unei subunități militare românești alcătuită din 100 de ostași

Sveția — Suedia

T

tabie — redută, bastion

tact (taht) — reședință

Tapoiano — satul de baștină al lui Sinan

tălpaș — soldat simplu într-un detașament de pedestrași

Tauris — Tabriz, localitate din Iran

Tălmaci — sat lîngă Sibiu

Tinod — cîmpie lîngă Aiud

tist — ofițer

tocsin — clopot de alarmă

topciu — tunar

trabant — dorobanț

Trapezunt, Trepizonda — Trebzon, localitate din Iran

tufecciu — pușcaș

tui — steag turcesc făcut din două sau trei cozi albe, de cal, atîrnate de o lancie roșie, cu semiluna în vîrf

Turnu — Turnu Măgurele

W

Vadea — scadență, termen

vătaf — căpetenie de ostași, slujbași ai curții

Wallenstein, Albrecht — comandant al trupelor imperiale în războiul de 30 de ani

veliți — boeri mari, de primul rang

vizir — ministru în Imperiul Otoman

Vozmia — Prusia

vornic — boier de rangul întîi, care răspundea în principal de problemele justiției

U

ughi — monedă ungurească, de aur

uvraj — lucrare, operă, creație științifică sau literară

Z

zaharea, zaherea — provizii în hrană și furaje pentru armată, în vreme de război.

zavistie — pizmă, invidie

CUPRINS

Între istorie și literatură. Studiu introductiv 5

Puterea armată și arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei pînă acum 21

Puterea armată și arta militară la moldoveni în timpul măririi lor 59

Campania românilor în contra turcilor de la anul 1595 . . . 77

Drepturile românilor către Înalta Poartă 105

Răzvan Vodă 111

Mișcarea românilor din Ardeal la 1848 119

Mersul revoluției în istoria românilor 126

Românii supt Mihai Voevod Viteazul (fragmente) 136

Redactor : PETRE RĂILEANU
Tehnoredactor : D. BODEA

Bun de tipar : 18.01.1990. Apărut 1990.
Coli tipar : 19. B 10389.

Com. nr. 90449
Combinatul Poligrafic Bucureşti
Piaţa Presei Libere nr. 1,
România

EDITURA MILITARĂ

Românii, de la întemeierea principatului lor, au simţit trebuinţa ce are un stat de o armată permanentă, armată care să fie gata a respinge pe vrăjmaş, din orice parte s-ar ivi. Ei pricepură încă şi aceasta, că o asemenea armată nu se poate privi decît ca o avangardă a norodului şi că toată baza sistemei militare trebuie a sta într-o bună întocmire de o numeroasă rezervă naţională ; pentru aceea, au organizat şi de la început armata, miliţia şi ridicarea gloatelor, încît la dînşii tot românul se năştea cu datoria de a fi soldat şi de a apăra statul la vreme de nevoie şi cînd vrăşmaşul călca pămîntul românesc, toată ţara trebuia să fie în arme.

NICOLAE BĂLCESCU

ISBN 973-32-0113-8

Lei 10,50